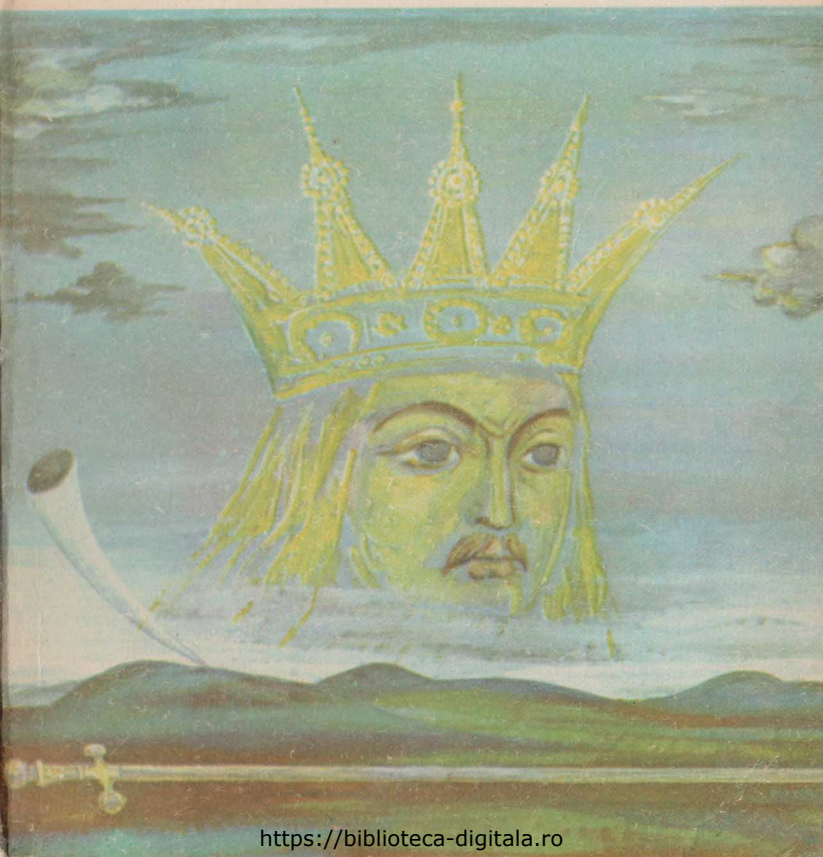

n. iorga

istoria lui ștefan cel mare

Ilustrația copertei : *Anton Slavnicu*

n. iorga

istoria lui ștefan cel mare

EDIȚIE INGRIJITĂ ȘI TABEL CRONOLOGIC DE
VICTOR IOVA
PREFAȚĂ DE MANOLE NEAGOE

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI ● 1978

EDITURA MINERVA ● BUCUREȘTI

PREFAȚA

N. Iorga a scris această carte despre Ștefan cel Mare în anul în care se împlineau și se sărbătoreau 400 de ani de la moartea marelui domn. Concepută pentru un moment festiv, ea se adresa unei pături cât mai largi de cititori, așa explicându-se stilul literar al acestei opere. Dar N. Iorga nu s-a mulțumit numai cu o expunere foarte frumoasă a faptelor care conferă lucrării sale calitatea unei opere literare. Fiind în primul rînd o carte de popularizare, ea este în același timp și o lucrare științifică. Este adevărat că la noi s-a manifestat o anumită sfială față de cărțile scrise pentru marele public, termenul de „popularizare“ căpătînd un sens peiorativ, din care pricină mulți istorici au considerat că nu este de demnitatea lor științifică să abordeze un asemenea gen. O carte cât mai ermetică în care textul se anemiează în favoarea trimiterilor din josul paginii, excesul de bibliografie fiind considerat ca o garanție a sobrietății și a nivelului științific, a constituit idealul dar și o frînă pentru scrierea istoriei, mulți istorici preferînd să fie autorii unor articole și a unui volum sau două care respectă toate aparențele științei. N. Iorga a elaborat lucrări în tinerețe, lucrări științifice ca formă și conținut, dar nu s-a mulțumit numai cu atât. El a îmbinat în activitatea sa creația unor studii științifice, accesibile numai specialiștilor și lucrări care să poată fi citite de un număr cât mai mare de oameni. Acestea din urmă sintetizau rezultatul cercetărilor pînă la data elaborării lor și, mai ales, sintetizau cunoștințele lui N. Iorga, ele însele constituind un adevărat

depozit de arhivă. Nu numai talentul de scriitor l-a determinat pe N. Iorga să abordeze acest gen, dar și înaltul simț al datoriei pe care marele istoric îl avea față de poporul român. Nu poate fi înțeleasă întreaga operă a lui N. Iorga dacă nu ținem seama de dorința lui de a răspîndi lumina culturii și de a cultiva sentimentul patriotic prin lucrări destinate a fi citite de marea masă a oamenilor care nu aveau o instruire aleasă. Conștient de valoarea propriei sale personalități, N. Iorga nu a considerat că elaborarea unor asemenea scrieri i-ar știrbi aureola de savant, sentimental civic trecînd înaintea unor prejudecăți generate de cele mai multe ori de lipsa de har, ceea ce nu i se poate reproșa celui care debutase cu scrierea multor versuri.

Cartea, pe care autorul ei o dorea să fie o scînteie din „marea flacără de mîndrie și recunoștință ce pornește din toate inimile noastre la pomenirea celor patru sute de ani de la moartea puternicului împărat senin al românimii“, era destinată, în primul rînd, românimii de pretutindeni. Acest lucru răsare cu toată evidența din primul capitol închinat Țării românilor, de cînd aceștia pășesc în istorie cu numele care evoca „pecetea Romei“. Înainte de a povesti viața marelui erou, N. Iorga schițează în puține pagini istoria neamului românesc, statornic într-o arie geografică rotunjită armonios de apele care se varsă în Dunăre și Marea Neagră. El vorbește în puține cuvinte despre „țările“ de pe văile apelor, despre vechile obiceiuri ce au reglementat raporturile dintre oamenii satelor de pe aceste văi, din „hățișul bălților“ sau din cele care „se rezimau pe frunzișul apărător al pădurii“, amintește de relațiile stabilite cu vecinii și de întemeierea țărilor românești. Este vorba de o istorie a teritoriilor locuite de români, văzută unitar ceea ce explică în ultimă instanță rolul cărții despre Ștefan : ea se adresa tuturor românilor într-un moment cînd se punea problema unirii lor într-un singur hotar, deci într-un moment în care evocarea unei mari personalități avea darul să insuflă mîndrie, să nască noi forțe sufletești pentru lupta ce se va încununa, la mai puțin de două decenii de la apariția ei, cu marea operă politică a desăvîrșirii unității statului național. Exp-

careia începuturilor istoriei noastre medievale. evidenția și alt
temei : autorul cărții despre Ștefan cel Mare dorea să-și expună
succint, într-o formă accesibilă, viziunea pe care și-o formase el
însuși despre societatea românească din secolele X-XIV. Abia
după aceea, N. Iorga își concentrează atenția asupra unei părți de
țară, asupra unui crîmpei de viață românească : istoria Moldovei
pînă la Alexandru cel Bun. Sub pana înfiorată a istoricului, într-o
formă îngrijită, de o mare poezie, cum puține pot fi întîlnite în li-
teratura noastră istorică, răsar umbrele întemeietorilor de țară și
de datini. Este regretat momentul cînd strămoșii noștri s-ar fi în-
cadrat, prin religie, civilizației occidentale, stabilindu-se legături
firești cu Roma, ale căror repercusiuni pe plan spiritual sînt greu
de prevăzut, dar sînt prezentate cauzele profunde ce au dus la un-
 asemenea eșec : propovăduitorii erau străini și lucrau pentru in-
teres străin ; ceea ce trebuia să reprezinte revenire la matcă, ar fi
însemnat, de fapt, înstrăinarea de noi înșine, ruperea legăturilor
trainice cu un trecut spiritual care crease tiparele unei dezvoltări
sufletești specifice neamului nostru.

După o perioadă agitată, definită prin lupte grele pentru păs-
trarea independenței, la început de secol „un veac nou se deschidea
și pentru Moldova“ cu domnia lui Alexandru cel Bun. O domnie
lungă, de organizare, de consolidare, de afirmare pe plan interna-
țional, de înflorire a culturii.

Nu este neglijată nici epoca de decădere care a urmat după
Alexandru cel Bun, cînd prestigiul Moldovei este compromis de
domni lipsiți de personalitate, pentru a fi marcată domnia lui
Bogdan al II-lea, tatăl lui Ștefan, domn harnic și viteaz, înlăturat
prea devreme de o îndoită fărădelege comisă de Petru Aron „față
de o rudă și față de un domn“. Despre Petru Aron se spune atît
cît era necesar ca să se înțeleagă slăbiciunea unui domn care-și
închină țara către toții vecinii, din dorința de a-și păstra scaunul,
începînd, după aceea, epopeea celei mai lungi și celei mai glo-
rioase domnii din istoria Moldovei.

Această introducere era necesară pentru că, prezentînd fap-
tele înaintașilor lui Ștefan cel Mare, se sublinia importanța și

rosturile domniei acestuia în cadrul istoriei noastre medievale, numai așa se puteau desprinde dimensiunile personalității lui Ștefan. Pe lângă știința dozării faptelor datorită căreia izbuteste să scoată, prin contrast, și mai mult în evidență calitățile unui om și strălucirea unei epoci, N. Iorga a simțit nevoia să trateze această perioadă din istoria Moldovei pentru că existau încă multe nedumeriri și confuzii în legătură cu domniile dintre anii 1433—1457, pe care documentele descoperite de el aruncau noi lumini, se făceau precizări utile menite să ghideze cercetarea epocii respective.

Dar marea operă de restituire o constituie istoria domniei lui Ștefan. Până la apariția acestei cărți se scriseseră lucrări de popularizare despre marele domn. A. D. Xenopol acordă în cadrul sintezei sale de istorie a românilor un spațiu amplu tratării perioadei din istoria Moldovei cuprinsă între 1457-1504. Fuseseră descoperite mai multe documente în arhivele italiene și publicarea lor de Esarcu în *Columna lui Traian* servise pentru documentarea de bază a lui A. D. Xenopol. Chiar dacă nu trecuse multă vreme de la sinteza lui A. D. Xenopol și până la alcătuirea lucrării lui N. Iorga, totuși sînt publicate noi documente, iar cel care-și aduce o contribuție însemnată în acest sens este N. Iorga. Pe lângă publicarea unor volume de documente privind relațiile externe ale Țărilor Române în colecția „Hurmuzaki“, N. Iorga scrie articole însoțite de noi documente pe măsură ce recolta acestora sporea cu fiecare călătorie a marelui savant prin arhivele străine, sau alcătuiește unele monografii de înaltă ținută și rigoare științifică în care cunoașterea domniei lui Ștefan cel Mare era mereu și sistematic adîncită. Istoricul se afla așadar în posesia unui vast material documentar, prin studiile și lucrările sale anterioare se dovedise a fi unul dintre cei mai buni cunoscători ai istoriei secolului al XV-lea european, în preocupările sale ocupînd un loc egal istoria țărilor din apusul și răsăritul continentului. Așa se și explică de ce în monografia sa despre Ștefan cel Mare, N. Iorga tratează istoria Moldovei în strînsă conexiune cu cea ce se petrece în restul Europei, ea este o proiectare a unui crîmpei de istorie românească pe fundalul istoriei europene. Istoricul are, în felul

acesta, posibilitatea să surprindă importanța pe care o capătă Moldova pe plan internațional și rosturile ei în cadrul istoriei europene.

Considerată din acest punct de vedere, *Istoria lui Ștefan cel Mare* reprezintă una dintre cele mai impresionante reușite ale istoriografiei noastre. Trecutul Moldovei se deslușește mai exact în lumină și în legătură cu evenimentele petrecute în afara hotarelor sale, personalitatea lui Ștefan cel Mare ne apare la adevăratele ei dimensiuni, iar istoria românilor capătă noi sensuri prin atenția acordată de N. Iorga celorlate țări românești, urmărind elementele de unitate în desfășurarea istoriei întregului neam.

Documentele esențiale i-au fost cunoscute din care pricină aspectele fundamentale ale domniei lui Ștefan cel Mare sînt tratate în așa fel încît ele au rămas bunuri cîștigate pentru istoriografia noastră. Pornind de la această monografie se puteau aduce cel mult completări de amănunt, unele precizări pe care N. Iorga însuși n-a ezitat să le facă în lucrări scrise la mulți ani după apariția *Istoriei lui Ștefan cel Mare*. Pentru a da un exemplu în acest sens, ne vom opri asupra unui moment dramatic din viața lui Ștefan cel Mare și din istoria noastră medievală. Este vorba de relațiile dintre Ștefan și Vlad Țepeș în timpul luptelor cu turcii din anul 1462, una dintre cele mai delicate probleme, care se ridică în fața istoriografiei românești.

N. Iorga se opriese asupra relațiilor dintre cei doi domni români într-o lucrare anterioară. Pornind de la sursele documentare existente la acea vreme (1809), N. Iorga ajunge la concluzia că Ștefan cel Mare a participat în anul 1462 la tentativa turcească de a cuceri Chilia.

Așadar, domnul Moldovei, în loc să-i fie recunoscător lui Vlad Țepeș pentru sprijinul pe care acesta i-l dăduse ca să ajungă în scaunul părintelui său, a urmărit propriile sale interese într-un moment cînd ofensiva otomană constituia o primejdie de moarte pentru cealaltă țară românească. Justificarea comportării lui Ștefan cel Mare a constituit una din cele mai chinuitoare dileme pentru istoricii români și fiecare a încercat să-i dea o explicație

pentru a-l scuza pe domnul Moldovei. Erau explicații de ordin subiectiv pentru că, în aparență, documentele constituiau, formal, o acuzație împotriva lui Ștefan cel Mare. Cel mai important și cel mai cunoscut dintre aceste izvoare este cronica bizantinului Chalcocondil. Potrivit relatării acestuia, Ștefan cel Mare l-a chemat pe sultan împotriva lui Vlad Țepeș, oastea lui s-a unit cu cea turcească în momentul în care aceasta a ajuns sub zidurile Chilieii, iar după eșecul de la Chilia, Ștefan a vrut să năvălească în Țara Românească, dar a fost oprit de oamenii lui Țepeș.

Vlad Țepeș, *deși a reușit să-l înfringă pe sultan, a fost și el înfrânt*. În *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe (1899)*, N. Iorga a adus noi documente care întăreau, după părerea sa, spusele lui Laonic Chalcocondil. Este vorba de o scrisoare din Caffa, din 2 aprilie 1462, în care se spune că Ștefan cel Mare se luptă cu Vlad Țepeș, ceea ce slăbește rezistența ultimului față de ofensiva turcească. Conflictul dintre cei doi domni români este privit ca o primejdie care dăunează Caffei, țărilor vecine cu Moldova și Țara Românească. Un alt document este scrisoarea bailului venețian din Constantinopol, din 28 iulie, unde se afirmă că Ștefan cel Mare a mers împreună cu armata sultanului împotriva Chilieii pe care, însă, n-a putut-o cuceri. N. Iorga remarcă în afara acestor două scrisori și orientarea politică a domnului român care „oglindea” orientarea politică a celor două principate : Ștefan cel Mare semnase un tratat de alianță cu regele Poloniei, iar Vlad Țepeș se afla în raporturi bune cu Matei Corvin. Deoarece cei doi regi se dușmăneau, era firesc ca și domnii români să se afle în tabere adverse.

În *Istoria lui Ștefan cel Mare*, N. Iorga nu mai reia demonstrația făcută cu câțiva ani înainte, deoarece nu s-ar fi potrivit cu modul în care este concepută această carte. Recurgând la mijloace tipic literare, creează prin contrast două portrete psihologice, cel al lui Vlad Țepeș fiind schițat în culori sumbre, în timp ce Ștefan cel Mare este văzut ca un erou cu calități deosebite, acesta fiind „cumintele și cumpănitul în toate faptele sale”. Pentru a justifica atitudinea acestuia față de evenimentele din anul 1462, Vlad

Țepeș este prezentat ca un domn sanguinar, cu cugetul bolnav. După ce s-a răzbunat pe adversari, pe pretendenții dornici să ia domnia cu ajutor străin, sau pe cei care dăduseră semne că nu sînt fericiți ca un asemenea domn, în anul 1462 „nebulul de Vlad aprinde de jur împrejurul Moldovei flăcări zădarnice în care nu se poate făuri nici un viitor“. Acestea sînt gîndurile atribuite de istoric lui Ștefan cel Mare. Amintind argumentele formulate anterior în legătură cu un conflict între cei doi domni români și descriind luptele dintre români și turci, N. Iorga încearcă să explice comportarea lui Ștefan demonstrînd că o împăcare între el și Vlad (deși ar fi dus — poate — la oprirea turcilor pe Dunăre și la o mare victorie românească), era imposibilă pentru că domnul Moldovei nu putea uita pagubele făcute de Vlad în luptele ce avuseseră loc între ei și pe deasupra ar fi însemnat să se desprindă de poloni și să sprijine politica răsăriteană a lui Matei Corvin. Dar, Ștefan a văzut că Matei nu face pregătiri de război, iar alte puteri creștine nu sînt interesate sau nu pot interveni în conflictul româno-turc. De aceea, prudent, Ștefan se apropie de hotarul de sud al țării sale și se prezintă sub zidurile Chilieii pe cînd corăbiile turcești își aruncau ancora lîngă zidurile care-și răsfrîngeau chipul în apele fluviului. Vlad Țepeș, după atacul de noapte dat împotriva taberei oastei sultanului, știind că turcii nu-i pot stăpîni țara și fiindu-i teamă să nu piardă cetatea ce-i deschidea drumul Mării Negre, s-a repezit spre Chilia. Ștefan rănit, pornește spre Suceava, iar Vlad care „n-avea răgazul să urmărească și să se răzbune“, se întoarce la ai săi și continuă luptele pentru alungarea turcilor peste Dunăre.

În istoriografia noastră, Ioan Bogdan, Ilie Minea și I. Ursu au pus sub semnul întrebării afirmațiile categorice ale lui Laonic Chalcocondil referitoare la o colaborare între Ștefan și turci în 1462, dar nimeni nu s-a îndoit de existența unui conflict între Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș. Atitudinea domnului Moldovei a fost explicată ca fiind dictată de interese superioare de stat, acesta avînd obligația să întărească hotarul de sud al țării sale, operație absolut necesară în perspectiva unui conflict între Ștefan cel Mare și Imperiul Otoman.

Se poate afirma, fără exagerare, că modul în care N. Iorga a tratat relațiile dintre Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș, pornind de la documente puse de el pentru prima dată în valoare, i-a influențat pe toți cei care s-au ocupat cu istoria secolului al XV-lea românesc. Chiar dacă s-au făcut unele rezerve, documentele descoperite de N. Iorga au fost pentru mai bine de o jumătate de secol unicele dovezi despre faptele petrecute în prima jumătate a anului 1462, din care pricină chiar și în lucrările mai noi despre Vlad Țepeș se admite existența unui conflict între Ștefan cel Mare și celălalt domn român pentru stăpânirea Chilieii.

Surprinzător ni se pare faptul că nimeni n-a observat sau nu a acordat importanța cuvenită felului în care N. Iorga însuși tratează aceeași problemă spre sfârșitul vieții, în marea sinteză de Istorie a românilor. Experiența, cunoștințele vaste îl fac pe savant să privească oamenii și faptele sub unghiuri noi de vedere și acestea credem că ar trebui să fie luate în seamă, mai ales că N. Iorga nu ezită să-și modifice fundamental părerile formulate cu ani mai înainte. În *Istoria românilor*, vol. al IV-lea, p. 138—139, N. Iorga corectează substanțial propriile sale ipoteze susținute în 1899 și 1904.

Deși credea că exista o rivalitate între cei doi domni din pricina Chilieii, N. Iorga considera totuși ca absurdă informația lui Chalcocondil potrivit căreia Ștefan cel Mare îi chemase pe turci. Ștefan se simțea și el amenințat de turci. Informația cuprinsă în scrisoarea din Caffa, în care se vorbea despre un război între cei doi domni în aprilie 1462, este infirmată pe baza unor documente interne. Ștefan se afla în aprilie la Suceava, iar la 15 mai cobora la Bacău de unde avea să se îndrepte spre hotarul Țării Românești și nu spre Chilia, încît, „*de un război cu Vlad, înainte de pregătirile sultanului în april nu poate fi vorba*” (subl. N. Iorga).

Prezența lui Ștefan la Chilia și justificarea atacului organizat împotriva cetății sînt explicate astfel : „*Cînd se află că flota Sultanului e înaintea Chilieii, domnul Moldovei avea neapărat datoria de a fi acolo pentru ca, întrebuițînd orice mijloc, să împiedice*

instalarea, catastrofală pentru dinsul, a turcilor la Dunărea-de Jos" (subl. N. Iorga)

Reanalizînd documentele referitoare la raporturile dintre Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș, N. Iorga ajunge la concluzia că este imposibil să se creadă că cei doi domni se luptau între ei. Documentele emise de cancelaria lui Ștefan cel Mare, deci documente sigure, care ne arată unde se afla Ștefan cel Mare în lunile aprilie și mai, sînt o dovadă că ceea ce se știa la Caffa sau ceea ce aflase Laonic Chalcocondil nu erau altceva decît zvonuri. De aceea, pentru N. Iorga aceste zvonuri pot fi ecoul unei rivalități dintre cei doi domni pentru cetatea Chilie. În consecință, istoricul nu mai trebuie să justifice comportarea lui Ștefan prin defectele lui Vlad Țepeș. De asemenea, Vlad Țepeș nu mai este privit ca un domn imprudent care-i ridică pe turci împotriva țării sale și a Moldovei, ci drept un erou, anul 1462 fiind socotit ca anul „în care se răpi românimii în Vlad Țepeș unul dintre cei mai energici apărători ai ei“.

Deși reproduce spusesele lui Chalcocondil și pe cele ale bailului venețian de la Constantinopol în legătură cu existența unui război între cei doi domni, N. Iorga crede că ele se referă la intenția lui Ștefan de a lua Chilia, o atitudine ce s-ar fi precizat prin martie 1462, cînd un sol al lui Țepeș la Caffa va fi relatat negustorilor genovezi conflictul care anihila forțele celor două țări românești în lupta cu puterea otomană. După aceea, N. Iorga nu mai amintește nimic despre luptele dintre Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș, lupte care ar fi avut loc, potrivit spuselor lui Chalcocondil, după atacul de noapte organizat de domnul Țării Românești împotriva taberei sultanului. Un semn că nici această aserțiune nu mai era demnă de crezare.

Din cele expuse pînă acum se poate vedea evoluția gîndirii marelui nostru istoric într-o problemă ce a creat, așa cum am mai arătat, dificultăți deosebite de interpretare tuturor istoricilor care s-au ocupat pînă acum de istoria medievală românească. Pornind de la ultimele considerații formulate de N. Iorga

în sinteza de istorie a românilor și ținând seama de unele precizări făcute de Const. C. Giurescu și Dinu Giurescu în volumul al II-lea din *Istoria românilor*, credem că se poate găsi o explicație logică și plauzibilă a relațiilor celor doi domni. Precizarea la care am făcut aluzie se referă la statutul juridic al cetății Chilia. Aceasta fusese dăruită de Petru al II-lea, domnul Moldovei, lui Iancu de Hunedoara, încît, în anul 1462, în Chilia se afla o garnizoană ungurească, așa cum se precizează în letopisețele scrise în vremea lui Ștefan cel Mare. În acest caz, chiar dacă Vlad Țepeș era aliat cu Matei Corvin, Chilia nu constituia pentru el și pentru țara lui un obiectiv strategic vital, mai ales, în împrejurări dramatice ca acelea din vara anului 1462, cînd întreaga oaste otomană punea împotriva Țării Românești și înainta în direcția Nicopole, deci la mare distanță de Chilia.

N. Iorga a demonstrat pe baza unor documente interne că nu poate fi vorba de un conflict între Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș înainte de declanșarea luptelor din Țara Românească din iunie 1462.

Apropierea lui Ștefan cel Mare de hotarul sudic al țării sale a fost privită ca o măsură de precauție firească pentru domnul Moldovei. Așa cum precizează N. Iorga, datoria lui era să fie acolo, iar cînd corăbiile turcești ancorează sub zidurile Chiliei, el trebuia să împiedice, așa cum subliniază tot N. Iorga, instalarea turcilor în acest loc.

Faptul că Vlad Țepeș a trimis un corp de oaste spre hotarul de răsărit al Țării Românești nu înseamnă că acest act a fost dictat de nevoia apărării hotarului de un eventual atac venit din partea lui Ștefan cel Mare, cum a crezut Chalcocondil. Domnul Țării Românești fusese înștiințat că o flotă numeroasă turcească a pornit pe mare împotriva lui. Flota a pătruns pe Dunăre și a ajuns la Chilia și la Brăila mai înainte ca Mahomed al II-lea să se aplece cu oastea pe malurile fluviului. În asemenea condiții, trimiterea unui corp de oaste muntean spre răsăritul țării apare ca o măsură de siguranță împotriva turcilor și nu împotriva lui Ștefan cel Mare. După Chalcocondil, corpul de oaste muntean a rămas la hotarul de răsărit al Țării Românești pînă după 22-iunie,

ca sa supravegheze și să apere acest hotar. Această presupunere este în contradicție cu sistemul obișnuit de luptă al domnilor români, ea este din punct de vedere militar o absurditate. Și iată de ce. Când o putere militară ca aceea a Imperiului Otoman, incomparabil mai mare ca puterea militară a Țării Românești, pătrundea pe teritoriul acesteia, prima îndatorire a domnului era aceea de a concentra sub conducerea sa personală pe toți locuitorii capabili să poarte o armă în mână, de a nu dispersa această forță și așa destul de mică, de a încerca să-l respingă pe dușman evitînd o confruntare în cîmp deschis pentru a nu fi copleșit de numărul mare al adversarului. În asemenea condiții, își putea îngădui Vlad Țepeș să țină departe de teatrul pe care urmau să se desfășoare luptele cu oastea otomană un însemnat corp de oaste? Ar fi fost o mare greșeală din punctul de vedere al artei și al gîndirii militare de care nu se putea face vinovat un iscusit comandant de oști cum era Vlad Țepeș. Ceea ce trebuia salvat era țara și nu o cetate, oricîtă importanță militară și strategică ar fi avut aceasta. Pentru că, presupunînd că Vlad Țepeș era înfrînt și țara transformată în pașalic, așa cum intenționa Mahomed al II-lea, ce semnificație ar fi avut faptul că era apărată Chilia? Izolată, cetatea ar fi căzut oricum sub stăpînirea străină, pe cînd dacă scăpa țara, erau speranțe ca, după aceea, să poată fi eliberată și cetatea dacă ar fi fost cucerită de turci. Toate acestea nu sînt speculații gratuite ci judecăți și socoteli pe care orice comandant de oști trebuie să și le facă și ar fi pueril și nedrept ca să credem că Vlad Țepeș nu și le-a făcut, dacă ținem seama de acțiunile militare conduse de el.

Din punctul de vedere al unei logici militare, corpul de oaste trimis de Vlad Țepeș spre Chilia era obligat să se înapoieze și să se alătore grosului oastei țării, din momentul în care se vedea că nu dinspre hotarul acesta vine primejdia cea mare. Aceste deducții logice își găsesc confirmarea în relatările cronicarilor otomani, contemporani cu evenimentele din anul 1462, al căror conținut n-a fost cunoscut de N. Iorga. Cronicarii, descriind campania din vara anului 1462, arată că o primă ciocnire

a turcilor cu românii a avut loc între oastea otomană condusă de sultan și corpul de oaste românesc ce venea dinspre Chilia și Brăila ca să facă joncțiunea cu grosul oastei Țării Românești condusă de Vlad Țepeș. Iată deci, că, potrivit unor mărturii al căror conținut nu poate fi neglijat, Vlad Țepeș și-a rechemat oamenii trimiși spre hotarul de răsărit al țării și aceștia își făceau apariția pe teatrul de luptă înainte de 16 iunie 1462. Este o dovadă strălucită că nu exista nici un conflict între Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș, chiar dacă în jurul datei amintite Ștefan cel Mare se afla în apropierea Chilieii.

Laonic Chalcocondil afirmă că Ștefan cel Mare, după ce a atacat Chilia, a vrut să năvălească în Țara Românească, dar a fost oprit de amintitul corp de oaste trimis de Vlad Țepeș, după cum, potrivit informațiilor datorate aceluiași cronicar, după atacul de noapte împotriva taberei otomane — fixat de istorici în 16 iunie — Vlad Țepeș a lăsat șase-șapte mii de oameni ca să supravegheze mișcările oastei otomane conduse de sultan, iar el cu restul oastei sale s-a repezit să salveze Chilia. O asemenea manevră reprezintă o aberație dacă este considerată din punctul de vedere al artei militare. Vlad Țepeș nu avea cum să părăsească teatrul de luptă, unde se juca soarta Țării Românești, ca să alerge să apere Chilia asediată de turci și de Ștefan cel Mare. După cum ni se pare greu de susținut ideea că un corp de șapte mii de oameni, pe care Țepeș i-ar fi avut în apropierea Chilieii, ar fi fost capabil să respingă o încercare a lui Ștefan cel Mare de a pătrunde în Țara Românească dacă acesta ar fi dorit în mod real s-o facă. Disproporția numerică dintre oastea lui Ștefan și corpul muntean era prea mare ca acesta din urmă să nu fie strivit de forțe superioare conduse de un general de talia lui Ștefan.

Ilogică este și încercarea lui Țepeș de a salva Chilia. Fără să-l fi înfrînt pe sultan, el se îndrepta iarăși numai cu o parte din forțele sale ca să lupte cu turcii aflați la Chilia și cu Ștefan cel Mare care, după asertiunea lui Chalcocondil era aliat cu turcii. Prin manevra sa, Vlad Țepeș s-ar fi aflat prins între

trei corpuri de oaste: oastea otomană comandată de sultan, superioară numeric oastei sale; oastea lui Ștefan cel Mare, egală cu aceea pe care o comandă Vlad și oastea turcească a cărei misiune era cucerirea Chilieii.

Din ceea ce știm despre modul de desfășurare a campaniei din anul 1462, Vlad Țepeș a evitat cu grijă orice confruntare decisivă cu turcii, pentru a-și feri oastea de un dezastru. Un comandant de oști care manevrează cu atîta abilitate, atacînd numai în împrejurări excepționale cînd oastea lui nu putea fi strivită, nu putea comite o eroare strategică atît de grosolană ca să-și expună oastea unui atac concentric echivalent cu o sinucidere. El a urmărit oastea otomană, a atacat-o în regiunea Buzăului, obligîndu-l pe sultan să părăsească Țara Românească.

Se mai pune o întrebare: de ce Ștefan cel Mare nu l-a ajutat pe Vlad Țepeș dacă n-a existat nici un conflict între ei? N. Iorga a bănuit care este explicația adevărată, dar n-a exploatat-o pînă la capăt. După părerea sa, alianțele celor doi domni au constituit o piedică și credem că ele ne dau cea mai plauzibilă justificare a atitudinii de rezervă păstrată de Ștefan cel Mare în cea mai mare parte a campaniei. Cu anumite precizări însă. Faptul că Ștefan cel Mare se afla în conflict cu Matei Corvin, iar Vlad Țepeș era aliat cu regele Ungariei, a fost o piedică în calea colaborării dintre cei doi domni, nu pentru că alianțele lor i-ar fi împiedicat, ci pentru că în împrejurările politice și militare din prima jumătate a anului 1462, cel care se afla într-o poziție favorabilă pentru a-l ajuta pe Vlad Țepeș era Matei Corvin. Regele avea posibilitatea să traverseze Carpații și să se prezinte cu ușurință pe orice teatru de luptă din Țara Românească unde Mahomed al II-lea și-ar fi desfășurat forțele. În afară de aceasta, Matei Corvin promisese și avea posibilitatea să strîngă o oaste numeroasă, dotată cu un armament „modern” și de bună calitate, fapt ce ar fi îngăduit o confruntare în cîmp deschis cu oastea otomană din care victorioși ar fi ieșit Vlad Țepeș și regele. În asemenea împrejurări, o intervenție a lui Ștefan în favoarea lui Vlad Țepeș ar fi fost interpretată de rege ca o ofensă personală

și ar fi anulat orice colaborare dintre Vlad Țepeș și Matei Corvin. Credem că datorită acestor calcule politice și militare Ștefan nu l-a ajutat în prima parte a campaniei pe Vlad Țepeș. În momentul în care a devenit evident că regele nu va trimite, în timp util, nici un om al său în sprijinul lui Vlad Țepeș, atunci Ștefan cel Mare i-a trimis ajutoare lui Vlad Țepeș. Această informație se află în relatarea unui călător englez William Wey, publicată numai cu câțiva ani în urmă de E. D. Tappe, un specialist în istoria noastră medievală. Chiar dacă William Wey înregistrează o seamă de date ce nu rezistă unei analize atente, nu avem de ce să ne îndoim când el consemnează faptul că Ștefan cel Mare l-a ajutat pe Vlad Țepeș. Dealtfel, așa cum arată documentele din anul 1475—1476, cel care insistă ca Vlad Țepeș să fie eliberat și repus în scaunul Țării Românești, datorită marilor lui calități de comandant de oști, a fost Ștefan cel Mare. Dacă cei doi se uriseră într-atît încît nici în fața unei primejdii de moarte, ce-i amenința deopotrivă, și pe unul și pe celălalt, nu reușiseră să se împace devine greu de explicat de ce Ștefan insistă ca „adversarul” său să fie pus în scaunul Țării Românești și nu un pretendent care manifesta semne de prietenie și credință.

Am insistat asupra acestui episod nu din dorința de a da o explicație menită să împace sentimentele noastre. Stăruind asupra relațiilor dintre cei doi domni, ni s-au părut nelogice unele ipoteze, iar sursele documentare de la care s-au pornit tot felul de supoziții se dovedesc a fi caduce la o analiză mai atentă. Meritul de a fi demonstrat parțial acest lucru i-a revenit lui N. Iorga.

În afară de aceasta nu este lipsit de interes să semnalăm cititorului concepția pe care N. Iorga și-o făcuse despre societatea medievală românească în momentul cînd alcătuia *Istoria lui Ștefan cel Mare*.

Istoricul a acordat în monografia sa o atenție specială factorului politic și militar, a activității diplomatice desfășurate în timpul domniei lui Ștefan cel Mare și a luptelor purtate de acesta. Sînt aspectele care rețin cel dintîi atenția iubitorului de istorie și prezentarea cu precădere a acestora sporesc și mai mult

interesul cititorilor pentru o asemenea carte. Pe de altă parte, la începutul secolului nostru nu se cunoșteau suficiente documente interne care să îngăduie un studiu amănunțit despre alcătuirea societății noastre medievale, despre instituțiile feudale. B. P. Hasdeu publicase în *Arkiva istorică românească* mai multe documente emenate din cancelariile Țărilor Române s-au mai publicat și altele în revistele de la sfârșitul secolului trecut, dar erau prea puține pentru a se putea realiza o imagine cit de cit exactă a societății românești în vremea lui Ștefan cel Mare. Când N. Iorga așternea pe hîrtie istoria lui Ștefan, slavistul Ioan Bogdan întocmea o ediție critică a documentelor din timpul marelui domn, iar această lucrare avea să vadă lumina tiparului după apariția cărții lui N. Iorga. Așa se explică interesul scăzut al acestuia față de problemele de politică internă. Nu înseamnă că istoricul nu-și formase o anumită concepție despre societatea medievală românească pe baza documentelor cunoscute pînă la acea dată, (concepție care se reflectă parțial în *Istoria lui Ștefan cel Mare*) cit și pe baza realităților sociale românești de la începutul secolului nostru pe care istoricul le cunoștea la fața locului și nu din auzite. La N. Iorga se împletește admirabil activitatea savantului cu aceea a omului cetății. Cum societatea noastră era formată dintr-o majoritate zdrobitoare de țărani, N. Iorga face parte dintre marii noștri oameni de cultură, cum a fost Mihai Eminescu sau cum aveau să fie Lucian Blaga și Mihail Sadoveanu, care și-au dat seama de rostul istoric al clasei țărănești, de rolul și locul ocupat de aceasta în trecutul nostru, de partea ce-i revine în creația artistică românească. N. Iorga nu a fost savantul rece care judecă faptele trecutului numai în lumina documentelor păstrate, izolîndu-le de ceea ce se petrece în viața contemporană. Concepția lui istorică a izvorît într-o anumită măsură și din contactul permanent cu realitățile noastre sociale de la începutul secolului al XX-lea. Știința n-a ridicat un zid între savant și lumea înconjurătoare, dimpotrivă, a fost un imbold pentru istoricul nostru ca să coboare cit mai des într-o lume despre care nu se poate scrie cu competență decît de cel ce-a cunoscut-o fără intermediar. Dealtfel,

întreaga activitate culturală, pe care o desfășoară în acei ani și care se leagă de mișcarea sămănătoristă, este marcată de interesele acordate de N. Iorga țărănimii. Potrivit concepției marelui nostru istoric, în evul mediu societatea românească era o societate de țărani. Țăranul constituie temeiul țării (N. Iorga scrie *țeran* și *țeară* pentru a sugera fonetic legătura dintre acești termeni și latinescul *terra* din care derivă), iar pînă la întemeierea țărilor românești mai mari, au existat țările mici, de pe văile apelor, „țara“ fiind o creație tipic românească, noțiune care cuprinde sensul adînc al unei concepții politice și al unei conștiințe. Marele istoric este primul învățat care intuiește tainica legătură dintre termenul de „țară“ și conștiința originii romane, strînsa legătură dintre strămoși și pămînt, sentimentul de stătornicie sugerat de acest cuvînt.

După întemeierea statelor feudale, acestea sînt privite ca o alcătuire țărănească, idee formulată într-o carte care apare la un an după publicarea cărții despre Ștefan cel Mare. În viziunea lui N. Iorga „țărăniile erau boierii noștri și în fruntea statului era țăranul, smerit față de Dumnezeu, care stătea pe scaunul domnesc al țării“, idee întîlnită și în alte lucrări ale savantului, în care precumpănește concepția unui stat țărănesc. În *Istoria lui Ștefan cel Mare*, țărănimii i se acordă un rol foarte important în lupta pentru apărarea independenței Moldovei sau Țării Românești. Referindu-se la campania din anul 1462, și mai exact, la atacul de noapte organizat de Vlad Țepeș împotriva taberei turcești, N. Iorga crede că acest atac a fost dat cu zece mii de oameni : „Erau țărani cu opinci, cu o sabie aspră la coapsă, cu ciomege pe umeri...“ Tabăra turcească este trezită de „strigătul de luptă al țărănimii românești...“

Pentru lupta de la Podul-Înalt „Ștefan avea deci o oaste de țărani : vreo treizeci de mii de țărani...“ În pădurile care mărgineau lunca Bîrladului, în noaptea de 9 spre 10 ianuarie 1475, se încălzeau la focuri „țărăniile în cojoace, cu arcele pe umeri și ghioagele rezemate de fagi și de stejari...“

În luptele din vara anului următor, apar, pentru prima dată, boierii și curtea domnului, deoarece în *Letopisețul de la*

Bistrița și în discursul lui Țamblac, din anul următor, în fața dogelui Venetiei se spune că domnul cu curtea lui au făcut ce-au putut. Năvala tătarilor l-a obligat pe domn să sloboadă țărâni-mea, care se adună în jurul domnului îndată după lupta de la Valea Albă, pentru că „așa fusese făgăduiala cinstită a țăranilor...” Chiar dacă pierise floarea boierimii la Valea Albă, după scurge-rea sorocului fixat „pîlcuri-pîlcuri sătenii se suiau pe poteci știute numai de dinșii către vodă...”

În luptele din toamna anului 1485 care se încheiau cu bătă-lia de la Cătlăbuga, pe lângă cele două mii de călăreți poloni aduși din Polonia, Ștefan îi „adaose el apoi pe țăranii săi”. Nici de la marea luptă din Codrul Cosminului nu lipsește țărâni-mea care este trecută înaintea boierilor și a curtenilor.

Această concepție despre rosturile țărânimii este explicată de N. Iorga în *Istoria lui Ștefan cel Mare*, atunci când afirmă că „trăiau sutele de mii de țărani pe umerii suferitori ai cărora se răzimbau, *atunci ca și acum*, toate”. Relația dintre stările sociale contemporane istoricului și cele din vremea lui Ștefan a influențat gândirea lui N. Iorga. La formarea acesteia au contribuit și unele izvoare străine în care se vorbea de participarea țăranilor la alcă-tuirea oștii marelui domn. Este vorba, mai ales, de cronica polo-nului Długosz, contemporan cu Ștefan cel Mare, în care se con-semnează prezența țăranilor în oastea Moldovei și disciplina impusă de domn acestora.

Treptat, marele istoric își va schimba această concepție sub influența studiilor făcute de Ioan Bogdan despre vechea alcătuire a oastei românești sau a documentelor publicate între timp. De asemenea, descoperirile făcute în urma săpăturilor din Biserica Domnească de la Curtea de Argeș, la începutul celui de-al treilea deceniu al secolului nostru, au influențat gândirea lui N. Iorga. Pictura de pe stîlpul din stînga din fața altarului, în care ne este înfățișat un cavaler în zale și, mai cu seamă, rămășițele unui fost domn ale cărui vestminte și podoabe sugerau imaginea unui mare stăpîn feudal din secolul al XIV-lea, au avut darul să-l convingă pe marele istoric despre existența unei societăți feudale. Dar, cu toate că N. Iorga cunoștea foarte bine relațiile

stabilită în cadrul societății feudale din apusul Europei, deși era la curent cu o literatură de specialitate în care se demonstra că în epoca feudală țărănimea este exclusă de pe câmpul de luptă, în scrierile sale, istoricul român nu a renunțat complet la ceea ce susținea în tinerețe. Contribuția țăranilor la apărarea țării constituia pentru el o realitate, iar studiile ulterioare au demonstrat viabilitatea punctelor sale de vedere, chiar dacă li s-au adus unele corectări de detaliu.

De aceea, cu excepția unor chestiuni de amănunt, monografia marelui istoric rămâne actuală, el tratând în chip magistral domnia lui Ștefan cel Mare și subliniind trăsăturile fundamentale ale unei jumătăți de veac din istoria noastră medievală. Pentru realizarea unei opere științifice cum este *Istoria lui Ștefan cel Mare* N. Iorga a pus în valoare o serie de informații necunoscute pînă atunci istoricilor români, a făcut unele corectări de date însușite de cei care s-au ocupat după aceea cu editarea documentelor emise de cancelaria lui Ștefan, iar cartea sa a stat la baza tuturor lucrărilor analitice sau cu caracter monografic alcătuite după apariția ei.

Pe lângă aceste calități care-i conferă un caracter științific, ceea ce face ca ea să se afle mereu în atenția cercetătorului ce se ocupă de domnia lui Ștefan, interesul pentru *Istoria lui Ștefan cel Mare* sporește datorită valorii ei literare. Fără să sacrifice documentul, N. Iorga izbuteste să transfigureze informația rece într-o evocare plină de farmec, personajele capătă contur real, existența lor plină de dramatism se transmite cititorului care urmărește cu pasiune epopeea extraordinară desfășurată de scriitor în fața minții și sufletului acestuia. Sînt suficiente un epitet și o metaforă ca să sugereze dimensiuni fantastice deplasării oastei otomane spre hotarele Moldovei în iarna anului 1474; („...în zările albe ale miezului iernii înaintau mulțimile negre, zecile de mii de dușmani, ieniceri, spahii și gloata, ca lupii flămînzi“); urmărirea turcilor după lupta de la Vaslui ține de mitologie, ca și lupta din Codrul Cosminului, o mitologie românească, a legăturilor tainice dintre om și pămînt care, explică succesele strămoșilor noștri în momentele de mare

cumpănă. Forțele omului sînt sporite de forțele naturii, codrii și mlaștinile, muntele și apele transformîndu-se într-un adversar implacabil, capcane viclene neiertătoare pentru invadator, pavază pentru cel care le locuiește și le cunoaște firea.

Însușirile literare ale acestei lucrări o fac mereu actuală, cititorul nespecialist pășește pragul unei lumi ale cărei rosturi le înțelege fără un efort deosebit și trăiește în același timp bucuria oferită de opera de artă.

Istoria lui Ștefan cel Mare este una dintre cele mai frumoase cărți scrise de N. Iorga și reprezintă, în orice caz, cea mai frumoasă carte din cîte s-au scris pînă acum despre Ștefan cel Mare.

MANOLE NEAGOE

TABEL CRONOLOGIC

N. IORGA

- 1871 „Act de naștere. Din anul una mie opt sute șaptezeci și unu, în șase ale lunii iunie, orele zece dimineața. Act de naștere al copilului Nicu N. Iorga, de sex masculin, de religie ortodoxă, născut ieri la orele douăsprezece din noapte, în casa părintească în orașul Botoșani, din strada Copoului, fiu al domnului Nicu Iorga, de treizeci și trei de ani, de profesie avocat și a doamnei Zulnia, de douăzeci și cinci, ambii domiciliați în Botoșani.“
- 1873 Se naște George, al doilea fiu al familiei Iorga.
- 1876 Moare, după o îndelungată suferință, avocatul Nicu Iorga „de trăsnetul unei premature și neexplicabile paralizii...” „Tot ce mi se mai prinde de mintea mea din cele de atunci — spune viitorul savant — e legat de dînsul, tatăl cu care nu-mi era dat să schimb un gând... În vedenia mea se vede numai umbra înaltă și dreaptă și mîna care, alintător, se întinde spre mine... Pe urmă, oricît am căutat în fondul păstrător al minții mele, nimic... Nici un zgomot, nici un cuvînt. Toate amintirile mele vechi sînt cuprinse în tăcere, în tăcere absolută. Îmi pare bine că aceste rînduri și ele tac...”

1878 Este înscris în clasa I primară a școlii „Marchian Folescu“ din Botoșani pe care o termină cu următoarele note : „cetire : 10 ; scriere : 10 ; învățămînt intuitiv : 10 ; calcul din memorie : 8 ; conduită : 7“. „Eu n-am învățat a ceti și scrie : sînt lucruri care mi-au venit de la sine. Nu-mi aduc aminte de nici un ceas de pregătire pedagogică pentru a descoperi literele și a le îmbina în silabe, care pe urmă să-mi dea cuvîntul. Poate de aceea nici cugetarea mea n-a plecat de la măruntele elemente prime ale unei desfaceri nenaturale, ca să ajungă apoi, tirîndu-se, la ultimele rezultate... Oricum, eu n-am avut în mîini pentru însăși limba neamului meu sau pentru cea franceză, care nu-mi prezenta greutăți la cinci ani, acele urite cărți de învățat pe de rost care se cheamă abecedar și gramatică. Ci cartea mi-a stat înaintea, cartea întregă, cartea pe care un om o scrie pentru oameni... Am prins de la început felul de a vorbi al minților formate, al sentimentelor care s-au încercat cu viața... Românește am învățat din casa părintească, adică din casa mamei, așa cum se vorbea : limpede, frumos și mai ales puternic și colorat, fără amestecul ziarului și cărții de succes... am avut înaintea mea înseși Letopisețele de vechi și bun grai ale lui Mihail Kogălniceanu...“

1880 Termină clasa a III-a cu premiul I. În clasa a IV-a, ține prima lecție de istorie : „Un sentiment că aș putea ceva și eu îl avui numai în a patra clasă, a directorului Bălășescu... atunci la nouă ani, numit monitor, am făcut de pe catedră întîia lecție de istorie a neamului meu... Nu m-am făcut istoric nici din cărți, nici de la profesori, nici prin metodele seminariilor ; eram așa de cînd îmi aduc aminte și poate din ceea ce

au lăsat în mine alții care pe vremea lor au văzut larg istoria țerii și au făcut-o.“

- 1881 Se înscrie în clasa I a liceului „A.Tr. Laurian“ din orașul natal, pe care o termină cu premiul I.
- 1883 În clasa a III-a începe să dea meditații unor colegi pentru a contribui „la pensia piinii din toate zilele“.
- 1884 Merge în vacanță la unchiul său Emanuel Arghiropol, unde publică primele articole în ziarul său *Romanu* : „Nevoia de a economisi asupra mizerabilei pensii de milă ne făcea să cutreierăm rudele care, bineînțeles, ne poșteau foarte puțin — și de câte ori am simțit-o, din privirea care se oprea, aspră, asupra bucății de hrană care ne revenea, din lipsă de orice interes pentru noi... O, teribilul sentiment de a te simți umilit și de a nu putea să scapi din lumea care se uită la tine cu silă sau cu o compătimire care doare și mai rău !“ Stăteam la masa lui moșu' Manole, care, cu ciubărul în care-și răcea vinul supt masă, îmi dicta pentru ziarul, pe care apoi, proaspăt venit de la tipografia lui Kubelka, îl pătuream și-l timbram, foiletonul tradus dintr-un Molèri pe care mă îndărătniceam să-l scriu Molière, ori, retras în colțul meu, redactam anecdote pentru pagina a patra sau judecam politica generală a Europei, nu fără a mă lupta crunt cu conducătorii ei, în articole pe care moșul le găsea vrednice de a fi publicate în fruntea ziarului său...“
- 1886 În clasa a V-a, intrînd în conflict cu unul din profesorii săi, căruia i se păruse că elevul Iorga nu l-a salutată, este eliminat pe timp de 15 zile din liceu : „Și iată și catastrofa vieții mele școlare din Botoșani... Eu, care nu fusesem niciodată pedepsit ; din a

doua clasă primară, eu care de cinci ani eram în fruntea tovarășilor mei, trebuia să rămîn oprit, sentința rostindu-se în fața gloatei din toate clasele care se adunase. Liniștit, am plecat acasă, bănuind ce mă așteaptă... Trebuia deci, nu fără durere, să caut aiurea.“

Deși termină clasa cu media 9,05, fiind declarat și premiant, se înscrie pentru anul următor la Liceul Național din Iași. Aici locuiește la „Moșul Ioanide“. Fratele său George intrase „în același timp la Școala Militară ceea ce era și o ușurare pentru condițiile de viață ale mamei...“

În timpul absolvirii celor cinci clase de liceu din Botoșani, elevul Iorga devenise o personalitate a școlii. Se remarcase în special prin cunoașterea limbilor străine : franceza, italiana, latina, greaca : „Grecește... A, grecește ! A crede cineva că se poate ca în doi ani, în numai doi ani, alături cu atâtea materii, și cu materii atât de diferite, să-ți însușești limba în care rațiunea umană cea mai rafinată a introdus cele mai mari și mai frumoase complicații de care e capabilă, este una din cele mai complicate rătăcirii ale pedagogiei oficiale“.

La Iași concurează pentru examenul de bursă, pe care o câștigă. La orele de greacă este felicitat de directorul liceului, Vasile Burlă, pentru răspunsurile sale deosebite. Profesorul de istorie, Brandia, îl pune pe noul elev să țină o lecție de istorie, după care îi spune : „Bine, foarte bine ; frumos, foarte frumos, domnule Iorga, pentru dumneata nu am notă.“

1887 La Iași ia contact cu ideile socialiste : „La 17 ani cețeam Capitalul lui Marx, făceam conferințe despre dînsul și împărțeam numere din Revista socială și extrase din numerele ei“.

Locuiește „în uritul și scîrbosul loc de tortură, adevărată închisoare, în care căpătui ceva și din psihologia deținutului al Liceului Internat“.

Este din nou eliminat pentru că nu respectă dispoziția „provizorului“ Cujbă de a nu părăsi internatul : „Logica mea dreaptă, raționalismul meu instinctiv m-a făcut să întreb de ce nu aveam voie să beneficiem de această zi a primblărilor și vizitelor. Răspunsul... : fiindcă așa vreau eu și n-am poftă de discuții... Am fost eliminat a doua oară în viață și din cîte locuri era să mai fiu, pînă și de la Academia Română, de trei ori, de bunii mei colegi și foști elevi, pe lîngă încercări de a mă elimina și din viața politică și din literatură și, cu iscălitura a șaptezeci de profesori, de la Universitate..., dar nici sacagiu nu m-am făcut... Ci, numai mîndria mea a fost adînc jignită, cîteva luni, prin experiența vieții cui trăiește din mila altuia.“

Pentru a scăpa de „mila altuia“ intră pedagog la un internat particular cu 40 lei pe lună.

Reprimit, termină clasa cu media 9.06. obținînd și premiul I.

1888 Descoperit în timpul unei lecții că „cetea în bancă una din cărțile franceze ale unei inițieri literare“ și refuzînd s-o predea „spre cuvenita confiscare“ este eliminat a treia oară. Termină totuși liceul cu media 9,24, fiind declarat premiant. După ce ia examenul de bacalaureat cu mare succes, se înscrie la Facultatea de litere a Universității din Iași, unde reușește să cîștige și examenul de bursă.

1889 La sfîrșitul anului al II-lea, cere decanului să-i acorde dreptul de a susține și examenele din anul al III-lea, pentru a putea termina facultatea. I se

acordă „*dispensa*“ numai cu aprobarea ministerului. La sfârșit dă și examenul de licență în specialitatea : *literatura greacă* pe care îl absolvă cu „*Magna cum laude*“. Cunoștințele neobișnuite ale tînărului absolut sînt elogiata și de presă ; prezicîndu-i că : „*va fi un lucefăr genial în domeniul științei*“. La rîndul ei, Universitatea sărbătorește „*minunea de om*“ — cum îl caracteriza Xenopol — cu un banchet, la care iau parte profesorii în frunte cu rectorul N. Culiănu. La propunerea lui Caragiani, a lui A.D. Xenopol și a lui N. Culiănu, se intervine la minister pentru acordarea unei burse în străinătate.

1890 În acest an se hotărăște soarta tînărului și viitorului savant. Șt. Vărgolici îl trimite lui Iacob Negruzzi pentru a-i publica în *Convorbiri literare* un articol despre Veronica Micle.

Ia parte la înmormîntarea lui Ion Creangă.

Se căsătorește cu Maria Tasu.

Îi apare în ziarul *Lupta* primul său articol, în care apără drama *Năpasta* a lui I.L. Caragiale de calomniile lui Caion.

Va tipări articole și versuri în *Era nouă*, *Revista nouă*, *Convorbiri literare* și *Contemporanul*.

Ocupă prin concurs catedra de limbă latină la liceul din Ploiești, președintele comisiei fiind Al. Odobescu. Cunoaște marile personalități ale epocii : I.L. Caragiale, B.P. Hasdeu, Al. Vlahuță, Dobrogeanu-Gherea, Gr. Tocilescu.

Primind bursa, vizitează Italia în lunile aprilie și iunie.

Spre sfârșitul anului pleacă în Franța și Germania pentru a se specializa. La Paris, înscriindu-se la Școala de înalte studii, cunoaște o serie de personalități științifice. Unul din ei, Louis Leger îl recomandă

Enciclopediei franceze, unde începe să colaboreze. „Niciodată n-am avut atîta timp la dispoziție, atîta libertate de spirit, atîta bucurie de a învăța de la cei mai mari oameni ai lumii, al căror gînd mai scump îmi stătea larg la îndemîină, ca atuncea, în acea vară a anului 1890, care a contribuit așa de larg să-mi întregască sufletul, ferindu-mă, în ajunul unor grele și din ce în ce mai iubite studii de specialitate, de marea primejdie a îngustării orizontului, a pierderii simțului, așa de necesar, al proporției dintre lucruri.“

1891 În timp ce-și pregătește lucrarea de diplomă, învață intens limba engleză și se inițiază în limbile nordice : olandeză, daneză, suedeză și norvegiană.

1892 Merge la Londra și Roma pentru cercetarea documentelor existente referitoare la *Philip de Mezières (1327—1405) et la croisade au XIV-e siècle* — lucrarea sa de diplomă. În acest an colaborează și la renumita : *Revue Historique*.

1893 Pleacă în Germania, unde se înscrie la Universitatea din Berlin, pentru a da doctoratul cu teza : *Thomas III, Marquis de Saluces, étude historique et littéraire*. Profesorii nu-i primesc teza, pentru că nu frecventase cei trei ani de studiu obligatorii, după care candidatul trebuie să depună jurămint că în scrierea tezei n-a fost ajutat de nimeni. N. Iorga se folosise pentru corectarea limbii germane de altcineva. După cîteva luni merge la Leipzig, unde i se primește teza de doctorat, comisia fiind formată din cunoscuții savanți : Karl Lamprecht, Birch-Hirschfeld și C. Wachsmuth.

Înainte de a obține diploma de doctor la Leipzig, la 25 iulie, i se conferă titlul de diplomat al Școlii

practice de înalte studii din Paris; referenți fiind : Charles Bémont, J. Roy, A. Lognon, sub președinția lui Gaston Paris.

În august obține și diploma de doctor.

Activitatea lui N. Iorga în acest an este încununată de tipărirea a trei cărți : *Poezii — 1890—1893*, București ; *Schițe din literatura română*, vol. I, Iași și *Thomas III, Marquis de Saluces, étude historique et littéraire*, Paris, activitate editorială susținută timp de aproape cinci decenii, însumând 1359 volume și broșuri (după cum constată bibliograful prin excelență al istoricului, prof. Barbu Theodorescu).

- 1894 Eliberat de obligațiile doctoratului, îl găsim, în primele luni ale anului, cercetînd în continuare, cu aviditate, arhivele din orașele Germaniei, pentru a descoperi noi documente și informații privitoare la atît de zbuciumata istorie a poporului nostru. După Berlin, Leipzig și Dresda, cercetate cu un an în urmă, merge acum la München și Innsbruck pe urmele unor rătăcitori domni români (Petru Șchiopul, și fiul său Ștefan, Mihai Viteazul), iar după aceea trece în Italia, unde studiază arhivele din Milano, Torino, Veneția, Florența, Genua, Pisa, Roma și Neapole. În toate aceste orașe face cunoștință cu nenumărați istorici din toate țările Europei, cu care se împrietenește, conversînd cu fiecare în limba respectivă. Din acest an intră în legătură cu C. Kohner, conducătorul publicației *Revue de l'Orient latin*. Din această colaborare vor rezulta cele șase volume de *Notes et extraits*, cercetări ce se înscriu printre cele mai valoroase opere ale istoricului. Tot în acest an devine colaborator la *Revue critique*, prin intermediul colegului său Frantz Funck-Brentano. Publică și la revistele din țară : *Arhiva, Familia și Vatra*.

În octombrie, expirînd perioada celor patru ani, în care avusese dreptul la bursă, se întoarce la București, pentru a candida la catedra de istorie medie de la Universitatea din București. Concursul se ține la Iași, cu o comisie formată din A.D. Xenopol, Aron Densusianu, P. Rășcanu, I. Caragiani, E. Leonardescu, prezidată de Al. Odobescu. Datorită mediei 7, comisia îi acordă dreptul de suplinitor al catedrei. Deschide cursul cu lecția : *Despre concepția actuală a istoriei și geneza ei.* „Istoria — spune tînărul profesor studenților lui — este expunerea sistematică, fără scopuri străine de dînsa, a faptelor de orice natură, dobîndite metodic, prin care s-a manifestat, indiferent de loc și timp, activitatea omenirii.“ În acest an tipărește : *Schițe din literatura română*, vol. II, Iași.

1895 Călătorește din nou în străinătate (Olanda și Italia), pentru a strînge noi documente. Tot acum îi apare primul volum din colecția : *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor și impresiile de călătorie Amintiri din Italia.* În octombrie susține examenul de titular al catedrei, reușind de această dată cu media 9,19. Ține la Ateneu prima conferință publică despre : *Basta și Mihai Viteazul*, pe care o și publică.

1896 Îi apare, la Paris, lucrarea de diplomă : *Philippe de Mezière — 1337—1405.* La București tipărește volumul al II-lea din *Acte și fragmente.* La propunerea lui Xenopol, i se acceptă la Academie, după multe discuții, publicarea în colecția Hurmuzaki, a documentelor descoperite în arhivele Apusului, cu condiția să nu primească drepturi de autor.

1897 Ca și în anul precedent, cercetează arhivele Europei : Viena, Raguza, Veneția, Florența, Roma, Nea-

pole. Publică volumul al X-lea din colecția Hurmuzaki : *Rapoarte consulare prusiene din Iași și București* (1703—1844).

Este ales membru corespondent al Academiei.

1898 Strânge în continuare documente și ține în cadrul Academiei comunicări privitoare la istoria românilor.

1899 Cercetează arhivele din Transilvania : Brașov, Sibiu și Bistrița. Comunică la Academie descoperirea sa în legătură cu paternitatea cronicii : *Istoria Țării Românești dintr-un început*, aparținând Stolnicului Const. Cantacuzino, considerată pînă atunci anonimă: Publică, de asemenea, *Manuscrise din biblioteci străine* ; *Documente românești din arhivele Bistriței* ; *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV-siècle*, vol. I—II, Paris.

Începe colaborarea la : *L'Indépendance roumaine*. Articolele sale critice, în care înfierează tot ce e negativ în viața culturală a instituțiilor noastre, au stîrnit o furtună de proteste. Au luat atitudine contra polemistului : Hasdeu, Urechia, Tocilescu, Sturdza, etc. Secția de istorie de la Academie „reprobează purtarea necuviincioasă a d-lui membru corespondent N. Iorga, și declară că nu mai poate sta în relații științifice și colegiale cu un atare membru“, interzicîndu-i astfel a mai face comunicări în înaltul for. Dincolo de toată adversitatea provocată trebuie subliniată noua latură a personalității istoricului, aceea de temut gazetar, polemist, calitate ce-o va desfășura și susține în numele idealului țării și poporului său, pînă la tragicul sfîrșit al vieții. „Amestecul în viața publică și politică era să-mi vină mai tirziu numai nu ca obișnuit mijloc de a parveni, nici ca o satisfacție de vanitate,

ci ca îndeplinirea, cu multă luptă și multe suferințe, a unui categoric imperativ moral.“

Călătorește în Polonia (Lemberg și Cracovia), Italia (Florența), Olanda (Haga).

Colaborează la *România jună*, unde continuă, tot în același spirit polemic, să atace moralitatea politică a timpului său. Publică : „*Manuscripte din biblioteci străine*, vol. II, București.

1900 Stringe în volum : *Opinions sincères. La vie intellectuelle des Roumains en 1899.*

Apare volumul al XI-lea din colecția Hurmuzaki : *Acte din secolul al XVI-lea relative la Petru Șchiopul ; Documentele Bistriței*, vol. II ; *Scurtă istorie a lui Mihai Viteazul ; Opinions pérnicieuses d'un mauvais patriote.*

Cercetează din nou arhivele din Transilvania.

Se desparte de prima soție, Maria Tasu.

I se interzice să mai țină comunicări la Academie, respingându-i-se de la premiere vol. I din *Documentele Bistriței*.

1901 Se căsătorește cu Ecaterina Bogdan, sora slavistului Ioan Bogdan. După căsătorie, călătorește la Veneția. Primește propunerea savantului german Karol Lamprecht de a scrie *Istoria românilor*, pentru a intra în colecția sa de istorie universală.

Demisionează din Academie, în urma refuzului de a se premia și tipări *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*. Publică această lucrare cu ajutorul lui Al. Calimachi, după ce — în urma unui apel lansat — primește azeziunea mai multor personalități culturale românești, de a contribui la costul tipăririi.

Aflându-se la Budapesta, unde, cu ajutorul soției, copiază și traduce documente maghiare, se întâlnește cu un grup de studenți români, cărora le vorbește despre Mihai Viteazul, de la a cărui moarte se împlineau 300 de ani. Înflăcărați, din rîndul studenților, îl salută Ion Lupaș și Octavian Goga. Din acest an începe preocuparea sa pentru istoria Transilvaniei.

1902 Continuă seria publicațiilor cu vol.: *Legăturile Principatelor române cu Ardealul; Sate și preoți din Ardeal; Notes et extraits...* vol. III, Paris; *Despre Cantacuzini; Istoriile domnilor Țării Românești*, etc. „*Iubirea pentru trecut, pentru marile figuri de energie și sinceritate, de aplecare către orice risc, tocmai contrariul dispozițiilor pe care le observam la contemporanii mei, mă prinsese și, adăugîndu-se preocupările politice, astfel de învieri îmi serveau pentru critica timpului prezent mai mult decît orice argumentare de natură abstractă, logică*“.

Trimite inițiatorilor revistei *Luceafărul*, de la Budapesta (A. P. Bănuț, O. Goga și O. Tăslăuanu) o scrisoare în care-i sfătuiește: „*La dumneavoastră preocupările estetice nu trebuie să joace rolul de căpetenie și nu sînteți în așa împrejurări încît să vă consacrați artei pure. Sînteți în luptă și trebuie să vă luptați... Nu imitați, fiindcă nu aduce nici un folos, nu vă lăsați ispitiți de lucrurile ce ați citit la alții. Scrieți de la dumneavoastră din țară și de sufletul românesc de acolo*“.

1903 În tot timpul anului se dedică scrierii *Istoriei românilor*. Îi apare volumul *Acte relative la războaiele și cuceririle lui Mihai Viteazul*, în care sînt cuprinși (în 1280 pagini) 1871 documente culese timp de 10 an din arhivele Apusului.

Începe colaborarea la *Sămănătorul*. În acest an cercetează arhivele din orașele Moldovei și Munteniei. La Tîrgu-Jiu copiază și rezumă în trei zile 320 documente din anii 1501—1833.

- 1904 Vede lumina tiparului lucrarea: *Drumuri și orașe din România*. Scrie *Istoria lui Ștefan cel Mare*, la cererea ministrului învățămîntului, Spiru Haret, pentru a sărbători cei 400 de ani de la moartea voievodului: „Astfel el îmi dădu să scriu pentru această ocazie o Istorie a lui Ștefan cel Mare, care trebuia răsbindită pînă în fundul țerii în mii de exemplare“.
- 1905 Publică un număr de peste 23 titluri, printre care: *Geschichte des Rumanischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*, 2 vol., Gotha; *Istoria românilor în chipuri și icoane*, 2 vol.; *Sate și mănăstiri din România*; *Gînduri și sfaturi ale unui om ca oricare altul*. Vizitează o serie de localități din Transilvania.
- 1906 După multe critici primite din partea adversarilor *Sămănătorului* pleacă de la conducerea revistei și înființează ziarul *Neamul românesc*. Călătorește la Constantinopol. Dintre titlurile apărute în acest an notăm: *Contribuții la istoria literară*, 3 volume; *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească*, 2 vol. *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc* etc.
- 1907 Scoate revista *Floarea Darurilor*. În martie scrie cunoscutul articol în *Neamul Românesc*: *Dumnezeu să-i ierte*, vitriolant pamflet împotriva celor care au împușcat primii țărani în timpul răscoalei din Moldova. Pe tot timpul desfășurării răscoalei ia apărarea

țăranilor prin articole și conferințe, lansînd o listă de subscripție pentru a ajuta pe cei loviți de represiunea guvernului. Deși declarat „instigator“ trimite ajutoare, bani și colete văduvelor și orfanilor. Pentru această atitudine este ales deputat. Discursurile lui parlamentare pe marginea legilor pentru îmbunătățirea situației țăranului este un exemplu de mare vibrație umană, de dreptate și echitate socială.

Îi apare, printre alte cărți, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, vol. I; *The Byzantin empire*, Londra.

1908 Și în acest an publică douăzeci și cinci de titluri de cărți, dintre care cităm : *Geschichte des Osmanischen Reiches*, vol. I, Gotha ; *Istoria bisericii românești*, vol. I ; *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, vol. II etc.

Inaugurează tipografia proprie de la Vălenii de Munte. Deschide cursurile de vară de la Vălenii de Munte, unde își stabilește noua sa locuință.

Scoate primul număr din *Neamul românesc literar*.

1909 Apare primul volum al discursurilor parlamentare, intitulat : *In era reformelor* ; volumul al II-lea din *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Gotha; *Istoria bisericii românești*, vol. II, *Istoria literaturii*, vol. III, *Unirea principatelor*, Vălenii de Munte.

1910 Ține numeroase conferințe: Pitești, Tulcea, Brăila, Roman, Slatina, Zimnicea, Tîrgu-Jiu, Constanța, Vaslui, Ploiești, Cîmpina, Piatra Neamț.
Este ales membru activ al Academiei Române.

În acest an publică peste treizeci de cărți, din care cităm: *Istoria armatei românești*, vol. I; *Istoria românilor pentru poporul românesc*; *Viața femeilor în trecutul românesc*; *Ștefan cel Mare și mănăstirea Neamțului* etc.

1911 Publică prima dramă istorică: *Mihai Viteazul*.

În mai ține discursul de recepție la Academie : *Două concepții istorice „Viața unui popor e neconținut amestecată cu viețile celorlalte, fiind în funcțiune de dînsele și înrîurind neconținut viața acestora. Pe istoric nu trebuie să-l preocupe eroii, fiindcă istoria politică nu mai e un șir de biografii, o alegere de portrete dinastice, de vieți ale sfinților, fiindcă eroii se întorc în mijlocul acelor care i-au înălțat“*. Răspunde A. D. Xenopol, elogiindu-i „*memoria absolut extraordinară*“, puterea de muncă și uriașa-i operă, care te face să „*te-ntrebi cu înminunare cum a putut un creier să conceapă atâtea lucruri și o mână să le scrie*“.

În august ia parte la serbările „Astrei“ de la Blaj. Și în acest an tipărește peste douăzeci de cărți, dintre care amintim: *Cugetări*; *Oameni cari au fost*, etc.

1912 Tipărește la tipografia de la Vălenii de Munte volumul: *Trei drame (Mihai Viteazul; Învierea lui Ștefan cel Mare; Un domn pribeag)*; *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XXIV ; *România, vecinii săi și chestia Orientului*; *Portul popular românesc* etc.

1913 Merge la Congresul de istorie de la Londra, unde ține două comunicări : *Les bases nécessaires d'une nou-*

velle histoire du Moyen Âge ; La survivance byzantine dans les pays roumains.

Scoate revista literară lunară: *Drum drept*, care se va uni cu *Ramuri*. Călătorește la Belgrad, unde ține comunicări în cadrul Academiei: *Relations entre Serbes et Roumains* și *Cauzele prăbușirii Imperiului Otoman*.

Publică peste patruzeci de lucrări, cele mai multe avînd ca subiect istoria Balcanilor: *Istoria statelor balcanice*; *Notele unui istoric cu privire la evenimintele din Balcani*; *Viața și domnia lui Constantin vodă Brâncoveanu*.

- 1914 Inaugurează Institutul de studii sud-est europene; deschizînd cursul cu tema: *Istoria Albaniei*. Merge la Veneția, unde vorbește la Atheneo Veneto despre: *Venezia e la Peninsula dei Balcani* și *Il problema Balcanico e l'Italia*.

Și în acest an numărul cărților depășește cifra 40.

- 1915 Pune bazele *Revistei istorice*.

Reintră în *Liga culturală*, unde inițiază mari manifestații în favoarea unității naționale. Într-o comunicare în cadrul Academiei susține: *Dreptul la viață al statelor mici*. Titlurile cărților publicate se ridică la treizeci și șapte, printre care cităm: *Istoria comerțului românesc*; *Faze sufletești și cărți reprezentative la români*; *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I; *Politica austriacă față de Serbia*, etc.

- 1916 Încheie colecția de *Studii și documente*, care numără 31 volume, însumînd 30 000 documente.

După intrarea României în război, de partea Antantei (15 august), scrie articolul *Ceăsul*: „a sosit un ceas pe care-l așteptăm de peste două veacuri, pentru care am trăit întreaga noastră viață națională, pentru

care am muncit și am scris, am luptat și am gândit. A sosit ceasul în care cerem și noi lumii cinstit, cu arma în mână, cu jertfa a tot ce avem, ceea ce alte neamuri, mai fericite, au de atîta vreme, unele fără să fi vărsat o picătură de sînge pentru aceasta: dreptul de a trăi pentru noi, dreptul de a nu da nimănui ca robi rodul ostanelilor noastre“.

Înainte de a fi ocupată capitala pleacă în refugiu în Moldova. La Iași se opune ideii de a părăsi Moldova, afirmînd în Parlament: „Să ne mănînce cîinii pămîntului acestuia mai curînd decît să găsim fericirea, liniștea și binele din grația străinului dușman“. Tipărit, discursul a fost trimis pe front și răspîndit în toată țara. Pentru a susține moralul țării în asemenea momente grele publică: *Sfaturi și învățături pentru ostașii României; Rolul inițiativei private în viața publică; Războiul actual și urmările lui pentru viața morală u omenirii; Ca să fim mai tari în ceasul de azi*

1917 Continuă să scoată, la Iași, *Neamul românesc*. „Mi-am dat seama imediat ce folos moral ar putea să iasă pentru miile de descurajați și dezorientați și contra trădătorilor care foiau în toate părțile... Căci acum se refăcea, ca o realitate nezugduită, în veșnic progres ca organizație și spirit, o armată... în acest neam sînt nesfîrșite rezerve de energie, trecute din generație în generație, care apar numai la asemenea ceasuri grozave...“ „Acest ziar, scris de mine... îmi era acum aproape întregul rost... venise în sfîrșit ceasul cînd cuvintele mele nu se mai pierdeau în vînt... ci fiecare rînd era urmărit cu frîngere de inimi, pentru a se lua de acolo și știrile și îndrumările, care nu se puteau găsi aiurea“.

În discuția la Mesaj, care fusese „săracă și jenantă“ a avut prilejul să exprime „tot ce atîta vreme îmi zăcea pe inimă și nu-și putea găsi rostirea în scurtele articole de jurnal. Am îmbrăcat în acele cuvinte toată ura contra încălcătorilor pămîntului nostru, tot desprețul față de brută, de șarlatania uneltelor, opusă energiei viteze, toată încrederea, sprijinită pe îndelungata cercetare a unui trecut de atîtea secole, că totuși dreptatea elementară a cauzei noastre nu va putea fi zdrobită...”

Ține la Universitate un curs liber intitulat : *Principiul național. Originea și dezvoltarea lui.*

În aceste condiții grele îi apar o serie de cărți : *Sufletul românesc ; Histoire des relations entre la France et les Roumains ; Histoire de relations entre la Russie et les Roumains ; Relations des Roumains avec les Alliés ; Le „Livre rouge“ autrichien.*

„Articolul meu de ieri, Armistițiul, a fost primit cu ușurare, ofițerii îmi aduc adeviziuni scrise“, notează istoricul în *Memoriile sale.*

În timp ce observa cum „Încetul pe încetul neasemănata putere de refacere a acestui neam, de atîtea ori cosit și călcat în picioare, începea să se manifeste“, propune lui Ionel Brătianu o reformă agrară. Șeful partidului liberal îi obiectează că „se vor răscula proprietarii“. „Nu e nimic — îi răspunde istoricul — cum ai împușcat pe țerani pentru proprietari, vei împușca atunci și pe proprietari pentru țerani.“

1918 În cadrul Universității ține zece lecții despre : *Cugetare și faptă germană, și cursul de Istoria literaturilor romanice.*

În februarie, după semnarea armistițiului, scrie regelui : „în trecutul țării, nu stă acceptarea unor

condiții rușinoase. Strămoșii noștri ar fi preferat moartea acestei umilințe". Pe lista neagră întocmită de ocupații germani este trecut și numele lui N. Iorga. După reluarea ofensivei aliaților pe toate fronturile și prăbușirea armatei germane, N. Iorga notează cu bucurie : „*O mai mare zi pentru lumea întreagă nu se poate*".

Se comemorează în acest an Mihai Viteazul, la care participă întregul corp diplomatic și ofițerii străini. Cu această ocazie N. Iorga vorbește despre : *La politique de Michel-le-Brave. Ses origines et son importance actuelle*. La începutul lunii noiembrie este ales deputat și numit Președinte al primei Adunări a deputaților României Unite.

După Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, unde Vasile Goldiș citește textul Rezoluției de unire a Transilvaniei cu România, N. Iorga se întoarce la București.

1919 Într-un discurs la Academie critică pe cei ce au colaborat cu „*regimul de ocupație*".

Reface casa și tipografia de la Văleni „*prădată și batjocorită de armata de ocupație*".

La Congresul Ligii culturale este ales președinte, și cu această ocazie vorbește despre : *Drepturile românilor asupra teritoriului lor național*.

Se întâlnește cu misiunea universitară franceză, din care făceau parte : R. Poincaré, Ch. Diehl, E. de Martonne, H.M. Berthelot și alții, și în fața cărora ține un discurs despre : *Locul românilor în dezvoltarea vieții sufletești a popoarelor romanice*.

Este numit președinte al Comisiei monumentelor istorice.

În *Rînduri pentru un tânăr*, apărut în *Neamul românesc* nr. 88, elogiază poezia lui Lucian Blaga.

Ajută la organizarea Universității din Cluj. V. Bogrea și V. Pârvan îl numesc „*geniul nostru tutelar*“.

Ține o serie de conferințe în mai multe orașe din țară. Este numit „*doctor honoris causa*“ al Universității din Strassbourg.

Primește în dar, din partea prietenilor și admiratorilor, o casă pe Șoseaua Bonaparte, unde „*puteam răsufli în această casă nouă, deschisă aerului curat de la șosea. Era întâiași dată, la vârsta de 48 de ani, când mă găseam supt un acoperămint bucureștean potrivit cu un profesor universitar.*“

Cităm citeva titluri, din cele treizeci, tipărite de savant în acest an : *Histoire des Roumains de la Peninsule des Balcans ; Istoria armatei românești*, vol. II ; *Istoria lui Mihai Viteazul ; Istoria poporului francez ; Pentru sufletele celor care muncesc ; Le roll des Roumains dans la latinité.*

1920 Și în acest an savantul are o remarcabilă activitate științifică, pe lângă cea politică, ziaristică și universitară, tipărind : *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, 2 volume, Paris ; *Ideea Daciei românești ; Istoria Evului Mediu ; Istoria literaturilor romanice*, 3 volume ; *Istoria românilor prin călătorii*, vol. I ; piesele de teatru : *Cantemir bătrînul ; Constantin Brâncoveanu ; Un domn pribeag și Învierea lui Ștefan cel Mare.*

Ține conferințe în mai multe orașe ale țării : Brașov, Sibiu, Alba Iulia, Bistrița, Cluj, Blaj, etc. Pune bazele teatrului popular, pentru a da posibilitatea maselor să se lumineze prin cultură.

În calitate de fost elev, ia parte la înmormîntarea istoricului A.D. Xenopol, care l-a prețuit și l-a ajutat la începutul carierei sale.

1921 Conferențiază pentru prima dată la Sorbona. Înființează Școala română de la Paris. De asemenea, conferențiază în Belgia și Italia. Astfel, istoricul savant face cunoscută în străinătate cultura poporului nostru. Este sărbătorit cu prilejul împlinirii a 50 de ani. Din cărțile publicate în acest an notăm : *Istoria românilor în chipuri și icoane* ; *Dezvoltarea așezămintelor politice* ; *Istoria românilor prin călătorii*, vol. II ; *Les latins d'Orient*, Paris ; *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu* ; *Războiul nostru în note zilnice*, vol. I ; *Secretul culturii franceze* ; și piesa de teatru : *Tudor Vladimirescu*.

1922 Desfășoară aceeași activitate : conferențiază în țară și în străinătate.

1923 Tipărește peste cincizeci de titluri de cărți, dintre care : *Formes byzantines et réalités balcaniques* ; *Istoria presei românești* ; *Istoria românilor prin călătorii*, vol. III ; *L'Art populaire en Roumanie*, Paris ; *Istoria artei medievale* ; *Neamul românesc din Ardeal* ; și piesele de teatru : *Moartea lui Dante* ; *Molière se războiește* ; *Omul care ni trebuie* ; *Sarmală amicul poporului*, etc.

I se conferă titlul de „doctor honoris causa“ al Universității din Lyon. Este felicitat de T. Arghezi cu : „urări de necurmat, puternică și îmbelșugată tinerețe și închinăciune“.

Donează casa din Șoseaua Bonaparte Ministerului Învățămîntului, pentru a se pune bazele unei „Fundații culturale pentru studenți“, „cu toate cărțile și obiectele de artă“.

1924 Inițiat de N. Iorga, se ține primul Congres de bizantinologie la București, la care iau parte toți marii bizantinologi ai lumii.

La Universitatea populară de la Vălenii de Munte țin conferințe o serie de personalități din străinătate. Primește confirmarea de profesor agregat al Sorbonei.

Cităm din cărțile acestui an : „*Brève histoire des croisades*, vol. I ; *Cărți reprezentative din viața omenirii*, vol. I ; *România pitorească* ; *Scrisori către românii din America*, etc.

1925 Ține conferințe în Franța, Italia, Belgia și Elveția. Conferențiază la Societatea Națiunilor Unite cu : *Les origines et l'état actuel des nationalités dans la Grande Roumanie*.

Este ales membru al Academiei poloneze din Cracovia. Publică peste cincizeci de lucrări.

1926 În acest an începe să publice : *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*, care va apărea în 4 volume. Depune neobosit aceeași activitate : conferențiază în țară și în străinătate, unde savantul este primit cu mare considerație. Cărțile lui, traduse în limbile : franceză, engleză, germană și italiană, sînt cunoscute în cercurile de specialitate din țările Apusului.

1927 Din nou îl găsim conferențind în Apus : Franța, Danemarca, Suedia, Elveția, Italia, Spania, Iugoslavia. I se conferă titlul de „*doctor honoris causa*“ al Universității din Genova.

Ia parte la Congresul de bizantinologie de la Belgrad, ca reprezentant al Academiei de inscripții de la Paris.

Cele mai importante cărți din acest an : *Istoria poporului românesc*, vol. III—V ; *Istoria industriei la români* ; *Originea și sensul democrației* ; *Războiul de independență 1877—1878* ;

Deschide cursul de la Sorbona cu : *Les voyageurs orientaux en France* ; la Madrid vorbește despre : *Țara latină cea mai depărtată* ; la Roma despre : *Sinteza românească în latinitate* ; la Milano descrie : *Aspectele pitorești din România* ; la Neapoli subliniază relațiile dintre : *Italia de Sud și România, raporturi și influențe* : „căutam să învederez că noi nu sintem numai o națiune latină, ci însăși latinitatea orientală, câtă și cum a rămas după ce prin atâtea i-a fost dat să treacă“.

Întors în țară ține conferințe la : Tg. Mureș, Tîrgoviște, Cîmpulung-Muscel, Craiova, Roșiori, Alexandria, Curtea de Argeș, Galați, Sibiu. Săliștea, Brașov, Constanța, Botoșani.

1928 În luna februarie deschide cursul de la Sorbona, iar în martie sosește la Madrid, unde conferențiază despre : *Legăturile politice între Spania, România și Turcia*.

Participă la Congresul de istorie de la Oslo, după care vizitează Suedia.

În noiembrie ține la Universitate, pe lângă cursul de istorie, și cursul de *Istoria literaturii*. *Privire sintetică*.

Cităm câteva din cărțile publicate : *Istoria învățămîntului* ; *Patru conferințe despre istoria Angliei* ; *Essai de synthèse*, vol. III-IV ; *Țara latină cea mai îndepărtată din Europa* : *Portugalia* etc.

- 1929 Este numit rectorul Universității. Urmează în străinătate același itinerar : Franța, Italia și Spania. Și anul acesta publică peste patruzeci de cărți : *Teri scandinave : Suedia și Norvegia ; Istoria literaturii românești ; Fratele păgîn ; Frumoasa fără trup ; Faptă și suferință în Ardeal* etc.
- 1930 În ianuarie se află la Paris. După deschiderea cursurilor la Sorbona, merge la Genova, iar de acolo, în America. Vizitează peste 20 de orașe. Conferențiază în toate localitățile pe unde trece. Este primit de președintele S.U.A. A fost întâmpinat cu mare entuziasm sărbătoresc de coloniile de români. Întors în Europa, participă la Congresul de istorie de la Londra. I se conferă titlul de „*doctor honoris causa*“ al Universității din Oxford. Elogiul academic este prezentat în limba latină : „*Vă prezint un bărbat în multe învățat și a multe scriitor, pe care dacă aș voi să-l numesc Tit Liviu al Daciei... ar fi să ascund ceea ce ar trebui rostit mai înainte de toate, anume : căci el a scris opere istorice în patru limbi, că a mers pînă la izvoarele cele mai ascunse... căci nu a descris numai faptele românilor, nu a publicat numai monumentele și a străbătut cu o curiozitate ca a lui Pliniu, arta... precum a cercetat obiceiurile și așezămintele tuturor neamurilor din părțile de miazăzi și soare răsare ale Europei...*“ Este, de asemenea, elogiât de presa engleză.
- În octombrie participă la Congresul istoricilor.
Publică : *America și românii din America ; Fiul cel pierdut — dramă ; Istoria artei românești, vol. II ; Sfîntul Francisc — dramă ; Priveliști elvețiene* etc.
- 1931 Este sărbătorit cu prilejul împlinirii a 60 de ani. Este numit „*doctor honoris causa*“ al Universităților din

Paris, Wilno și Roma. După deschiderea cursului de la Sorbona, merge la Veneția, unde conferențiază ca de obicei.

La întoarcerea în țară, are o intensă activitate parlamentară. Este ales Președintele Consiliului de Miniștri. Călătorește în peste 40 de orașe din țară. Este ales membru al Academiei italiene dei Lincei. Tipărește peste cincizeci de lucrări.

1932 Este ales membru al Academiei degli Arcadi din Roma. Universitatea din Bratislava îl numește „*doctor honoris causa*“.

În martie semnează decretul pentru desființarea organizației fasciste „Garda de Fier“. La sfârșitul lunii mai demisionează din postul de Președinte al Consiliului de Miniștri.

Și în acest an publică peste patruzeci de lucrări.

1933 Din nou la Veneția, Roma, Paris, unde conferențiază și are întâlniri cu istoricii Apusului. În martie reia cursurile la Universitatea din București. În august se află la Varșovia, ca participant la Congresul de istorie.

I se tipăresc treizeci și șapte de cărți.

1934 An de intensă activitate științifică. Publică valoroasa lucrare, în trei volume : *Histoire de la vie byzantine* ; și, de asemenea, renumita carte : *Byzance après Byzance*.

După eșecul politic suferit, scrie una din capodoperele literaturii române : *O viață de om, așa cum a fost*, intitulată *Orizonturile mele*, în care savantul reconstituie, cu verbul său de polemist și portretist, întreaga luptă social-politică dintre cele două războaie mondiale, încheind cu conștiința împăcată că a scris

numai adevăruri : „Și așa stau la șaizeci și doi de ani ai mei, sigur și tare, mîndru, drept înaintea conștiinței mele și a judecății vremurilor“.

1935 Îl găsim străbătînd același itinerar prin Europa. Peste tot este primit cu admirație, fiind socotit un mare umanist și înflăcărat reprezentant al romanității. Întors în țară, călătorește în toate orașele în cadrul programului Ligii culturale, ținînd conferințe pretutindeni.

Participă la Iași la festivitatea prilejuită de aducerea în țară a osemintelor lui Dimitrie Cantemir. Din cărțile publicate în acest an : *Memorii*, vol. IV—V ; *Istoria lui Mihai Viteazul*, 2 vol. ; *Comemorarea unirii Ardealului și rostul istoric al unirii* ; *Originalitatea lui Dimitrie Cantemir*.

1936 Ca în fiecare an, deschide cursul de la Sorbona. Conferențiază la Societatea de studii istorice despre : *Un „jacobin“ moldave au XIX-e siècle*. În aprilie, deschide la București Comitetul internațional al istoricilor.

Începînd cu acești ani, trebuie subliniată, în mod special, noua atitudine a savantului închinată luptei împotriva fascismului. Dealtfel, întreaga activitate a istoricului, exprimată în conferințele publice, în cursurile predate la universitățile din țară și din străinătate, în studiile istorice — începînd cu articolul de ziar — nu urmărea numai comunicarea cunoștințelor, ci în mod expres căuta să definească finalitatea socială a timpului său, sensul ei etic și idealul lui patriotic.

Plecînd de la dictonul : *Ce este de făcut și ce pot face în ceea ce este de făcut*, cînd țara este în pericol, profesorul cerea semenilor săi s-o apere cu sacrificiul

vieții, el însuși înscriindu-se în frontul ce se constituia în întreaga Europă pentru îndepărtarea pericolului militaro-fascist. Astfel, pe lângă toate formele de dialogare cu concetățenii săi, N. Iorga a folosit și mijlocul modern de comunicare în masă, radioul. În cadrul programului *Sfaturi pe întuneric*, N. Iorga a biciuit cu verbul său autoritar planurile anxio-niste : „*Ferește-te popor al meu căci mari primejdii ți se pregătesc... Se văd hotare atacate, spîrcuite, distruse, înghițite. Și regimul «protecțiilor» și «ocu-pațiilor» a reapărut în legăturile dintre state... Avem dar de apărat hotarele noastre cum sînt, cum cer realitățile dar și necesitățile naționale, devenite astăzi un principiu... Istoria va cădea cu toată greu-tatea ei și vom vedea cine are umerii mai puternici s-o sprijine. Noi am sprijinit pe umerii aceștia atîtea lucruri, și dacă este cineva mai puțin politico decît noi, aceasta nu înseamnă că îl socotim superior nouă... Reapare, în forma cea mai crudă, vechea teorie că statele mici n-au dreptul la independență, că ele cad în spații vitale și se pot mărgini pe hartă ca să se știe în al căruia din statele mari trebuie să cadă... Avem de păstrat independența noastră abso-lută, contra oricărei înstrăinări și contra oricărui stat... Nu pot uita trecutul și nu mă pot învoi cu dictatura lui Hitler, ca unul care sînt legat de liber-tatea de gîndire, căpătată prin atîtea secole de luptă“.*

Din cărțile acestui an : *Sfaturi pe întuneric*, vol. I ; *La place de Roumains dans l'histoire uni-verselle*, vol. III ; *Istoria românilor*, vol. I-II ; *Dovezi despre conștiința originii românilor* ; *Lupta mea contra prostiei* etc.

1937 În ianuarie notează : „*Lucrez din greu la volumul al V-lea din Istoria românilor.*“

Demisionează din învățămînt, datorită agitațiilor studențești legionare, care împiedicau buna desfășurare a cursurilor, cerînd pensionarea. „*La Văleni. Mi s-a pregătit un parastas de-al Gărzii de fier*“ consemnează în memoriile sale savantul.

Deschide Institutul de istorie universală, conferențiind despre *Dezvoltarea spiritului uman*.

La Congresul Ligii culturale, ținut la Iași, înfie-rează mișcarea legionară, considerînd-o o agentură hitleristă.

La deschiderea cursurilor de vară de la Vălenii de Munte vorbește despre : *Hotare vechi și hotare noi. Suflet și lucru*. De asemenea, la radio conferențiază despre : *Război și pace în sufletul poporului român*.

În septembrie este ales membru corespondent al Academiei de istorie din Chile.

1938 În fața atacurilor legionare tot mai violente la adresa savantului, exprimate direct în scrisori și presă, N. Iorga răspunde : „Orice violență îmi e nesuferită... Nu ură am semănat în calea mea“.

Inaugurează la Vălenii de Munte primul teatru în aer liber cu piesa : *Răzbunarea pămîntului*.

Din cărțile publicate în acest an : *Întru apărarea graniței de Apus ; Cugetare și faptă germană ; Hotare și spații naționale ; Istoria românilor*, vol. VI—IX.

1939 La 9 iunie N. Iorga-a rostit un discurs în Senat, prin care încerca să demonstreze posibilitatea stăvilirii acțiunilor Gărzii de fier, cerînd celor „care reprezintă autoritatea și legalitatea să ia o măsură pentru ca toată iluzia teroristă să cadă la pămînt.“ „...Am văzut trecînd înaintea mea, de la cele cîteva milenii de ani care nu se pot socoti, ale preistoriei, pînă în momentul

de față, am văzut trecînd atîtea lumi; atîtea nații — unele sînt, altele nu mai sînt — am văzut ridicîndu-se și prăbușindu-se împărății, încît am credința nezdruincinată că toate imperialismele care s-ar încerca vreodată în omenire contra dreptului și contra necesităților morale ale națiilor se vor prăbuși.“

Încheie volumul al X-lea din monumentală sa operă *Istoria românilor*. Numărul cărților tipărite în acest an atinge cifra 45. : *Discursuri parlamentare*, vol. I ; *Istoria Bucureștilor* ; *Istoria universală văzută prin literatură* ; *Memorii*, vol. VI—VII ; *Naționaliști și frontiere* ; *Neamul românesc în Ardeal...* ; *Oameni cari au fost*, vol. IV ; *Toate poeziile lui N. Iorga* ; *Regele Cristina*, dramă ; *Stări sufletești și războaie* ; *State și națiuni* etc.

1940 Continuă lupta prin articole și conferințe împotriva militarismului german și a Gărzii de fier : *Peste dreptul național* ; *Semnul lui Cain* („Oameni dreπți în cuget și nobili în simțire, ne ridicăm și instinctiv contra a tot ce este silă și grosolănie.“) ; *Cine va plăti distrugerile* ; *Metoda de luptă românească* ; *Drept și morală la români* ; *Ignoranța stăpîna lumii* ; *Dezvoltarea imperialismului contemporan* ; *Încercări recente de deviere a istoriei universale* ; *Amintiri din locurile tragediilor actuale (Franța)* ; *Peste marginile puterilor omenești* ; *Drumeș în calea lupilor* etc. La 30 august se impune României dictatul fascist de la Viena, prin care se rupea din trupul țării nordul Transilvaniei. Instaurarea dictaturii fasciste în România îl face pe N. Iorga să suspende apariția gazetei sale *Neamul românesc* : „Cînd s-a produs o înfrîngere, steagul nu se predă, ci pînza lui se înfășoară în jurul inimei. Inima luptei noastre a fost ideea culturală națională“.

După cutremur N. Iorga locuiește la vila sa de la Sinaia. În după amiaza zilei de 27 noiembrie un grup de șapte legionari au intrat în locuința savantului, smulgându-l de la biroul lui de lucru, în timp ce făcea corecturi pe șpalturile de la *Istoriologia umană*. A doua zi a fost descoperit „...corpul Profesorului, aruncat pe câmpul dintre Ploiești și comuna Strejnic. Lângă cadavru s-au găsit 9 tuburi de cartușe, dintre care, 7 de calibru 7,65, iar două de calibru 6,35...”

La vestea odioasei crime, drapelele de doliu a 47 de universități s-au plecat în bernă. Toți savanții lumii au condamnat în presă și la posturile de radio acest asasinat mișelesc, evocînd geniala personalitate a neamului românesc, întrupată în această forță proteică : „Noi — spunea Henri Focillon — în discursul rostit la radio New York — *cei care l-am cunoscut, noi cei care l-am iubit, am avut prilejul de-al vedea trăind sub ochii noștri, în radioasa ei plenitudine, una din acele personalități legendare care sînt înfipte, pentru veșnicie, în solul unei țări și în istoria inteligenței umane. El adăuga cunoașterii instinctul divinației și acea flacără poetică, ce rămîne semnul distinctiv al geniului. Nimeni nu a respirat vreodată mai puternic și mai nobil viața. De la înălțimea celor 70 de ani ai săi, el îi domina pe cei tineri, ca o stîncă scaldată în lumină...*”

Cei ce patronaseră crima au interzis orice formă de protest, în afara unui anunț mortuar în ziarul *Universul*. În schimb, întregul nostru popor a primit cu durere și indignare moartea savantului român. În aula Academiei, discursul funebru a fost rostit de președintele înaltului for, C. Rădulescu-Motru : „...*Nicolae Iorga a întrupat puterea de muncă inte-*

lectuală a neamului nostru în gradul cel mai înalt... Rîvna lui adîncă de a cunoaște și de a împărtăși și altora cunoștințele sale l-a făcut cercetător în cele mai variate ramuri de cultură... Creator în scris și în cuvînt, de o fecunditate fără seamăn... În cuvîntul lui se traduceau pentru toată lumea istețimea și originalitatea geniului românesc... O figură de legendă, încă din timpul vieții, și care va cîștiga în grandoare cu cît timpul va trece.“

VICTOR IOVA

ISTORIA LUI ȘTEFAN CEL MARE

În ziua de 2 iulie 1504 Ștefan-vodă cel Mare se stinge de o moarte blîndă la Suceava, în desăvîrșita pace măreață ce se boltea asupra întregii țări pe stîlpii puternici a biruințelor sale.

Pentru cea din urmă oară porțile cetății se deschideau înaintea aceluia ce luptase bărbătește cu cea mai grea din luptele sale. Boierii călări, în haine de urșinic și aur, unii bătrîni ca și stăpînul adormit, ceilalți în toată puterea vrîstei sau în avîntul încrezător al tinerețelor, încunjurau sicriul înfășurat în scumpe stofe. Sulițile ostașilor se ridicau drepte în văzduhul limpede, zîmbitor al zilei de vară. Alaiul străbătea holdele grele de bogăție, în drumul spre Mănăstirea Putnei.

Din turnul de strajă de asupra porții clopotele prindeau a vui de jale. Soborul întreg al Moldovei, sub mitrele scînteietoare de pietre scumpe, mitropolitul, episcopul de Roman, mitropolit și el, al Țării-de-Jos, episcopul de Rădăuți, egumenii cari putuse să se încingă pentru această lungă cale primeau în cîntările iertării de păcate pe stăpînul tuturor. Veșnica pomenire se cerea pentru acela care se făcuse vrednic a fi pomenit de neamul său în vecii vecilor. Apoi întunerecul gropniții umbrea tot mai mult fața poruncitoare,

acum înseninată, și pletele albe, rare ale bătrînului. Și, pe cînd lacrimile brăzdau cele mai aspre obrazuri, minunata lespede de marmură săpată pecetluia micul mormînt în care încăpuse totuși rămășițele Celui Mare.

Domnise aproape cincizeci de ani, o jumătate de veac. Venise tînăr, în vitejia năvălirii, ca să răzbune pe ai săi, ca să-și întemeieze viața și ca să tragă zid de vitejie în jurul țării sale de moștenire. De atunci toate drumurile spre hotarele dușmane fusese bătute de copitele cailor oștirii sale. Dar peste șabia lui minunată apăsă o mîină sigură, stăpînită de un gînd cuminte. I-a fost totdeauna milă de singele oamenilor vărsat în zadar.

A adus cu dînsul rînduiala și buna cîrmuire. Oastea aceea ale cărei steaguri îi fluturau deasupra sicriului el o închegase, el o făurise, ca pe o singură armă menită să învingă totdeauna. Boierilor acelora ce-l întovărășea înainte de a-și lua hotărîtorul rămas bun el li stotornicise chemările și drepturile. Secerînd buruiana roșie a vremurilor de restriște și nelegiuire, el curățise țărîna ce băuse singele nevinovat, coborînd în ea sfinte temelii de biserică. Vlădicilor ce se rugau acum la Dumnezeu pentru sufletul său el li pusese mitra pe cap, după ce știuse că se cuvine s-o poarte.

Gîndul lui de înțelepciune se stînsese în sfîrșit, sau, mai curînd, el se cobora ca o rază de bucurie asupra tuturor, trecea ca o binecuvîntare asupra bogăției lanurilor și frumăta ca o amenințare pentru vrăjmașii viitorului prin frunza pădurilor ce ocrotiseră și meniseră luptele învingătoare. Glasul lui nu se mai auzea însă, și icoana lui nu mai stătea înaintea nimăruia.

Și candela aprinsă deasupra mormîntului său s-a stins uneori, în zile rele. Mini de hoși au scormonit în mormîntul cel sfînt.

Dar amintirea sa a luminat totdeauna în marea biserică a conștiinței neamului. Uneori mai tare, alteori mai slab, dar nici un vînt năprasnic n-a putut-o stinge. Și astăzi ea se înalță puternică, în marea flacără de mîndrie și recunoștință ce pornește din toate inimile noastre la pomenirea celor patru sute de ani de la moartea puternicului împărat senin al românimii.

O scînteie din această flacără e cartea de față.

CARTEA I

ȚARA MOLDOVEI
PÎNĂ LA ȘTEFAN CEL MARE

ȚARA ROMÂNILOR, ȚARA ROMÂNEASCĂ

Tot pământul din care neamul românesc făcea prin cea mai iubită muncă a sa, să răsară an de an holdele hrănitore, tot pământul prin buruienile și înalta iarbă a căruia rătăceau turmele supuse pînă la piatra goală a munților ocrotitori, toată marginea de mal undă coliba pescarului domnește marele drum de ape al Dunării, toată pădurea nesfîrșită, lungă de zile întregi, în care se înfunda pasul de pîndă al vîntătorului, a cărui săgeată făcea să se spulbere un praf de frunze și crengi, se chema pentru toți aceia cari, de pe la anul 1000 pînă astăzi, vorbesc cam ca și noi acuma limba românească: pământul românilor, Țara Românească.

Întinsa, felurita, bogata, măreața și fericita Țară Românească își avea fruntea de stîncă în munte, pe care străinii și oamenii învățați îl numesc Carpatul, dar care pentru noi n-a avut și n-are nevoie de alt nume, pentru că e *singurul* munte al nostru. Picioarele i se scaldau în Dunărea largă, spre care curge toată viața rîurilor noastre, Dunărea împărătească, ce le duce pe dînele și ne îndreaptă pe noi spre Marea Neagră, care, în seninul tăcut al feței sale albastre din zilele bune, în vîlmășagul de valuri verzii și sure vuind în zilele de furtună, pare că înfățișează sufletul de strașnică minie, ce se împacă însă într-un zîmbet de căință și de iertare al poporului nostru. Un braț atinge rîpa neprietenoasă, săpată în scorburi lutoase, a Nistrului, ce se coboară arcuindu-se spre mare, ceva mai departe decît gu-

rile Dunării, cu care n-a voit să se amestece, ca Prutul și ca Siretul, totuși frați buni cu dînsul. Celălalt ajunge pînă la Tisa leneșă, darnică din apele sale încete, mîloase, Tisa gălbuié fără de țărături.

De la înălțimile Maramureșului, goale sau înveșmîntate în haina verde a pășunilor, pînă la dunga lată a Dunării, de la șesurile în care lunecă spre Tisa, Someșul, Crișurile unite, Mureșul, pînă la prăpastia umedă a Nistrului se întinde, verde în primăvară, aurie în lumina roditoare a verii, neagră ca un pustiu, albă ca un cîmp de gheață și zăpadă din lumile sterpe ale Miazănoptii, iarna, Țara Românească.

Alte nemuri pe care le-au adus întîmplările războaielor sau ale năvălirilor, au împărțit largul ei cuprins, fiindcă fiecare din ele n-a ajuns să stăpînească decît o parte din moșia noastră. Ungurii au numit Ardeal, cetatea Carpaților în povîrnișul ei de sus, tătarii au zis Bugeac cîmpiilor netede de la Dunărcă-de-Jos, bulgarii, de bună seamă, au numit Vlașca acea parte din marginea Dunării unde au izbutit să locuiască. [...]

Românii n-au știut însă în țara lor decît de văile riuurilor, în jurul cărora ei mărgineau o țară mai mică: o Țară a Oltului lîngă lungul rîu harnic, o Țară a Crișului, a Mureșului, un ținut al Someșului, al Tîrnavelor acolo unde străinii găsise un „Ardeal”; Țara Birsei, lîngă culmile Carpaților, unde se strecura un rîuleț de munte, Țara Hațegului, după numele ce a trebuit să aibă altă dată Streiul de astăzi. Apoi, dincoace de culmile muntelui, și o Țară a Jiului, o Țară a Moldovei, și așa se va mai fi zis și altora, fiecărui după puterea neadormită a rîului său.

În toată Țara Românească, și lîngă o apă și lîngă alta, erau sate statornice și stîne schimbătoare. Satul se ascundea în văile păzite, care nu se văd, în hățișul bălților care taie drumul străinilor; ici și colo în muntele înalt, pînă la care nu poate răzbate decît cine-l cunoaște bine; în șes, aproape de rîuri, satele se făceau una cu pămîntul, coborîn-

du-se în peșterile bordeielor, sau se răzimbau de frunzișul apărător al pădurii fără drumuri. Ele aveau o bisericuță de lemn și un popă care știa ce este o carte și învățase să citească, și uneori chiar să scrie, și un scaun de judecată, pentru pământ și moștenire mai ales, căci, în alte împrejurări, pedeapsa hoțului știa s-o dea păgubașul, pedeapsa ucigașului o săvârșeau rudele mortului. Județul acesta îl ținea bătrînul jude, zis și vătămă în unele părți, aproape de ruși, și cinstit uneori pretutindeni cu titlul de cnez, domn. Hotărîrea lui și a juraților ce-l înconjurau era totdeauna părintească, pentru că părțile ce veneau înaintea scaunului său de pașiște sau de prispă erau tot rude mai tinere, satul întreg avînd totdeauna același strămoș, de la care rămăsese pămîntul, împărțit numai întru cît se găsea de nevoie, și înfățișat, în toate drepturile sale, de acest jude sau vătămă pe care-l învățase viața. Cînd venea primejdia și ea se putea înlătura mai bărbătește decît prin fugă, sătenii de la munte grămădeau bolovani cari trebuiau să cadă în strașnică grindină asupra năvălitorului; cei din codri tăiau bătrîni stejari înțînîndu-i numai în coajă; iar cei mai puțin apărați din „oamenii țării“, din țărani, luau în mîini coasele care secerau picioarele cailor, măciucele care turteau țeastă fiarelor, și cu atît mai lesne a vînătorilor de pămînt străin, și arcurile care făceau să zboare stoluri ucigătoare de săgeți înveninate. În asemenea încercări, juzii mergeau în frunte la judecata lui Dumnezeu.

Peste multe sate ale cnejilor se întindea schiptrul de pace, sabia ocrotitoare și călăuză a voievodului, — domn într-un înțeles mai mare. Erau voievozi de văi, ca în apusul Ardealului, în șesul Tisei; erau voievozi de munte, ca la Bereg și în Maramureș, erau voievozi de plaiuri ca Litovei și Bărbat, oltenii, ca Seneslav Argeșeanul, pomeniți cu toții în al XIII-lea veac, cînd românii începeau a se strînge și a-și da samă de puterea pe care o cîștigă astfel. Voievodul ridica dijma de la cei apărați de dînsul; își avea cetatea în locuri bine asigurate; el își ținea diacul de slavonește, care

scria cărți pecetluite și împodobite, în limba învățată a timpului; el avea legături cu străinătatea, care-i știa de nume. Din acești voievozi trebuiau să se desfacă, după dovezi îndestulătoare de destoinicie cuminte și vitează, domnii de mai târziu ai pământului nostru.

Străinii cari ajunseseră să ne stăpînească *numai* pentru că eram risipiți trebuise să recunoască pe alocurea voievodatul nostru, care putea alcătui singura legătură adevărată între dinșii și supușii de limbă românească. Ungurii păstrasera un voievod în Ardeal, dînd sub ascultarea lui tot ținutul: cînd se întinseră dincoace de munți, ei recunoscură pe cnejii cu putere de voievod, ca un Ioan, un Fărcaș, tot din veacul al XIII-lea, pe voievozii deplini, ca Litovoi și Seneslav. Marele rege ungar Ludovic, de neamul său un francez din depărtatul regat de cucerire al Neapolei, acest nou întemeietor al Ungariei decăzute, îngădui românilor din miazănoapte, cari păzeau un hotar rîvnit și de litvani, și de poloni, să-și păstreze cnejii și voievozii de cari din străvechi timpuri erau deprinși să asculte. Cînd, pe la jumătatea acestui veac al XIV-lea în care el stăpînea peste unguri, o ieșire războinică a căpitanului de margine ce era la răsăritul regatului comitele secuilor, căruia i se supusese de Ludovic și sașii din Bistrița și cei din Brașov și Maramureșul întreg, răspinse pe tătari, sau mai curînd îi împiedica de a mai veni în munte ca să-și ia birul și să pedepsească pe cei ce nu voiau sau nu puteau să-l dea, asupra românilor, de curînd cucerîți, între Carpați și Siret, se numi un voievod, de loc din Maramureș, unde ai săi fusese cnezi: Sas, fiul lui Dragoș.

Pe atunci prefaceri mari se săvîrșise în toată românia ce nu era încă supusă de unguri. Încă de la începutul veacului, un urmaș a lui Seneslav, prin fiul său poate, Tihomir: Basarabă — nume de botez obișnuit pe acele vremi și pe plaiuri și în părțile vecine ale Ardealului, și în Moldova chiar, unise în mîna sa puternică amîndouă malurile Oltului și cutezase a-și zice singur stăpînitor nealîrnat, singur domn

al tuturor românilor, mare voievod al *Țării Românești* întregi. El bătuse pe unguri în 1330, dovedise astfel că are drept la acest titlu de mândrie, și urmașul său Alexandru se vedea a fi un vrednic apărător pentru o tinără țară primejduită.

Încă de mult, de când ungurii trecuse întâi de ceasta parte a Carpaților, pe la 1200, botezînd cumani, întemeind cetăți și aducînd coloniști de neamul lor, dar mai ales sași, încă de când ei chemase în „Țara de peste munți“ (*Transalpina*) pe cavalerii teutoni, călugări înarmați cari nu mai puteau folosi luptîndu-se pentru Hristos în locurile sfînte cu totul pierdute, apoi pe cavalerii francezi ai sfîntului Ioan de la spitalul din Ierusalim (Ioaniți, Hospitalieri), cari pierduse și ei aceeaș menire, se întemeiasă orașe în marginea muntelui, dintre care cele mai vechi sînt Cimpulungul muntean, în valea Riului Doamnei, și Baia, în valea Moldovei. Ele aveau case și biserici de piatră, șanțuri de apărare, drepturi și scutiri din partea regelui și o cîrmuire, deosebită prin șoltuzi, voiți sau județi, pe lîngă cari judecau pîrgarii sau jurații. Un obicei pe care sașii îl adusesă cu dînșii în Ardeal din Germania renană, de unde porniseră, și care se îmbrăcase întrucîtva la noi în veșmînt românesc.

Germanii se coborau de un timp tot mai mulți în Galiția, care ajunsese în sfîrșit pașnică și asigurată sub puterea regelui cuceritor al Poloniei; armeni din Asia Mică, goniți de întinderea păgînilor saracini din Siria și Egipt asupra țării lor, trecuseră Marea Neagră în peninsula, stăpînită mai mult de genovezi, a Crimeii; acești harnici negustori apucaseră apoi marele drum „tătăresc“ al mărfurilor ca să ajungă tot în Galiția aceea, ce era nodul prin care negoțului Apusului se lega de piețele Răsăritului. Lembergul germano-armenesc, Cracovia curat germană luară astfel un mare avînt, și germanii, ca și armenii galițieni, dar aceștia mai mult, mai departe și mai trăinic, întemeiară colonii în tîrgurile ce se înjghebase pentru nevoile satelor între Siret și Prut. Siretul și Suceava ajunseră locuri însemnate pentru

negotul și meșteșugul lor, apoi unda de bogăție atinse în creșterea ei răpede Botoșanii (satul urmașilor lui Botăș), Iașii (satul urmașilor lui Iaș), Vasluiul, Birladul, Tecuciul. Se ajungeau astfel cele două mari porturi de la miazăzi, pînă la care nu apucase să înainteze domnul Țării Românești, stăpîn al țărmlui dunărean; Chilia, într-un ostrov de la gura marelui rîu, și Cetatea-Albă, de la limanul Nistrului, amîndouă încă în mîna genovezilor:

II

MOLDOVA PÎNĂ LA ALEXANDRU CEL BUN

Se întimpla atunci, desăvîrșind astfel lanțul de împrejurări care făcu din Țara Moldovei un stat, că voievodul Bogdan din Maramureș, fiul lui Micu, nu putea trăi în pace cu dregătorii craiului. El se răscolă, îndemnat desigur și de litvani, cari pîndeau acest puternic turn de hotar. Apoi fu iertat, și peste puțin se supără din nou, ca un om inimos și neînduplecat ce era. Într-o bună zi — cu adevărat o zi bună și pentru el, și pentru noi — pe la 1360, Bogdan porni din moșia sa spre răsărit, cu familia și cîțiva căpitani și ostași credincioși ai săi, o ceată de vreo sută de oameni, sub steagul, menit să aducă noroc, care purta bourul cu steaua în frunte, între roata soarelui și secerea lunii nouă. O vale îl duse în altă vale, și el se găsi, plin de o mirare bucuroasă, ca toți cei ce au trecut pe acolo, în țara de vechi păduri frumoase, de culmi rotunzite, de văzduh limpede, care se desface, după trecerea pasurilor, în Bucovina de astăzi. De

aici pornea zdurdalnică spre locurile cu tot mai mult soare, o apă ca lacrima, Moldova. Voinicului asculta de îndemnul apelor, care vorbeau de lupte, de pradă, de o cirmuire strălucitoare asupra largilor plaiuri. Românii supuși ungușilor și judecați de voievodul sas se tulburară la venirea străinului, dar nu ca să-și apere pe stăpînitorul de pînă atunci, care fu irvins, chemă în zadar ajutorul celui ce-l trimisese aici și muri. Fără folos veni din Maramureș fiul său Balița (Balc), pe care Ludovic-craul îl împodobise cu voievodatul maramureșean. Bogdan nu făcuse numai un popas în fuga sa, jucîndu-se puțin și de-a războiul; el *descălecuse*, ceea ce însemna în limba veche că se așezase trainic, pentru viața sa și a neamului său. În locul casei din Cuhea el căpătă o locuință, o *curte* de piatră, de la sașii din Baia, cari văzură cetatea lor prefăcută în Scaunul celui dintîi „domn al Țării Moldovei“.

Titlul nu spunea mult; Bogdan trebuise să-l aleagă atunci cînd cel mare și frumos al Țării Românești fusese luat de voievodul dunărean. „Țara Moldovei“ era numai un început, un sîmbure. Pretutindeni în zare se vedeau pămînturi fără stăpîn, pe care le putea alipi lesne la cucerirea sa dintîi războinicul, biruitor al ungușilor, ce se răzima pe zidul cel tare al Carpaților. În jos, peste multe sate frumoase, era colțul unguresc din văile Bistriței, Troțușului și Putnei, unde străinii, veniți pe la 1200, o dată cu episcopul catolic al cumanilor din cetatea Milcovului, făcuse, în apropierea ocnelor de sare, tîrguri: Bacăul, Troțușul, Agiudul, Putna, iar mai departe — acum în țara lui Alexandru-vodă Munteanul — Buzăul. Peste Siret, așezările noi ale nemților și armenilor, vechile tîrguri, multele sate, cetățile de la Nistru: Hotinul, Soroca, Tighina și pescăriile de la Dunăre așteptau să fie dijmuite, apărate și stăpînite.

Lațco, feciorul întemeietorului, însurat cu o româncă, de lege răsăriteană, ca și dînsul, duse stîlpii cu bourul — cari mai tîrziu ajunseră să fie hotarul obișnuit al oricărei

moșii — pînă la Siret. El fu recunoscut de marele rege vecin, al Poloniei; și, făcîndu-se a urma sfaturile cuiva care putea să-i aducă mult rău și mult bine, el chemă în reședința sa un episcop catolic, pe o vreme cînd ortodoxia, de care se țineau cei mai mulți dintre supușii săi, n-avea decît bisericuța din Rădăuți, unde se îngropa rămășițele lui Bogdan. Un polon ajungea astfel, după chiar cererea voievodului, episcop al Siretului, de unde socotea, desigur, că va putea cîrmui Moldova întregă. Călugării minoriți, din schima Sfîntului Francisc, călugări cerșitori, cu picioarele goale, cu capul descoperit și încinși cu funie, se așezară în Mănăstirea Maicii Domnului, de unde trebuia să pornească spre biruință legea catolică.

Dacă biruința așteptată s-a fi săvîrșit, mințile moldovenilor ar fi fost mai răpede și mai deplin luminate; între Apusul de unde a pornit așezarea noastră în aceste părți, ale barbarilor [...] și noi, ramură răzleață, s-ar fi statornicit nouă și trainice legături. Așa ager cum este poporul nostru, am sta astăzi în rîndurile dintii ale popoarelor de cultură. Însă vlădica frînc, *Letinul* din Siret, n-a fost niciodată un român, nici măcar un moldovean de lege străină, ci, de la 1371 pînă la 1434, cît a ținut această episcopie de încercare și momire, găsești numai poloni, veniți de-a dreptul din țara regelui Poloniei. Ei nu durează nimic, nu se îngrijesc de cîștigarea de suflete, de întemeierea de școli, de orînduirea adevărată a Bisericii lor. Așa se vedea că rostul lor e altul, un rost primejdios pentru viitorul Moldovei. Leși supuși arhiepiscopului din Haliciu, în țara craiului, ei pare că erau puși în capitala Moldovei ca să însemne și în ceea ce privește legea ascultarea țării de Polonia, cucerirea ei vitoare de puternicul regat vecin.

Coborîrea din munți a lui Bogdan găsisse însă în Moldova oameni puternici, stăpînitori de pămînt din vechi timpuri, unii avînd în mîna lor cîte un tîrg. Cu dînșii se uniră și credincioșii *descălecătorului*, căpitanii lui. Oameni viteji

și pricepuți veni ră apoi din voievodatul vecin, din țările ce încunjurau Moldova, și se împărțisiră și ei din răsplătirile, din darurile de moșii ale domnului. Acești fruntași ai statului celui nou se chemau *boieri*, ca și fruntașii bulgarilor și ca și fruntașii rutenilor, cu cari se megieșea Moldova de miazănoapte. Sîngele lor nu era același, dar, luptînd sub același steag, cuprinși în aceleași hotare, ascultînd de aceleași porunci, ei se simțiră îndată români cu toții. În privința legii nu era nici o deosebire între dînșii: credința tuturor a fuse și rămăsese cea răsăriteană. Și acum să vadă ei, cari n-aveau încă peste popii lor nici un episcop măcar, pe vlădica străin încuibîndu-se lingă Scaunul domnesc?! Lațco întrebasese la Roma dacă trebuie să se despartă de doamnă, care nu vroia să părăsească ortodoxia!

Nu se știe în ce chip a murit cel de al doilea domn moldovenesc. Lăsă un frate care purta numele Teodor, adecă, pe slavonește, de Bogdan, al tatălui său, și o fată, Anastasia. Fratele căpătă un colț de țară, pe care-l cîrmui pînă tîrziu cu titlul de voievod. Boierii dușmani ai legii catolice luară asupra lor să mărite pe Anastasia, dîndu-i ca zestre Moldova, întemeiată de bunicul ei și în care răsărise această nouă mlădiță domnească. Ei chemară un litvan, din neamul Coriatovicilor (*Koryatowicz*), care se lupta tocmai atunci cu craiul polon pentru Galiția, țară rusească și pravoslavnică. Îl chema Iurg, și rude de-ale lui se amestecase în anii din urmă și în afacerile maramureșene, aducînd ruși de ai lor acolo. Căsătoria i-a fost stearpă, și tot așa de stearpă domnia: se povestea mai tîrziu că bietul om, care căutase prin locurile noastre alt noroc, a fost otrăvit și îngropat umdeva, la o mănăstire din Țara-de-Jos.

Moștenirea pare să i-o fi luat, tot numai pentru o clipă; întunecoasă pentru noi, un Ștefan, care ar fi lăsat doi fii mai mari : Ștefan cel de al doilea și Petru, cari se luptară pentru domnie și aduseră iarăși un străin în țara ce abia scăpase de dînsul. Mama lor, Marghita sau Mușata, se în-

rudea cu regele Poloniei, care avea acum iarăși în puterea sa țara de hotăr a Galiției.

Ștefan — povesteau mai târziu polonii — fu gonit și ceru ajutorul vecinilor de la Răsărit. Dacă ungurii fusesse bătuti pe plaiurile moldovenești, leșilor nu li se întâmplase pînă atunci să încerce vitejia îndărătnică și șireată a țărărilor, a boierilor voievodului celui nou. Ostași din trei ținuturi sau palatinate trecură în Moldova, și crezură că au învins, căci înaintea lor stăteau numai oîmpul gol și bordeiele pustii. Dar pădurea era vie: șoapte care nu erau ale frunzelor o înfiorau, focuri care nu erau ale păstorului pilpîiau în poienile cele mai bine ascunse, și fierăstrăul unor pădurari cari purtau arcul, toporul și ghioaga trecuse prin trunchiul bătrînilor copaci, ce se țineau abia într-un petec de scoarță. Cînd biruitorii, beți de vin și de mîndrie, străbătură în neorînduială îngusteale cărăși ale pădurii răcoroase, în noaptea de vară, ca un vînt de minie nebună scutură culmile frunzoase, și trunchiurile căzură trăsînd asupra șirurilor străine, strivînd care, oameni și arme. Mari magnați ai Poloniei, prinși între dărîmături, căzură robi ai țăranului moldovean, și vestitului Sbigniew Olesniski, străbun de arhiepiscop, răscumpărat de la asprii învingători, nu se mai duse la nici un război, și, însemnat de ai noștri la picior, șchiopătă pînă la moarte.

Petru rămase domn, dar tot el fu acela care închină mai târziu țara străinilor. Mamă-sa era o catolică, care mai clădi o mănăstire la Siret. Tînăra regină a Poloniei, fata regelui Ludovic — care domnise un timp și asupra Ungariei, și asupra Poloniei, timp de înfrinare și frică pentru moldoveni — trebuise să primească drept soț al plăpîndelor sale tinerețe pe asprul prinț litvan Iagello, care fusesse păgîn mai pînă în ziua cînd îngenunche în biserică lîngă Hedviga. Nădejde nu mai putea să fie în războaiele dintre ruși, litvani și poloni, care-i ținuse pînă acum pe toți departe de hotarele Moldovei și-i dăduse răgaz de douăzeci de ani ca să se întemeieze. Sînt pri-

mejdii care pleacă orice frunte de om cuminte. Petru-vodă luă cu sine pe fratele său, Roman, cu care se ajuta în stăpînire, și merse la Lemberg, unde făgădui lui Iagello, botezat ca Vladislav, credință și ajutor în războaie. Ceva mai în urmă, el împrumută și cu bani — frumoși galbeni genevezi, aduși de negustori din Crimeea — pe ruda sa din Polonia, care-i puse zălog Haliciul, de care atirna bisericeste Moldova catolică. Mai aproape însă, spre Nistru și dincolo de Siret, către Prut și apa îngustă a Ceremușului, era un întins ținut, bogat în cetăți și tîrguri, plin în munții săi de ciobani români, care se chema al Sepenicului, în care se aflau Cernăuții, pe atunci un sat subt cetatea Țeținei (Czeczyn), și poate Hotinul. Banii nu se plătiră, și granița românească se urcă, pentru 3000 de galbeni, pînă în părțile Pocuției.

Petru stătu în Suceava, a treia reședință a domnilor moldoveni. Fratele și urmașul său Roman înalță la vărsarea Moldovei în largul Siret o cetate căreia-i dădu numele său. Cu toate că în Țara Românească ținea cîrma un om ca Mircea-vodă, cel dintî mare stăpînitor românesc, cu toate că Petru se împrietenise cu acest vecin, pe care-l ajutase să intre în legături cu polonii, Roman îndrăzni, călcînd drepturile muntene asupra apelor de la miazăzi, să-și zică domn „din munte în mare“. Mîndru și față de regele înaintea căruia fratele său plecase Moldova, el nu-i mai făgădui ajutor pînă orișunde și împotriva oricui. Vladislav l-ar fi putut scoate numai cu greu dacă s-ar fi încumetat să trimeată oști prin cărările temute ale codrilor. Dar el găsi un sprijin între rudele voievodului.

Moștenirea în domnie nu era statornicită pînă atunci, și datina, care răspundea la orice întrebări și făcea ca legile să fie zădarnice, tăcea, firește, în această privință. Singele domnesc era cerut de la tot doritorul de stăpînire, dar în privința treptei de înrudire fiecare era slobod să judece după interesul său. Lui Bogdan îi urmașe fiul său cel mai

mare, lui Lațco ginerele, lui Ștefan fiul cel mai mic, lui Petru fratele cel mic. Ivașco, fiul lui Petru, se crezu nedreptățit de unchiul său; venind din adăpostul său de peste graniță, el îl prinse la vreo petrecere în sate, împreună cu fiii lui, și-l dădu pe mîna dregătorilor regelui.

Ștefan, fratele cel mare, învins altădată, ajunsese domn. Și el se închina polonilor și se așeză și mai aproape de dinșii, luîndu-și reședința în Hîrlău, mic tîrg cu vii frumoase, mai jos de Botoșani, într-un ținut înflorit ca o grădină, bogat în pășuni, în livezi, în prisăci, în mori și iazuri. Ungurii, peste cari domnea atunci un om foarte mîndru, din neam împărătesc, și merit să fie și el împărat, Sigismund, nu voriră să îngăduie în apropierea lor pe acest neascultător urmaș al trădătorului Bogdan. Ștefan cuteză să taie calea la pasuri, dar oamenii craiului apusean răzbătură printre bolovanii năruiți și ploaia de sulți. Sigismund însuși călcă pămîntul Moldovei, luînd țara în curmeziș, spre Siret, spre Bahlui, ca să prindă pe domn în cetatea unde se închisese (1394). El ajunsese unde dorea, dar se întoarse îndărăt cu mîinile goale, fără să aibă pe Ștefan în lanțuri, fără să aducă măcar, ca îndreptățire, un petec de hîrtie, cuprinzînd cereri de iertare și făgăduieli. Dar cronica noastră știe să povestească despre *înfrîngerea* craiului la Hîrlău, și din porunca lui Ștefan cel Mare vorbele letopisetului s-au săpat pe mormîntul din Rădăuți al învingătorului.

Atîtea fapte grămădite în cițiva ani — nici o jumătate de veac — dăduseră Moldovei ceea ce este neapărat în viața oricărui stat: amintirile. Dar ea n-avuse parte încă, căci schimbase șase domni, de o singură domnie lungă, în liniștea căreia s-ar fi putut clădi ziduri de piatră și așeză-minte: pînă acum, ca în *Scriptură*, meșterii lucrase în pripă, pe apucate, cu sabia în mînă. După izbînda din 1394 timpurile se arătară încă mai vitregc: Ștefan-vodă piere dinaintea ochilor, poate ucis, ca Iurg litvanul. Atunci toți pribegii și mazilii se aruncă asupra unei prăzi care era țara

lor: și Roman, scos din temnița leșească, și Ivașcu, și Iuga, fiu din flori al celui dintii, care Iuga ia de fapt puterea și dă cărți de întărire celor ce aveau nevoie de dincole în afacerile privitoare la moșii. Fii dreپți, legiuți ai lui Roman și doamnei lui Anastasia, moartă cînd soșul ei stătea încă în Scaun și înmormîntată la Roman, Alexandru și Bogdan vin și ei sub arme ca să-și dobîndească drepturile. Mircea, domnul muntean, lămurește intrucîtva lucrurile, prinzînd pe Iuga în împrejurări ca acelea ale prinderii lui Roman, desigur. Moartea smulge de lingă Alexandru pe fratele acestuia, Bogdan, care dădea poruncile și el, un timp, fără a-și lua însă alt titlu decît acel de „jupîn“, pe care-l întrebuița orice boier. Dar încă din 1401, fără să fi murit Bogdan, Alexandru, pe care tatăl său îl numise poate așa după Alexandru Basarab, n-avea de împărțit cu nimeni grijile, răspunderile și răsplata sufletească a unui cîrmuitor de oameni. Era întiul an al unui veac nou, și un veac nou se deschidea și pentru Moldova.

III

ALEXANDRU CEL BUN

Cu o adincă recunoștință, urmașii au zis acestui Alexandru : „cel Bun“. A fost bun față de țară, pentru că n-a tăiat, n-a prigonit, n-a nedreptățit pe nimeni, și totuși a știut să-și stăpînească boierii fără să miște împotriva lor buzduganul sau să ascută sabia călăului. A fost bun față de străini fiindcă n-a început niciodată un război nedrept și

n-a călcat niciodată o legătură încheiată și întărită cu jurământ de dînsul ; dar pentru „dreptățile“ lui și ale țării lui, el a fost totdeauna, și atunci cînd îl împovărau bătrînețile și moarte-al chema spre odihnă, un ostaș neadormit, viteaz și iute.

De la început, avînd să aleagă între unguri, de cari abia se dezlipise Moldova și cari-l atingeau la un singur hotar, și acela de munte, lesnicios de apărat, și între poloni, cari înfășurau din două părți, de sus și de la răsărit, țara, el alese pe aceștia din urmă. Li se închină și li dădu ajutoare, care se luptară cu cavalerii teutoni, departe, în Prusia, lîngă cetatea Marienburg, unde ai noștri găsiră cu bucurie păduri, în care știură iarăși să ispitească pe dușmani, acoperindu-i apoi cu ploaia de moarte a săgeților (1410). În dosul lui, doi ani după această luptă, regele Poloniei se înțelegea cu împăratul Sigismund, și el rege, al Ungariei, pentru a împărți Moldova dacă domnul ei n-ar voi să ajute pe creștini în lupta cu turcii, pe care cu adevărat n-o începură însă niciodată (Tratatul de la Lublau; 1412). Alexandru rămase însă neschimbat, și nimeni nu îndrăzni să încerce împărțirea, care se putea scrie mai lesne cu condeiul decît cu sabia. Păstrînd însă credința, el știa să șteargă rămășițele rușinoase ale trecutului, să se înalțe neconținut înaintea craiului prieten. El încheie legăturile cu dînsul altfel decît înaintașii săi șubrezi și se înfățișează în ele ca „domn“, nu ca „voievod“ supus. Odată, pentru un nou împrumut, el căpătă și zalogirea Pocuției, cu vestitele ei orașe întărite, Sniatinul și Colomeia, pe cînd înaintea de dînsul se vorbise și de părăsirea țării Sepenicului. O înaltă doamnă din sînge crăiesc, Ryngalla, i-a fost soție, aducîndu-i măcar cîntea de la început, dacă nu fericirea în casă. căci Ryngalla părăsi după cîtva timp, plecînd fără nici un copil, pe soțul ce nu voia să se lepede de legea lui ortodoxă, cu toate că în Baia el făcuse o biserică, o mănăstire, un episcopat catolic.

Încă de pe vremea lui Mircea, Alexandru încheiase prin cucerirea Chilicii, la Dunărea-de-Jos, granița de miazăzi a țării, pe care tatăl său Roman, se lăudase mai mult că a întins-o pînă la mare. Ceva mai tîrziu, fără să se lupte cu genovezii, el își așază pîrcălabii în Cetatea-Albă, de la gura Nistrului, al doilea turn puternic al acestei graniți amenințate. El ajută domnii munteni să-și cucerească moștenirea părintească, dar știu să respingă pe același ocrotit de dăunăzi — Dan al II-lea — cînd el veni să ceară cu armele malul Dunării-de-Jos (1429). Turcii, cari porunceau adesea în Țara Românească, pînă la granițele căreia ajunsese, trecînd peste Bulgaria, în întregime supusă, fură și ei respinși cînd corăbiile lor de război se iviră sub zidurile, bine întărite de pricepuți meșteri străini, ale Cetății-Albe. În cei din urmă ani ai vieții sale chiar, Alexandru risipi, în iunie 1432, o oaste turcească ce-i venise în țară trecînd pe la munteni. Și tot atunci, 1432, mintuind această socoteală, el merse în fruntea oștirii sale, ca să ia în stăpînire înaintea morții Pocuția. Cînd închise în sfîrșit ochii, în vara anului 1433, el n-avea nimic de cerul nimănui și nu eră dator cu nimic.

Prin îngrijirea lui, boierimea fu așezată în trepte și ranguri. Pe lîngă vechile mănăstiri, Neamțul și Bistrița, întemeiate de călugări munteni cari învățase la dascăli sîrbi, fugari de peste Dunăre înaintea turcilor, el clădi Moldovița, chiar lîngă Baia, și Pobrata, mai jos, în aceleași părți de munți. Pînă la el, Patriarhia grecească din Constantinopol nu voise să recunoască pe mitropolitul Iosif din sînge domnesc, căruia Petru-vodă îi dăduse supravegherea noii Biserici moldovenesti, și țara se afla sub blestemul arhiepiscopului Ieremia, trimis de patriarh. Alexandru ridică pedeapsa afurisaniei fără să jertfească pe Iosif, care împodobi și mai departe cel dintîi scaun bisericesc al Moldovei. Reședința Mitropoliei fu strămutată, împreună cu oasele sfîntului Ioan

cel Nou, de la Cetatea-Albă la Suceava, care rămase de acum o capitală statornică. În Roman se făcu o episcopie, al cărui păstor fu supus mitropolitului. Drumurile de negoț fură ținute totdeauna deschise, și privilegiile de asigurare, pentru vămi, se dădură negustorilor străini. În treizeci de ani, floarea culturii înflorise pretutindeni din țărîna frămîntată de luptele folositoare, și nu de cele netrebnice. Prin patriarhul acesta, care murea în siguranța biruinții și în binecuvîntarea faptelor sale bune. Moldova-și găsise al doilea întemeietor, și cel mai mare.

O nouă stare a lucrurilor se întemeiază însă totdeauna prin cel puțin doi stăpînitori. Unul clădește, celălalt, venind la rîndul său, apără clădirea de pornirile dușmane ce se năpustesc neapărat asupra-i cînd s-a dus ziditorul. Lui Alexandru, în gîndurile lui asupra viitorului, și țării, în desfășurarea înfloririi ei, li trebuia deopotrivă un vrednic moștenitor al coroanei moldovenești.

Dacă din căsătoria strălucită cu Ryngalla s-ar fi născut un fiu, pe care polonii l-ar fi sprijinit din răspuțeri, urmarea în domnie a acestuia ar fi fost mai asigurată. Alexandru lăsă însă o spuză de feciori și de fii din flori, cari se numeau atunci singuri, în deosebire de ceilalți „*copii*”.¹ Întîi fusese însurat cu o străină, de bună seamă polonă, pe care o luase în zilele sale nenocite, de tinerețe pribeagă; Margareta se odihni sub lespezile mării, frumoasei biserici catolice din Baia. De la dînsa n-avu el urmași. Viind în țară ca domn, Alexandru luă pe Ana sau Neacșa, de care se despărți mai tîrziu — Ana poate să-i fi fost numele de călugărie, căci o doamnă care pleca de la curtea soțului ei se călugărea — și care muri abia în 1427, fiind înmormîntată la Bistrița. Cu dînsa avu el, pe lîngă o fată, pe care o numi Vasilisa — Regina adevă — și un băiat — cel dintîi — căruia nu-i putea da alt nume decît pe acela

al părintelui său, Roman. Roman trăi însă puțină vreme : ultima oară el mai este pomenit în hrisoavele părintelui său în april 1409 ; dar peste câteva luni se naștea, în ziua de Sf. Ilie, al doilea fiu, căruia i se zise după hramul ce se serba la nașterea sa. Ryngalla nu suferi la curte pe acest copil al alteia, și firește că tot în întuneric și, mai mult, în taina păstrată de mamele lor și de câțiva credincioși numai crescură : al treilea fiu, Ștefan, al unei Stanca, numit așa după unchiul ce bătuse pe unguri la Hirlău, al patrulea, Petru, al Mărinei lui Mărin, care fu și mama unei fete², Petru, care amintea pe celălalt unchi, învingătorul polonilor în codrul Bucovinei ; mai târziu numai se născu un Alexandru, care ar fi dus mai departe numele tatălui său, dacă n-ar fi fost răpit de moarte încă în ultimii ani ai acestuia. Cînd Ryngalla se duse, Alexandru chemă pe Ilie în odăile domnești, îi scrise numele în hrisoave, îl făcu ajutorul său în cîrmuire, îl puse să iscălească, dînd astfel o cheazășie și pentru vremea cînd va domni Ilie, actul prin care se dăruia Ryngallei venitul unor orașe moldovenești. Îndată după aceasta, el îi căută în Polonia o nevestă de neam mare, Marinka, soră cu soția cea nouă a craiului polon, și el avu bucuria de a vedea botezul întîiului născut al celor doi soți, care primi și el numele de Roman (1426—1427). În cei de pe urmă ani ai domniei sale, Alexandru îngădui lui Ilie-vodă să dea cărți domnești de întărire în numele lui singur.³

Rămas adevăratul domn al Moldovei întregi, după moartea lui Alexandru, * Ilie, un tînăr care trecuse abia de douăzeci de ani, întinse o mîină frățească lui Ștefan,

* Aș crede astăzi că moartea lui Alexandru cel Bun s-a întîmplat în iarna sau, mai degrabă în primăvara anului 1433, fiindcă privilegiul dat de Ilie sibiienilor, în april (Bibl. Acad. Rom., în copie), pomeneste pe toată familia lui, dar nu și pe bătrîn (nota autorului adăugată la erata ediției din 1904).

pe care tatăl său îl alinta Stețco, precum Ilie era pentru dînsul iubitul Ilieș, dar lăsă la o parte, măcar un timp, nu știm pentru ce dușmănie, pe al doilea frate, Petru. În schimb, el recunoscă întii pe un fiu al lui Alexandru, pe care acesta se sfiise a-l însemna în hrisoavele sale, chiar din ultimele timpuri, cînd aducea mărturia tuturor feciorilor săi. Acest nou frate se chema *Bogdan*, după numelē fratelui părintelui său, și de bună seamă el era cel mai tînăr dintre mlădițele domnești. Bogdan e tatăl lui Ștefan cel Mare. ⁴

CARTEA II

**TATAL LUI ȘTEFAN-VODA.
TINEREȚEA LUI ȘTEFAN**

I

LUPTA PENTRU SCAUNUL LUI ALEXANDRU CEL BUN

Ilie făcea împăcarea cu polonii, împotriva căroră — deși o ruteană, Marinka, sora reginei-mame a Poloniei, îi stătea alături ca soție — el luptase în năvălirea pentru luarea în stăpânire a Pocuției. Dar, după aceasta, el mai stătu abia câteva luni în domnie. Vânturile toamnei smulseră și aruncară peste Nistru pe fericitul domn al verii.

Îl gonise fratele său Ștefan, înțehit de mamă-sa Stanca — pe care Ilie puse să o înece — și de domnul muntean Vlad Dracul, care avea o răzbunare de săvârșit împotriva lui Ilie : căci acesta, împreună cu bătrînul Alexandru, sprijinise pe un alt vînător al Scaunului Țării Românești, cu care Vlad se zvîrcolise multă vreme în luptă încheștată, pe un Aldea, care, din recunoștință față de ajutorul său, își zise Alexandru-vodă.⁵ Vlad era acuma recunoscut de turci, domnii țării sale, și el chemă la dînsul pe Ștefan și-l ajută să ia moștenirea, care nu i se cuvenea lui în rîndul întii.

Ștefan smulse polonilor primirea lui ca vecin, năvălind în țara lor, unde se adăpostise Ilie, Marinka și copilul lor, Roman. Regele era încă nevrîstnic, așa încît nime nu era bucuros de războaie primejdioase în părți care obișnuiau să înghită frumoasele oștiri ale cavalerilor și lefegiilor. Ilie fu oprit într-o găzduire darnică, în

care el avea tot dreptul să vadă însă o închisoare. Căci cărările ce duceau la Nistru erau tăiate pentru dînsul.

Dar erau boieri moldoveni cari nu se dăduse cu cel mai puternic, ci țineau, în Moldova sau peste hotare, cu adevăratul moștenitor. Printre dînșii era neamul Jumătate, Lazăr din Tulova, în părțile de către munte ⁶, Duma, fiul lui Șandru. Ei îndemnară pe Ilie să fugă de la oaspeții săi, îl aduseră în Moldova și dădură pentru dînsul două lupte, care nu dezrădăcinară însă pe Ștefan, în jurul căruia se strînsese cei mai mulți și cei mai puternici dintre stăpînii de moșii. La urmă el fu răzbit și strîns în ținuturile de jos ale țării. Atunci el ceru să se împace, și polonii îl întăriră în acest gînd, care-i scutea de o mare grijă și de o grea datorie. El căpătă în vara anului 1435, abia doi ani de la moartea pașnicului Alexandru-vedă, o întinșă bucată de pămînt, din care era slobod să-și tragă veniturile : de la Vaslui pînă la Chilia și pînă la Cetatea-Albă, patru tîrguri, toate cîmpiile, tot pustial, toată pădurea, toate drumurile de negoț din jurul lor. Pe lângă aceasta, el rămase domn deopotrivă cu Ilie, număicît acesta avea, pe lângă cinste și locul dîntii și orice împrejurări, față de ai săi și față de străini, și veniturile cele mai mari, din peste patru cincimi ale Moldovei. În brisoavele lor, date cele mai multe împreună, sub pecetea lui Ilie singur, nu se întîmpină nici un alt frate domnesc. Cercul stăpînitorilor și al moștenitorilor se închisese prin învoiala din 1435 ; el cuprindea pe Ilie, pe Ștefan și pe fiul celui dîntii, Roman, pe lângă care se adause apoi, de la august 1438 înainte, un al doilea fiu, numit după marele său bunic : Alexandru. Împrejurul lor stăteau toți boierii țării : moșierii cei mari din Lipnic, Zubrăuți, din Tulova, din Voroneț, din Toporăuți, din Frătăuți, din Serețel, din Șomuz, din Mamurinți, din Rugășeni, din Cuciur, din Șilișău, din toate satele înfloritoare ce se aflau în preajma Sucevei, capitala ⁷ ; și cei cu nume de boțez ori după părinți : Uncleat, Jumătate,

Limbădulce, Vilcea, Hudici, Birlici, Popșa, Balș, Buhuș, Turcul, Șendrișor, Nesteac, Stroici, Berindei, Ponici, Piatră, Negrul, Ureacle, Balcean, Șerbul, Fîrea, Gîrbovul, Julea, Negrilă, Perciune, Paos („Paius“).

De la un timp⁸, însă, Ștefan adăpostea pe lingă din-sul pe fratele Petru, care avea poate vreo socoteală de oerut lui Ilie. Copiii acestuia creșteau mari, și Roman împlinise în 1444 șaptesprezece ani; Ștefan se temu pentru timpul cînd, în locul lui Ilie, ar fi avut înaintea sa pe Marinka, sprijinită de nepotul ei, regele Vladislav al Poloniei, ales acum și în Ungaria, om viteaz și foarte îndrăzneț, pe acest Roman, în sfîrșit, care nu s-ar fi mulțumit cu o parte din venituri și cu jumătate din putere. Data aceasta, el nu pare să fi pornit cu război asupra fratelui său. Trădarea i se păru mai lesnicioasă și mai sigură. Dacă Ștefan nu se prea ducea la Suceava, Ilie venea la Vaslui, în pămînturile frățești. Aici fu prins el și înlăturat fără omor din rîndul acelor cari pot stăpîni țară : prin groaznicul mijloc, obișnuit la grecii din Bizanț, al arderii ochilor. Nenorocitul fugi la rudele Marinkăi, căreia Ștefan îi arunca, drept pomană, cetățile pe care odinioară Alexandru le dăduse Ryngallei : de aici o vedem pe dînsa făcînd schimburi și învoieli ; cît despre Ilie, el era acum un mort între cei vii, și peste puțin pleoapele se închiseră pentru totdeauna asupra sărmanilor lui ochi orbi.

Ticălosul Ștefan stăpîni apoi trei ani, între doamna pe care și-o luase, între Petru, învățătorul cel rău, și între puțini boieri⁹. Nu i-a fost dat să-și vadă copiii. Dacă a fost îngăduit și atîta vreme, aceasta se datorește mai mult mării nenorociri suferite de poloni în acest an 1444, toamna prin înfrîngerea de către turci, la Varna, a oștirii creștine, în rîndurile căreia căzu, luptîndu-se, și regele Vladislav. Cînd noul crai Cazimir, frate cu Vladislav, se simți sigur pe tronul său, el îngădui Marinkăi, care era acum o văduvă, să cerce norocul fiului ei

Roman, ce împlinise douăzeci de ani. El veni, desigur, cu ajutoare polone, pornind din Hotin, care era al polonilor, și puse mâna ușor pe cetățile Sucevei și Neamțului. Ștefan, care trăia veșnic în frica răsplătirii din partea nepotului său pribeag, încheiase abia în iunie cu regele un tratat în care se asigura că „dușmanul“, „vînzătorul“ său nu va fi ținut în Polonia. Năvălirea-l apucă pe nepregătite. El fu prins în luptă, sau dat de ai săi, și Roman îl pedepsi ca pe un ucigaș de rînd, puind să i se taie capul, în ziua de 13 iulie 1447. Aceasta trebuie să se fi făcut undeva departe, căci abia după trei zile trupul lui, tăiat în două — precum el tăiase în două țara, fericirea și viitorul ei — fu îngropat în Mănăstirea Neamțului, lingă cetatea lui Petru-vodă cel dintii.

Dar el nu duse cu sine în mormîntul său războiul. Roman fu stăpînul Moldovei-de-Sus, deprinsă să asculte de tatăl său, Ilie, și-l vedem odată dînd un hrisov din cetatea Sucevei. Însă puțini boieri numai înconjurau pe tinărul voievod al răzbunării : vornicii mari Oană și Manoil, care ținuse multă vreme Hotinul pentru neamul lui Ilie, Șteful, cel mai mare din feciorii lui Jumătate, Miclea Greul, vistiernicul Micul, Hodco Știbor, un om nou, și aprodul Șăndrică¹⁰. În viforul luptelor și sub povara marilor greutăți ale unei astfel de cîrmuiri, Roman își secătui puterile, și, mai ajutînd și otrava boierilor, Marinka ducea la groapă, în ziua de 2 iulie 1448, pe fiul ei cel mai mare, din care făcuse un domn de cîteva luni de zile.

Cei mai mulți dintre puternicii de pînă atunci ai țării fugiră peste hotar, așteptînd zile mai bune. Dar pentru dînșii, cari nu voiau să-și închine capul, căci se temeau să nu și-l piardă, înaintea voievodului adus de poloni, nu era decît o singură graniță deschisă, aceea care ducea, prin pasurile Carpaților, în Ardeal.

Aici avea pe acea vreme toată puterea, precum avea toată puterea și în tot largul cuprins al țării ungurești, guvernatorul Ioan Corvin din Hunedoara (Hunyady). Era un român dintre grănicerii pe cari ungurii îi însărcinase să apere, subțjudecătorii și căpitanii lor români, marginea apuseană a Ardealului, de năvălirile veșnic înprospătate ale turcilor, cari se opoșise în Serbia. Ai lui îi ziceau Iancu, și el era fiul lui Voicu, grănicer ca și dînsul. Încă de pe vremea împăratului Sigismund, dușmanul lui Alexandru cel Bun, Iancu din Hunedoara se lupta departe în Croația, și în țara de lumină a Italiei, apărînd pentru bani interese străine. Întors înapoi acolo unde ai săi stăteau la pîndă neadormită înaintea păgînilor, el căpătă moșii zălogite de Coroana ungurească și dregătorii de cinste și de primejdie. Peste cîțiva ani el era ban al Țării Severinului — adică o parte din Banatul unguresc și din Oltenia noastră — care se luase de la domnii creștini și nu se putea apăra împotriva sultanului turcesc. Mai era apoi comite al Timișoarei, unde se ținea piept acelorași dușmani, comite al Bistriței, al secuilor și voievod al Ardealului. În lupta ce se deschise între Elisabeta, fata lui Sigismund și văduva regelui Albert, și între regele polon Vladislav pentru stăpînirea Ungariei, Ioan se dădu de partea acestuia din urmă, care-i lăsă cu desăvîrșire toate grijile trebilor răsăritene. Încă din 1442, începuse lupta cu turcii, cari se îngrămădeau la pasurile Carpaților, în avîntul lor spre bogățiile Europei. El îi bătă de două ori în acest an, cu românii săi din Ardeal și cu ajutorul românesc al domnului muntean, care era pe atunci un om rău, dar ager și fără frică, acel Vlad căruia îi se zicea Dracul pentru șiretenia lui crudă. Se înțelese și cu moldovenii pentru a înfășura cu două aripi pe dușmanul tuturor. În 1443 el făcu în toamnă o minunată năvălire în Serbia, unde așeză din nou pe domnul ei creștin Gheorghe Brancovici, ce stătea de mai multă vreme adăpostit în Ungaria. Toți creștinii din Ră-

sărit, siliți la părăsirea legii lor sau la plata de grele biruri și la lupta sub steaguri necurate, vedeau în Iancu-vodă un sol dumnezeiesc al mîntuirii prin sable, al curățirii prin sînge.

Îi mai rămînea să trezească din morți împărăția Bulgariei. În 1444 o frumoasă oaste pleca spre pasurile Balcanilor, care, o dată cucerite, ar fi arătat în zare minunea de albastru și aur a Constantinopolei, unde împăratul grecesc era strîns din toate părțile de zidul de oțel al turcilor, ce-și aveau capitala și mai aproape de munți, la Adrianopol. Regele Vladislav însuși mergea acum în fruntea oștilor creștine; corăbii venite din Apus sub steagul Veneției, marea Republică italiană, sub steagul cu cheile sfîntului Petru al papei și sub flamura depărtatului duce francez al Burgundiei, se apropiau de strîmtorile ce despart Europa și Asia, ca să împiedice fuga păgînilor, ce se socotea sigură. Dar sultanul Murad, bătrînul ucise pe rege și împrăstie oastea.

În zadar veniră pe urmă, în primăvara următoare, corăbiile Apusului în Marea Neagră și pe Dunăre, arzînd și ispitind cetățile turcești ale malului stîng. Ioan nu putu să se coboare decît o clipă dincoace de munți, căci Ungaria, lipsită de regele rău, fierbea de vrajbă. Abia în 1446 se făcu liniște, alegîndu-se cel mai viteaz ca guvernator al țării. Acum Ioan nu mai trebuia să asculte de poruncile nimănui, și toate puterile regatului se aflau în mîna sa, întocmai ca și spada lui. El se gîndi iarăși la deșteptarea Răsăritului creștin prin brațe românești. Vlad Dracul, care încheiase și el pace, cînd toți părăsise lupta cu turcii, nu i se mai părea un sigur ajutor: de Crăciun, în anul chiar cînd fusese ales locțiilor de rege, Iancu-vodă trecu munții, prinse pe Vlad, care ținea pe fata lui Ilie-vodă, o soră a lui Roman, și-l ucise, împreună cu singurul dintre feciorii săi ce se găsea în țară. În locul lui puse domn pe un om slab, dar credincios, care se chema Vladislav și era fiul unui Dan-voievod,

Orbul. Și din Moldova trebuia să se facă un ajutor bun pentru lupta cu turcii : Roman, făptura leșilor, feciorul Marinkăi, vărul regelui Cazimir, nu putea să fie îngăduit. El ar fi fost un braț mort în lupta ce era să se încingă iarăși pentru binele creștinătății.

Încă de pe cînd trăia acest tînăr fără noroc, Iancu-vodă se înțelesese cu Petru, tovarășul lui Ștefan la izgonirea și orbirea lui Ilie. Petru acesta purtase întii un război împotriva chiar a lui Ștefan, cu care înțelegea să domnească împreună, ca Ștefan însuși cu Ilie¹¹ : el era astfel în 1444 la Roman, cu cîțiva boieri, ca Bratul, Mînzul, cu Cupcici, tovarășii săi de răscoală.¹² Învins, el se împăcase. Dar măcar după moartea lui Ștefan el înțelegea să-l moștenească, și, avînd împotriva sa pe poloni, cari apărau drepturile ramurii lui Ilie, el alergă la Iancu-vodă. Acesta îl primi bine, și, ca să se asigure mai deplin de dînsul, îi dădu de nevastă pe o soră a sa, care nu se măritase încă pînă la o vîrstă destul de înaintată. În septembrie 1448, cîteva luni abia după moartea lui Roman, el era domnul din Suceava, și boieri de frunte dintre ai fratelui său iscăleau ca martori în hrisoavele sale¹³ ; între ei și puternicul logofăt Neagoe, care mersese pentru domnia Moldovei și la soborul cel mare de împăcare între Biserica Răsăritului și a Apusului, ce se ținuse la Florența.¹⁴ Pînă și regele Poloniei, cînd primi vestea morții lui Roman, se lăsă mîngîiat ușor pentru moartea vărului său. Se făcuse, ce e dreptul, întii a porni la oaste împotriva lui Petru, strînse ostași din toate cele cinci palatinate în care se împărțea țara Rusiei de peste apa Nistrului, se coborî în fruntea lor pînă la Lemberg, unde ajunse la 21 iulie, și apoi pînă la Halici, unde i se înfățișă nenorocită mătușă Marinka, pentru a cere să i se dea ajutor acum într-un nou război pentru domnia copilului cel mic Alexandru, născut în 1438 și care n-avea deci mai mult decît 10 ani, încă neîmpliniți. Dar, în loc de sprijinul de luptător pe care-l aștepta ea, craiul îi

îngădui numai să stea la Colomeia, marea cetate din Pocuția, împreună cu cei două sute de oameni ce-și le-gase soarta lor de a ramurii șubrede a lui Ilie-vodă. Încă de la 9 august, Cazimir intra cu oștile sale în puternica strajă de la hotare a Cameniții, în fața Hotinului. Aici, Petru îi trimise o mare solie de supunere, avînd drept căpetenii pe Neagoe și pe Mihu, doi foști mari-țogofeți, adică întii boieri ai țării. La 13 craiul dădea dușmanului său de pînă atunci o carte de asigurare, dacă va trece apa pînă la dînsul ca să i se închine. Petru însă, cu toate că n-avea încă 30 de ani, nu era dintre cei ce se încred lesne. El tărăgăni sosirea sa pînă ce regele socoti că e prea cald în Camenița și că e bine să se grăbească spre Litvania, unde avea să ție o adunare sau dietă a regatului.

Iancu-vodă, care se gătise iarăși împotriva turcilor, era atunci în drumul spre Severin, unde trecu Dunărea la 28 septembrie. De la Mediaș el scrisese la întiul august regelui, arătînd unde-l cheamă datoria sa cea mai sfîntă și cît de mult s-ar cuveni ca pînă atunci cumnatul să-i fie lăsat în pace. Alt semn de viață nu putea să deie. Astfel, la 22 august, a doua zi după plecarea lui Cazimir, Petru și boierii înnoiau legăturile de supunere cu Polonia.¹⁵ Și într-açestea ei se îndatoreau a nu înstrăina nimic din Moldova fără voia polonilor ci a căuta să cîștige iarăși ce fusesă înstrăinat. Vorbe care nu se spuneau de altceva decît pentru că același domn dăduse cu cîteva luni înainte Chilia în mîna muntenilor, după cererea lui Ioan Guvernatorul. Petru nu s-a ținut nici-odată poate de îndatorirea sa războinică față de poloni, dar lui Iancu-vodă nu putea să-i fie ascuns multă vreme că „fratele și prietenul său“, cum îi zicea, și-a schimbat stăpînul. Petru-vodă dărima domnia sa crezînd c-o în-tărește.

Noi nu mai știm astăzi în ce chip i-a venit pedeapsa. O moarte înainte de vreme, soarta, ca un blestem, a tuturor urmașilor lui Alexandru cel Bun, îi seceră și lui tinerețele, grele de păcate.

II

BOGDAN-VODĂ, TATAL LUI ȘTEFAN CEL MARE

Atunci veni rîndul *copiilor din flori* ai lui Alexandru-vodă, pe care acesta nu-i recunoscuse niciodată. Între aceștia trebuie să se numească un domn pentru „două luni“, căruia i se zicea Ciubăr și care ca domn își va fi spus desigur altfel. Veni apoi Bogdan.

De multă vreme el lipsea din Moldova. Adăpostul său în zilele de schimbări răpezi și primejdioase fusese Țara Românească, unde Vlad Dracul ținea pe o nepoată a fugarului. Aici el se însură luînd pe Oltea, al cărei nume nu e așa de obișnuit în vechime : această Oltea căpătă, credem, în călugărie, după moartea soțului ei, un alt nume, sub care o pomeneste fiu-său în 1466, cînd ea nu mai era în viață : Maria. Fratele ei se chema Vlaicu, și, cînd Ștefan, singurul rod al acestei căsătorii, ajunse și el domn al Moldovei, acest „unchi“ se învrednici a fi pîrcălab de Hotin, apoi de Orhei, și unul dintre cei dinții boieri ai țării.¹⁶ El muri pe la 1480 abia, lăsînd un fiu Duma, și el pîrcălab de Hotin, și după moartea lui Ștefan.¹⁷ Acestea sînt rudele de pe mamă ale marelui domn, și e păcat că se poate ști așa de puțin despre fe-

meia care a dat vechii Moldove și neamului românesc pe cel mai cuminte dintre vitejii lor.

Dar mintea poetică a poporului nu se mulțumește niciodată cu un nume, scăpat singur din prăpastia de uitare a trecutului. Ea dă chip și glas acelora prin cari s-au făcut lucruri ce nu se pot întuneca. Astfel au ajuns oamenii să spună că Oltea, călugărița Maria, ar fi trăit încă în cea mai nenorocită clipă din viața de lupte și uriașe silinți a fiului său, atunci când Moldova toată era înecată de valurile de turcime biruitoare, în 1476, după frământarea ultimă de la Războieni. La un ceas de noapte, străjerii din Cetatea Neamțului ar fi auzit chemarea grăbită a unui drumeț sîngeros, care era domnul lor, a cărui urmă se pierduse. Cu cită bucurie n-ar fi deschis ei porțile aceluia care încercase cît poate un om pentru a înlătura pieirea ! Dar porțile ar fi fost ținute subț zăvoare la glasul neînduplecat al unei mame care aminti fugarului că „pasărea în cuibul său piere“ și că nimic nu se cîștigă îndărăt în strînsoarea îngustă a zidurilor de cetate. Cu acest îndemn ar fi plecat Ștefan ca să-și facă o nouă oaste și să învingă, pe cînd minunata femeie păstra stînca Neamțului pentru fiul ei.¹⁸

Cu prilejul năvălirii din 1447, Iancu-vodă va fi cunoscut pe Bogdan. Pe atunci el nu se gîdea că acest tînăr putea fi întrebuițat ca să cîștige Moldova pentru dînsul. În 1448 cel mai puternic și mai vestit dintre românii timpului său fu învins de turci în Serbia și, la întors, despotul de acolo, Gheorghe Brancovici, îl ținu în prinsoare. Abia în 1449 putu Ioan să se gîndească, pentru a treia oară, la strîngerea mănunchiului românesc pentru luptă. Ungurii respingeau pacea pe care o înfățișase turcii, și Iancu-vodă încheia, în toamnă, cu regele Bosniei o legătură împotriva păgînilor¹⁹. Dar tot în acest an Petru Moldoveanul își încheia rostul, și polonii, cari nu mai erau legați astfel prin jurămintele față de dîn-

sul, dădură drumul din Colomeia Marinkăi și fiului ei Alexandru, căruia în Polonia i se zicea Olechno. Boierii, deprinși să aibă asupra lor un urmaș al vechiului neam domnesc, îl primiră cu bucurie, și cei mai de samă dintre sftnicii lui Ilie și lui Ștefan se găseau lângă nepotul lor, ultimul coborîtor legiuit al lui Alexandru cel Bun : la Roman în mai, la Suceava în iunie 1449.²⁰ Legătura între copil și poloni era așa de firească, așa de asigurată, încît nici nu mai fu vorba de a se face noi învoieli și jurăminte.

Dar Iancu-vodă era din nou destul de puternic pentru ca să înlătore din scaunul Moldovei o păpușă leșească. Bogdan veni pe la dînsul, și unul din pasurile de către Ardeal al Moldovei lăsă să treacă, în toamna aceluiași an 1449, o mică ceată care venea să vîneze noroc pe plaiuri. Boierii lui Alexandru strînseseră puteri, pe care le trimeseră îndată împotriva năvălitorului, care tăgăduia nepotului său dreptul de a domni cîtă vreme trăiește el, Bogdan; fiu al marelui Alexandru. Cele două cete se ciocniră într-o zi rece de octombrie, la 12 ale lunii, în preajma satului Tămășeni, lângă apa Moldovei. Bogdan se dovedi, de la această întîie încercare, un cuceritor de biruințe. Pe cîmpul de luptă rămaseră doi însemnați boieri, tînărul Oancea, ginerele lui Iurghici și care fusese logofăt încă subt Ștefan, și Costea, fiul lui Andronic, care slujise și pe Petru-vodă.²¹

Alexandru, primind vestea cea rea, rămase totuși în țară. În zadar intră Bogdan la învoială cu starostele Cameniței și al întregii Podolii, stăpinul malului leșesc al Nistrului, făgăduindu-i un dar de „zloți turcești“, adică galbeni de aur, poate venețieni, de vin obișnuit, de vin dulce, zis de Malvasia, care se aducea cu cheltuieli și greutate mari din Grecia îndepărtată, de stofe rare, camocate, coftirii, ce veneau din Răsărit, dacă el îl va îmbuna cu craiul, făcînd prin sfaturile și măsurile sale să nu-l mai supere „Alexandru, fiul lui Iliș, nici doamna,

mama lui, nici boierii, nici slugile lui" (2 decembrie).²² Plăpîndul Olechno rămase ocrotitul regelui, și un mic ajutor polon, venit pe la Crăciun, îi dădu măcar cetățile de sus : Hotinul, în care cetate era pîrcălab un bătrîn și inimos boier cu numele de Costea, care luptase și pentru fratele cel mare, Roman²³, Neamțul și Suceava.

Bogdan se întoarse înapoi în Roman. De aici făcu jurămînt de supunere fiiască și frățească față de guvernatorul unguresc, pe care-l va ajuta și cu oastea, primind în schimb, la nevoie, ca de la un părinte și frate, ajutor din partea lui. Alt domn nu va căuta, și ei doi, făcătorul și făptura, vor avea aceeași prieteni și aceeași dușmani. Cu toată sprijinirea lui Alexandru de poloni, el izbutise să cîștige pe cei mai mulți dintre boieri, cari erau mai bucuroși să aibă în fruntea lor un om isprăvit ca dînsul.

Credința lor avură prilej aceștia s-o dovedească în curînd. Încă din martie 1450, polonii se găteau de o nouă intrare în Moldova, și regele, care voia să trimeată în ajutorul lui Alexandrel pe nobilii din Rusia megieșită, li dădea asigurare că nu se va cere de obicei o asemenea neplăcută slujbă de la dînșii, cari apucaseră a fi iertați de greutățile și oboselile unui război cu moldovenii șireți și îndărătnici. În iunie se puseră în mișcare, mergînd însă încetinel, boierește și leșește, ostașii, mîndrii ostași călări, pedestrașii cu gloata și tunurilă greoaie, avînd în fruntea lor pe palatinul din Lemberg, castelanul de Sandomir și castelanul-căpitan al Podoliei. De Sîn-Petru corturile se întinsese lîngă Camenița, pe cîmpia înflorită sub care scînteiau apele de oțel ale Nistrului. Atîta oaste polonă nu ameninșase niciodată Moldova.

Dar ostași ca aceștia nu se grăbesc spre cîmpuri de luptă primejdioase, unde nu se poate culege prada. Sărăcia noastră nu ispîtea pe puternicii și bogații poloni, pe oamenii de rînd cari-și vindeau pe bani priceperea războinică și vitejia. Ei cerură să mai fie o dată încredințați că nu vor mai fi trimiși peste apa Nistrului, să li se dea

plata ca oricărui lefegiu, cinci mărci de argint de fiecare sulită, și să fie chizeși pentru răspunderea acestor bani regele însuși, ducele Mazoviei și, la nevoie, castelanii și palatinul. Când li se învoi și aceasta, luntrile duseră pe războinicii cu simbric sigură spre pământul Moldovei, care aștepta, tăcut și amenințător, cele ce erau să se întimple.

Costea, episcopul lui Alexandru, boierii ceilalți din moștenirea lui Ilie-vodă, oameni din satele lor erau călăuzii străinului. În toiu verii, sub arșița crudă, drumetii dușmani înaintau încet, cu pază, înfiorați înaintea necunoscutului ce-i pîdea în zările de foc. Satele erau moarte și buciumele tăcuse pe dealuri.

Polonii și sprijinatorii români ai lui Alexandru trecură și Prutul și se înfundară apoi în ținutul de dealuri învălmășite ale Vasluiului, în marginea codrilor stăpîni, cari acopereau culmile și mîncau cea mai mare parte din văile înguste. Oastea străbătu pînă la Lipovăț, astăzi un sat mai măricel, lîngă care pe la 1870 codrul stăpînea încă peste o mie trei sute de pogoane. Aici se zăriră dușmanii ; ei socotiră numărul năvălitorilor și se pierdură iarăși pe dealuri, unde începu pretutindeni munca răzbunătoare a tăierii trunchiurilor.

Polonii vor fi lipsiți de apă și de hrană, căci moldovenii obișnuiau să lase oașpeților ce veneau la dînșii cu armele în mîni un drum de dărîmături și cenușă, de fîntini astupate și otrăvite. Nobilii ce abia se hotărîseră a trece Prutul nu voiau să-i apuce toamna în pustietățile pline de curse ale Moldovei, și septembrie venise acum cu toanele sale. Smeriți, sosiră atunci, ca trimeși de Dumnezeu, boieri de la Bogdan²⁴, care fusese privit pînă acum ca o căpetenie de hoți și el însuși un hoț de domnie. Stăpînul lor cerea numai să i se lase țara în samă, pînă ce moștenitorul legiuit va împlini măcar cincisprezece ani ; pînă atunci el va plăti, pentru ținerea lui Alexandru-vodă și pentru a se cunoaște că Moldova e închinată Poloniei, un bir, care ni se pare uimitor de ridicat și care se va fi părut leșilor strașnic de

ispititor : 70.000 de galbeni turcești. Se putea ajunge astfel la o învoială, cu toate că porunca regelui era să se așeze copilul în scaunul părintelui și bunicului său. După șapte zile de dezbateri, amîndouă părțile se înțelesesă, cu toate stăruințele bătrînului Costea, care știa ce soartă așteaptă pe tovarășii săi de tabără.

Noaptea de 5 septembrie se petrecu în siguranța păcii, cu mîncare, băutură și veselie. În mijlocul petrecerii, însă, veni logofătul, scriitorul lui Bogdan, care trădase pentru a destăinui polonilor ce strașnică primejdie-i amenință. Un sfat de război se ținu în pripă, și Costea plecă în întuneric cu lucrurile, carele și micul domn, care era îndeosebi amenințat. El putu să treacă pădurea, prin frunzișul negru al căreia fișiiuau însă săgeți țintite de mîni nevăzute, imputînd numărul drumeților, ce se strecurau cu inima scăzută. Polonii nu îndrăzniră să ia același drum : ei știau bine, de la Costea, care-i scăpă astfel de la o moarte grozavă și rușinoasă, că pădurea întregă, tăiată, stă să se dărîme asupra lor.

Ei porniră abia în zori, ocolind deșișul. Cît drum se întindea de la Crasna, sătisorul lîngă o ripă la care ajunseră, și zidurile apărătoare ale Cameniței, unde se putea trece în voie cerînd lefi mai mari de la craiul ! Mulți vor fi avut aceste gînduri, cînd, la ridicarea ceței de deasupra văii adîncite, se văzu venînd, în tropotul mărunt al cailor de țară, voievodul, lîngă care se strîngeau gloatele cu ciomege, coase și furci.

Polonii se temeau numai de pădurea moldovenilor, unde înălbise atîtea oase de cavaleri în războaiele vechi pe care ei le pierduseră. De stolul boierilor, curtenilor și vitejilor, de mulțimea zgomotoasă a țăranilor ce se îndemneau la o vînătoare de fiare, primejdioase, dar dulce, ei nu se temură. Pedestrii lor se împărțiră în opt cete, iar călărimea se strînse la un loc, pentru asalt. Boierii primiră ciocnirea, la care răspunseră, apoi, dîndu-se în lături, făcură loc țăranilor.

Atunci începu frământarea hotărîtoare. „Oastea craiului“, scrie cu durere un povestitor polon de pe acea vreme, Dlugosz, „pierdu mulți ostași“. Pe rînd cei trei căpitani periră din fruntea ei, trei vestiți viteji ai Poloniei, și rîndurile se clătinau subt lovituri ; din înălțimea arborilor bătrîni săgețile se avîntau lacome asupra mulțimii oboșite, care știa că dușmanul învins în această țară nu se mai întoarce acasă.

Dar Costea își scăpă prietenii. El aduse români împotriva românilor. Aruncătorii săgeților fură vînați de pe ramuri cu alte săgeți. În ura lor veche, boierii se încleștară cu boierii. Văzînd că, data aceasta, cursa n-a oprit prada, Bogdan se făcu nevăzut cu aceeași repezițiune cu care se ivise o dată eu zorile. Umbrele serii îl înghițiră, și Costea, setos de lupte noi, se înfunda și el în întuneric, pe drumul ce ducea către Bîrlad. Polonii rămaseră singuri, imputînați, oboșiți, avînd în fața lor pădurile negre, din care se înălțau gemete de muștrare în noaptea răcoroasă de septembrie. Ei plecară a doua zi, fără biruință, fără pradă, fără pace.

Încă de la începutul anului se întîlnește lîngă Bogdan fiul său Ștefan, numit astfel după unchiul lui, Alexandru cel Bun, mai degrabă decît după Ștefan-vođă cel tînăr, care orbise pe fratele său. Peste șase ani acest fiu de voievod era în stare să înceapă război fără epitrop, să biruiască și să întemeieze țara. Deci în 1450 el își învîta meșteșugul de viteaz ; el își destindea aripile la vederea largului avînt de biruință al tatălui său. Bogdan nu va fi lăsat pe singurul său fiu între zidurile de cetate care adăposteau pe femei, pe prunci și pe bolnavi, căci pentru lupte nu erau bătrîni pe acea vreme. Îl va fi luat cu dînsul, ca să-l aibă subt ochi, ca să-i deprindă brațul și să-i oțelească sufletul. Poate și la Tămășani încă, el văzuse fugînd înaintea steagului său steagurile dușmane ; la Crasna el va fi călărit pe deal, în lumina roșie a zorilor, spre văile albe de neguri, și pieptul lui va fi sorbit cu sete înviorătorul văzduh al dimineții reci, străbătută de un vînt prevestitor al morții. Și inima lui

va fi bătut mai răpede de bucuria chiotelor de triumf ce-i răsunau împrejur, acoperind plingerile învinșilor căzuți pe pajiște, roșie de frunzele moarte și de sângele viu. ²⁵

În curînd el văzu cum țara întregă se supunea părintelui său. Alexandru era poate în Hotin, poate peste Nistru, sărmană jucărie a împrejurărilor grozave. Încă înainte de a se măsura cu polonii, la 2 iulie, din Suceava, Bogdan întărise legăturile sale cu Iancu-vodă, făgăduindu-i și aceea că nu va urmări dobîndirea înapoi a Chiliei, cum încercase fratele său Petru. Guvernatorul prăda în Siberia, mai sigur decît oricînd de norocul lui și de puterile regatului. În Rusia, lăsată fără pază, pe cînd cavalerii de acolo rătăceau prin Moldova după dușmanul nevăzut, se lăsase stolul de lăcuste nesățioase al tatarilor, cărora Bogdan li va fi dat poate de știre că pe malul stîng al Nistrului stăpînii nu sînt acasă. Bogdan trimise cete din oamenii săi ca să vadă dacă nu se poate prinde Marinka și puișorul de domn de sub aripile ei.

Aceasta ceru iarăși ajutorul nepotului ei, regele. Deocamdată i se dădură daruri și făgăduiala că ea va fi bine păzită de căpitanul de Lemberg. Apoi, din adunarea nobililor Poloniei, regele însuși, ai cărui soli fuseseră rău primiți de Bogdan, se îndreptă spre Rusia. Dar trei castelani singuri plecară spre hotare. Bogdan îi întîmpină la Camenița cu cereri de pace, și polonii erau gata să scadă birul la 50.000 de galbeni. Învoiala se dezbătea încă în această cetate, cînd se înfățișă în tabăra polonilor un om, necunoscut pînă atunci tuturor, care arăta un drum nou, mai bun decît orice pace pentru acei ce erau jigniți de stăpînirea lui Bogdan.

Fugarul se chema Aron, un călugăr poate ; el se dădea drept cel din urmă din fiii lui Alexandru cel Bun, dintre cari el va fi scos pe Bogdan ca neadevărat. El cerea o ceată de ostași, ca să înlătore prin omor pe domnul din Suceava. Firește, nu pentru dînsul, care s-ar fi mulțumit cu o răs-

plată în bani sau în dregătorii, cu venituri în vreun colț de țară, ci pentru Alexandru, voievodul legiuit al Moldovei.

Reusenii sînt un sat lîngă Suceava, unde astăzi se află o biserică de piatră, ridicată de Ștefan cel Mare, pentru pomenirea tatălui său, ucis prin trădare. Acolo-și avea moșia o rudă a lui Bogdan, care va fi serbat o nuntă, un botez, și chemase pe domn ca să-i cinstească petrecerea prin venirea lui. Petrecerea ținu pînă noaptea tîrziu, în zingănit de păhare și în chiote de bucurie pe cînd străjile păzeau în noaptea de octombrie (era o vineri spre sîmbătă, 15—16 octombrie 1451). Deodată, casa fu încunjurată de un stol de o sută de călăreți, și Aron pătrunse în camera unde stătea Bogdan. El puse mîna pe fratele său și, scoțîndu-l din casă, făcu să i se despartă capul de trunchi, înroșind cu sîngele unei îndoite fărădelegi, față de o rudă și față de un domn, sfîrșitul ospățului de bucurie. Zorile de ziuă răsăriră asupra priveliștii ticălosului omor.

III

DOMNIA LUI PETRU-VODĂ ARON, UCIGAȘUL LUI BOGDAN-VODĂ

Va fi fost Ștefan în jurul mesei din Reuseni ? Va fi străbătut cu sabia printre rîndurile ucigașilor ? Va fi văzut atunci întîiași dată chipul omului ce era să-și răsplătească apoi păcatul prin mînile fiului, scăpat de la moarte, al lui Bogdan-vodă ? Ori va fi fost lăsat în cetatea Sucevei, de

unde credincioșii adevărați vor fi găsit mijlocul să-l strecoare pînă la granița munteană, unde-l aștepta o bună primire de la Vladislav Dan, prietenul lui Iancu-vodă ? Acestea nu se mai pot ști astăzi.

Deci el se întoarse în-tribegia de unde venise, și scur-tul său popas în Moldova îl ajută numai să cunoască împrejurările și oamenii, de cari era să se slujească pe urmă cu o atît de desăvîrșită măiestrie. Între cei dintîi boieri ai săi ca domn al Moldovei se întîlnesc patru fruntași, cari iscăliseră jurămîntul lui Bogdan-vodă către guvernator, în februar 1450, la Roman : Duma, fiul lui Brae, adecă Brăescu, Oană al lui Julea, Costea Orăș și Costea al lui Dan.

Deocamdată boierii aceștia aveau să aleagă între Aron, care-și luă numele domnesc de Petru-voievod, și între Alexandru. Ucigașul lui Bogdan nu înțelegea de loc să fi ajutat numai copilului domn ; el voia pentru sine puterea spre care întindea brațe pline de sînge. Ocrotitorul polonilor trebui să fugă înaintea lui Petru, precum fugise înaintea lui Bogdan. Mica oștire de la Camenița nu-i folosi mult, și vîntul iernei o risipi pe acasă, dar cumînția epitropului Costea pîrcălabul păstră lui Alexandru măcar două puternice cetăți, una în Moldova-de-Sus, cealaltă la vărsarea Nistrului : Neamțul și Cetatea-Albă, pe cari Petru nu era în stare să le supuie. Anul 1451 se încheie lăsînd Moldovei, din nou dezbinată, iarăși doi domni, un fiu și un nepot al lui Alexandru cel Bun, un copil din flori și un moștenitor legiuit.

Dar Petru-și pierdu răpede sprijinatorii, și cîtva timp, doi ani întregi adică, nu se mai auzi de voievodul sîngerôs încununat prin omor la Reuseni. Fruntașii țării încunjurau la 27 octombrie 1452 pe Alexandru în Suceava ²⁶, care întărea moșiile lui Costea, fiul lui Vrană. Polonii îl cam lăsase în părăsire, și ei se îngrijeau așa de puțin de hotarul apusean al țării lor, încît în vara acestui an Podolia

avu să îndure din partea tatarilor o strașnică pradă, care rămase nerăzbunată.²⁷ Ba încă domnul Moldovei fu poftit în toamnă să vie la oastea castelanului și palatinului de Cracovia, trimeși în Rusia împotriva tatarilor²⁸ : deci greutăți în loc de ajutor.

Alexandru se gândi atunci la Iancu-vodă, care nu mai avea acum îndatoriri față de alt domn moldovenesc. Din Vaslui, la 12 august 1452, el întărea, pentru a măguli pe guvernator, vechile drepturi de negoț ce aveau brașovenii în țara lui.²⁹ La 17 februarie ale anului următor, din Suceava, Alexandru se închina lui Iancu-vodă, făcînd o in-voială în toate asemănătoare cu aceea încheiată odinioară de Bogdan³⁰ De Paști, în 1453, un nou ropot de tătărime arse malul leșesc al Nistrului.³¹

Cu o lună înainte, însă, în mai, Constantinopolul ajungea în mîna turcilor, crucea bisericilor împărătești cădea în noroiul plămădit cu sînge la picioarele păgînului învingător ; sultanul Mohamed al II-lea, om cu gânduri mari, cu mintea luminată, cu voința de fier, așezîndu-se în curțile bogate ale urmașilor lui Constantin cel Mare, trimbița spre cele patru părți ale lumii creștine amenințările sale. Vechi scaune crăiești se cutremurau de această mare lovitură de sabie. Marea ducea însă pe turci pînă subt zidurile Cetății-Albe, pînă la gurile Dunării ; bietul Alexandru, care dădu polonilor vestea grozavă a luării Țari-gradului, îngheță de spaimă pe jilțul său. Iancu-vodă nu mai era guvernator al Ungariei, căci regele cel tînăr Ladislav fusese adus în țară, și grija cea mare era pentru unguri întărirea Scaunului regal. În sfîrșit, Alexandrel împlinea în acest an, 1453, cei cincisprezece ani cari dădeau voie unui domn moldovenesc să domnească fără episcop. Acum el era dator să se închine la rîndul său vărului, craiul de peste Nistru. Astfel, la 23 septembrie 1453, el făcea jurămîntul de credință, în forma obișnuită, lui

Predbor Konicpolski și Ioan Kmytha, cari veniseră anume pentru aceasta în cetatea Siretului.³² Făgăduia să vie în Polonia chiar, pentru a se înfățișa regelui la Came- nița, la Sniatyn sau la Colomeia.

Și acestea rămaseră cuvinte goale. Regele se însură cu deosebită pompă și lăsă grijile pe a doua zi, și apoi din zi în zi mai departe. Cînd el ieși iarăși în adunări și în frun- tea oștilor, primejdii depărtate îl chemau în Prusia. Ho- tarul Nistrului și ruda de peste acest hotar erau uitate cu desăvîrșire.

Atunci Aron, care-și zicea Petru-voievod³³, ridică fruntea sa îndrăzneată. Se pare că omorîtorul fratelui său știa să umble neted cu oamenii de cari avea nevoie, pe cînd Alexandru, a cărui mamă trăia însă, sfătuindu-l în zadar, se vădi un desfrînat și un bețiv, care făcu să-i fugă de la curte, setoși de a-și răzbuna necinstea, mulți boieri mari și mici. Astfel vedem deodată pe unchiul Petru pe- trecînd în ziua de 25 august 1454 în inima Moldovei, de la viile Cotnarilor pînă la satul Băiceni, care era al lui Ioan Băiceanu, însemnat sfetnic domnesc. Lîngă dînsul stăteau oameni cari, în 1451, 1452, 1453 sprijinise pe legiuitorul moștenitor, pe copilul fără păcate, pe Veniaminul polo- nilor : Oană Pîntece, Băiceanu, Duma Braevici, Costea Orăș, Hodco al Crețului, Micul păharnicul, și unii dregă- tori noi : Lazea Piticul, Ioan vistierul, Toma Cîndea, Ignat Popescu, Ioan Bourcan, Fedor posadnicul, Dragoș pahăr- nicul, Petru Iezereanul comisul. Era socotit destul de tare, pentru ca, din unghiul de către Ardeal, lîngă Baia, călu- gării de la Moldavița să vie să-i ceară scutiri, cari se în- tindeau asupra Moldovei întregi.³⁴

Alexandru rămase strîns în Țara de Jos. Nici de la unul, nici de la altul nu mai avem știri din acest an. Ce- tele lor de boieri și țărani se încăierau în întîlniri a căror amintire s-a pierdut. Iarna-i împacă însă prin liniștea ei

albă. În primăvară, și Petru și Alexandru, cari rătăcise un timp pe la hotare, cerînd, din Bănila în Bucovina, ajutor polonilor ³⁵, scoaseră oști, și ele se întîlniră în ziua de 25 mart, sărbătoarea Bunevestiri, la Movile, poate prin părțile Vasluiului. Nepotul fugi înaintea unchiului, și în Cetatea-Albă, unde se ascunse, în vederea Mării, boierii strecurară otravă în băutura lui. Bunavestire îi adusesese înfrîngerea, Paștele-i dădură moartea.

În august găsim pe Petru-vodă stînd în liniște la Suceava. În ființa lui netrebnică se cuprindea încă singele lui Alexandru cel Bun, căci de Ștefan uitase cei mai mulți, și de aceea întreaga boierime a Moldovei se adună în jurul aceluia în care singur mai trăia neamul vechilor domni, întemeietorilor. El îi primi pe toți cu dragoste, șliu să-i ierte, să-i împace, să-i dăruiască ; aproape ca pe un tovarăș de domnie, el luă pe lîngă sine pe mitropolitul Teoctist, care datora cîrja sa lui Alexandrel. ³⁶ Abia încap numele în mărturiile bogate cari întăresc hrisoavele lui. ³⁷

Polonii se gîndiseră întii să ridice împotriva lui, care otrăvise pentru dînsul, după ce tăiase pentru alții, pe „un litvan“, care trebuie să fie Berindei, acela cu care a avut de lucru pe urmă Ștefan cel Mare. ³⁸

Dar ei erau prea mult înlănțuiți de greutățile cu Prusia; și dușmăniți de prinți litvani încă nesupuși, ei erau așa de puțin siguri de Podolia, în graniță cu Moldova, încît în 1456 regele se văzu silit a mai cere un jurămînt de credință de la dregătorii aceluia ținut. ³⁹ Petru nu putea să fie scos numai de străini ; pentru a înteți pe cei de țară, ar fi trebuit un coborîtor al lui Alexandru cel Bun, și unul ca acela nu se afla în țările craiului. Era deci mai bine ca Petru, care trebuia să rămînă, să fie prieten.

Încă de la 6 octombrie 1455, deci, învingătorul venind la Hotin, unde se înțelese cu dregătorii regelui, făgădui su-punere și asigurînd Marinkăi, care nu mai avea acum nici

soț, nici copii, afară de o fată, Anastasia, numită așa după străbună-sa, veniturile cetăților adeseori înstrăinate : Siretul, Volovățul, Hotinul. ⁴⁰ În ianuarie 1456 Petru întărea drepturile negustorilor din Lemberg. ⁴¹ În ziua de Sîn-Petru el întregea făgăduielile sale față de Cazimir : va sfărâma orice legături va fi avînd cu alții, va asculta numai de acest rege, îi va da ajutor de călăreți împotriva prusienilor, cu cari urma lupta în depărtare, împotriva tatarilor, cari, sub o căpetenie sau sub alta, veneau din timp în timp să-și culeagă hrana pe cîmpiile roditoare ale Podoliei. Va da Marinkăi Siretul și Volovățul, și se va judeca pentru Tețina și Hotin. Va înzestra pe domnița Anastasia. Va veni însuși în Polonia înaintea regelui, dacă nu-l vor opri tatarii sau alți dușmani. ⁴²

Petru se închinase spre răsărit : peste puțin el plecă genunchii cu fața spre miazăzi. După ce, în 1454, corăbiile turcești brăzdaseră Marea Neagră. în 1456, mărețul sultan Mohammed, pe care, ca pe întregul său neam, îl ardea o nestinsă sete de aur, străbătea, prădînd Serbia. El porunci domnului de la Dunărea-de-Jos, care nu plătise pînă atunci ca muntenii, să răspundă, în fiecă an, vistieriei sale împărătești, 2.000 de galbeni venețieni, de ducați, căci altfel va fi rău de dinsul. Petru chemă pe toți boierii la curte în Vaslui, luă sfatul tuturor și îi puse pe toți să iscălească o hîrtie de încuviințare, în care se furișase și încredințarea că și altădată țara dăduse bir turcilor, așa încît umilința de acum nu era nouă. Mihu logofătul merse să caute pe sultan în Serbia, și la 5 octombrie acesta punea, într-o amenințătoare țidulă, un soroc de trei luni pentru schimbarea făgăduielii lui în galbeni buni. Aceasta se făcu la Brusa, capitala din Asia a pămînturilor turcești, și, în schimb, se asigură Moldovei liniștea, iar neguțătorilor din Cetatea-Albă negoț slobod cu Adrianopol, Constantinopol și Brusa însăși. ⁴³

LUPTA DINTRE ȘTEFAN ȘI PETRU ARON

Această îndoită siguranță rușinoasă nu ținu însă multă vreme, și Aron călugărul nu ajunsese în Scaunul Moldovei vrîsta de argint a lui Alexandru cel Bun. Înainte de a pleca să despresure Belgradul sîrbesc, bătut cu furie de toate puterile lui Mohammed al II-lea, Iancu-vodă se îngrijise să aibă în urma lui, pentru orice împrejurări, un prieten sigur, un „fiu“ și „frate“. Vladislav Dan i se va fi părut prea slab, prea șovăitor, prea greu de adus la războiul cu păgîinii, prea gata de ceartă cînd i se atingeau drepturile în Făgăraș și Amlaș, stăpînirile ardelene legate de domnia munteană, și, astfel, în locul lui, el statornici pe unul din fiii ce stătuse la turci în 1447, ai lui Vlad Dracul, pe care tot el, Iancu, îl ucisese pentru necredință. Și tînărul pui al Dracului se chema Vlad, și avea și el vitejia îndrăcită, șireată a tatălui său. Iancu îl va fi cules cîndva, în călătoriile sale războinice din Balcani: i se dădură cîtiva ostași; pribegi cu dor de țară și de moșiile, de veniturile țării, se alcătuiră în ceată împrejurul lui. În april el trecu munții pe neașteptate, prinse pe Vlad, făcu pe fratele acestuia, Dan, să fugă, și strînse domnia în ghearele sale sîngerate, de uliu fără milă.⁴⁴

Iancu-vodă scăpă Belgradul din mîna turcilor, dar muri, de oboseala vrîstei și a luptelor, la 11 august. Dracul se închină atunci tînărului rege (septembrie), și făcu asigurări de prietenie văduvei eroului mort, fiului ei Ladislav — și el un Vlad vra să zică, român după tată, dacă după mamă era ungur —, care părea că va lua moștenirea de putere a părintelui său, și lui Mihai Szilágyi, unchiul lui Ladislav,

căruia îi rămăsese în samă granița Dunării. Cu toate că Ladislaș ar fi vrut să-l schimbe cu Dan Fugarul, cu toate că sașii din Ardeal țineau la dînșii pe un popă răspopit ce se dădea drept fratele lui Vlad, al cărui nume îl purta și el, domnul muntean nu se înstrăină de unguri, în cari vedea pe apărătorii săi, firește împotriva turcilor.

Dar firele vieții de stat se încurcau tot mai mult în țara ungurească. Ladislaș Hunyady făcu să se taie în bucăți comitele de Cilly, care fusese și dușmanul tatălui său. Despotul sîrbesc, un bătrîn de 90 de ani, fu rănit la mină, se răscumpără numai cu greu și muri îndată. În sfîrșit, la jumătatea lunii lui mart 1457, cel mai mare dintre feciorii Iancului-vodă fu prins din porunca regelui și pierdu capul, de securea călăului, ca trădător față de domnul și stăpînul său. Nimeni n-ar mai fi putut spune acolo ce mai era să urmeze.

Pînă a nu se auzi despre acest lucru, care l-ar fi oprit poate Vlad Dracul, care se privea ca un om al huniazilor încă, luă o hotărîre care era să aibă cele mai mari urmări în viața tuturor românilor. Petru Aron era de la închinarea sa în 1456 omul turcilor, și Vlad avea în sufletul său o nepotolită ură împotriva păgînilor, în cetățile cărora stătuse, cu coasa morții deasupra capului, atunci, cînd, în tinerețe, el fusese zălog la sultanul pentru credința părintelui său. Așa un vecin nu-i mai trebuia. El aruncă deci asupra lui, îndată ce primăvara deschise drumurile, pe Ștefan-vodă cel nou și tînăr.

Petru-vodă nu se grăbi să iasă înaintea unui dușman pe care avea dreptul să-l disprețuiască. Totuși, el chemă la dînsul în Suceava pe Muzilo de Buczacș, castelanul de Sniatyn, Colomeia și Carapciul, cel mai mare dregător al Pocuției, și se înțelese cu dînsul pentru orice împrejurări. Un moldovean cu numele de Leul prădase în Pocuția; Petru îl dădu lui Muzilo, căpătînd asigurarea că regele nu va mai ridica plîngeri în această privință. Pentru împlinirea

pagubelor, el statornicea o zi de cercetare, dacă pînă atunci nu va fi turburat de dușmanii ce-i avea acum : „muntenii“, unгурii și „togtocomanovicii“ (vreo ceată de tătari) și „dacă pînă atunci și pînă în acca zi va căpăta pacea și liniștea care sînt de nevoie pentru a se face dreptate“. Hoții vor fi spînzurați, și, pentru siguranța hotarului, Moldova își va pune pîrcălabi sau staroști la Hotin și la Cernăuți, pe Prut. Petru se îngrijea să capete ajutor de la Muzilo împotriva oricărui dușman și să fie adăpostit, cînd soarta rea l-ar goni din țară, în castelele vecinului, ale căror venituri le-ar strînge el atunci. ⁴⁵

Apoi oștirea domnească porni asupra lui Ștefan, pribeagul cel îndrăzneț.

Acesta venea din părțile Putnei, de pe drumul cel mare care lega Buzăul muntean cu Bacăul moldovenesc, și pe care treceau necontenit, în marginea Siretului, carele negustorilor armeni și nemți din Galiția, mare drum de negoț și drum bun de oaste. Merse tot din a stînga Siretului pînă-n ținutul Roman, mai sus de cetatea unde năvălitorul de acum stătuse, cam pe aceeași vreme a anului, cu șapte ani în urmă, lingă tatăl său. În dreptul satului Doljești, Siretul face o încovoietură, un *corn*, și pe acolo, unde se întilneau cele trei ținuturi ale Romanului, Sucevei și Hirlăului, se trecea, în Hreasca, pe malul stîng al apei printr-un vad. Ai lui Petru Aron, venind din Suceava, ținură aici vadul ca să oprească o trecere a dușmanului în părțile răsăritene ale Moldovei, dar Ștefan îi imprăstie și-și urmă drumul pe același țarm, mai aproape de pasurile Carpaților, care i-ar fi asigurat viața dacă ar fi fost învins (12 aprilie). El luă valea riului Moldova în sus, și la Orbic, în ținutul Neamțului, oamenii domnești încercară iarăși să-i taie drumul. Nici aceștia n-avură noroc. Ajungînd în sfîrșit sus, în Bucovina de astăzi, învingătorul coti la dreapta prin păduri, în părți unde acum, mulțumită biruinței lui Ștefan, sînt sămănate pretutindeni turnurile mănăstirilor. Petru-vodă fugi înaintea fiului omului tră-

dat și omorât de dînsul, ca înaintea vedeniei răsplătitoare a păcatului său. Clipa de rușine, durere și primejdie la care se gîndea abia cu două săptămîni în urmă, cînd încheia legătura cu Muzilo, sosise rîpede. Polonii primeau un oaspete costisitor în țările lor, deprinse a adăposti domnești pribegi.

Boierii cari-l slujise pînă acum se desfăcură deodată de dînsul. Mitropolitul Teoctist lăsă în plata lui Dumnezeu pe prietenul fără noroc, și, luînd cu el mirul sfînt ce se turna pe creștetul domnilor, după cum odinioară prorocul Samuil făcuse prin ungere cu mir din Saul un rege al Iudeii, el ieși pînă la Siret înaintea lui Ștefan. Aici în locul zis Direptate, pentru că aici se țineau toate judecățile cele mari de către voievozii ieșiți la cîmp, sub cort, pentru ca să audă plîngerile oricărui dintre supușii lor, el săvîrși între suliți, nu fără oarecare sfială, slujba ungerii voievodului.⁴⁶

Ștefan era domn acum, în puterea singelui său, care era al lui Alexandru cel Bun, în puterea biruinței ce cîștigase de două ori asupra unui ucigaș și hoț de domnie, în puterea binecuvîntării rostite de cel dintîi preot al țării. El se coborî desigur îndată de cealaltă parte a Siretului, cercetînd, împăcînd și judecînd pretutindeni, cîștigînd lesne pe fugarii îngroziți, ce veneau să i se închine tremurînd.

Venise ca domn pașnic, în înțelesul lui Alexandru cel Bun, așezînd pacea pe roadele războiului și gata să le apere cu armele.

CARTEA III

DOMNIA LUI ȘTEFAN CEL MARE
PÎNĂ LA LUPTELE CU TURCII
(1457—75)

CELE DINTII LEGĂTURI CU POLONIA.
IMPĂCAREA BOIERILOR

Un^e povestitor mai tîrziu, care a strîns într-o întinsă lucrare, scrisă în românește, pe lîngă știrile cuprinse în vechea cronică slavonească și amintiri, vechi de abia un veac și jumătate, cari pe vremea lui erau păstrate încă în toată puterea lor de popor, spune că Ștefan, luînd domina, „nu cercă să așeze țara, ce de războaie se găti. Că au împărțit oastei sale steaguri și au pus hotnogi și căpitani ; care toate cu noroc i-au venit.“⁴⁷

Cu adevărat așa trebuia să se înfățișeze urmașilor, celor mai apropiați chiar, omul care cîștigase 34 de biruinți și dăduse de 36 de ori piept cu dușmani de toate limbile, cum mărturisea el singur în cei din urmă ani ai bătrîneții sale glorioase⁴⁸ : un leu tînăr, flămînd de mărirc, care-și rotește ochii lacomi, gata să se răpeadă asupra prăzii.

Dar Ștefan cel Mare n-a fost un scornitor de războaie. Niciodată el n-a căutat un dușman, niciodată n-a avut o toană singeroasă, cheful unei mari vînători de oameni. Firea unui Vlad Dracul, unui Vlad Țepeș, al doilea Dracul, cel din urmă cu deosebire bucuros de a vedea suferinți, de a-și scâlda sufletul sălbatic în strigătele de durere ale răniților, era străină de dînsul. În alte vremi, el ar fi fost un bun păstor de oameni, un împărat cu iubire și credință, țesînd firele de aur ale unor zile pașnice, în mijlocul mul-

țămirilor ce s-ar fi înălțat de pretutindeni spre bunătatea lui. Dar, bătută de valurile tuturor furtunilor, țara avea nevoie de un paznic neadormit. Și el fu acela, omul viteaz, dar nu crunt, pe care-l cereau vremile.

Deocamdată, el avea altă grijă, destul de mare, ca să-i stăpânească toate faptele. Trebuia să împace cu domnia lui nouă pe toți acei cari sprijinise pe fugarul Petru Aron și se înfruptase din daniile lui lesnicioase și îmbielșugate. El izbuti, cu toate că era numai nepotul lui Alexandru cel Bun, al cărui fiu trăia încă în Camenița și se putea lăuda cu găzduirea de astăzi, poate apoi cu sprijinul de mâine al polonilor.

În 1458, al doilea an de stăpânire, de Paști, Ștefan avea lângă dînsul, în curtea din Suceava, care era să se trezească la o nouă viață, plină de suflet și de mișcare, pe bătrînul Manuil, care nu mai stăpînea Hotinul, căci, mulțumită lui Petru Aron, oamenii craiului stăteau în puternica cetate de la Nistru, pe unchiul Vlaicu, căruia i se dădu mai tîrziu o pîrcălăbie, pe vornicîul Goian, pe Toma Cînde, pe Mic Craiul, pe Hodco Știbor, pe Iliăș Modruz, pe Lazea Piticul, pe Petru al lui Ponea (Ponici), pe nepotul lui Șandru, pe Albul spătarul, pe Hodco al Crețului, pe Stețco, pe Isaia, pîrcălăbul de Neamț, pe Petrica al lui Iachim, pe Slăvinca, pe Cosmița, ce fusese vistier, pe Sacîz spătarul, pe Toader păharnicul, pe Zbiarea stolnicul, pe Bourean comisul, pe Buhte, Fetion, Iuga vistierul, Crasnici postelnicul și pe logofătul Dobrul.⁴⁹ Și peste cîteva luni, încă ziua de 24 ianuar 1458, cînd Petru Aron arăta că a primit niște bani de la starostele Podoliei, Mihai Buczacki, el putea să pomenească numai *cinci* tovarăși ai nenorocirii lui : pe Duma al lui Brae, pe Stan-ciul, Costea al lui Dan, Ion pîrcălăbul și Vasco al lui Leul, celui ce făcuse prada de prin 1457.⁵⁰

O altă grijă era să împace pe poloni, făcînd astfel ca Petru să-și caute alt loc de pîndă, de unde putea fi

prins mai ușor, ca să se sfârșească odată cu dînsul. Ce e drept, regele n-ar fi poruncit ca domnul să fie ajutat a-și cîștiga iarăși moștenirea. Petru nu era, ca Alexandrel, un văr regal, ci un străin desăvîrșit. El adusese moartea ocrotitului polonilor, și numai după lungi stăruințe i se dăduse iertarea. Nici o legătură nu îndatora pe rege să dea fugarului mai mult decît un colț pentru odihna lui și ceva venituri din care să se poată hrăni. Însă, oricum, învinsul din Camenița stătea domniei celei nouă ca un spin în ochi, el putea fi întrebuintat cine știe de cine și în ce împrejurări. Pînă la pieirea lui, Ștefan nu aduna în el toate drepturile de stăpînire ale vechei dinastii, nu era singurul moștenitor al Țării-Moldovei.

Împăcarea cu vecinii de la Răsărit se zăbovi doi ani în capăt, pînă în primăvara anului 1459. Ștefan o grăbise pe o cale care se dovedise totdeauna sigură, aruncînd prin vadurile Nistrului în Polonia călăreții săi prădalnici, tăind legăturile între cetatea Hotinului, care avea nevoie de hrană, de fin, de lemne, și orașul de dedesubt, oprind răspunderea vămii, ce se obișnuia să se ridice aici, gonind pescarii ce veneau din Hotin la Nistru. Măsurî împotriva lui nu se puteau lua : și în 1457, și în 1458 urmează războiul craiului împotriva cavalerilor teutoni, departe în Prusia ; Cazimir se mai gîndea apoi să se amestece, pentru a mai căpăta o coroană, în Ungaria, unde regele Ladislas murise, și o parte dintre magnați ridicaseră pe Mateiaș, fiul cel mai mic al lui Iancu-vodă, care Mateiaș era pe atunci un băiețaș de vreo 15 ani și se găsea în mîni străine. Astfel se ajunsese la pace. Veniră ca să o încheie, la Nistru, unde Ștefan se oprise cu o mică oștire, cuprinzînd pe toți boierii săi de căpetenie, la Overchelăuți (Owerkielowicze), căpitanii ținuturilor de margine, cel din Rusia și cel din Podolia. Se făcu numai o înțelegere vremelnică, pînă ce craiul va putea să vie el însuși în Rusia, ca să facă socoteala pagubelor, să încheie pacea

veșnică și adevărată și — polonii nu ziceau o vorbă ca această, dar aveau desigur în minte înțelesul — să primească jurământul noului stăpînitor al Moldovei, de atîtea ori închinată pînă atunci, Deocamdată, granița nu va fi călcată dușmănește, năvălirile făcute din partea regatului se vor aduce liniștit la cunoștința dregătorilor, Hotinul va fi lăsat în pace cu toate drepturile și legăturile lui. Dacă Petru-vodă nu va trece Niștrul ca să intre în cetate, dacă va sta la Smotrycz, mai în sus, unde rămînea să se strămute din Camenița prea apropiată, atunci și boierii lui își vor căpăta veniturile ce au în Moldova. Drumurile vor fi sigure pentru negustori, cari, de altminterea, le întrebuintase și pînă atunci, fără să-i supere nimeni.⁵¹ Ștefan nu va sluji altui domn decît craiului, pe care la întimplare îl va ajuta împotriva „păgînilor“, prin cari se puteau înțelege pînă atunci numai tatarii, cari ajutau întimplător pe regele creștin împotriva cavalerilor creștini din Prusia, dar nu-și puteau lăsa așa de răpede vechiul obicei al prăzii, ce era și hrana lor cea mai sigură.⁵²

Craiul nu veni în Rusia nici în acest an, nici în anii ce urmară, vîinînd pe alte poteci un noroc care nu voia să-i iasă în cale. El n-avu deci nici un folos după această învoială. Ștefan folosi aceea că, pe rînd, puținii credincioși ce mai rămăseseră pe lîngă Petru-vodă se desfăcură de dînsul. Duma al lui Brae se afla în sfatul domnesc încă din 1459.⁵³ În 1460 Ștefan cucerise și pe Costea, feciorul lui Dan⁵⁴, și tot în acest an Stanciul vine îndată după Duma, fruntașul sfetnicilor ; din el făcu domnul un pîrcălab al Cetății-Albe ; în 1473 Stanciul și cu fiul său Mîrza trec înaintea tuturor boierilor.⁵⁵ Cozma Șandrovici, alt stîlp al domniei lui Petru Aron, se îndeamnă și el de se întoarce.⁵⁶ Mitropolitul Teoctist, care miruise poate cu de-a sila în 1467, ajunsese încă din 1459 mîna dreaptă a tînărului cirmuitor, pentru care uită cu totul credința ce o datora lui Petru Aron.

Mai mult decît atîta. Pentru a desăvîrși unirea boierilor Moldovei, el se gîndi și la prietenii lui Alexandru, vechi pribegi, cari rătăceau prin Polonia sau se așezase acolo statornic. Încă din 1460; cînd domnul făcu o călătorie de judecări și cercetarea granițelor dincolo de Siret, oprindu-se în primăvară la Roman, iar în toamnă la Bacău, fu chemat printr-o carte de trecere slobodă vestitul logofăt Mihul. Mihul, care avea doi frați, Duma și Hodor, era un om foarte cunoscut în Polonia, un mare negustor, care mijlocea schimbul de mărfuri între orașele galițiene și Moldova, unde va fi avut întinse moșii.⁵⁷ Mihul nu luă nici o dregătorie la curtea lui Ștefan-vodă, dar el se va fi întors — măcar mai tîrziu — în țară pentru afacerile sale și va fi întărit și el întrucîtva starea domniei celei nouă.

II.

LUPTELE LUI VLAD ȚEPEȘ CU TURCII. ÎNCERCAREA LUI ȘTEFAN DE A-I LUA CHILIA

Această asigurare prin strîngerea într-un singur mănunchi a tuturor puterilor țării era cu atît mai folositoare cît din toate părțile ape tulburi de primejdie băteau pămîntul Moldovei. Prietenul, ocrotitorul, „părintele“ muntean se pierdea din ce în ce mai mult în visuri sîngeroase de măceluri mari și neobișnuite, care-l făcură în scurt timp groaza lumii. Gustul puterii i se părea

atunci mai dulce cînd vîrful ascuțit al țepii străbătea măruntaiele vinovaților sau nevinovaților, cari se zvîrcoleau, crescîndu-și chinurile și grăbindu-și moartea, în jurul parului strașnic. În cugetul lui de bolnav nu scăpară nici o muștrare care să-i arate mărimea păcatelor ce săvîrșea aproape zilnic; la spasmele feții celor ce mureau de o înfiorătoare moarte, domnul tînăr și frumos răspundea cu bucuria drăcească ce-i scînteia din ochii mari și limpezi. În adevăr, părea că Dracul, de la care-și luase numele părintelui său, întorcea spre rău însușirile de vitejie, de agerime și îndrăzneală care împodobeau pe Vlad, zis de acum înainte Țepeș, ca pe puțini alții din vremea sa. Un blestem tiran părea că apasă asupra lui, asupra țării și vecinilor săi.

Sașii din Ardeal, dintre cari unii adăposteau pe Dan cel Tînăr, iar alții pe Vlad Călugărul, văzură prefăcîndu-se în fapte amenințările neomenosului domn. Întîi o pățiră brașovenii, al căror domnișor — adevărat vînător de domnie românească — era mai neastîmpărat și mai în stare să-și capete domnia luptînd. În 1459, Dan se dădu de partea împăratului din Germania, Frederic, pe care unii puternici din Ungaria îl alesese crai în locul lui Matiaș Corvinul, care li se părea și prea tînăr; de la „Chesarul-craiul“, om cu nume mare, dar altfel cu inimă puțină și puteri slabe, își aștepta el domnia.⁵⁸ Sașii țineau firește cu stăpînitorul nemțesc, care era de un neam cu dînșii. Dimpotrivă, Vlad era tot în legătură cu partidul craiului Matiaș, care poruncise în 1458 brașovenilor să nu mai supere pe domnul munțean, care poate să se răz-bune așa de crud.⁵⁹

El prigoni întîi, după obiceiul său, cu țapa, pe negustorii și spionii brașovenilor, pe cînd Dan se afla nu departe de cetatea acestora, în Feldioara. În anul următor, craiul Matiaș stătea ceva mai sigur în Scaunul său de stăpînire; și Dan socoti că poate vorbi în numele acestui nou cîrmuitor. Ca omul lui Matiaș, el ceru sprijin de la

sași, și, unind cu simbriașii lor pribegii lui, mulți la număr, el năvăli în țară, călcându-i bucuros hotarul ca un prag de domnie sigură.

Vlad nu era dintre aceia pe cari-i răstoarnă o adiere a poftelor altuia. Dușmanul fu bătut și prins. A fi în minile lui era să fie cineva în ghearele morții, și Dan peri. Vlad, respectînd într-însul neamul său însuși, nu-l înfipse totuși în țepile aurite pe care le gătea osîndiților de cinste. Țepile stăteau înălțate în cîmp pentru ceilalți prinși, chiar pentru femei; pe Dan îl aștepta, lîngă groapa căscată, călăul cu toporul. Bietul tînăr își ascultă întii prohodul, slujit de preoți înspăimîntați; apoi capul său se rostogoli în mormîntul care primi în clipă și trupul ciuntit.

Acum Vlad, scăpat de o grijă, ceru brașovenilor pe fugarii ce se putuse strecura pînă la dînșii. Ei se codiră, căci Dan fusese bun pentru dînșii și li dăduse tot felul de răsplătiri. Atunci el întoarse răul ce i se făcuse, cu o dobîndă potrivită cu strașnicile lui porniri. Spre sfîrșitul lui august, el intra în Țara Birsei, a cărei capitală e Brașovul, arse satele, călcă semănăturile în picioarele cailor, tăie, fripse, spîrcui și mai ales trase în țepă pe cine-i ieșea înainte, necruțînd nici o vrîstă, nici o slăbiciune, nici o frumusețe, împlintîndu-și, rînjind, miinile și în sîngele neamului său, al românilor din Ardeal. El însuși, sau o altă ceată de ostași, care va fi trecut prin pasul oltean al Turnului Roșu, merse spre Sibiu ca să dea o pedeapsă tot așa de neomenoasă celor ce dăruise locuință și hrană lui Vlad Călugărul. Voievodul Ardealului era dus prin alte locuri, în frămîntările ce zguduiau Ungaria, și grozăviile acestea se săvîrșiră în toată siguranța.⁶⁰

Cînd însă Matiaș Corvinul ajunsese în adevăr domn al țării pe care o apăraseră așa de stăruitor și cu atîta strălucire tătăl său, cînd din Roma papei, care era pe atunci vestitul învățat și scriitor Piu al II-lea, un cunoscător

bun al afacerilor Răsăritului, veni știrea că Apusul își sumete brațele pentru o mare luptă împotriva turcilor, cari aveau de lucru în Asia, să dărîme împărăția grecească a Trapezuntului, la Marea Neagră, și să înfrîngă puterea amenințătoare a Caramanului, alt stăpînitor păgîn. Vlad se făcu Țepeș pentru alți nenorociți, și cruzimea lui nepotolită ajută măcar gîndului mare de a scăpa, de a întregi, de a asigura creștinătatea. El se făcu' un chinuitor de turci, și capetele pe care le socoti de acum înainte, cu o răbdare potrivită cu bucuria sa năprasnică în a stinge viețile, fură capetele supușilor lui Mohamed al II-lea. De furtuna pe care o chema astfel asupra capului său nu-i păsa unui om ca dînsul. Căci, va fi judecat el, și învinșii, pînă-i atinge sabia, au încă plăcerea de a ucide.

De așa ceva nu se bucura însă Ștefan, domnul Moldovei, cumintele și cumpănitul în toate faptele sale. În vrajba ungurească, el a fost desigur pentru „Chesarul-craiu“, ca și Dan căci cine putea să prevadă biruința copilandrului Matias, căruia atîția îi ziceau numai comite al Bistriței? Și mai tîrziu, cînd se luptară pentru stăpînirea Ungariei un „chesar“ german și un prinț vecin, Ștefan a fost pentru „chesarul“, pentru depărtatul împărat creștin.

În cei dintii doi ani de domnie deci de la 1456 la 1458, Vlad și-a plătit după cuviință birul turcesc la care de mult era supusă Țara Românească.⁶¹ Nici Ștefan nu va fi uitat — și era marele sultan Mohammed al II-lea omul care să lase a se uita o îndatorire bănească luată față de dînsul? — că toată boierimea Moldovei împreună cu Petru Aron făgăduise împăratului păgîn cele două mii de galbeni, care erau o sumă foarte mică față de liniștea ce se asigura printr-însa, față de ușurințele de negoț pe care le chizășluia. Închinarea către cineva mai puternic, răscumpărarea prin bir ca să nu fii prădat de cine putea

lesne să te prade nu erau privite de nimeni pe acea vreme ca o înjosire.

Și iată acum că nebunul de Vlad aprinde de jur împrejurul Moldovei flăcări zădarnice, în care nu se poate făuri nici un viitor. Așa va fi gândit despre viteazul nesocotit viteazul cel cu socoteală.

Vlad nu plăti birul : în 1461 sultanul i-l ceru printr-un sol anume, grecul Katabolinos, care-și lepădase legea pentru o slujbă. I se mai ceru să se înfățișeze la Poartă, cum se cuvine unui birnic al împărăției și cum făcuse mulți înainte de dînsul, să-și îndrepte hotarul țării de către cetățile dunărene, cari se aflau de vreo treizeci de ani în minile turcilor, și să mai dea pe fiecare an cincizeci de copii, cari să se turcească și să intre în vestita oaste a ienicerilor, și cincizeci de frumoși cai de război.⁶²

De o parte și de alta se întinseră curse, se făgădui turcește : doar își petrecuse Vlad atîția ani din tinerețe la curtea sultanului, unde stătea încă, avînd o menire rușinoasă, frumosul Radu, fratele lui ! Vlad petrecu pînă în marginea raielei — adică pămîntului turcesc — de la Giurgiu pe diacul împărătesc, căruia-i dăduse asigurarea că va îndeplini fără zăbavă tot ce se cerea de la dînsul ; aici trimesul era așteptat de subașa, de căpitanul de Nicopol și de Vidin, păzitorul graniței de la rîu, Hamza-beg, unul din ofițerii cei mari ai ienicerilor între cari era Saingibaza, *căpetenia șoimilor*. Pe ascuns, și românul și turcul adusesese cîte o ceată de luptători siguri : cel dintîi voia să prindă, săucidă pe oaspetele și vecinul său ; celui de-al doilea îi trebuia să puie mîna pe Vlad cel înțeles cu ungurii, cel supus craiului Matiaș, cel logodit cu o înaltă doamnă din sîngele Corvinilor. Dracul sări mai iute asupra prăzii, în avîntul său flămînd, de tigru : Hamza căzu în capcană, și peste trei zile el porunca lingă Tîrgoviște, din țapă, asupra unei mici oștiri străpunse de țepe. În învălmășeală, cînd turcii îngroziți se

răpeziră spre porțile Giurgiului, de unde ieșiseră, românii lui Vlad pătrunseră o dată cu dinșii. Cetatea, pe care tatăl lui Țepêș o luase cu ajutorul tunurilor burgunde în 1445⁶³, se prefăcu prin dogoarea flăcărilor în ziduri innegrite, crăpate, care nu mai puteau sluji deocamdată la nimic.

Se făcuse iarnă acum, între anii 1461 și 1462. Dunărea era rău păzită, căci toate puterile turcești fusese grămadite în Asia, unde ele dărimau o împărăție creștină. O dată ce Hamza, stăpînul hotarului întreg, stătea în țapă la Tîrgoviște, sub corbii ce se roteau deasupra înălțimii sale, subașii ceilalți nu știau ce să facă. Prin mai multe vaduri deodată izbucniră pe malul stîng, călcînd pe apa încremenită de ger, cetele boierilor și țăranilor lui Vlad ; ei aveau poruncă să nimicească tot fără a mai întreba de neam sau de lege, să dea foc satelor și cetăților, să măcelărească pe bărbați, să aducă pe ceilalți locuitori în turme pentru a hrăni țepile de lîngă capitală, să adune pentru răsplata lor și faima lui capete, urechi și nasuri, după deprinderea sălbatecă a turcilor.

Se făcu așa : lipsa de vitejie se pedepsea la Vlad cu țapa : lipsă de cruzime era la dînsul deopotrivă cu mișelia. Prin mîinile multora ucise deci acest singur mare ucigător de oameni. Pe rînd se prefăcură într-un pustiu grozav, unde bălți de sînge înghețau lîngă ruinele negre, Oblucița, pe unde se trecea din Dobrogea în Moldova, satele de lîngă Chilia, unde păzeau unguri de-ai Corvinilor, cu tunuri pecetluite cu stema lui Iancu-vodă⁶⁴, așezările bulgărești și românești de la gurile Dunării, Cartalul, Rasova, Turtucaia din fața Olteniței noastre, Nicopolul, unde se tăie capul subașei, fiul vestitului pașă Firuz, acel Mehmed, fiul lui Firuz, care apăraseră bine la 1445 linia Dunării împotriva lui Vlad Dracul⁶⁵ ; apoi Șiștovul, Samovitul, Ghighiul la gura Olțului, Turnul, cetatea turcească așezată în fața Nicopolei, pe pămîntul nostru, Rahova, unde se cuceri și castelul, așa încît Vlad putu să-și

așeze acolo un căpitan, pe Neagoe. Pașii vecini fugiră, și groaza pătrunse, se zice, pînă la Constantinopol. Socoteala rămășițelor sîngeroase din desagii războinicilor, făcută cu de-amănuntul, ca socoteala banilor la vistierie — poate chiar sub ochii crîncenului voievod — dădu suma de 23.783 de morți, și, dînd samă despre această ispravă craiului prieten, Vlad amintește încă, suspinînd, că nu-i poate număra și pe aceia de „oamenii ce au fost arși în casele lor sau ale căror capete n-au fost înfățișate dregătorilor noștri“. ⁶⁶

La 11 februarie 1462 fapta de sînge prin care domnul muntean rupsese lanțurile turcești ale Dunării străbune era încheiată. Vlad stătea încă în Giurgiu, și de aici el cere ajutor craiului unguresc în cuvinte puternice și hotărîte, cum de mult nu le mai spusese un domn român. Biruințele lui viitoare, spune Vlad, vor fi doar pentru cinstea întregii creștinătăți, iar „dacă vom izbîndi rău și această țărișoară a noastră va peri, nici măriei-tale nu-ți va ieși un folos din aceasta și nici un ajutor, căci ar fi spre paguba tuturor creștinilor“. Cît despre dînsul, orice ar fi, se va lupta : „căci nu voim a fugi de cruzimea turcilor, ci în tot chipul voim să avem război cu dînșii“.

Nu e sigur că Vlad a spus aceleași cuvinte domnului moldovean, „fiul“ său din alte vremuri. Aici nu era nici bucurie de făcut cu astfel de știri, și de aici nu se putea aștepta nici un ajutor. Moldovei îi trebuia încă liniște, ca să-și adune puterile pentru silințele ce o așteptau în viitor, și Ștefan nu înțelegea să împiedice închegarea țării sale pentru deșertăciunea unui nume mare sau pentru plăcerea omorurilor. Prădăciunile munteanului erau pentru dînsul o mare pagubă, căci legăturile de negoț ale Moldovei pînă la poarta despre mare a Cetății-Albe erau acum intrerupte pe mult timp. Ici și colo, tăciunii lui Vlad vor fi nămerit și pe pămînturile moldovenești apropiate. În sfîrșit, primejdia turcească, ce trebuia să se

abată fără întârziere asupra „țărișoarei“ lui Țepeș, nu putea să nu prindă în bulboana ei și Moldova.

Ba încă, pe încetul, răceala dintre cei doi domni români se prefăcu într-o dușmănie fățișă. Vlad era omul, ruda lui Matiaș Corvinul ; ungurii acestuia făceau pază bună în Chilia, puternic întărită încă de la începutul domniei lui Țepeș⁶⁷, acea Chilie pe care Dan cel de al doilea o ceruse cu armele de la Alexandru cel Bun, pe care Petru, unchiul lui Ștefan, o dăruise numai de nevoie lui Iancu-vodă, pe care Bogdan, tatăl lui Ștefan, se învoise numai cu inima strînsă să nu încerce a o lua îndărăt, pe care Petru însuși o ceruse de la poloni. Ștefan avuse, dimpotrivă, pace bună cu sașii, cari ajutase pe „chesarul“, ce-și părăsea tocmai pe această vreme drepturile asupra Ungariei. Prin pacea lui de la 1459 și făgăduielile cuprinse în ea, el putea trece drept omul celui alt crai, al leșilor, care-i ceruse și ajutor în războiul ce se prevedea cu boemii, în 1460.⁶⁸ În sfîrșit, orice putință de înțelegere cu ungurii peri cînd, în 1461, anul prădăciunilor lui Vlad, Petru Aron își luă rămas bun de la dregătorii Podoliei și Rusiei, căci un mai bun culcuș i se pregătise în Ardealul suspus acum lui Matiaș. Ștefan răspunse îndată, cum făcuse și cu polonii, pentru același cuvînt, printr-o năvălire în țara secuilor, începută în ziua de 5 iulie, precum mărturisește însemnarea mai veche a isprăvilor sale.

Se deschisese acum primăvara, lăsînd drum oștilor celor mari. Am văzut cum Vlad chemase într-ajutor pe unguri, și la 4 mart craiul cetea solului venețian, Petru de Tommasi, scrisoarea domnului muntean și-l asigura că „se va cobori în Ardeal cu ajutorul lui Dumnezeu, pentru ca, la nevoie, să se poată uni cu acel voievod și face ce se cuvine să facă un principe creștin“ ; solul scria acasă, îndemnînd să se dea un sprijin acestui război pentru Cruce. Porunci se trimeteau în Ardeal ca Vlad să nu fie lăsat singur la o astfel de încercare.⁶⁹

Cu două zile înainte, la 2 mart, Ștefan al Moldovei se înțelegea în Suceava cu solii craiului celuiilalt, vechiul cunoscut Muzilo, care fusese în anul trecut și la Vlad, de bună samă însă numai pentru afaceri de negoț, și Stanislav, căpitanul de Haliciu.⁷⁰ El făcea înaintea lor jurământul pe cruce. Se îndatorea să nu aibă alt domn decât pe Cazimir, căruia, cînd i se va cere, e gata a i se închina și de față ; să ajute însuși, oriunde și împotriva oricui, pe același rege, să nu primească pe fugarii poloni sau să-i dea îndărăt dacă vor pătrunde în țară ; în sfîrșit, să nu trimeată pe fiii fostului han Seid-Ahmed, pe cari-i găsise prinși în Moldova încă de pe vremea lui Petru Aron, nici litvanilor, nici muntenilor, nici hanului de acum, nici turcilor și nici ungurilor. Mitropolitul, în numele tuturor boierilor, adăuga încă o chezășie învoielii, făgăduind ca, după moartea chiar a lui Ștefan, să nu se primească domn decât de la leși.⁷¹

Îndată după aceasta, domnul Moldovei și acela al Țării Românești începură lupta între dinșii, și, de vreme ce se știa despre această luptă la începutul lui april într-un loc așa de depărtat cum e orașul Caffa, în Crimeea, trebuie să ne închipuim că ciocnirile începuseră încă din mart. Pare să fi început Ștefan, care află în curînd că, trei zile după Sfîntul Gheorghe, data cînd turcii își încep războaiele, Mohamed al II-lea a pornit spre Dunăre cu o nesfîrșită oaste.

Astfel veneau de la Adrianopol gloatele turcești, *ienicerii* credincioși și răbdători, legiune sfîntă a împăratului păgîn, înaintînd buluciți în jurul calului pe care călărea stăpînul, frumoși ostași cu haine lungi, iatagane și pălării de pîslă albă cu surguciuri de pene ce unduiau în mers ; *timargiții* călări, stăpîni de moșii cari plăteau acest dar al sultanului prin slujba ostășească a frumoasei lor călărimi, strălucitoare de stofe bogate și podoabe de aur ; *achingiții*, cei mai îndrăzneți dintre luptătorii tuturor neamurilor, a

căror simbrie li se găsea în virful săgeților ; *beșliii*, cari primeau plată încincită și erau socotiți în stare a secera atîția dușmani cît cinci ostași de rînd ; *gemliii*, cari învîrteau mai bine decît orice tovarăși de steaguri și sulita și sabia, fiind și minunați arcași ; *muselmii*, cari întăreau tabăra la popasuri ; *săialele*, cari se luptau ca să nu plătească biruri și erau întrebuințați mai mult la deschiderea drumurilor ; *salahorii*, țărani cari duceau greul muncii celei mai puțin aducătoare de laude ; *ceaușii*, cari țineau buna rînduială lovind umerii răzvrătiților cu măciucile lor de fier. Se zice că numărul tuturoră întrecea o sută de mii, dintre cari însă adevărați ostași puteau să fie socotiți numai spahiii (timargiii), la 40—50.000 și cei vreo 20.000 de ieniceri. ⁷²

La începutul lui mai flota turcească își întinse pinzele în bătaia vîntului de miazăzi, care o ducea spre gurile Dunării, pe cînd luntri se ridicau spre vărsarea rîului Morava, în număr de trei sute. Ele trebuiau să treacă mulțimile pe pămîntul românesc și să li aducă hrană.

Ștefan trebuia să se hotărască. O împăcare cu Vlad i-ar fi dat prilejul de a-și dovedi vitejia în luptă cu dușmanul firesc ; ea ar fi adus poate răsparingea de la hotar sau o mare înfrîngere a năvălitorilor, căci domnul Moldovei știuse a-și face o oaste gata oricînd de luptă, sub pedeapsă de moarte pentru boierul ce ar rămînea în urmă, pentru țăranul ce n-ar avea gata arcurile, săgețile și săbiile ⁷³, și Vlad, din partea lui, strînsese sub steagul său vreo 20.000 de apărători ai pămîntului țării. Dar, făcînd această unire cu fostul prieten, cu ajutorul de la început, cu cellal voievod al românilor, el ar fi trebuit să uite pagubele îndurate, să părăsească gîndul, așa de ispititor, de a smulge acum Chilia din mîna obosită a lui Vlad și ar fi trebuit iarăși să lase pe poloni și să sprijine interesele răsăritene ale craiului Matiaș.

Poate că ar fi făcut și aceasta, dacă ar fi văzut pe Matiaș alergînd spre Ardeal, gata de a se încăiera cu Mohamed sultanul ; dar, pe de o parte, regele n-avea banii cari i veniră mai tîrziu numai, de la venețieni ; apoi, grija lui ea mare era împăcarea cu împăratul Frederic, pentru care se deschise o dietă tocmai în mai, la Buda, cîștigarea lui Giskra, stăpînul mercenarilor prădalnici cari țineau atîtea castele ale Coroanei sale, și găsirea mijloacelor trebuitoare pentru a face față îndatoririlor ce se luase în aceste învoieli, prin care singure Matiaș ajungea adevărat rege unguresc. Cu toate poruncile ce se dădură în Ardeal voievodului, acesta nu putu să miște pe sași ca să scape de peire pe acela ce li făcuse atîta rău.

Ștefan va fi chibzuit toate aceste lucruri. El nu era un om pornit, nu era un suflet dorit de faimă, nu era un poet al războaielor, ci un om de cîrmuire care cîntărește puterile, prevede sfîrșitul încăierărilor, și, rece între prieten și dușman, între creștin și păgîn, se îndeamnă numai la fapte de adevăr folositoare țării sale. El porni deci spre ținutul Putnei, care se afla în mîna moldovenilor și la sfîrșitul domniei lui Alexandru cel Bun ⁷⁴ : la 15 mai îl vedem la Bacău. ⁷⁵ Pe atunci, pîrcălabii ungurești ai cetății Severinului scriau craiului că luntrile din Serbia intrase acum în Dunăre și se aflau lîngă Vidin și că Vlad trimisese pe cei ce nu puteau să se apere în munte, la Poienari și prin alte cetăți, în ostrovul întărit al Snagovului și în adîncimile codrilor ; el luase cu dînsul și cei mai tineri dintre flăcăii sâtelor și stătea gata cu ochii la Dunăre. Împrejurările îl înălțase : el nu mai era un schingiuitor de oameni pentru plăcerea sa nebună ; duhul sfînt al bunilor strămoși, adormiți în lupte pentru țară, se coborîse asupra frunții sale străznote ; el îi scînteia din ochii strașnici.

În cele dintîi zile ale lui iunie, Mohamed întindea corcurile pe malul apei largi, îi venise luntrile din sus și cele din jos, după ce arseseră așezările românești ce găsise în cale, între altele și bogata Brăilă. Vizirul cel mare trecu

întîi la Nicopol, spre Turnu, cu cîteva mii de oameni, ma ales ieniceri, a căror îndărătnicie putea face drum celorlalți. Trecerea se săvîrși noaptea, pe șaptezeci de bărci care duceau și o sută douăzeci de tunuri, și malul stîng fu atins în cea mai mare tăcere, ceva mai jos de locul de unde porneau îndelungul zilei săgețile și chiotele românilor. Vlad văzu cu bucurie a doua zi că i-au sosit în sfîrșit oaspeții, și-i primi așa de călduros, așternînd pămîntul cu dinșii, încît Mohamed se temu că i se nimicesc „mielușeii“ cu totul. Dar tunurile nu erau cunoscute țaranilor noștri, și în 1445 ei se mirase mult și chiuisse tare văzînd cum se descarcă de zgomotos mînunata unealtă de peire; cînd ghiulele de piatră prinseră a cădea, ucigătoare, asupra lor, ei se dădură în lături, și norul de săgeți ce străbătea Dunărea încetă. Atunci sultanul trecu, și Vlad se făcu nevăzut, înghițit de codrii apropiați.

Pe la vreo 7 iunie gloata turcească porni în sus printre movilele Teleormanului, care erau pe atunci o singură pădure mare, de la care se trage și numele ținutului. Sultantul voia să prefacă Țara Românească într-o provincie a împărăției sale, așa cum căutase și izbutise uneori să facă prin deosebite unghiuri ale Peninsulei Balcanice și ale Asiei Mici de peste mare. Alt domn nu avea de gînd să puie, și, dacă luase cu dînsul pe frumosul Radu, fratele lui Vlad, aceasta n-o făcuse pentru a-i da un steag de stăpînire, ci pentru că păcatele urite ale marelui împărat erau legate de acest nenorocit tînăr. Mohamed căuta cu ochii în depărtări cetățile, cuiburile de boieri, reședințele domnești ale țării, pentru a-și îndrepta tunurile asupra lor, pentru a li ucide sau robi apărătorii și a așeza în ele ostaș de-ai lui și subași, căpitani, ca în orașele dunărene, ca ei să cîrmuiască din ele și prin ele toată întinderea pașalicului celui nou. Pentru ca locuitorii să se împace cu această orînduire, el poruncise aspru să nu se prăde nici un capăt de ață.

Dar acest pământ nu era ca altele pe care le călcase, supuiindu-le în același timp, piciorul împăratului păgîn. În drum nu se ivea nimic decît sate arse, fîntîni din care nimeni nu cuteza să scoată apă, lanuri secerate fără de vreme, pășuni dogorite și, din toate părțile, înainte, în urmă, la dreapta, la stînga, uriașa pădure de sălcii și fagi.

Prin aceasta se strecura un însoțitor tăcut, pe care năvălitorii nu erau lăsați să-l uite, căci, de cîte ori o ceată care plecase în căutarea hranei, în descoperirea turmelor și cirezilor nu se mai întorcea înapoi, se știa că ea a rămas la tovarășul de cale din codri, și prietenii celor pierduți se rugau pentru dinșii la Allah, care deschide porțile raiului celor morți pentru credință.

În aceste părți joase, zilele erau de foc și căderea nopții toropea în corturi pe ostașii oprîți la popasuri, cari nu se mai gîndeau la paza bună a taberii lor, la șanțurile largi, apărate cu pari legați prin șanțuri, la închiderea cămîlelor ce purtau poverile între acest lanț dintii și un al doilea întărit cu un gard de suliți împlîntate, lîngă care apoi vegheau neadormiți pînă-n ziuă străjerii dintre salahori, *saiale și muselmi*.⁷⁶ Toți se lăsau în voia Domnului și adormeau sub singura strajă a stelelor, ochii de foc ai lui Allah, care a hotărît fiecăruia numărul zilelor. De zgomotele nopții, de freamătul pădurii ei nu se îngrijeau.

Dar iată că într-o noapte nouroasă oameni mlădioși ca fiarele ieșiră, învăluiți în prietenosul întuneric, de sub boltile frunzelor negre : cete-cete, pînă ce făcură vreo zece mii. Erau țărani cu opinci, cu o sabie aspră la coapsă, cu ciomege pe umeri ; nici încălțămîntea, nici armele lor nu făceau cel mai mic zgomot ; nemărginita groază față de stăpîn, care era în mijlocul lor, dorința strașnică de a-și răzbuna pe acei ce venise pentru a li prăda și risipi avutul, li amuțise gurile. Cînd ajunseră numai la marginea

lagărului unde se odihneau cămilele și catirii ușurați de greutatea ce purtau, un chiot sălbatec cutremură văzduhul fără lumină și secerătorii începură, după poruncă, să taie un drum spre cortul sultanului. Căci gândul nebun al lui Vlad, fiul Dracului, nu era altul decât să scape de dușmani ucigându-li împăratul în mijlocul taberei întregi.

Cortul împărătesc, încunjurat de miile de corturi ale ienicerilor, avea la dreapta pe călăreții Asiei, cu beglerbegul lor, iar la stînga pe beglerbegul și călăreții Europei. Cele două mai mari căpetenii ale oștirii erau acești beglerbegi, cari se chemau atunci Mahmud și Isac. Din locul unde se găsea, tocmai în fund departe, acolo unde era inima, viața taberei, Mohamed se deșteptă în strigătul de luptă al țărănimii românești, pe care-l urma războiul de spaimă, țipete de durere, tropotul dobitoacelor înspăimîntate, fuga zgomotoasă a spahiilor cari sărise pe cai și se împrăștiase pe drumurile necunoscute unde-i aștepta adeseori altă moarte. Nemărginitul furnicar vuia de un zgomot îndrăcit în noaptea greoaie, pe care o despicau numai faclele lui Vlad, care-și căuta drumul spre cortul sultanului.

Pînă să nu ajungă secerătorii morții și răzbunării, crai-nici împărătești călări sunară din trîmbiți în toate unghiurile cetății adînci care încunjura de aproape pe sultan, poruncind tuturor sub pedeapsă de moarte să nu se clintescă din corturi, rămîind, orice s-ar întîmpla, pe loc ca să apere pe „părintele“ lor, padișahul. Ienicerii făcură zidul lor de diamant în jurul lui Mohamed, și valurile înnebunite ale călăreților, lovindu-se de acest zid, fură despicate cu săbiile ca niște dușmani. Aripile beglerbegilor se închiseră apoi înaintea ienicerimii, așteptînd.

Un ceas de noapte trecea după celălalt, și dușmani noi răsăreau înaintea luptătorilor noștri, cari se oboseau cul-

cînd lanurile vii. Se mîntui în sfîrșit cu spahiii ; și pe dînșii îi inghiți noaptea în fugă. Atunci șirul strîns al ienicierilor, gata să moară pînă la unul, numai să-și scape mărețul domn, răsări negru, mut în raza roșie a faclelor de rășină. În fund se înroșeau zorile, ca din prisosul singelui ce se vărsase. Era ziua care număra prin lumina ei destăinuitoare puterile fiecăruia. Românii cotiră, ei pătrunseră în tîrgul cel mare din mijlocul taberei, în bazar, îl prădară, și vîntul iute al dimineții îi fură în cîdrul de unde veniseră.

Cine putea să se gîndească a-i urmări, cînd se văzu în sfîrșit cu groază ce lăsaseră în urmă, cînd ienicierimea singură stătea sub arme în mijlocul cîmpului semănat cu movile de trupuri, pe cînd din zare se întorceau sfioși fugarii pe caii lor obosiți ? Ali-beg, fiul vestitului Mihaloglu, sosea tocmai dintr-o raită de pradă și aducea cu dînsul cîteva sute de țărani, „mai mult femei și copii“, pe cari-i strînsese pentru că aveau preț în tîrgurile de robi ale Răsăritului ; se zvoni dintr-aceasta, ca o mîngîiere, că Ali a întîlnit pe hoții nopții, că s-a luptat cu dînșii, i-a bătut și a putut aduce acești voinici. Bieții oameni fură uciși în chinuri, unii tăiați în două cu fierăstraiele, ca trunchiurile nesimțitoare. Din gura nimăruî însă nu ieși un cuvînt de destăinuire : știau unde se află domnul — mărturisiseră ei în ceasul morții — dar nu voiau să spuie. Pentru înfrîmarea Mohamed al II-lea, neobositul războinic, găsise, în sfîrșit, suflete cari-l uimeau prin puterea lor tăcută și fără trufie.

Turcii știau însă drumul spre Tîrgoviște. Aici măcar ei se vor fi așteptat la o adevărată luptă, dînd un folos sigur și trainic. Cetatea stătea însă moartă și pustie : nici guri de tun, nici apărători, nici locuitori măcar. Vlad nu era aici. Dar fapta lui se văzu îndată, cînd în apropiere de oraș se deschise înaintea turcilor întinsa cîmpie a țepe-

lor. Mii de oameni — acum oase negre, în care, după ce corbii rupsese cu pliscurile de fier, paseri mărunte ciupeau din cuiburi verzi, ca de subț strășina unei căsuțe fericite — stăteau în șiruri lungi luptători învinși împotriva morții; erau între ei ostași ai Islamului, țărani de la Dunăre, femei, copii, și, mai presus de toți, Hamza, subașa mort al Giurgiului ars, purtând încă pe ciolanele sale mucece zdrențe de catifea roșie. Sultanul trecu înainte, turburat de gânduri rele.

Unde era Vlad? Pe un trist drum, la capătul căruia nu era nici o cinste pentru dînsul, nici un folos pentru neamul întreg!

El aflase, prin ștafete răpezi, că Ștefan moldoveanul, care părea că și-a oprit drumul pe malul drept al Siretului, a trecut apa la vadul cel mai apropiat, a răsărit îndată peste Prut și s-a oprit înaintea Chilieii, înaintea cetății celei noi, făcută de ungurii lui Iancu-vodă pe uscat, în fața ostrovului pe care se înălțau încă ruinele negre ale vechii Chilii sau Licostomului genovezilor. Pe apa Dunării se oprise în același loc, aruncînd greoaiele ghiulele de piatră, stolul corăbiilor și luntrilor turcești.

Vlad știa că sultanul nu-i va putea stăpîni țara, care nu era, nici ca locuri, nici ca oameni, dintre acelea ce se pot stăpîni. Dar Chilia putea să fie cucerită, și atunci țării sale i se închidea drumul spre marea care aducea bogăție. I se păru că Ștefan e în această clipă o mai mare primejdie pentru dînsul decît Mohamed. Lăsă deci în mîinile unui boier cîteva mii de oameni ca să facă și mai departe aripa de amenințare pentru oastea sultanului, ca să culeagă pe fugari, pe prădători, pe bolnavi și să-i dea morții. Iar el însuși, luînd ce avea mai bun cu sine, se răpezi spre cetatea sa de la Dunăre.

Întîmplarea cruță amintirii noastre povestea unei mari lupte între acești doi puternici și viteji ai neamului nostru, cari erau chemați mai tîrziu să lucreze împreună. Dacă turcii aveau tunuri, ungurii din Chilia puteau să li răspundă cu ghiulele măcar tot așa de bune, și desigur mai bine ținite. Azapii de pe luntri și corăbii, plătiți cu cinci aspri de argint pe zi ca să fie viteji, hrăniră peștii apelor. Atunci Ștefan va fi încercat un asalt împotriva zidurilor înalte, pe care le ridicase, pentru alți vrăjmași, bunicul său Alexandru cel Bun. Dar n-avu' noroc. El fu lovit la gleznă de o ghiulea, în ziua de 22 iunie, și oastea se întoarse îndată înapoi, spre Suceava, ducînd cu dînsa pe domnul rănit, care suferi mult timp de această rană și numără pățania de la Chilia ca întîia din înfrîngerile sale — numai două. Prin suferințele sale, prin rușinea sa, el scăpă poate Moldova de o mare nenorocire. În adevăr, dacă ar fi căzut Chilia, în ce chip ar fi putut-o păstra pentru sine, cînd luntrile, tunurile, azapii turcilor ar fi stat înaintea cetății învinse ?

Vlad n-avea răgazul să urmărească și să-și răzbune. El se răpezi înapoi spre țara sa, crezînd că poate să-i ajute încă, să încheie mai repede rătăcirea fără folos a sultanului.

În lipsa lui, căpitaniii înnoiseră încercarea de a sfărîma tabăra. Dar străjile, care păzeau acum mai bine, aflară din vreme și pașa Iusuf porni împotriva dușmanilor. El fugi însă înaintea lor. Numai Omar, fiul lui Turakhan, al cărui frate fusese prins la Giurgiu de Vlad Dracul în 1445, izbuti să aducă în vîrfurile capete de români. Dacă a fost o adevărată luptă, rămîne încă îndoielnic : ca și Vlad însuși, oamenii lui nu căutau un război frumos, ci zdrobirea prin vicleșug, uciderea cu de-amănuntul a năvălitorilor.

Fără să facă nimic, sultanul mîntuise tot, căci în Ardeal nu-i dădea mîna să pătrundă, în halul în care i se afla oastea, ruptă de oboseli, chinuită de sete, slăbită de o hrană puțină și rea. Caii flămînzi erau duși de căpăstru. În dogoarea cea mai mare a verii un vînt de ciumă bătea asupra nesfirșitei mulțimi pe drumurile sămănate de leșuri putrede. Oastea porni înapoi spre Dunăre, și așa de răpede, încît la 11 iulie sultanul era în Adrianopol.

El lăsase în urmă, într-un noroc și fără multă nădejde, pe frumosul său tovarăș, Radu, căruia-i dăduse caftanul de catifea țesută cu aur, calul și steagul roșu al domniei nouă, pe care rămînea să și-o cucerească. În lipsa lui Vlad, el găsi ajutoare în țară. Într-unul din adăposturi, poate la Snagov, o ceată de turci, trimeasă de dînsul, prinse zăloage scumpe, o sumă de rude, femei și copii ale boierilor. Nu li făcu de altminteri nici un rău, și vorbi tuturor, de-a dreptul sau prin ștafete, de o stăpînire bună, fără călău și fără țepe. Se auzi în zădar la Constantinopol, pe la jumătatea lui iulie, că și el s-a înălțat într-o țapă ; Radu se urcase numai în scaunul lui Vlad, unde-i stătea, ce-i dreptul, tot așa de bine. Strașnicul frate încercă în zădar să înceapă o luptă. Toți îl trădase ; sașii din Ardeal făcură pace bună cu Radu încă în luna lui august ; Ștefan din Moldova era un dușman. O singură scăpare rămînea lui Vlad : să meargă la craiul Matiaș.

Acesta se urnea foarte greu. Ca să se suie pe calul său de război, el aștepta vestea sigură că Mohammed, cu care nu ținea de loc să se lupte, a și trecut Dunărea îndărăt. Încă la 15 iulie, cînd nu se știa de întorsul turcilor, el era tot la Buda, de unde se lăuda că vine îndată. La 10 august îl vedem la Seghedin pe Tisa, unde fusese chemate puterile de luptă ale Ungariei. Pînă la Turda, în Ardeal, el făcu cinci săptămîni de drum. De la Turda ajunse la Brașov, subt munte, numai la sfîrșitul lui novembre.

El voia lucruri mari, acuma cînd ele se puteau îndeplini fără multe silinți. Vlad cra să fie iarăși domn la munteni. Dar nu numai aici era să se petreacă o schimbare de stăpînitor. Regele auzise despre încercarea lui Ștefan-vodă de a lua Chilia, pe care tatăl său o dăruise Țării Românești și în care păzeau sub steagul unguresc unguri ; el afluase despre legătura acestuia cu turcii. Înainte de a pleca din Buda, deci în iulie, el își aduse aminte că Petru Aron zace undeva în Ardeal, și el porunci voievodului acestei țări, care nu voise să se miște în folosul lui Vlad și înțelegea încă mai puțin să sprijine pe Petru, a trimite pe acesta din urmă, fără întîrziere, la curte.

Petru-vodă se afla deci în lagărul lui Matiaș. Cit despre Vlad, el era mai grăbit. Înainte de sosirea oștilor la Brașov, el căpătase un ajutor, în fruntea căruia stătea un om, cu care el se asemăna în multe, Giskra, căpetenia tîlharilor războinici, cu care regele se împăcase abia în această vară. Cei doi tovarăși trecură munții, și la 9 novembre ei se găseau acum la Rucăr.

Vlad era, desigur, credincios Corvineștilor, împotriva cărora n-a lucrat niciodată. Dar el știa că, dacă Scaunul muntean se poate căpăta cu puterea unguștilor, nu-l poate păstra decît acela care e recunoscut de turci. Știa și aceea că turcii, cari mint, primesc minciuni, cînd au interesul s-o facă. El puse deci să se scrie o rugăciune de iertare către împăratul păgîn, căruia-i făgăduia să-l ajute — ca oarecînd Vlad Dracul — în Ardeal, unde știe toate potecile. El își călcă pe inimă și scrisese și lui Ștefan-vodă, cerîndu-i a pune un cuvînt bun pentru dînsul.

Ștafeta care ducea aceste două răvașe de înșelare, și pe acela către marele-vizir, căzu în mina oamenilor lui Radu. Acesta avu astfel nemărginita bucurie de a fi găsit o armă care nimicea pe fratele dușman. Cu cea mai mare grijă, hîrțile lui Vlad fură trimise în lagărul de la Brașov, și ajunseră la cunoștința craiului. Matiaș ascultase și pînă

atunci destule plîngerî împotriva lui Vlad din partea saşilor, cari avuseră atît de mult să sufere din partea lui. Războiul acesta muntean era apoi foarte greu pe o vreme cînd Carpaţii se înveşmîntează în groase pături de zăpadă ; banii, ceruţi de plăţile faţă de împărat, faţă de Giskra, nu se prea găseau în lăzile oştirii ; luptătorii erau puţini, şi abia acum putu Matiaş să pregătească Ardealul pentru întîmplări de războaie ; tragere de inimă pentru un astfel de creştin şi un astfel de prieten ca Vlad, n-avea nimeni. Descoperirea făcută cu ajutorul lui Radu nu putea să vie în mai bune împrejurări : se porunci îndată lui Giskra să prindă pe neruşinatul trădător al creştinătăţii ; ceea ce se şi îndeplini înainte de 26 noiembrie. ⁷⁷

Îndată oştile porniră îndărăt, ducînd ca prins, învinuit de straşnice greşeli — care nu-i aduseră însă tăierea capului, cum s-ar fi întîmplat desigur dacă Matiaş n-ar fi avut nici o îndoială în privinţa păcatului lui Vlad — pe acela ce trebuia să fie pus din nou în stăpînirea ţării sale. Tre-cînd prin Mediaş, craiul era înainte de sfîrşitul anului la Baia-de-Criş, şi de aici apucă în grabă spre Buda, pe cînd Ţepeş era îndreptat spre cetatea Vişegradului, ale cărei porţi se închiseră pe multă vreme asupra nenorocirii lui. ⁷⁸ Frumosul Radu, care se însură îndată cu doamna Maria, petrecea în linişte sărbătorile de iarnă, în cetatea Dîmboviţa a Bucureştilor, în care se simţea mai sigur, fiind în apropierea turcilor din Giurgiul ce se întărea din nou. El se îndatorise fără îndoială şi faţă de regele ungar, aşa că din toate părţile — şi dinspre Moldova, unde durea încă rana de la Chilia — el se putea crede asigurat pentru mulţi ani de zile.

Cu anul următor 1463, războiul plecă în alte părţi, lă-sînd în Ţara Românească pacea putredă a lui Radu, iar în Moldova pacea mîndră, bine asigurată, a lui Ştefan.

CĂSĂTORIA LUI ȘTEFAN.
 LUAREA HOTINULUI ȘI A CHILIEI.
 LUPTELE CU MATIAȘ CORVINUL

Domnul moldovean, care avea din legătura sa cu o femeie anume Marușca un fiu Alexandru, numit astfel după Alexandru cel Bun, spre mărirea liniștită a căruia se duceau toate gândurile lui, Ștefan se însură ⁷⁹ în acest an, la 5 iulie 1463. Pînă la dînsul, domnii urmași ai lui Ilie, care ținuse pe Marinka, fiică de cneaz rutean și cumnată de rege polon, își luaseră neveste din țară, fete de boieri, căci în afară nimeni nu s-ar fi încuscrit bucuros cu neînsemnătatea și ne-trăinicia lor. Ștefan peți și el, ca și unchiul său Ilie, la prinții din vecinătate. Nevasta și-o găsi tot printre frunțașii rutenimii : ea era Evdochia, soră cu Simion, cneazul din Chiev. Simion, fiul lui Olelko, care avea un frate, Mihail, un fiu și o fiică, era un vestit războinic, un strașnic vîntor de tătari, care, la moartea sa, în 1471, lăsă regelui Cazimir, ca amintirea cea mai scumpă despre sine, „calul și arcul”. ⁸⁰

Nunta se va fi serbat în Suceava, unde Ștefan se întor-se, după ce, la începutul anului, el petrecuse cîțva timp în Iași, cari erau pe atunci numai un biet tîrgușor de case de lemn, în drumul negustorilor armeni și nemți ce veneau din Galiția spre porturile Dunării și Mării Negre. ⁸¹ La un astfel de prilej rar, cînd cununa mirelui se cobora pe un cap împodobit cu cununa țării, vor fi fost de față pentru a lega și binecuvînta, toți frunțașii clerului moldovean : Teoc-tist, mitropolitul, Tarasie, episcopul de Roman, egumenii de la Bistrița, Neamț, Moldovița, Pobrata : Teodor, Ioasaf, Anastasie și Stahie. ⁸²

Dar căsătoria nu fu fericită. În 1466 (după 9 iulie) sau 1467, doamna se stîngea fără să fi văzut adevărata mărire a soțului ei. Ea n-a fost mama copiilor Iliăș, Bogdan și Petru, cari nu se ivesc nici prin mărturiile hrisoavelor cît timp ținea încă această dintii căsătorie a tatălui lor³⁹, ci abia în 1472—3, toți trei în același timp, cînd Ștefan avea lîngă dînsul 'acum o a doua doamnă.⁸⁴ A Evdochiei a fost numai singura fiică a lui Ștefan, Elena, care pentru aceasta putu să se și mărite în Moscova, luînd, cum vom vedea, pe un fiu de țar, care era să fie țar el însuși, dacă acest neam ar fi avut mai mult noroc.⁸⁵

Pînă la moartea înainte de vreme a Evdochiei, Ștefan avu însă două mari izbînzî, care-i întregiră hotarele fără multe silinți, iar cea de-a doua chiar fără vărsare de sînge. El cîștigă din nou Hotinul, care se înstrăinase la înfrîngerea lui Petru Aron, și izbuti să așeze, după o întrerupere de vreo douăzeci de ani, căpitani, *pîrcălabi* moldoveni în Chilia.

Încă dîn septembrie 1463, între boierii lui Ștefan se înseamnă și un pîrcălab de Hotin, anume Goian, care intrase în sfatul lui vodă dē foarte puțină vreme. Va să zică, pe atunci, un an după ispitirea Chiliei, Hotinul nu mai avea în el oaste leșească, ci primise oameni de-ai domnului Moldovei. Cum și ce fel — fără îndoială, însă, pașnic — s-a făcut schimbarea de stăpînire în această puternică strajă a Nistrului, nu se spune nicăieri. Regele Poloniei se plînsese pentru încălcarea făcută de Ștefan împotriva păcii din 1459, prin mareșalul său Rytowski. La 4 octombrie 1466, stăteau la Hotin soli din amîndouă părțile pentru a se înțelege hotărîtor : din partea lui Cazimir venise arhiepiscopul de Lemberg, palatinul Rusiei și Mihai Buciațchi (Buczacki), palatin al Podoliei și comandant al cetăților din Pocuția, cari aveau amîndoi drepturi asupra Hotinului, iar ca trimes de-a dreptul al craiului, fără nici un interes în afacere, venise Nicolae Grimalo ; Goian pîr-

călabul, Vlaicu, unchiiul domnesc, peste puțin și el pîrcălab în Hotin, și bogatul vistier Iuga vorbeau în numele lui Ștefan-vodă. Pentru unele lucruri se trimise apoi la o nouă întîlnire, care era să se facă în anul următor, de Sf. Gheorghe.⁸⁶

În 1466 se mîntuise și cu străinii din Chilia, și Dunărea-dè-Jos era moldovenească, precum fusese pe vremea puternicului moș, Alexandru cel Bun.

Și în vara anului 1464 — pe cînd Matiaș Corvinul era împiedicat de afacerile din Boemia și turcii aveau de lucru în Asia, așa încît mîinile lui Ștefan puteau să se miște în voie spre îndeplinirea unor planuri neapărate și de multă vreme chibzuite — domnul Moldovei se coborî în Țara-dè-Jos, stînd în curțile din Vaslui, unde locuise odată alături frații Ilie și Ștefan.⁸⁷ La începutul lui 1465, regele Matiaș fusese silit a se întoarce din Serbia, unde iarna și alte greutăți îl împiedicaseră de a lua cetatea Zwornik.⁸⁸ Gîndul lui nu se putea întoarce asupra acestui colț de stăpînire munteană prin unguri care era Chilia. În toilul iernii, Ștefan răsări pe marginea Dunării înghețate, în miezul nopții, la 23 spre 24 ianuar. Acum el avea tunuri, și ele începură să bată a doua zi în păreții cetății puternice. Toată ziua i se răspunse din dosul ei cu alte lovituri omorîtoare, dar a tria zi porțile se deschiseră. Cu bucuria celui ce și-a îndeplinit un mare vis al vieții sale intră Ștefan printre dărămături în cetatea unde trăia amintirea Corvinului celui mare, Iancului-vodă, „părintele“ părintelui său. Ștafete vestiră pretutindeni în jurul mării, unde erau negustori și prieteni⁸⁹, și pînă la Caffa în Crimeia genovezilor, cu multe corăbii și frumoși bani de aur, că portul Chiliei e deschis pentru oricine, acum, cînd el se găsește sub steagul nou al domniei moldovenești. După trei zile, cuceritorul plecă înapoi spre capitala sa, dînd cheile în mîna celor doi pîrcălabi : Isaia, care păzise pînă atunci Neamțul și Buftea.

Regele Matiaș suferi și aceasta, ca unul ce avea aiurea scopuri mai înalte de urmărit decît pedeapsa voievodului nescupus al țării sale — așa scria el încă în 1462, cînd în-tărea drepturile unui Scaun secuiesc de la hotar⁹⁰ — Moldova. Pentru ca el să alerge în Ardeal și de aici peste trecătorile muntelui, pentru ca să creadă că a sosit în sfîrșit ceasul de răsplătire pentru păcatele nouă și cele vechi ale vecinului din Răsărit, trebui să se petreacă aici, în Carpați, ceva deosebit de zguduitor și care nu putea fi trecut cu vederea. Aceasta fu răscoala Ardealului în 1466, atunci cînd Ștefan se înțelegea cu polonii pentru Hotin și cînd Cazimir se îndușmănise cu Matiaș pentru moștenirea ispititoare a bătrînului Gheorghe Podiebrad, regele Boemiei.

Dările pe care le punea Matiaș asupra tuturor supușilor săi erau foarte grele, căci, cu cîte gînduri de mărire îi umblau în mintea tînără și îndrăzneță — doar avea 25 de ani numai mîndrul fiul al lui Iancu-vodă, feciorul de opincă învingătoare și norocoasă! — trebuia plată în multe locuri, la prieteni, la ajutători și la dușmani. Țăranii erau deprinși demult să sufere orice, dar negustorii orașelor, cari puteau să se lupte, mai ales în părțile de graniță, erau mai puțini răbdători față de regele cheltuielilor prea mari. Firește, cu deosebire în Ardeal, care se deprinsese a trăi cam deoparte, a fi îngrijit părintește de cel dintîi Corvin, un ardelean trăit mai mult între ai săi, a vedea că, în cumpănirea împrejurărilor, interesele sale trec înainte. Sașii, cari întemeiasă cu două-trei veacuri în urmă înfloritoarele cetăți din această țară de munte și de margine, nu primise bine de la început alegerea copilului Matiaș, sub care era să stăpînească, deocamdată unchiul de pe mamă, Mihai Szilagyi; ei nu țînură în samă multă vreme pe regele ales, recunoscînd în locul lui pe împăratul Frederic. Pînă și în războiul din 1462 ei nu ascultară de poruncile ce dăduse craiul ca să ajute pe Vlad, ce se lupta cu moartea; la sosirea lui

Matiaș, ei nu-l încunjurase, nu-i dăduse bani și-l silise oarecum să părăsească pe ocrotitorul lor. Măsura luată de rege la întoarcerea sa în Buda ca Ardealul să fie apărat de acum înainte de cea mai mare parte a locuitorilor lui, și nobili și iobagi, subț călăuzirea voievozilor sau a vice-voievodului, va fi trezit destulă nemulțumire printre cei ce de la 1442 încă nu mai avuse să dea piept cu vreun dușman, ci își căutau în liniște de meșteșugul și negoțul lor prin pasurile muntene și moldovenești ale Carpaților. Astfel, se ajunsese la hotărîrea lui Benedict Roth de a aprinde o răscoală în acești munți răsăriteni ai Țării Ungurești.

El voia neatîrnarea Ardealului, de care Ungaria avea nevoie, dar care n-avea nevoie de Ungaria, ci mult mai mult de vecinii ce se aflau pe cealaltă cină a munților. Radu-vodă, mai mult omul turcilor, și, pe lîngă aceasta, dator cu recunoștință sașilor pentru ajutorul de căpetenie ce i-l dăduseră, de la început, în 1462, n-avea de ce să răs-pingă îndemnul ce i-ar fi venit de la răsculați. Ștefan, el, ar fi fost cum nu se poate mai bucuros de o astfel de prefacere : cu ardelenii el n-avusese nimic, ci stătuse, împreună cu dînșii, de partea împăratului ; năvălirea în se-cuime o făcuse pentru a găsi acolo pe Petru Aron, care se găsea acum departe de aceste locuri, la curtea craiu-lui. Un voievod ardelean care n-ar fi avut nici o altă grijă, care nu și-ar fi risipit puterile după tronuri mari și depărtate, ca Matiaș, ar fi fost în adevăr pentru dom-nul moldovean, ca și pentru un domn munțean asemenea cu dînsul, un „frate“, un prieten sigur, un tovarăș în marile lupte de apărare față de vecinii puternici. Ar fi fost atunci trei țări românești, apărînd creștinătatea subț trei steaguri nedezlipite unul de altul.

Voievodul se găsi. Magnații, și mai ales magnații din margene, ca, de pildă, contele de Zibs, sus, către Polonia, se înfiorau de mînie subț aspra mîină de fier a necruțăto-rului tînăr regal, care înțelegea să domnească de fapt asupra tuturor, să dea întregii Ungarii un singur suflet,

al său. Voievodul Ardealului era un comite Ioan de Posing și Sank-Georg, de loc din Austria vecină, om puternic, bogat, cu multe rude. Și el stătuse cu mâinile în sân, în 1462, când poruncile regale îl mânau spre Carpați, într-ajutorul lui Vlad. Și el se simțise jignit de apucăturile stăpînitoare ale tînărului crai. Hotărîrea acestuia de a pune în Ardeal totdeauna doi voievozi, de a le alipi un vicevoievod, măsurile lui de părtinire a iobagilor nu-i vor fi fost de loc pe plac. Astfel, el se învoi, așteptîndu-se și la sprijin din partea polonilor, la cari fugi după înfrîngere Roth. Prin tîrguri și sate merseră crai-nicii pentru a vesti oamenilor că s-a ales un nou crai unguresc, din Ardeal și pentru Ardeal, măria-sa Ioan. Focuri se aprinseră pe dealuri, sabia crușită de sînge se purtă prin toate unghiurile țării, tobele vuiră pretutîndeni, chemînd la oaste pentru neatîrnare, pentru birurile ușoare și cîrmuirea pîrintească.

Încinsă răpede, flacăra se stinse îndată. Încă în august se putea spune la Buda că Ardealul s-a întors sub ascultarea lui Matiaș.⁹¹ Luînd cu dînsul 8.000 de călări și patru mii de pedestri, între cari și Giskra, un om foarte potrivit pentru războaie ca acel din 1462 și ca acesta, regele alergă în Ardeal, ca să potolească lucrurile cu totul. Nicăiri n-avu nevoie să se lupte cu sprijinitorii lui Ioan, care, la venirea adevăratului crai, se făcu de la sine voievodul de pînă ieri. Matiaș era la Cluj la ziua de 28 septembrie, și se îngrijea ca Sibiul, unde era pe la 20 octombrie, să nu cadă în mîna neprietenilor săi. Înaintarea lui se făcu foarte încet însă, cu multă cum-pănire și sfială, dezlegînd pe încetul, cu răbdare, multele legături ale răscoalei. Abia la 2 novembre regele se afla în Sighișoara ; numai spre mijlocul lui novembre el ajun-gea la graniță. Fruntașii răscoalei fugise, fusese aruncați în străinătate — mulți, desigur, în Moldova sau, prin Mol-dova, în Polonia ; alții pieriseră de mîna călăului ; însă, în descurcarea firelor pinzei de trădare, Matiaș găsea

steaguri ce nu se mai văzuse în Moldova de trei sferturi de veac, de cînd ele fugiseră.

Se ajunsese la Trotuș în ziua de 19 novembre ²⁴, după ce trecătorile fură curățite de piedici prin sabie și foc. Tîrgușorul de unguri cra tot așa de mort ca și toate așezările omenеști, ce răsăreau în cale. Tot așa la Bacău, unde nici călugării catolici nu ieșiră înaintea marelui stăpînitor de legea lor. Întăriturile de lemne ale Romanului, unde un-gurii stătură o săptămîină (29 noiembrie—7 decembrie), arseră și ele fără să primejduiască pe nimeni, căci pîrcă-labul Oancea nu era aici. Tot astfel lipsea Bourean din Neamț, cînd tăciunarii regelui dădură foc cetății părăsite. Dacă va fi uitat soarta lui Mohammed în Țara Românească, Matiaș putea crede că această „țărișoară“ îngrozită s-a as-cuns în adîncurile pămîntului înaintea pedepsei de care se făcuse vrednică. Urmînd din a stînga Siretului, pe o cale ce fusese aleasă și de Ștefan cu zece ani înainte, cînd se așe-zase în domnie, craiul ajunsese la Baia. De aici se deschidea în dreapta, fără nici o îngustare primejdioasă, fără nici o înălțime amenințătoare, cu vaduri ușoare, drumul spre Suceava, capitala de miine a lui Petru-vodă Aron.

Baia, astăzi un sat, nu prea departe de Fălticeni, într-un ținut al Sucevei ce nu mai cuprinde Suceava, care ni s-a luat de austrieci, era atunci un mare tîrg, locuit de sași ce venise din Ardeal. Pe lîngă căsuțele țăranilor noștri, erau clădiri trainice de piatră ale negustorilor, cari se lăudau în pecetea lor că au venit dincoace de munte în anul 1200 ; Alexandru cel Bun înălțase o biserică a Sfintei Fecioare, cu cinci altare, unde se slujea după datinele Apusului, o frumoasă biserică de cărămidă tare, împodobită cu stîlpi și podoabe de bolți în piatră, acoperită cu zugrăveli îngrijite ; de jur împrejur se întindeau ziduri de mănăstire, și un turn înalt păzea deasupra pieții. Mai departe era altă biserică, tot catolică, a Sfintului Petru, unde stătea episcopul de Baia. Două strade mari duceau la

tot mai multe lucruri noi. Între altele, sprijinul vădit pe care-l dăduse Ștefan-vodă al Moldovei. Cele aflate trebuie să fi fost de mare însemnătate, de vreme ce Matiaș, care era, altfel, deprins cu războaie de iarnă, porni asupra Moldovei pe un astfel de timp, lăsînd în urmă o țară ce mai trebuia să fie încercată în credința ei nouă.

Ștefan nu era dintre oamenii ușuratici și leneși ce se prind fără de veste. Știa că drumul craiului, care venea aducînd cu dînsul și pe Petru Aron ⁹², nu se va opri la Carpați, că gîndurile rele de la 1462 vor fi duse mai departe de paguba domniei, a libertății, a vieții sale. De mult, la pasuri lucrau satele vecine, grămădînd asupra bolovanilor risipiți de pe munte trunchiuri de copaci tăiate din pădurile bătrîne, lațuri de mărăcini, pînza înțepătoare a spinilor. Locuitorii din marginea drumului plecau în bejenie, lăsîndu-și căsuțele pustii. Toate ușurințele călătorului erau nimicite în calea dușmanului, ce trebuia să sosească neapărat. Pînă și din cetăți se scoaseră pîrcălabii și ostașii, lăsînd parmaclîcurile de lemn neapărate. Ca și Vlad în 1462, el înarma împotriva dușmanului pustiul, cu piedicile, primejdiile, foamea și setea lui.

Matiaș intră în țară la începutul lui novembre prin pasul Oituzului, cel mai apropiat de Brașov. ⁹³ Oastea lui, de care se alipiseră o mulțime de luptători ardeleni, era într-adevăr frumoasă ; Ștefan o prețui la 40.000 de oameni. În jurul craiului călăreau, pe lîngă acela ce se visa iarăși domn al Moldovei, pe care n-o mai văzuse de zece ani, episcopul de la Cinci-Biserici, apoi îndrăznețul Giskra, palatinul Mihai al Ungariei, Ioan Gara și Ladislas de Kanisza, din neamuri care se amestecase deseori cu arma în mînă în afacerile românești, voievodul cel nou al Ardealului, Ioan de Darócz, Nicolae Bánffy, Ștefan Báthory, care peste puțin era să fie, el, un isteț și harnic voievod ardelean. Tunuri vuiiau pe stîncă muntelui și pe pămîntul înghețat al plaiurilor ; căruțe și trăsuri se înșirau în urma oștirii. În vîntul rece al Carpaților fluturau, sigure de biruință,

ată. În jurul locuințelor orășenești se întindea o împrejurire de răchită și spini, prin care nu puteau străbate călăreții, ziduri înflorite vara, păzind cetatea harnică în zuzătul albinelor de aur.

Și Baia era pustie. Episcopul nu mai sâtea de mult aici. Vodă nu ținea pîrcălabi. Sașii se împrăștiaseră. Iar țărani erau unde nu se duceau gândurile puternicului crai, atunci cînd păharele se ridicau la masa-i strălucită în sunetul vesel al trîmbițelor care urau noroc în războaie ; ei erau, cu săgeți, ciomege și săbii, cu măciuci și coase, în codru la vodă, în codrul alb din preajma Crăciunului.

În seara de 14 spre 15 decembre, un trădător strică veselia neîmpărțită a ospățului : el vesti craiului său — căci era un ungar venit pentru afaceri în Moldova — că pădurile din prejur sînt vii și că le străbate, clipă de clipă, fiorul răzbunător al mersului ostașilor. Putință de plecare nu era, nici un pas nu se afla pe aproape, și, cu astfel de dușmani ca moldovenii, cine s-ar fi înfundat într-o trecătoare necunoscută și pe ce drum s-ar fi putut ajunge cu siguranță acolo ? Lupta trebuia așteptată în Baia, „o luptă pentru viață, nu pentru cinste“, scrie italianul care a fost chemat ca să cînte laudele craiului Matiaș. Două sute de pedestri încercați în războaie fură așezați în jurul regelui însuși ; cealaltă oaste fu împărțită pe unde se credea că poate fi mai de folos. Ochii tuturoră căutau cu spaimă în noaptea de unde trebuia să vie dușmanul : ce dușman și de unde, cine putea să știe !

Era abia întîia strajă a nopții, după socoteala ostașilor, cînd zori de flacără înroșiră cerul într-un întreit răsărit de groază, și un lung chiot sălbatec zgudui văzduhul de ger. Erau moldovenii, cari-și aprinsese făcliile și se îndemneau la lucru, un lucru lung și greu, care putea să ție pînă dimineța. Învălmășala începu, nebună, prin ulițele înguste, în piața înghesuită, în livezile ai căror copaci goi se des-

făceau ca de aramă nouă pe cerul de sînge. Unii se lupta sătui, beți, din fală, din credință pentru rege, din setea de a trăi, de a vedea pe ai lor de acasă ; ceilalți veniseră să răstoarcă oboșelile lor, suferințele sărmanilor aruncați în decembrie pe potecile de zăpadă înghețată ale muntelui, jignirea adusă domnului lor, amenințarea de nimicire sau de ingenunchare aruncată țării. Ziua singură descleștă brațele ce se strîngeau cu furie : ea arată învinșilor pe unde să fugă.

Baia, tirgușorul pașnic, era un rug pe care ardeau morții, mii de oameni din oastea năvălitoare, mai toată secuimea și sășimea pe care o adusese voiévodul Ardealului, care rămase între ai săi, în mormîntul de flacări. Lăsînd în urmă toată bogăția prădată și cea adusă de acasă, ungurii se întorceau spre Oituz, fără să-i neliniștească cineva, și, dacă nu s-ar fi văzut așa de împutinați, ei ar fi putut crede că a fost numai visul rău al unei nopți vrăjite. Steagurile filfiiau acum în altă parte, în mîinile celor ce le răpise. Călăreții mîndri erau ruși de oboșală și pătați de sîngele prietenilor. Iar craiul nu mai călărea în frunte, ca un tînăr erou ce cucerește jucîndu-se : îl duceau pe targă. El avea trei răni pe dînsul, și fierul unei săgeți țărănești îi rămăsese, nu în față, ca să se poată mîndri măcar, ci în spate.

Hotarul se trecu în învălmășală, printre buștenii, mărăcinii și spinăria care crescuseră la loc de cînd Mateiaș își deschisese un drum prin acest răgaz sălbatec. Trăsurile fură date focului ; tunurile se ascuseră în gropi ca să nu cadă în mîinile moldovenilor. Oastea de fugari — care și acasă uită aproape să se laude⁹⁵, — pripindu-se în stolul lacom al săgeților și grindina strivitoare a bolovanilor, se găsi în sfîrșit acasă pentru sărbătorile de Crăciun. Matiaș care stătu multe zile în Brașov, oprit în loc de rănile sale era așa de tulburat în suflet de ce i se întîmplase pe pămîntul moldovenesc, încît nu mai cruță nici un vinovat din timpul răscoalei. El, care iertase atîtea pînă atunci, puse să

se rupă de vii cu cleștele la Cluj cițiva dintre trădătorii ardeleni și tăie capul pribeagului muntean Mihail. Minia nu i se putea risipi altfel, și față de Ștefan el nu-și plăti niciodată datoria de sînge.⁹⁶

Mulți vor fi crezut că învinsul se va întoarce, și Ștefan căută să se asigure pentru orice împrejurare.

El trimese peste Nistru ca să ceară sfaturi asupra viitorului pe Stanciul pîrcălabul de Cetatea-Albă, împreună cu diacul Teodor al lui Prodan. La 28 iulie 1468, soli poloni, Dobko Bysowski și Stanisław Tencinski, se găseau astfel în Suceava, pentru a primi un nou jurămint din partea domnului Moldovei, care vestise lui Cazimir biruința sa și-i trimisese la Vilna cîteva din steagurile dobîndite de la unguri. Ștefan se învoi față de dînșii a fi pentru Polonia ceea ce a fost bunicul său, marele Alexandru. Împotriva oricărui, „creștin sau păgîn“ — creștinul fiind uneori mai rău decît păgînul — el va da ajutorul cuvenit craiului. Nici un război nu-l va începe fără de voia acestuia. Dar Cazimir să-l apere în schimb și de turci, și de tătari, și de unguri, acei de la cari pînă acum avea să se teamă. Dacă, ferească Dumnezeu, Ștefan ar fi silit a-și părăsi țara, el va fi adăpostit de dregătorii regali. Și, dacă regele va veni cîndva, îngăduindu-l alte trebi din cele multe, la Camenița, sau în Cetățile Pocuției, domnul va merge la dînsul și i se va închina de față.⁹⁷ Cazimir, care venise pînă la Cracovia, nu mai era de mult în acest oraș cînd oamenii lui încheiară cu Ștefan această învoială.

Asigurat astfel din partea leșilor, Ștefan se aruncă iarăși asupra secuilor, cari avuse menirea să-l supravegheze și se vor fi luptat la Baia cu înverșunare. Ca o săgeată trasă dintr-un arc încordat voinicește, el străbătu în cîteva zile de vară Scaunele secuiești, cu 1.800 de călăreți după dînsul, tot boieri și curteni. Vicleșugul desăvîrși cu acest prilej ceea ce începuse vitejia. În adăpostul său, Petru Aron

primi o carte iscălită de mai mulți boieri, prin care era poflit să se întâlnească cu ei pentru a pregăti pieirea lui Ștefan. El găsi însă astfel pieirea *lui*, căci la locul de întâlnire stăteau ostașii voievodului dușman. Acel care ținuse în minile sale, deși nevrednice, mai mulți ani de zile frânele Moldovei, fu osîndit la moarte și pieri așa cum ucisese, prin tăierea capului. ⁵⁸

Așa se mîntui, o dată cu viața acestui nenorocit vînător de domnie cu ajutorul străinilor, lunga vrajbă sîngeroasă între urmașii lui Alexandru cel Bun, dintre cari nu mai trăia acum decît o soră a lui Petru-vodă cel dintîi, zisă *Cheajna*-doamna. Așa rămase cel mai vrednic dintre urmașii marelui domn singurul moștenitor al bunicului măreț, singurul om care putea zice că are în sîngele său drepturi asupra Moldovei. Sufletul celui ucis fără de vină la Reușeni se odihni în sfîrșit.

IV

LUPTELE LUI ȘTEFAN CU TATARII. AMENINȚĂRILE
TURCEȘTI. CLĂDIREA MĂNĂSTIRII PUTNA.
LUPTELE LUI ȘTEFAN CEL MARE CU RADU CEL
FRUMOS ȘI CU BASARAB LAIOTĂ.
CĂSĂTORIA CU DOAMNA MARIA DIN MANGOP.

Dar după războiul împotriva rudelor începu, fără zăbavă, un alt război dintre acelea care n-ar fi trebuit să fie, în altfel de împrejurări : războiul împotriva celui alt domn român, a lui Radu.

Pentru ce a fost început e ușor de înțeles. Prin lovitura izbutită din 1465 Ștefan gonise Țara Românească din stăpînirea gurilor Dunării. Pînă la 1469 Radu fu împiedicat de a răspunde, prin slăbiciunea sa, prin siguranța că nimeni nu-i va veni într-ajutor. În sprijinul regelui ungar el nu mai putea pune temei de acum înainte, căci afacerile din Boemia și Silezia îl cuprinsese cu desăvîrșire pe Matiaș, cerîndu-i gîndurile, ostașii și băniile. Dar de mai multă vreme turcii lepădase de pe umeri povara războiului cu Caramanul, în Asia, și marele lor dușman din Europa, șoimul Pindului, Scanderbeg, cel mai mare om pe care l-au dat vitezii albaneji din muntele de stîncă goală, murise. Subașii înșirați pe malul drept, ca și pe cel stîng al Dunării, sub poruncile neadormitului Alibeg, fiul lui Mihaloglu, străjerii prădalnici, despre mișcările cărora se vorbise în 1466, ca și în 1468, aveau acuma răgaz să se îmbogățescă prin lupte de acelea. în privința cărora nu era obiceiul să se mai întrebe sultanul.

Încă din luna lui mart 1469 se vorbea în Ardeal de oștile pe care le-ar fi strîns unul împotriva altuia cei doi domni. Dar nici o ciocnire între români nu pătă acest an. ⁽⁹⁾ Atunci pentru întîia oară tatarii, cari nu mai călcăse pămîntul nostru încă din zilele rele ale lui Ilie și Ștefan. podidiră Moldova, în vara aceluia an 1469.

Tatarii, ca un puhoi revărsat, ce ineacă bogățiile și le milește, stăpîniseră odată întreg șesul de buruiană sălbatecă ce se întinde de la Nistru pînă în adîncimile sterpe ale Asiei, de unde veniseră. Aveau în fruntea lor un han, împărat al împăraților pentru dînșii, al cărui palat de corturi de pîslă era astăzi într-ún loc, mine în altul. Prădăciunile lor țîneau pe rînd cele patru unghiuri ale lumii. Mulțimea tatarilor urîți, cu fața galbenă brăzdată încă din tinerete de adînci săpături, cu ochii mărunți, înfundați de amîndouă părțile nasului cîrn, cu părul rar și aspru, cu

buza de sus spină, se hrănea din bogățiile tuturor vecinilor, îngrămădite prin furtişaguri învingătoare în satele lor murdare, cu bordeie nevăruite, în care numai robii munceau păzind turmele, culese în jafuri. Hanul, într-o locuință ceva mai răsărită, primea darurile mirzacilor, cari erau boierii tatarî, și birul învinșilor. Aceștia erau tatarii, dușmanii cei mai grozavi ai tuturor celor ce nu se pot apăra.

Ei n-aveau, la drept vorbind, o țară, și nici nu-și recunoșteau vreuna. Ei, oamenii, erau și țara. La un loc, toți se mîndreau cu numele strălucitor al *Hordei de aur*. Însă rușii, pe cari-i ținuse odată sub biciul lor, scăpaseră de robie și îngustau neconținut raza de stoarcere a foștilor lor stăpîni. Pămîntul tătărăsc intrase tot mai deplin în mîinile acelor ce-l lucrase și pînă acum pentru a-și ținea viața și a hrăni pe marele împărat păgîn. În mijlocul nenorocirilor, Horda se desfăcu în bucăți. Tatarii așezați în peninsula Crimeii, căreia bătrînii noștri îi ziceau Crîmul — un colț zîmbitor de stînci și grădini în bătaia valurilor calde ale Mării Negre. — făcură o împărăție deosebită pentru agera lor căpetenie Hagi, din neamul Ghirailor. Aceștia erau tatarii cari primeau banii, caftanele, zaharicalele genevezilor, ce durase pe coastă minunate orașe, între care Caffa scînteia ca o piatră scumpă a Răsăritului ; și tot ei veneau în fuga cailor mărunți ca să facă din vreme în vreme în Rusia și Podolia secerișul muncii străine.

Dar în 1469 Mengli-Ghirai, fiul și urmașul lui Hagi întemeietorul, era împăcat cu regele Poloniei, de la care va fi primit un dar ca să nu mai prade. O astfel de pace nu se statornicise însă și cu hanul cel mare al tatarilor celor mulți, ce stăteau la răsărit de marele rîu Volga. Acest împărat al hoșilor păgîni se chema hanul Mamac. Pe cînd Cazimir al Poloniei se afla, cu familia și curtea sa, departe, în Lituania, în mijlocul verii, cînd grijile secerișului string pe locuitori în safe, ordia tătărească din șesul fără de margini fu mînată spre apus de furtuna aprigă a poftelor.

Aproape de apa Nistrului, ea se rupse în trei : o jerbie de foc arse spre Jitomir, o a doua spre Trembovla. Cea de-a treia luă în curmeziș Moldova.

Aici însă jefuitorii nu se putură desfășura în voie, căci lipsea cimpia netedă, goală, precum lipseau și satele bogate înfățișându-se fără frică înaintea trecătorului. Călărimea pustiuului măreț se încurcă lesne în hățișurile codrilor ce nu știau de secure. Ștafetele de la graniță sosiră la timp în Suceava cu vestea că se prăpădește ținutul dintre-Nistru și Prut. Călăreții domnului se luară în pripă după călăreții hanului, cari căutau acum vadul, totdeauna depărtat, pe unde să fugă. În locuri strâmte, trecători ale codrilor, se ciocniră românii cu săbii și tatarii numai cu arcurile. Norocul fu al boierilor și curtenilor noștri, cari nu știau, ca polonii, de haine frumoase și de petreceri ; apărători aspri ai unui pământ sărac. Fugarii pripiră atunci spre apa de hotar, dar, pînă a nu o vedea înainte, în ținutul Sorocei de mai tîrziu, ei fură ajunși din urmă. O cumplită încăierare se încinse în dumbrava de lîngă satul Lipnic, unde-și avuse curțile boierul Vilcea al- lui Alexandru cel Bun, un vechi fruntaș al Sfatului.¹⁰⁰ Nu numai că hanul fu bătut cu desăvîrșire și că pe pragul de ieșire îi fu măcelărită o bună parte din gloată, de mîni răsplătitoare, dar fiul lui poate, și desigur fratele, anume Eminec, căzură în robie, în ziua de 20 august, cînd Moldova fu răzbunată.¹⁰¹

Mulți se bucurau pe această vreme, între păgîni și între creștini, la banii cu cari se răscumpărau, uneori foarte scump, cînd era vorba de oameni însemnați, robii de război. Tatarii mai ales făceau un adevărat negoț cu aceștia, și, într-o măsură ceva mai mică, turcii de la graniță. O aruncătură de funie norocoasă putea să aducă astfel o bogăție.

Dar Ștefan nu înțelegea lucrurile astfel. El nu se ducea peste graniță la nimeni ca să prindă oameni și să-i vîndă. Dacă prădase în Polonia, făcuse aceasta pentru

a-și goni de subț ochi pe voievodul învins, Petru Aron. Tot pentru a scoate din birlog pe acest fugar năvăli el de două ori în Țara Secuilor, unde acesta se oploșise. Cu vecinul său Radu el avea o veche socoteală, și nu gustul de pradă îl mîna de la o vreme pe pămînturile omului împărătesc al turcilor. În schimb, cine venea la dînsul ca să rupă pacea, ca să prade bogăție, ca să ia supușilor săi libertatea sau viața, acela-i era dușman de moarte. Așa frate de han cum era, Eminec fu aruncat în temniță la Cetatea-Albă, cu vechile ziduri groase, unde stătuseră, desigur, ca în tainița cea mai bine păzită, și feciorii hanului Seid-Ahmed. Mamac trimise, după grosolanul său obicei de sălbatec trufaș, soli în turbane, cari să ceară voievodului moldovenesc, cu cele mai strașnice amenințări, pe rudele stăpînului lor, împăratul urdiilor.

La asemenea prilejuri Ștefan, cuprins de mînia lui cea strașnică, din care fulgera totdeauna pedeapsa, nu putea să ierte : se spune că fiul de han ar fi fost adus înaintea trimeșilor și rupt în patru bucăți ; oricum, oamenii împărătești se suiră în vîrfurile țepelor, după datina lui Vlad-voievod cel sîngeros, și numai unul, cu nasul tăiat, spre batjocură, fu pus din nou pe cale ca să spuie acasă că Ștefan-vodă moldoveanul nu se teme. Cît despre Eminec, el tînji doi ani în cămăruța sa neagră din Cetatea-Albă, deasupra limanului mării, pînă putu să fugă, în luna lui februar a anului 1473 ¹⁰².

Năvălirea tatarilor nu se făcuse fără sprijinul turcesc. Ștefan fusese înștiințat despre aceasta, și el se temuse pentru orașele sale de la Dunăre și mare, mai ales pentru Chilia, asupra căreia îndeosebi erau de multă vreme ațintite privirile sultanului și pe care el nu apucase încă a o întări mai bine. Cu toate că avuse neînțelegeri cu genovezii din Crîm pentru că nu-i făcuse o sabie după placul său, și cu toate că el puse să i se aducă înainte într-un car cu boi un fost consul de acolo, care trecea

prin Moldova lui, Ștefan trimise la Caffa, după ajutor de corăbii sau tunuri, niște soli pe cari-i vedem acolo la 28 iulie. Încă de la începutul acestei luni, câteva corăbii și lunturi turcești se opreau la locul zis Saline, fiindcă acolo se scotea sare din vreun iaz dunărean, lângă Chilia. Frica prinsese acum pe toți locuitorii porturilor Mării Negre. Dar neizbînda tatarilor, priveliștea pazei bune ce se făcea pretutindeni, și cine știe ce alt lucru opri încercarea de a cuceri Chilia printr-o singură lovitură năprasnică. ¹⁰³

În urma dușmanilor, Ștefan luă măsuri noi de asigurare. Încă din octombrie era un pîrcălab, un păzitor de margine la Orhei, o cetate care fusese anume clădită pe țărmul Răutului, nu departe de vărsarea apei în Nistru, ca să împiedece altădată trecerea tatarilor jefuitori. Acest pîrcălab se chema Gangur : el fusese printre cei dintîi boieri ai lui Ștefan ; mamă-sa, „Gânguroaia cea bătrînă“, avea moșie lângă Puhoiul, în ținutul Lăpușnei, tot peste Prut. ¹⁰⁴

În toamnă domnul stătu de față la cea mai mare serbare bisericească din toată vremea stăpînirii sale. Încă după luarea Chilieii, în 1465, el se gîndise a mulțămii lui Dumnezeu, stăpînul biruințelor și Domnul oștirilor, prin înălțarea unei mănăstiri care să întreacă pe celelalte toate cîte împodobeau pămîntul Moldovei : Rădăuții Bogdăneștilor, bisericuța, care primi cele dintîi morminte de domni ¹⁰⁵, egumenie cu dreptul de episcopat ; Neamțul lui Petru Mușat și al celui dintîi mitropolit moldovenesc, Moldavița lui Alexandru cel Bun, Bistrița aceluiași domn, unde începuse să se scrie cea dintîi cronică ; Pobrata, mănăstirea din Poiană, pe care urmașii lui Alexandru-vodă o acoperiră de daruri, precum se zice că făcuse, mult înainte de dinșii, Ștefan, fratele lui Roman, clitorul

cel dintii al mănăstirii. ¹⁰⁶ Pentru ctitoria sa, Ștefan alege o vale de râuleț limpede, coborîndu-se în susur blind din culmile bogat împădurite, care sînt muntele acestui unghi bucovinean. Apa zglobie a Putnei își găsește răpede sfîrșitul în cursul iute al Sucevei, și aceasta duce la capitala Moldovei din vremurile mari. În acest pașnic unghi de țară, unde gîndul rugăciunii se desface deopotrivă din înălțarea către cer a muntelui, din adîncă pace măreață a codrilor și din șoapta neobosită a apei trimeasă ca o binecuvîntare, puse domnul învingător temeliile bisericii sale, la 4 iunie 1466. Povestea mai tîrzie mărturisește că locul pistolului a fost arătat de virful săgeții domnești trase de pe înălțimea cea mai apropiată, că poarta și clopotnița au fost așezate acolo unde putură săgeta vătavul copiilor de casă și unul dintre copii dați sub poruncile lui, și că un al doilea, care nemerise mai departe decît domnul său, și-a plătit norocul prin pierderea capului tocmai pe locul unde se vădise biruința lui în întrecerea cu arcul. Ștefan cel Mare n-ar fi pedepsit desigur în așa chip o întimplare care nu era măcar o greșală, și alții decît arcașii vor fi arătat unde trebuie să fie intrarea, turnul de pază și altarul Mănăstirii Putna. Dar în această veche povestire trăiește un adevăr : săgeata a hotărît temeliile Putnei, săgeata învingătoare trasă sub zidurile Chilieii. ¹⁰⁷

Pe atunci se lucra încet la lucruri mici, frumoase și trainice, și de la meșterul cel mare pînă la cel din urmă lucrător toți aveau credința că sînt prin munca mînilor lor rugători ai lui Dumnezeu ; și rugăciunea nu se face în pripă, ca atîtea lucruri din lume. Abia în 1469, clădirea fu gata. Întors din codrii Sorocei, unde se vărsase sînge, domnul se spală în apele limpezi ce, curgeau din aceștia-lalți codri, ai Bucovinei, își curăți cugetul înfierbîntat de luptă prin închinare și sfinți în ziua de 3 septembrie, trei săptămîni aproape după ciocnirea sa cu dușmanii, Mănăstirea Putnei. Așa un sobor cum a fost adunat aici, așa o serbare cum s-a făcut în acest loc nu se mai po-

meniseră în scurta viață bisericească a Moldovei, unde de vreo cincizeci de ani nu se mai făcuse nici o clădire sfântă, ci atîta vreme, în loc, fapte nelegiuite. Cei doi episcopi, Teoctist al Sucevei, mitropolit al țării, Tarasie din Roman, slujiră, împreună cu toată preoțimea, 64 de oameni, și cu toți egumenii, dintre cari acel de Neamț, Ioasaf, trecu la ctitoria domnească, cea dintii dintre mănăstiri acuma, lăsînd în locul său pe Silvan.¹⁰⁸ Îndată, călugări cărturari, cunoscînd bine limba învățată a timpului, care era cea slovenească, luară în mîna condeii pentru a însemna, spre luminarea și mîndria urmașilor, isprăvile ctitorului strălucit.

Apoi din nou se făcură pregătiri de război — data aceasta împotriva lui Radu. Turcii erau în război cu puternica Republică italiană a Veneticii, care avea atunci multe porturi, cetăți și ținuturi dincoace de Marea Adriatică ; în Dalmația, în Albania, în Moreia, în ostroave. Sultanul clădise o sumă de corăbii și se gătea să lovească marea insulă Negroponte, care se prelungește în fața continentului grecesc, în Arhipelag. Ștefan cumpără deci în mijlocul iernii arme de atacat cetățile de la brașoveni, cu cari trăia în pace bună, și se răpezi asupra Brăilei, ce se ridicase acum din cenușa în care o prefăcuseră turcii în 1462. În zădar se grăbi Radu să apere acela din toate orașele sală care-i aducea mai multe venituri, podoaba Dunării muntene, unde se opreau corăbii cu toate steagurile, cel mai vestit loc de pescărie din țara sa întregă. La 28 februar el ajunsese abia la Buzău, și cu o zi înainte Brăila prinsese a arde în flăcări.¹⁰⁹ Ștefan nu voia să çucerească nimic, ci numai să-și răzbune împotriva lui Radu pentru punerea la cale a îndoitei lovituri păgîne ce i se pregătise în 1469. El se întoarse îndată înapoi.

Dar el se îngriji să împiedece o răzbuflare a lui Radu, pe care l-ar fi ajutat turcii de la Dunăre. În vara anului acestuia 1470, regele Poloniei se coborî iarăși spre mia-

zăzi, și el stătu mai multe săptămîni la Lemberg, unde avea cu dînsul și 3.000 de ostași. El pofti pe Ștefan la Camenița, pentru ziua de 15 august, Sfînta Măria Mare, ca să se închine, în sfîrșit, lucru pe care-l zăbovise pînă atunci, socotindu-l ca umilitor. Se schimbară mai multe solii pentru această afacere. Domnul trimese pe Stanciu, care nu mai era acum pîrcălab la Cetatea-Albă, și pe Iuga postelnicul, care e altul decît vistierul¹¹⁰; cu dînșii veni, aducînd scrisori regale din care nu lipseau nici amenințările, Ioan, palatinul de Podolia, vecinul de peste Nistru. Ștefan se învoi la un nou jurămint făcut de dînsul în Suceava, înaintea omului crăiesc, și întărit în scris cu pecetile boierilor, și făgădui să vie la 1 mai 1471. Dar, și la începutul tîrguieilor și la sfîrșit, el arată că, dacă nu-și poate părăsi țara pentru a-și îndeplini vechea datorie față de Cazimir, vinovat nu e altul decît Radu, care nu voiește pacea. Regele primi rugăciunea lui, cam fățarnică, de a trimite solii pentru împăcare la voievodul muntean și, cît pentru venirea lui Ștefan în Polonia, ceru să fie înștiințat cu șase luni înainte, ca să aibă vreme să se coboare din nou.

La năvălirea de iarnă a lui Ștefan în 1470, Radu, care nu uitase batjocura de la Brăila, răspunse printr-o altă năvălire de iarnă, aproape în aceleași zile ale aceleași luni din 1471. Ștefan nu va fi crezută că vecinul său e în stare să dovedească atîta îndrăzneală. Radu fusese îndemnat însă și de sfaturile unor boieri moldoveni pentru cari domnul lor era prea obositor, prea strașnic, prea cheltuitor. Ei vor fi făgăduit lui Radu să-și vîndă stăpînul în luptă sau să-l înlăture prin omor, un mijloc care nu se uitase încă în această Moldovă, pînă mai ieri așa de bogată în nelegiuri. Dar Ștefan fu înștiințat de ceea ce se urzea împotriva lui, și iarăși el fu zguduit de una din mîniile acelea grozave din care-l putea trezi numai vederea

singelui vinovat. Pentru întâia și cea din urmă oară, el curăți cu sabia sfatul său, în care se furișase trădători. Fură tăiați astfel, la 16 ianuar 1471, când se aflase despre pornirea oștirii lui Radu asupra Moldovei, doi boieri mari, Isaia și Negrilă, și un al treilea, Alexa Stolnicul, căruia nu i se poate găsi locul printre boierii pe care-i aduc înainte hrisoavele.¹¹¹ Se făcu apoi o schimbare a tuturor pîrcălabilor, afară de Gangur de la Orhei și de Fete Gotcă din cetatea Smeredovei, lângă Roman.¹¹² În locul lui Zbierea, fost stolnic, și Mirza, fiul lui Stanciul, pîrcălabi de Cetatea-Albă pînă atunci, el puse pe Luca stolnicul, și pe un Bilcu, nou între boierii cei mari ai țării. La Chilia găsim, după Goian, strămutat de la Hotin, și Pașcu, fost postelnic, pe Neagu și Ivașcu, amîndoi dintre boierii cei mai tineri.¹¹³ Albu, pîrcălabul de Neamț, făcu loc lui Arbure, întemeietorul unei mari seminții moldovenești, Isaia vornicul fu schimbat cu Bode, și Negrilă păharnicul cu Dașbog. Sfatul Moldovei era într-o premenire războinică.¹¹⁴

În același avînt de răzbunare, domnul, amenințat așa de aproape, se aruncă asupra lui Radu, pe care-l găsi, la 7 mart, la Soci, în ținutul Bacăului, pe cînd el înainta, ca și craiul Matiaș odinioară, și spre aceeași soartă, de-a lungul Siretului, pe malul drept, spre Suceava. Vijelia aceasta nu putea s-o înfrunte așa un nevoiaș ca frumosul domn muntean. Ai săi părăsiră tabăra, și în minile biruitorului căzu pînă și semnul de stăpînire, schiptrul, buzduganul învinsului, care-l putea pierde fiindcă nu știa ce să facă cu dînsul. O sumă de boieri munteni, înțețitori la lupta nouă, căzu în robie, și, uitînd că și ei sînt români ca dînsul, Ștefan se purtă cu dînșii ca și cu tatarii mai ieri, ca și mîni cu turcii, ca și cu oricine îi intra în țară prădînd și întinzînd mîna către coroana lui bine păzită. Fără să aștepte stăruinți și făgăduieli de bani, el tăie pe prinși, iertînd numai pe doi dintre dînșii, Mircea comisul și Stan logofătul. Amîndoi aceștia fuseseră

tovarăși ai lui Vlad Țepeș, poate prieteni ai lui Ștefan, atunci cînd el se adăpostea la curtea cumplitului voievod. Ei se adăpostiseră la Brașov după schimbarea de domnie din 1462, și Radu, care-i privea ca *hicleni*, ca trădători ai săi, îi ceruse înapoi de la sași, împreună cu averile lor, într-una din cele dintîi scrisori ale sale către dînșii. ¹¹⁵

Dar Radu nu se stîmpără numai cu atîta. Îl îndemnau turcii dunăreni, ale căror ajutoare îi stăteau în țară, cum se știa aceasta și de ardeleni. ¹¹⁶ Vara, prin iunie, el se încumetă iarăși a pătrunde în Moldova și, ca să se asigure de ținutul Putnei, pentru care se luptară de atîtea ori, ca și pentru Chilia, domnii români ai moldovenilor și muntenilor, el puse meșteri să-i ridice o cetate deasupra rîulețului Putna, cetatea Crăciuna. ¹¹⁷ Tot atunci, desigur, se ridica, pentru ca să apere vechea capitală a Țirgoviștei, cetatea Teleajinului, pe rîulețul cu același nume, care se varsă în Prahova. Și din același gînd de a face din Țara Românească un pămînt apărat, așa cum, mai ales prin silințele lui Ștefan, ajunsese a fi Moldova, răsări, tot în acești ani de vînzoleală războinică fără preget, cetatea Bucureștilor, pe Dimbovița-de-jos, deasupra unei înălțimi ce stăpînea drumul turcesc care venea de la Giurgiu.

Ștefan întoarse cu meșteșug cursul Siretului, luînd astfel apa din șanțurile Crăciunei. În apropierea acestui cuib muntean și turcesc, el dură alte întărituri de supraveghere, așa încît de acum înainte el nu putea să se mai teamă de o lovitură neașteptată ca aceea din iarna trecută. Cei doi vrăjmași din același sînge rămaseră astfel unul în fața altuia, privindu-și drept în ochi.

Lui Radu nu-i lipșea pofta de a se răzbuna mai departe și mai temeinic, nici aceea de a lua pentru dînsul pămîntul străin. Dar îl opriră două temeieri, dintre care cel din urmă, desfășurîndu-se mai departe, dădu atîta putere lui Ștefan, încît Scaunul doînnesc al neprietenului se risipi în pulbere.

Întîi Ungaria, un razim al Radului, fu în mare pri-mejdie, acum, în 1471.

Iarăși supușii strălucitorului, mîndrului și vestitului crai Matiaș începură să simtă prea greu povara mării lui costisitoare, care se hrănea cu bani de aur și cu mult sînge. Iarăși cei mai nerăbdători de angarii și dăjdi se arătară ardelenii, oameni pașnici, deprinși să trăiască, subt pavăza craiului depărtat, pentru dinșii. Cînd regele Boemiei, în jurul moștenirii căruia se țesuseră pînă atunci atîtea lațuri șirete și se încleștaseră atîtea brațe războinice, muri, în sfîrșit, o parte dintre supușii săi aleseră ca al doilea rege neatîrnat al țării pe Vladislav, cel mai mare dintre cei patru fii ai lui Cazimir. Această alegere, care fu primită fără a sta mult pe gînduri, rupea șubreda prietenie dintre unguri și poloni. Vladislav putu pătrunde pînă la Praga, și se încoronă în această capitală a Boemiei. În vară apoi, nemulțumiții din Ungaria, și mai ales din Ardeal, chemară pe fratele lui Vladislav, numit Cazimir, ca și tatăl său, ca rege al lor, în puterea drepturilor ce le avea de la mamă-sa. Cazimir cel tînăr se găti și el de plecare. El luă cu dînsul pînă și o mie de tatarî ¹¹⁸, și o mie de călăreți se cerură și lui Ștefan, prin trimesul Suhodolski. Acest ajutor, prevăzut în atîtea legături încheiate pînă acum, trebuia să aibă în fruntea sa pe fiul domnesc Alexandru, care era un băiețaș de vreo zece ani numai.

. Omul regelui găsi pe moldovean la Vaslui, subt arme, gata de a ține piept unei noi încercări de năvălire. În astfel de împrejurări, răspunsul, care se dădu la 20 iulie, din această tabără, fu acela ce se poate înțelege lesne. Copilul nu se poate trimete în războaiele străinătății, fiindcă e încă fraged și fără minte. Ostașii nu pot părăsi țara lor, pentru că Rađu abia și-a contenit prădăciunile, și cetatea lui cea nouă stă în coasta rănită a Moldovei. Craiul, căruia i se urează tot binele, tot norocul și toată izbînda pentru fiul său, e rugat să îndemne iarăși la pace

pe îndărătnicul domn muntean, să oprească pe un anume Stanislav de „Izchulche“ de a mai călca granițele și să nu mai îngăduie a se oploși în Polonia oameni cu scopuri rele.

Peste cinci zile de la această scrisoare, noul crai unguresc pleca spre țara unde-l aștepta trădare și rușine : bătrînul Cazimir primi deci fără supărare îndreptățirile lui Ștefan, îi făgădui că pribegii nu vor fi lăsați să urzească nimic, că liniștea se va păstra la hotare, că împăciuatorii se vor duce la Radu, și că, pentru ajutorul ce l-ar da domnul Moldovei acuma, ar primi, fără îndoială, la nevoia lui, alt ajutor. ¹¹⁹

El nu mai era de nevoie : înainte de a se încheia anul, principele Cazimir se întorcea ca fugar, și Matiaș se lăuda în toate părțile, după obiceiul lui, pentru o biruință pe care n-o cîștigase el. Dar dușmănia începută astfel avu urmări îndepărtate, și, cită vreme Matiaș trebuia să ție samă zilnic și de acest dușman, mîna lui nu se putea simți stăpînitoare în Ardeal. De altmintrelea, cită grijă avea acest rege de credincioși de felul lui Radu-vodă arată și porunca ce dădu el sașilor în 1470, tocmai în februar, cînd începuse războiul cu Moldova, ca să nu se mai prilejuiască foamete în Ardeal, trimițîndu-se, ca pînă atunci, ovăz, mei și orz în Țara Românească. Cînd Matiaș se coborî în Ardeal în mai 1471 ¹²⁰, Radu nu simți nici un ajutor din această apropiere a craiului de țara sa, pe care o bîntuia nenorocirea războiului. Dintre cei doi voievozi ardeleni, unul, Nicolae Csupor, era neconținut lîngă stăpînul său în luptele îndepărtate, în care și peri, iar celălalt, Ioan Pongracz, pe care Radu-l numește, în 1472, „fratele său“ ¹²¹, nici nu voia să audă de nevoile „frățești“ ale acestuia. Brașovenii prieteni dădeau destui bani pentru vistieria craiului lor. Din ce în ce mai mult, toată lumea privea pe frumosul domn muntean ca o unealtă fără voință a turcilor, în sama cărora îl și lăsau.

Ajutor nici de la turci nu putea să-i vie acelu pe care viața între dinșii îl pătase și-l înjosise așa de mult. Încă din 1469 se auzi, ca o solie de mîngîiere venind din Răsărit tuturor închinătorilor lui Hristos, că s-a ridicat în Asia un strașnic dușman al împărăției turcești, Uzun-Hasan, căpetenie a turcomanilor din șesurile fierbinți, că el a pus mîna pe trecătorile de munte care duc în Asia Mică și că, soț al Ecaterinei, fata împăratului din Trăpezunt, el umblă să cîștige, cu puterea, moștenirea hrăpită de sultan, a acesteia.¹²² Caramanul, un vechi dușman turcesc, și Sudanul păgîn al Egiptului și Siriei priveau cu bucurie isprăvile lui, și cel dintîi îi dădu și ajutor. Tatarii pustiului se îngrămădeau în lagărul lui. Sinope ar fi căzut, spuneau știrile din 1471, în mîinile noului mare împărat păgîn, și el s-ar găti să ia în Europa Galipoli, unde stăteau corăbiile lui Mohammed al II-lea.

Prin italienii cari se găseau pentru negoț în toate colțurile Răsăritului, și prin trimeși anume ai venețienilor, prin greci, de cari încă se aflau destui și pe la dînsul, învăță Uzun ce dușmani mai are turcul în lumea mare. În aprilie 1471, Matiaș al Ungariei fu înștiințat de un sol, întors din Roma, al regelui Georgiei, lîngă Caucaz, că și acest prinț se găsește împotriva lui Mohammed, fiind ruda și prietenul lui Uzun ; prin ianuar, oamenii acestuia chiar veneau prin Cetatea-Albă la Cracovia pentru a spune lui Cazimir despre biruințele cîștigate și a cere un ajutor ca să le poată duce mai departe. Ei se duseră pînă la Roma cu un călăuz polon, și Veneția, căreia i se scrisese de Uzun cu același scop, printr-o solie ajunsă în mart, trimise la dînsul pe Cattarino Zeno.¹²³

În 1472, steaua lui Uzun se ridica sus de tot în cerul biruințelor. Insemnatul oraș Tocat fu luat de dînsul cu sabia, și vestea despre aceasta se dădu și regelui Ungariei, cu nouă cereri de ajutor. În septembrie toată oastea turcească se strînse în tabără la Adrianopol, și trecerea începu în octombrie, pentru ca în primăvara și vara următoare

să se dea luptele hotărîtoare. Corăbii ale Apusului se iviră pe coasta Asiei Mici și luară, sub căpeteniei venețiene, portul Satalia, care mai văzuse izbînzi creștine. ¹²⁴

Ștefan se folosi de războaiele unora și ale altora. Ele îi dădură în 1472 odihnă și creșteri de putere. De frica vecinului, Radu stătu vara în tabără, de unde-l vedem odată întrebînd în Ardeal ce-l așteaptă din partea neîmpăcatului său dușman, pe o vreme cînd el aflase că nici al doilea voievod ardelean nu e în țara lui. Teama lui era cu atît mai mare cu cît Ștefan găsisese acum pe omul care putea să înlocuiască pe vrăjmașul său muntean.

Pe acest nou doritor al domniei muntene, cu toate primejdiile mari și puțina mulțumire și cinste ce erau legate de dînsa, îl chema Laiotă, adică așa ajunsese a-i zice ungerii, între cari bietul fecior pribeag de domn trăise din copilărie chiar. El avea cu adevărat numele de Basarab, care fusese și al celui dintîi voievod al Țării Românești care nu-și recunoscuse stăpîn — nume mare pentru un om mic, cum se întîmplă adesea. Era fiul lui Dan al II-lea, apărătorul țării sale împotriva turcilor ¹²⁵, așa încît își putea zice cu mîndrie, potrivit cu datina domnilor munteni de a-și pomeni în hrisoave părintele : „fiul lui Dan-vodă“. El avuse odată, cîteva clipe numai — înainte de 1453 — stăpînirea asupra Țării Românești. ¹²⁶ Apoi îl ținură sașii încă din 1460 — cînd se arăta gata să apere, cu 5—600 de oameni, Brașovul împotriva lui Țepeș ¹²⁷ — într-un adăpost lângă Sighișoara, unde era hrănit, în nădejdea foloaselor ce putea aduce în viitor, și alt Basarab. Erau tată și fiu, și trăiau bine împreună, împărțind piinea puțină a sărăciei. Ca să se deosebească unul de altul — lumea-i deosebea numind pe unul Laiotă, iar pe celălalt, care căpătase deprinderile crude ale lui Țepeș, Țepeș cel mic, *Țepeluș* — ei se înfățișau pe sine ca „Basarab cel Bătrîn“ și „Basarab cel Tânăr“. ¹²⁸

Ștefan chemă la dînsul pe Laiotă, din care făcu de acum înainte o sperietoare pentru bietul Radu. Acesta nu uită să vorbească în 1472 despre grija ce are ca Laiotă să nu-i năvălească în țară împreună cu ocrotitorul său, Ștefan-vodă ¹²⁹; el aruncă, scriind brașovenilor, asupra lui vina că ar fi „mîncat” niște oi cu oștenii lui. ¹³⁰ Din Laiotă pribeagul Ștefan era să facă peste puțin timp un domn așezat în scaunul lui.

El izbîndi și în altă parte tot în 1472. De mult secuii deprinsese frica jafurilor lui. Acum, în 1472, cînd și al doilea voievod ieși din Ardeal, Ștefan era adevăratul lor stăpîn. Dacă el n-ajutase cu armele pe principele Cazimir, ales în iunie 1471 rege al Ungariei, el făcuse ca secuii să i se închine, să jure „în mîinile lui” credință către craiul cel nou, din Polonia. ¹³¹ Scaunele Odorheiului și Ciceilui — căci secuimea se împărțea în scaune, care erau ca ținuturile noastre — îi dădeau lui, ca regelui pînă atunci, dajde, și, mai mult decît atîta, se îndatorise a-i trimete la oastea ce ar fi să adune tot al zecelea om dintre luptătorii lor. ¹³²

Sigur acum de pretutindenii, domnul Moldovei serbă la 14 septembrie a doua căsătorie a sa. Mireasa, Maria, venise acum din părțile Crîmului. Aici, pe lîngă genovezii de pe coastă, pe lîngă tătarii dinăuntru, era și un mic ținut neatîrnat, pe care-l stăpînea din cetățuia sa, închinată sfîntului Teodor — de unde i se zicea de italieni *Tedoro* — domnul Mangupului. Neamul stăpînitorilor acestora era de mare obîrșie : cel dintîi dintre dînșii, Alexie, venise din Trapezunt, unde a fost, pînă în 1461, împărăție grecească. El și urmașii săi au purtat deci coroană pe cap și haine pe care se desfăcea în fir de aur vulturul cu două capete. Alexie lăsă mai mulți fii, dintre cari unul, Olobei, luă în stăpînire întreg Mangupul. După el se întîlnește Isac, care avea un frate Alexandru. Isac

stătea încă din 1471 în legături strînse cu domnul moldovei¹³³, și genovezii din Caffa îl puneau, de voie, de nevoie, să stăruie pe lângă acesta pentru interesele lor. Sora lui Isac deci, Maria, ajunsese doamnă în Suceava.¹³⁴

Maria nu se învrednici de mai multă fericire decît Evdochia de la Chiev, întîia soție a lui Ștefan. Ea n-avu copii : lângă dînsa, doamna stearpă, crescură copiii din flori ai bărbatului ei, Alexandru, Bogdan, Petru și acel Iliș, care se vede o singură dată în 1472, septembrie, pe vremea nunții¹³⁵, și va fi murit îndată după aceea ; în sfîrșit, fetița Evdochiei, Elena. Coborîtoarea împăraților grecești din Asia văzu lucruri grozave în scurta ei viață : fratele său mai mic ucise pe cel mare, și în 1475 veniră la Mangup turcii, cari măcelăriră neamul întreg, afară de un singur copil, care se turci, murind și el astfel pentru ruda lui înstrăinată în Moldova. Bisericele împodobite cu chipuri încoronate fură dărimate, și cetatea, cu ținutul ei, în care se numărau 30.000 de case, ajunse pustie.¹³⁶ Peste doi ani de la această grozăvie, la 19 decembrie 1477, Maria se stîngea în Suceava, după ce simțise, pe lângă nenorocirile neamului ei, spaima celor două războaie ale soțului ei cu turcii, după ce fugise în 1476 înaintea aceluiași oștiri păgîne care nimicise pe cei de acasă. Mormîntul ei se vede și astăzi la Mănăstirea Putnei : acoperămîntul împodobit cu fir o înfățișează în lungi veștminte scumpe, purtînd o cunună mai înaltă decît a domniei Moldovei și păzită de vulturul împărătesc cu două capte, stema strămoșilor ei, Comnenii.¹³⁷

În 1473, urmînd lupta între craiul de la Apus și cel de la Răsărit, polonii pun în vederea împăratului că Matiaș va fi lovit în același timp de trei oștiri, dintre care una va fi a lui Ștefan.¹³⁸ Acesta nu fu întreat, desigur, și gîndurile lui mergeau aiurea decît spre asemenea cîmpuri de luptă, ce-i erau cu tîtul străine. Tot așa de fără urmări pentru dînsul fu și planul regelui ungar de a se

împăca, luînd pe Hedviga, fata cea mare a lui Cazimir, și, ca zestre, între altele, și Moldova, ca și cum aceasta s-ar fi alipit de la sine la stăpînirea unui astfel de mire lacom. ¹³⁹ Nici năvălirea tătărească ce se revărsă asupra părților Chievlui nu-l atinse. ¹⁴⁰

Din Răsărit veneau însă știri de mari războaie, care țineau pe loc și oboseau puterea turcească. Teama de o nouă biruință a lui Uzun-Hasan era așa de mare pentru Mohammed, încît toți ostașii săi, toți ienicerii, spahiii, de pe toate moșiile, fură culeși și trimiseși în Asia. Numai la Adrianopol o mică oștire apăra pe Gem, fiul cel mai mic al sultanului, rămas pentru a cîrmui pămînturile europene ale neamului său, Ali-bei, fiul lui Mihalogli, plecă de la Dunăre, și el se luptă la Eufirat cu perșii; Omar, fiul lui Turakhan, care fusese numit, pentru vitejia arătată în 1462 împotriva lui Vlad Țepeș, pașă în Tesalia, căzu de sabia dușmanilor. Beglerbegul Rumeliei, căpetenia celei dintii oștiri, pieri și el în această luptă nenorocită, împreună cu doisprezece sangeaci sau guvernatori cu dreptul de a purta steag. E adevărat că la 26 iulie Mohamed al II-lea izbuti să învingă hotărîtor pe Uzun însuși, care venise cu doi fii, dintre cari unul fu ucis. Însă pierderile turcilor fură mari. „Otomanul“, scria mai târziu turcomanul către Ștefan-vodă, „a înfrînt o pîrtică dintre ai mei, dar, unde mi-a fost ucis unul, zece din ai lui au picat“. ¹⁴¹ În Polonia se zvoni că și lupta aceasta ar fi fost o biruință a lui Uzun și că sultanul ar fi fugiț spre Constantinopol, unde se știa că se luau măsuri de apărare. ¹⁴² De fapt, și învingătorul, și învinsul se putură întoarce în sălașele lor de iarnă, și zguduitura fusese așa de puternică pentru turci, încît se luară măsuri ca o răscoală să nu izbucnească în Bosnia și Serbia, unde începuse a se clădi, încă din iunie 1471, cetatea Șabaț. ¹⁴³ Uzun-Hasan nu-și pierdu nădejdea de a răpune pe turci în Asia, și, la începutul noului an musulman, el trimese la „domnii frîncilor“ din Europa pe medicul său Isac-beg,

pentru a li cere ajutor. Isac veni pe drumul cel drept al Caffei, dar trecu, îndreptându-se spre Apus, unde erau Venetia și papa, sprijinatorii tuturor silinților împotriva sultanului, și prin Moldova. Către stăpînul acesteia el aducea o scrisoare a lui Uzun, în care el deslușea cele întîmplate în anul trecut și cerea ca Ștefan să-l ajute a răspîndi în lumea creștinilor faima isprăvilor și mărimea planurilor sale.¹⁴⁴

Astfel se îndemnă Ștefan-vodă să dea lovitura cea mare lui Radu, adică turcilor rupti de oboseala războiului asiatic.

La 29 octombrie 1473 se știa la Ragusa, pe malul Mării Adriatice, unde veneau neconținut ștafete din orașele turcești, că sultanul e încă în Asia și că nu e sigur dacă el va ierna în Brusa sau în Constantinopol.¹⁴⁵ La 8 novembre, domnul Moldovei, plecat deci cu vreo săptămînă înainte, se afla la Milcov, și aici, dînd steaguri cetelor sale, el porunca războiul împotriva vecinului. Radu era înștiințat de ce-l așteaptă, și el își strînsese boierii și gloata. Abia la 18 ale lunii se dădu lupta la un vad¹⁴⁶, departe trei zile de București, deci chiar lîngă graniță, la Rîmnicul-Sărat. Turcii, de tot puțini, ce se aflau în oastea munteană, nu putură opri fuga lui Radu, învins după o frămîntare de trei zile, care arată că și în acest vlăstar al lui Vlad Dracul se deștepta în unele împrejurări îndărătnicia, cerbicia și căcească a neamului său.

Ștefan se luă pe urmele lui, și nu se opri decît înaintea cetății de pe Dimbovița a Bucureștilor. Întări-turile cetăților muntene erau foarte slabe : un șanț noroios și pari bătuti unul lîngă altul. Hrana lipsea în Bucureștii prinși pe neprevăzute și din satul cărora fugise locuitorii. Mai sigur era Giurgiul, din apropiere. Radu știa că o vistierie ca aceea ce ascunsese în curțile sale bucureștene se poate face la loc din dăjdi și dijme, că nici o primejdie decît a unei robii încunjurate de toată cinstea nu ame-

nința pe doamna sa, Maria, și pe cele două fete, dintre care una se chema tot Maria, ce se aflau lângă dînsul. Pe cînd pentru el a fi prins însemna tăierea capului înaintea lui Laiotă, care se bucura în tabăra lui Ștefan de prada sa apropiată, strînsă în unghiul morții acuma. În noaptea chiar cînd moldovenii își învîrtiră caii sub movila pe care se înălța cetatea, el se strecură în pădurile apropiate ale Cotrocenilor, și îndată ocrotitorii din Giurgiu îl avură în mijlocul lor.

A doua zi, la 24 novembre, Ștefan-vodă și vodă Laiotă puteau să intre în voie în Bucureștii cari nu mai aveau de ce să se apere. Ștefan încărcă vistieria fugarului, făcu loc între boierii săi doamnei și celor două domnițe, niște fetețe încă, dintre care una era să-i fie mai tîrziu soție. ridică mulțimea de steaguri din biserica curții, și, după obișnuitele ospete de trei zile, el se întorcea înainte de sfîrșitul lunii spre Suceava. De aici, el trimitea în decembrie regelui Poloniei douăzeci și opt de steaguri, care mărturiseau pentru oricine biruința pe care o vestea în scrisorile sale. Primirea lor se făcu la Wyslicza în Galiția, unde trecuse Cazimir din Cracovia, pentru a petrece sărbătorile, la 16 ianuar 1474, într-o duminică. ¹⁴⁷

Laiotă rămăsese domn muntean, măria-sa Basarab cel de-al doilea. El domni însă o lună în capăt, de la 24 novembre la 23 decembre. În adevăr, turcii se întorsese acum din Asia, și pe toate drumurile Balcanilor roiau cetele lor care apucau spre moșiile, orașele, cetățile unde erau obișnuiți să stea. Pacea cu Uzun-Hasan se socotea ca sigură, și sultanul nu oprise în iernatece pe nimeni, rămîind numai cu ienicerii săi. Cînd auzi despre ce îndrăznise a face domnul moldovean în lipsa sa, el porunci îndată noului begleberg al Greciei, stăpînul tuturor ostașilor din Europa, bosniacul Soliman-beg Eunucul (Hadîm, Hadîmbul), să pedepsească pe călcătorul de pace,

care nu-și plătitese nici birul pentru anul acesta, să gonească pe omul de paie adus de dînsul — în care însă unii văzuse pe Vlad Țepeș însuși, care stătea acum liber la Buda și dorea să tragă în țeapă iarăși oameni, pe cînd în închisoare trebuia să se mîngîie cîț șoareci și paseri — și să așeze în București iarăși pe credinciosul Radu.

Știrea despre luarea acestor măsuri de răsplătire sosi la Ragusa prin solii orașului plecați din Constantinopol la 28 decembrie. ¹⁴⁸ Încă de la 23, cu două zile înainte de Crăciun, Laiotă fusese bătut de o armată de 15.000 de turci, pe care nu avea cu ce s-o înfrunte. Învingătorii săi, oaste mai proastă a sangeacilor de margine, navrapi sau azapi dintre acei ce puteau prăda singuri, dar nu se puteau lupta fără ieniceri, se luară după dînsul, care fugea la „părintele“ său din Moldova. Ștefan nu se aștepta la această răpede schimbare a lucrurilor, și ei putură pătrunde pînă la tîrgul de vamă, neîntărit, al Birladului.

Cînd domnul se coborî însă în Țara-de-Jos, făcînd tabără la Vaslui, unde stătu pînă în februar, jefuitorii plecară, zburătăcînd îndărăt, spre a căuta, în Țara Românească, a păgubi și ucide pe boierii ce se dăduse de partea domnului de patru săptămîni. Aici, la Vaslui, îl găsiră pe Ștefan trimeșii poloni, Byszowski și Suhodolski, cari aduceau îndoita făgăduială că oastea Podoliei va veni în ajutor și că se va stăruii pentru pacea cu Radu. Ajutorul nu sosi, firește, niciodată, iar cît pentru împăcăciune, Ștefan, încă în tot focul miniei sale, răspunse că nu-i trebuie, căci Radu e una cîț turcii.

Domnul va fi stat în lagăr, unde-și adusesese doamna, pe fiul cel mare, Alexandru, și pe fată, Elena, pînă ce se văzu în mai că beglerbegul pleacă asupra Albaniei și că el va avea deci liniște în acest an.

Liniștea aceasta o mai asigura o împrejurare cu totul neprevestită. Radu nu se putu bucura de izbînda pe care i-o cîștigaseră turcii. Cine știe cum, bietul om muri — mai curînd într-o ciocnire cu oamenii lui Laiotă, pe care fără îndoială că Ștefan îl trimisese iarăși, din tabăra sa, și-i dădu neconținut ajutor. ¹⁴⁹ Laiotă era un om fără conștiință și fără recunoștință, între altele și fiindcă era foarte slab și fără prieteni. Putea el să se încumete a rămînea domn fără voia turcilor ? Și puteau să-l respingă aceștia, cari nu mai aveau nici un fiu de domn la dinșii, cînd el venea să ceară acum iertare sultanului, făgăduind bir și aducînd bani ? El aduse și în oastea turcească — al cărei rost în Asia, împotriva lui Ūzun-Hasan, nu se încheiase cu totul atunci cînd scrisorile acestuia răscoleau toată lumea creștină pînă în Franța ¹⁵⁰ — un ajutor de cîteva mii de oameni. ¹⁵¹ la 26 iunie el se întorsese și vestea brașovenilor că „și-a făcut pacea“ cu Împăratul păgîn. ¹⁵²

Își stricase însă pacea cu creștinii. Deocamdată întoarcerea lui Laiotă se făcu în liniște, căci, după ce i se luase lui Ștefan grija turcilor, cari duceau acum cu multe greutăți impresurarea cetății Scutari în Albania venețienilor, venise grija tatarilor. Crîmlenii, subț călăuzirea unui fiu al lui Hagi-Ghirai, Aidar (Haidar), prădară strașnic, la sfîrșitul lui iunie, în preajma Nistrului, pînă subț zidurile Cameniței ; palatinul polon, Mihai Buciațchi, fugi înaintea lor. În același timp, însă, trimeși ai sultanului ajunseră în Moldova, și ei cerură lui Ștefan următoarele lucruri, pe care le putea da numai un învins fără nădejde : ieșirea moldovenilor nu numai din Chilia, ci chiar din Cetatea-Albă, și plata birului rămas în urmă. ¹⁵³

Era să fie deci război cu turcii, un mare război, hotărîtor pentru soarta românimii întregi. Nimic nu-l mai putea înlătura. Și dacă Laiotă, credinciosul sultanului, va

fi, în clipa cea grea, domn al Țării Românești, năvălitorii vor putea pătrunde pînă la Milcov, și neconținut ei vor avea hrana lor din grănare românești. Nerecunoscătorul trebuia înlăturat.

Pentru această goană de domn, Ștefan găsi un ajutător. În 1474, voievozii Ardealului erau Ioan Pongrácz și Vlasie Magyar. Acesta din urmă ținea la dînsul pe Basarab cel Tânăr, care, de cînd Laiotă era om turcesc, va fi căutat într-una să fie pus în locul lui. Dacă ar fi cerut porunci de la regele Matiaș, care stătea acum departe, în Silezia, la Breslau, cu totul cuprins de alte interese, i s-ar fi răspuns să nu tulbure liniștea la acest hotar. Dar de mai multă vreme voievozii Ardealului se deprinseseră a lua de la sine hotărîrile lor, pentru care fapt ei răspundeau. Între Ștefan și voievodul din Ardeal se făcu o învoială, în puterea căreia Laiotă trebuia să fie înlocuit cu Basarab cel Tânăr într-o îndoită năvălire de iarnă.

La 1 octombrie, deci; Ștefan era înaintea cetății Teleajinului, căci încă de la înfrîngerea lui Radu muntenii nu mai stăteau în Crăciuna și în ținutul Putna, așa încît singura piedică în calea dușmanului era această cetate din Prahova. Pîrcălabii fură tăiați, familiile lor, averea lor prinse. Vlasie Magyar sau mai de grabă vicevoievodul și comitele secuilor, Ștefan Báthory, care fusese de față la Baia și se încredințase cu ochii săi de vitejia și hotărîrea moldoveanului, sosi cu Basarab cel Tânăr în același timp : respins întîi în întîlnirea de la 5 ale lunii, el răzbi la 20 pe Laiotă.⁵¹⁴

Turcii zădărnicează însă aceste biruinți. Văzînd că orice silinți nu izbutesc în Albania, sultanul îndreptă pe Soliman beglerbegul asupra Moldovei, cu porunci să aducă de barbă pe voievod, să ierneze la Cameniță și de aici să se arunce asupra leșilor și ungurilor. Ștefan se dădu îndărăt față de cele dintîi cete ale turcilor care trecură Dunărea

în ajutorul lui Laiotă. Iarăși el făcu tabără la Vaslui, ca și la începutul anului : aici primi el pe trimesul venețian Paul Ogniben, care se întorcea din Persia, de la Uzun-Hasan, și-i dădu, la 29 novembre, o scrisoare către papă, asigurînd pe acest căpitan firesc al întregii creștinătăți amenințate că a primit vești de la Uzun prin solii acestuia și prin Ogniben, și că, despre partea lui, e hotărît „a se lupta din răspuțeri pentru creștinătate“. ¹⁵⁵ Totuși, de nicăieri nu-i venise nici un ajutor însemnat decît secuii — vreo 5.000, după mărturisirea lui Ștefan însuși către regele Poloniei — și, pe lângă dînșii, ostași unguri — 1.800, după socoteala regelui Matiaș. Pe aceștia îi lăsase pe toți, comitele secuilor întorcîndu-se acasă, căci Ardealul n-avea voie să înceapă un război, plin de urmări, cu turcii înșii. Basarab cel Tânăr se afla și el pe lângă Ștefan, cu cîțiva fugari. În tabără, între „viteji“, curteni, hînsari, boieri, în mijlocul țărănimii care venea din munți și văi la tabăra lui vodă ca să apere țara, țara lui și țara lor — frumoși luptători simpli, cu căciuli înalte, lungi plete și ochi de foc, purtînd unelte de muncă prefăcute în unelte de luptă și arcuri atîrnate pe umeri ¹⁵⁶ — el petrecu sărbătorile de iarnă cu mai multă evlavie decît totdeauna. La ospețele de Crăciun păharele păreau a cuprinde pentru mulți, pe cari trebuia să-i aleagă soarta, împărtașania, sfînta împărtașanie cu neamul lor, înaintea morții. Cu toții se legară a posti patru zile cu pîne și apă dacă Dumnezeu va scoate din primejdie pămîntul osteneților lor.

Căci în zările albe ale miczului iernii înaintau mulțimile negre, zecile de mii de dușmani, ieniceri, spahii și gloată, ca lupii flămînzi.

CARTEA IV
LUPTELE CU TURCII

LUPTA DE LA PODUL-ÎNALT

Ștefan avea deci o oaste de țărani; vreo treizeci de mii de țărani, din Nistru — pe unde nu erau încă rușii — în munte, din codrii Bucovinei — pe unde nu erau încă nemții — în Dunăre. Vodă-i chemase la vînătoare de iarnă în pădurile Vasluiului și Tutovei, și ei veniseră făcîndu-și cruce la plecare, obișnuita lor rugăciune fără cuvinte, care se ascultă în ceruri. Erau tot vînători pricepuți și ageri, din neam în neam; astfel, ei își îndepliniră sarcina cu destoinicie: mînară fiarele în hățiș și le uciseră.

Soliman Eunucul, beglerbegul Greciei, veni la Dunăre cu vreo 100.000 de ostași, în stare să se lupte cum trebuie, și cu vreo 20.000 de țărani creștini din Bulgaria, care deschideau drumurile și duceau carele cu proviant. Cu dînsul se unise, poate aici, în preajma apei, amîndoi feciorii lui Mihalogli, stăpîinii temuți ai acestei granițe dunărene. Domnul muntean, bietul Laiotă, care totuși în fundul cugetului — ca oricine din neamul său — era mai bucuros să fie cu creștinii, cu toate că nu putea fără învoirea și sprijinul păgînilor, fu silit să-și adune boierii și satele, pentru a merge, cu inima frîntă și fața acoperită de rușine, în urma turcilor ce veneau ca să dărime o domnie românească, să piardă o parte din poporul lui.

Dunărea se trecuse foarte lesne pe la Nicopol. Nu era nevoie de nici o corabie, căci iarna întinsese de la un mal

la celălalt podu-i de gheață ninsă. Salahorii bulgari făcură drum larg prin zăpadă și dreseră podurile peste râpi, bălți și riuri. Hrană era din destul, cât timp se străbătea pământul supus al Țării Românești. Iarna se îmblinzea, tăindu-și gerul, așa încît și ea se arăta priincioasă năvălitorilor.

Așa se ajunsese la Milcov. De aici însă pînă la adăpostul măcar al dușmanului nevăzut — undeva, în vreo pădure neagră, lîngă o apă prăpăstuită — mai era drum.

Căldura desfundase drumurile, încase ogoarele, slăbise gheața întinsă de asprul decembre asupra apelor. Sara și dimineața, zarea se pierdea în neguri, în care se năzăreau stafii de luptători pentru turcii obosiți, cari aveau pe sufletul lor povara înfrîngerii proaspete de la Scutari. După ce se trecu Siretul, rîul de graniță, pustiul se deschise pretutindeni : înaintea lor, în dreapta, în stînga ; satele erau o grămadă de dărîmături ; focul pus, fără părere de rău, de țărani plecați la oaste, ale căror familii erau adăpostite departe în Țara-de-Sus, sau spre munte, nimicise căsuțele și bordeiele. Apă nu se găsea decît în bălțile otrăvitoare. Neconținut se așteptau care cu pine de la munteni, căci Moldova nu voia să-și hrănească dușmanii.

Drumul fusese ales foarte rău, numai cu gîndul de a găsi mai răpede pe Ștefan, de a-l zdrobi, a-l „prinde de barbă“, cum era porunca, a supune Moldova și a prăda apoi la răsăritul și la apusul ei. Pe malul drept al Siretului se urca larga cale a negustorilor, care ducea la capitala țării. Dincoace, intrai curînd în ținutul dealurilor îngrămădite, văilor înguste, rîurilor cu maluri înalte, mlaștinilor făcute de ploii în adîncuri. Nenumărata mulțime frămîntă mocirlele cîteva zile, în umezeala rece a dezghețului, nutrită neîndestulător și fără rînduială, hărțuită de dușmanul veșnic ascuns, care ucidea fără greș pe cercetași, pe vînătorii de pradă și de hrană, pe bolnavii rămași în urmă și pe cei ce rătăceau.

Lui Ștefan, care vedea cum norocul vine spre dînsul, locurile acestea îi erau bine cunoscute. În codrii Vasluiului, pe cari vara îi curățise de smîrcuri, văzuse el pe tatăl său, Bogdan-vodă, strivind pe poloni, dîndu-li jos de pe cai căpitani, morți, silindu-i să părăsească pămîntul de pustiu și curse al Moldovei. Nu tocmai departe de Crasna, care văzuse biruința de la 1450, el își așază oștile în calea turcilor.

Stătu pe drumul de negoț care ducea la Cetatea-Albă, pornind tot din Suceava. Dușmanii veneau de la Bîrlad, trecuseră de Vaslui și acum ei apucau spre Iași, unde erau curți domnești din timpuri mai noi. În locul unde pîriul Racovățului se varsă în Bîrlad, făcînd o mlaștină între păduri, trecerea era deosebit de primejdioasă. Un pod de lemn lega cele două rîpi ¹⁵⁷, pod bun pentru drumeții obișnuiți, chiar și pentru carele de marfă ale liovenilor, dar cu totul nepotrivit pentru a ține greutatea cămîlelor, a tunurilor, a miilor de cai, a zecilor de mii de oameni — bulucul, veșnic îngrămădit, al turcimii. Din desișuri, guri de tun, ca niște ochi de mort, pîneau podul deasupra prăpastiei umede. În marginea codrului așteptau secuii cu săbiile. Iar în fund ardeau în noaptea de ianuarie, a treia zi după Sfîntul Ioan, nouăsprezece ale lunii, focurile la care se încălzeau țărani în cojoace, cu arcele pe umeri și ghioagele rezemate de fagi și stejari. Ștafetele spusese că turcii se apropie, că sînt la cel din urmă popas și vor veni o dată cu ziua.

Se ridică atunci o dimineață care nu sîmăna cu dimineața roșie a înfrîngerii polonilor. Acum era o dimineață oarbă, cu neguri groase lăsate pe lumina ei. În chiote de îndemnare și de îndreptare, venea îpvălmășala de călăreți a beglerbegului prin glia cleioasă, tăiată de mărăcini și de lașurile buruienilor uscate. Cei ce apucară a răzbate se

suiră pe scîndurile podului, grăbiți spre moartea ce pîdea în ceață.

Tunarii țintiră după zgomot, din amîndouă laturile drumului mare, și podul se prăbuși în răcnetele de spaimă și durere pe care le înăbuși îndată chiotul ce cutremură pădurea. Ca o ploaie deasă și iute, ropotiră îndată săgețile: erau așa de mulți dușmanii, așa de învălmășiți în strîmtoarea pieirii — Termopile ale neamului nostru — încît arcașii nu puteau greși. Ele veneau din toate părțile, mîinate de un vîrtej de ură. Fuga era cu neputință : gloatele nebune se împingeau tot înainte, și cei din urmă, grăbiți să răsufle în larg, nu știau ce oprește pe cei dinșii.

Groaza dădu aripi acestora. Un iureș puternic, și poate pădurea blăstămată își va pierde farmecul ucigaș! Strivind trupuri care făcuseră a doua oară un „pod înalt“ deasupra rîpei în care curgeau acum valuri roșii deasupra tinei, spahiii în haine bogate, pe cai arăpești, se aruncară asupra izvorului săgeților. Secuii fură călcați în picioare și se împrăștiară lăsînd multe trupuri în urmă. Ei erau străini, și fuga nu li descoperea căminurile. Țăranii știau însă ce-i așteaptă pe dinșii și pe toți ai lor, din neam în neam, dacă se vor clinti dintre copacii aceștia ai codrului, dacă o spărtură se va face în zidul lor de piepturi goale. Topoarele, securile, ciomegele, ghioagele bătură turbat asupra haitei lupilor ; coasele începură să taie holda cruntă a picioarelor cailor turcești. Cu cît ținea mai mult frămîntarea, cu atîta amestecul se făcea mai strașnic în desișul zăpăcit al dușmanilor. Ei nu mai știau nici pe cine au în față, nici pentru ce se luptă. Sultanul nu era în mijlocul lor ca să strîngă pe toți în jurul lui și să-i îndrepte, pe cînd dincolo domnul călăuzea toate mișcările. Ziua nu se limpezise încă pe deplin, cînd toată puterea vrăjmașă pedestrimă, călări, salahori, tunuri, lăsă lunca singeroasă și fugi, cete,cete, în toate părțile.

Și în ziua aceea de marți, a desăvîrșitei biruințe — cea mai mare din viața lui Ștefan și asupra celui mai puternic

dușman — și miercuri, și joi, pîlcuri de vînători se ținură în urma dușmanilor. Mlaștinile îi înghițeau, pădurile îi prindeau în brațele lor negre, dîndu-i în puterea românilor, gheața rîurilor se sfărîma, prăbușindu-i în adîncimi. Secerișul de iarnă al trupurilor urma ziua și noaptea.

Unii dintre învinși avură mai mult noroc în nenorocirea lor și nemeriră la vadul cel mai apropiat, al Obluciței, care ducea la Isaccea, pe pămîntul turcesc al Dobrogei. Alții crezură că se asigură mai bine năpustindu-se peste Siret înapoi în țara lui Laiotă. Dar acest domn slab era necredința în chip de om. El știa că în tabăra lui Ștefan se află Basarab cel Tânăr, care cercase în toamna trecută să-i smulgă domnia; el vedea că turcii nu pot răpune pe puternicul domn moldovean, el se aștepta ca ungurii din Ardeal, cari primiseră cu cea mai mare bucurie vestea izbîndei lui Ștefan¹⁵⁸, ca însuși craiul Mățiaș, care răspîndi îndată în lumea întreagă vestea isprăvii strălucite pe care-o făcuse voievodul său moldovenesc, să se amestece îndată în afacerile răsăritene. Astfel, ca să se îmbuneze cu creștinii dimprejurul său, el lovi cîteva frînturi de oaste turcească ce-i rătăceau prin țară, privită de turci ca a lor, și trimese unui prieten ungar un steag ca dovadă a vitejiei sale¹⁵⁹. E drept că și în lupta de la Podul-Înalt el pare să fi cruțat pe români, cruțîndu-se și pe dinsul, adică neamestecîndu-se mai de loc în crîncena învîlmășală.

Din partea lui, Ștefan rămase în locul unde învinsese. El puse să i se aducă înainte prinșii, foarte mulți la număr, cari scăpaseră de moartea în luptă numai ca să găsească pe urmă una mai puțin cinstită și mult mai dureroasă. Mulți erau fii de oameni vestiți și bogați, așa încît boierii lui Ștefan vorbeau de răscumpărarea lor. Dar domnul nu voi să audă de tîrguială pentru a da drumul acelor cari-i călcăse țara în picioare și întinseseră o mîină îndrăzneată către cununa sa. „Dacă aveți atîția bani și

putere, ce-ați căutat aice la mine ?”, striga el nenorociților, cari fură înfiți în țepile ce împodobiră sălbatec mlaștina cruntă. Singur fiul lui Isac-beg, din marele neam al lui Evrenos-beg, ce se luptase cu Mircea, domnul muntean, fu cruțat de această cumplită moarte.

Se făcu apoi postul de pîne și apă care se juruise lui Dumnezeu în clipele cele grele al așteptării. Apoi țaranii se împrăștiară pe la satele unde în curînd mîinile lor de viteji erau să trezească sămănăturile noi. Iar „Ștefan-voievod, cu mila lui Dumnezeu” — și a nici unui om de pe pămînt! — „domn al Țării Moldovei”, stînd în scaunul său din Succava, pe care nu-l putuseră răsturna dușmanii, scria, la 25 ianuar, întregii creștinătăți cele ce se întîmplase, cu ajutorul celui ce sprijină dreptatea, în lunca Birladului. „Cînd am văzut noi așa o oaste mare — spune el tuturor acelor oameni vestiți cari nu prea auziseră de dinsul pînă atunci — ne-am ridicat vitejește cu trupul nostru și armele noastre și li-am stătut împotriva, și, cu ajutorul lui Dumnezeu, cel atotputernic, am învins strașnic pe acei dușmani ai noștri și ai creștinătății întregi, și i-am sfărîmat, și i-am călcat în picioare.”¹⁶⁰

Mohammed al II-lea, care era acûm un om bătrîn și, mai mult încă, un om îmbătrînit de gînduri prea mari și de prea multe silinți, fu lovit în inimă de vestea nenorocirii din Moldova. Mai multe zile în șir el nu primi pe nimeni; pregătirile sale pe apă, de care se temeau atîția, fură deocamdată întrerupte ; Ali-beg fu aruncat la închi-soare ca cel cunoscător al lucrurilor românești, asupra căruia apăsa mai greu răspunderea celor petrecute.¹⁶¹ Văduva lui Murad, mama vitregă a sultanului, Mara, fata despotului sîrbesc Gheorghe, recunoscu față de trîmesul venețian că așa o înfrîngere n-au mai avut să îndure turcii.¹⁶²

Însă cel mai mare dintre sultanii pe cari-i avuse pînă atunci turcii, cuceritorul Constantinopolei, al Serbiei, al

Bosniei, al Caramaniei, nu era dintre aceia cari-și dau înapoi mâna după ce n-au izbutit într-o lovitură dintii. El se hotărî să meargă însuși ca să pedepsească pe Ștefan, și strînse în același timp o minunată flotă cu peste trei sute de corăbii, pline de azapi și de cîțiva ieniceri. La 19 mai corăbiile ridicară ancorele lor din portul capitalei turcești, și, peste două zile, Mohammed însuși își strîngea cortul pentru a merge la Adrianopol.

Acum era vremea ca toți lăudătorii lui Ștefan să arate prin fapte că-i sînt recunoscători pentru ceea ce făcuse el în folosul creștinătății.

Datoria aceasta față de el și față de dînșii toți atîngea întii pe regele Poloniei, căruia Ștefan îi făcuse atîtea jurăminte, căruia și acum îi închinase treizeci și șase din steagurile culese la Podul-Înalt.¹⁶³ Lui îi scrise deci în cuvinte mai călduroase și mai mișcătoare, la această mare nevoie a sa cerîndu-i, încă din mart, 2.000 de ostași deprinși și la apărarea cetăților, ca să-i așeze în Chilia și Cetatea-Albă, de care turcii se apropiaseră pe gheață și în năvălirea lor trecută.¹⁶⁴ Mai voia, pe lîngă aceasta, ca oastea Rusiei vecine să se adune la Nistru, ca porțile Cameniței să-i fie și lui deschise la o nenorocire și ca însuși craiul să se grăbească a-i veni în ajutor, cu toate puterile.

Mulți dintre poloni chiar găseau că așa se cuvine a se face. Dar măria-sa craiul Cazimir era un om greoi, care se mișca mai ales cu greu cînd la capătul drumului îl aștepta un adevărat război, plin de răspundere. Trecuseră două săptămîni de la plecarea lui Mohammed al II-lea din Constantinopol, și acest trufaș ocrotitor al Moldovei, mare la vorbe și încetinel la mișcări, era abia la Lublin. Aici stătu de la 5 iunie pînă la 20, și cînd, peste două zile de drum, el ajunsese într-un loc încă foarte depărtat de Lemberg, necum de Moldova, ce ardea de nerăbdare, i se aduse vestea că ostașii coborîți din corăbiile turcești au luat, la 6 ale lunii, capitala negoțului Mării Negre întregi,

Caffa, de care aveau atîta nevoie negustorii poloni. Cazimir crezuse că a făcut totuși ceva de folos, poftind pe sultan, printr-un polon prins în lupta de la Varna, la 1444, și care știa astfel turcește, să nu cumva să se atingă de Ștefan-vodă, care stă subt aripa sa, de vultur trindav!¹⁶⁵

Să fie unгурul mai bun decît leahul, își zise Ștefan, în fața căruia norul turcesc se ridica tot mai sus în văzduhul străbătut de fulgere războinice. Învinsul de la Baia era, fără îndoială, un om viteaz, un om ager, și neamul lui Ștefan era și neamul părintelui acestui rege! Străbunii mării-sale unгурului Matiaș purtaseră căciulă, cămașă de cînepă și opinci și tăiaseră mămăligă pe talger de lemn, ca și învingătorii de la Podul-Înalt, sărmanii țărani ai Moldovei! Înainte de această luptă și în cursul ei chiar, unгурii se luptaseră alături cu oamenii lui Ștefan. [...]

Un întii sol, om de rînd, nu ceru regelui alta decît să făgăduiască lui Ștefan un castel în care să se poată opoși în Ardeal, dacă l-ar răzbi turcii, și cărți de trecere pentru trimeșii de cinste, pe cari i-ar îndrepta spre dînsul. Cărțile se dădură, iar pentru cetate se lăsă hotărîrea pe mai tîrziu.¹⁶⁶ Se dădură și porunci în secuime pentru ca moldoveanul să capete trei sute de luptători de acolo.¹⁶⁷

În mai încă, porniră spre curtea lui Matiaș craiul, care lăsase acum războiul din Silezia depărtată și se găsea în capitala sa din Buda, trei mari boieri ai Moldovei: bătrînul Stanciu, fost pîrcălab și fruntașul boierimii moldovenești, apoi Duma, fiul lui Vlaicu, deci vărul lui vodă, și spatarul Mihai, un sfetnic mai tînăr. Ei cereau să vie cu dînșii oameni regali, cu cari să se poată înțelege de-a dreptul stăpînul lor.

Dar aceștia zăboviră. În lipsa lor, Ștefan luă ultimele măsuri pentru apărarea sa. Vasluiul pîrîndu-i-se prea apropiat de dușmani, prea cunoscut acestora prin cele ce pățiseră acolo, el își întări tabăra la Iași. Cînd auzi că

ținta corăbiilor turcești, pe care le călăuzea Ahmed-pașa Știrbul, un vestit căpitan ce se luptase de curînd și în Asia, e Caffa, el trimise în Crîm pe cumnatul său Alexandru, ca să apere Mangupul cu ostași moldoveni. Alexandru se sui la Cetatea-Albă pe o corabie italiană, ajunse la cetatea părintească, o împresură și o cuceri după trei zile, ucigînd pe fratele său Isac, înțeles cu turcii, și, astfel, un vechi dușman al lui Ștefan.¹⁶⁸ Domnul Moldovei ar fi trimis arcașii și hînsarii săi și la Caffa, unde erau destui supuși ai săi, dacă genovezii din acest oraș, negustori fricoși, nu s-ar fi dat înapoi înaintea legăturii pe care Ștefan li-o propunea împotriva lui Isac și a sultanului.

Cam pe aceeași vreme, niște cete de turci, care veniră în părțile Chilieii prădînd, fură gonite de dregătorii domnești de la margene, cu pierderi mari pentru năvălitori.¹⁶⁹

Dar corabia italiană ce dusesese pe Alexandru se întoarse la Cetatea-Albă cu vești rele. Ahmed-pașa se înțelese cu tatarii; el tăiase în bucăți numai pe moldovenii ce se găsisese în cuprinsul zidurilor Caffei. Ahmed încărcase în corăbii un număr din cei mai frumoși copii, din copilele cele mai frumoase ale italienilor de acolo, și-i îndreptase spre Constantinopol, adică spre robie și rușine. El însă nu avea de gînd să apuce de-a dreptul drumul spre Constantinopol : sultanul, pe care podagra-l silise a se întoarce înapoi din Adrianopol, împiedecînd astfel pentru anul acesta războiul pe uscat împotriva Moldovei, i-ar fi poruncit să meargă asupra Cetății-Albe și Chilieii.

Ștefan schimbă pîrcălabii din Cetatea-Albă ; în locul lui Luca și Bîlcu, el puse pe Duma, un pîrcălab de cinste, care lipsea tocmai pe această vreme din pîrcălăbia sa primeduită, și pe un neamț, Lucian Hermann, *Luțian Hărman*, venit din Ardeal sau din Polonia, unde avea și legături de negoț.¹⁷⁰ Chilia, care se putea apăra mai greu, avînd și ziduri mai puțin tari decît cele ridicate de genovezi la Cetatea-Albă, fu dărîmată.¹⁷¹ Dar temerile lui nu scăzură prin aceste măsuri de apărare: la 20 iunie, din

Iași, el grăbea pe solii săi la unguri să se întoarcă împreună cu trimeșii craiului și li cerea să îndemne printr-o ștafetă grabnică pe Matiaș însuși a veni spre Carpați, „cît se va putea mai răpede, zi și noapte, cu toată puterea măriei-sale și cu toate oștile ce i-a dat Dumnezeu, ca să nu ne lase să pierim, noi și țara noastră, de acești păgîni“. În adevăr, el aflase că Mohammed va pleca spre Dunăre și că Ahmed-pașa se apropia cu corăbiile sale biruitoare ca să înnoiască pe pămîntul moldovenesc grozăviile și prada din Caffa. Pe munteni îi socotea că sînt iarăși supuși cu totul turcilor, că ei îi vor intra iarăși în țară — „căci muntenii sînt pentru noi tocmai ca și turcii“.

Scrisoarea lui Ștefan fu primită în ziua de 25 iunie de oamenii săi la Bistrița ; cu dînșii împreună erau Dominic, prepositul de Alba, care mai fusese trimis în Ardeal în 1473 ¹⁷², Gașpar de Othwan și Mihai din Pesta, solii regelui Matiaș. Ei veniră îndată în Moldova, și încă la 12 iulie, îndată după sosirea lor, Ștefan făcea să se scrie actul prin care el făgăduia a fi credincios craiului : dacă Matiaș va veni cu armele în Țara Românească — în Moldova lui nu-i trebuia să vie, și, cu amintirile sale din 1467, nici regelé nu era tocmai bucuros să vadă această țară, — pentru a se bate cu turcii, Ștefan se va alipi la dînsul cu toată oastea; tot așa va face, dacă nu va fi împiedecat de boală, ori de un puternic dușman, și cînd Matiaș va trimete cu același scop un „căpitan“ al său; el va ajuta Ungaria împotriva oricui, dar nu împotriva Poloniei ; Moldova nu va adăposti neprieteni ai regelui, certele de hotare se vor lămuri pe cale de judecată; negustorii își vor căuta în pace de trebile lor.¹⁷³

Solii se întoarseră îndărăt cu această hirtie. Ei găsiră pe stăpînul lor hotărît să lase deocamdată interesele ce avea în Apus, ca să se facă apărătorul creștinătății la marginea răsăriteană a pămînturilor sale: putea el, craiul mare și strălucit, să facă mai puțin decît acest mic domn

Ștefan, cu țara lui săracă ? Cu gândul la cuceririle ce era să îndeplinească în paguba sultanului bătrîn și bolnav, el iertă cu totul pe Vlad Țepeș, căruia-i dăte domnia asupra Țării Românești, rămînînd să și-o cîștige el, cu vitejia lui, cu agerimea lui crudă, drăcească. Aceasta o făcu el pe la mijlocul lui iunie, și Vlad plecă îndată în Ardeal, unde-l găsim la 4 august în Arghiș, și, în toamnă, la Bălcaciu.¹⁷⁴ Dar, pe urmă, Matiaș se răzgîndi, și el trimise un al patrulea sol, Nicolae, episcopul de Knin, la Basarab, care făcea toate făgăduielile, numai să fie lăsat în pace. Laiotă luă asupra-și îndatoriri ca și cele luate de Ștefan și rămase domn.

La jumătatea lui august, înainte de a-se afla îndreptarea către creștini a lui Laiotă, boierii lui Ștefan erau la Buda, și Matiaș iscălea un act prin care încuviința domnului Moldovei cam lucrurile pe care se îndatorise a le face acesta. Și craiul se învoia să ajute însuși pe Ștefan, „dacă nu vom fi ținuți“, spune el, „de trebi mai însemnate ale crăiei noastre“. El îi deschidea un adăpost în Ardeal, de unde va putea oricînd să se întoarcă, și va fi sprijinit chiar la întors; cetatea de adăpost fu incredințată îndată moldovenilor; era castelul Ciceului, în apropierea munților Maramureșului.¹⁷⁵ Ștefan se va împăca în sfîrșit cu Vlad, și hotarele între cele două țări vor fi ca pe vremea lui Mircea munteanul și lui Alexandru cel Bun — ceea ce nu însemna că Ștefan va părăsi Chilia sau Putna, căci cea dintîi se ținea de Moldova într-un timp cînd Mircea era încă în viață, iar cea de a doua era în mîna lui Alexandru la sfîrșitul stăpînirii sale.

La această dată, Moldova scăpase de grijă, prin puterile ei singure, căci regele celălalt, Cazimir, se mulțumise a strînge o adunare la Korczyn, în ziua de 2 iulie ¹⁷⁶, iar de la Matiaș nu se putea aștepta nimic pînă la deplina încheiere a învoielii. Ahmed-pașa se mulțami să trimeată la Cetatea-Albă cîteva corăbii, care coborîră patru tunuri

mari. Românii pîrcălabilor ieșiră noaptea din cetate și năpădiră asupra turcilor cu atîta avînt, încît tunurile ră-maseră pe uscat, dar cei ce le adusesese căzură în apă. La Chilia pustie nu era nimic de făcut. Flota se întoarse astfel întregă la Constantinopol pe la începutul lui august.¹⁷⁷ Iar la 6 septembrie Ștefan se trezea cu trimeșii lui Cazimir, doi nobili și un canonic, care-i cerură să întărească față de craiul nevolnic vechile legături. Ceea ce se făcu, firește fără urmări, și pentru unul, și pentru celălalt.¹⁷⁸

Era să vie măcar regele celălalt, despre ale cărui pre-gătiri pe Dunăre se spuneau lucruri mari și care trimetea pe mai multe drumuri oștile sale împotriva turcilor ?

Corvinul veni în adevăr la Șabaț, pe care-l încunjură multă vreme și-l luă în sfîrșit, cu toate că apărătorul era vestitul Ali-beg Mihaloglu. Cum era cam lăudăros, crești-nătatea întregă răsună de vestea acestei isprăvi de iarnă, care nici într-un chip nu se putea pune alături cu isprava de iarnă din 1475 a lui Ștefan. Dar de aici regele nu merse mai departe. O singură ceată se trimese înainte asupra orașelor din Bosnia. În fruntea ei stăteau despotul Vuc, coborîtor al stăpînilor Serbiei, și Țepeș al nostru, cari ei vor fi cerut să li se îngăduie această pradă, pentru care Vlad chemase pe boierii săi adăpostiți în Ardeal. La Srebrnica, unde erau minele cele mari de argint, și în alte două locuri, cele două căpetenii făcură un război cum îl știa Țepeș din zilele sale de domnie românească : năvăli-torii se îmbrăcară turcește într-un rînd, în altul ei încun-jurară o pădure și căzură pe la spate asupra țăranilor înarmați ; Vlad rupea cu minile sale pe turci și-i urca în țepi ca odinioară. Cînd se întoarseră ei cu prada, regele era însă de mult la Buda, turcii prădaseră în februar pînă la Oradea¹⁷⁹, și planul marelui război cu turcii, în care s-ar fi amestecat și Vlad și Ștefan, iar venețienii ar fi plătit cheltuielile, se împrăștie ca un vis strălucitor.¹⁸⁰

Veneția trimese numai pe un secretar care să vadă ce se petrece în Moldova ; papa se mulțumi a face episcop catolic al Cetății-Albe pe solul lui Ștefan, Petru ; alții lăudară pe luptătorul viteaz și-l uitară a doua zi. ¹⁸¹

II

LUPTA DE LA RĂZBOIENI (VALEA-ALBĂ)

În primejdiile nouă îi rămînea lui Ștefan un singur tovarăș : boierimea, și mai ales țărani Moldovei. Cu ei era să lupte din nou pentru țara lor. Și astfel era să se dovedească adevărul spuselor solilor săi la Veneția, cari răspunseseră la îndreptățirea că banii se dau doar regelui ungur, care e domnul lui Ștefan : „că Ștefan-vodă nu e supus întru nimic regelui Ungariei, ci domn al țării și poporului său“. ¹⁸²

Data aceasta nu mai răsună lumea de vestea pregătirilor turcești. Cazimir al Poloniei putu să se bucure în liniște de nașterea celui de-al unsprezecelea copil al său, bucurie de părinte fericit, care-l moleși cu desăvîrșire. Matiaș din Ungaria, mult mai tînăr, avu tot răgazul să se gîndească la a doua căsătorie, care trebuia să-i aducă o nevestă frumoasă, împodobită cu toată creșterea bună, cu toată știința timpului și cu o zestre de 100.000 de galbeni. Iarna trecu în cea mai deplină pace.

În primăvară, Ștefan se coborî din Suceava spre Țara-de-Jos. În mai 1476, la 22, el se afla în Iași, unde stătuse atîtea zile de așteptare dureroasă în vara anului trecut :

acum îl vedem întărind unor supuși ai săi stăpînirea peste pămîntul lor.¹⁸³ Nu mai ropotesc, ca altădată, ștafete în toate părțile.

Pe această vreme Ștefan trebuia să știe însă de pregătirile sultanului.

Acesta, la care venise un om al domnului Moldovei ca să afle soarta familiei domnitoare în Mangup, ce fusese prinsă la cucerirea cetății în decembrie trecut, dusă la Constantinopol și măcelărită, răspunse printr-o solie care cerea iarăși ceea ce n-ar fi putut da decît un domn slab și înjosit : haraciul pe cei trei ani de zile de cînd ținea războiul, cetățile de la Dunăre, prinșii din oastea beglerbegului, și mai ales fiul lui Isac, robii genovezi cari fugiseră de pe o corabie și se coborîseră la Chilia, de unde fuseseră duși la Suceava și, în sfîrșit, lăsarea la Constantinopol, ca ostatec, a lui Alexandru, moștenitorul coroanei moldovenesti. Ștefan răspunse aceste cereri în chipul singeros pe care-l întrebuițase și față de obrăznicia soților tătărăști ; el ucise pe aceea pentru cari i se aruncau amenințările și trimise îndărăt cu rușine pe dregătorii împărătești.¹⁸⁴

Mohammed al II-lea strînsese un mare număr de corăbii pe mare și în riurile din apropierea Dunării.¹⁸⁵ Beglerbegul Rumeliei pornise înainte, oprindu-se la Sofia, și la 13 mai bătrînul pașah se îndrepta și el spre acest oraș. între albele coifuri de pîslă, tuiurile cu crai nou și cozi de cal și sangeacurile verzi, ce-i întovărășeau călătoriile de cucerire și pradă.

Toată lumea credea că el va merge asupra ungarilor ca să li răsplătească rușinea de la Șabaț și jafurile, neomeniile din Bosnia. La Belgrad se făceau în grabă întărituri. Un trimes anume al papei venise la Buda ca să apere cu sfaturi și anateme Ungaria de vreo năvălire a polonilor, carî nu încheiasă încă o pace trainică.

Din Sofia poate porni, în același timp, o oștire spre Marea Neagră sau părțile apropiate ale Dunării-de-Jos și alta spre Sava, care despărțea pământurile mai vechi ale crăiei ungurești de locurile de veșnice lupte ale Serbiei și Bosniei. În stînga se desfășură însă numai cîteva cete, care dădură de lucru ungușorilor de la hotare sau trecură Dunărea pe furiș, prădînd în Banat și în părțile vecine ale Ungariei.¹⁸⁶ Frații Mihaloglu aveau și acum grija în aceste părți, unde de mult timp ei se deprinseseră a stăpîni.

Sultanul însuși porni spre dreapta, și la 22 mai el se afla la Varna, așteptînd corăbiile care-i aduceau lemne pentru poduri, tunuri și unelte de război de tot felul. Se spune că aici ar fi venit la dînsul, aducînd o frumoasă șubă, împodobită cu aurituri, mărgăritare și pietre scumpe, un trimes leșesc, care pornise încă din 1475 ca să îmbuneze inima lui față de Ștefan : dacă a fost în adevăr așa, atunci trîndăvia solului era deopotrivă cu încetineala stăpînului său ! Oricum, un trimes al lui Cazimir se înfățișă totuși în tabăra întinsă a împăratului păgîn, care punea să se răspundă — nu la 22, ci încă de la 19 mai — cu vorbe goale vorbelor goale. Apoi crainicii dădură semnul plecării mai departe, în marginea mării celei rele, pe care primăvara o înseninase prin zîmbetul și dezmierdările ei.¹⁸⁷

Atunci Ștefan înțelese că lui i-a venit ceasul luptei cu moartea. De nicăieri nimeni nu se mișca pentru dînsul. Papa era deprins să dea bani numai regelui Ungariei, care se lăuda pretutindeni, mușcîndu-și buzele de necaz, că Ștefan acesta, cîștigătorul de biruințe, e un căpitan al lui, un voievod supus, căruia nu i se poate da nimic de-a dreptul fără a se înjosi cinstea lui regală.¹⁸⁸ Venețienii trimeteau pe domn la preasfîntul părinte din Roma, care singur are chemarea de a sprijini pe creștinii ce se află în primejdie și apără cu sîngele lor crucea lui Hristos ; cît despre dînșii, bogații negustori își aduceau aminte că

au dat 200 de galbeni cu împrumut oamenilor lui Ștefan veniți în orașul lor și-și îndemnau secretariul aflător în Moldova să ceară acești bani pentru a se hrăni acum cu dinșii. ¹⁸⁹ Se mai gîndeau să ridice pe tatarii asupra turcilor, și astfel, fără cheltuieli, să dea un tovarăș de luptă moldoveanului.

Cazimir al Poloniei se întoarse din Prusia abia la jumătatea lui august, ca să întrebe pe magnații săi cum s-ar putea ajuta Moldova, ca să strîngă la Camenița un lagăr, care prădă rău pe țaranii și nobilii vecini și nu voi să se miște pînă nu vor veni și alți ostași din părți mai depărtate de margine, pînă nu se va pune în fruntea tuturor craiul, care nu avea cea mai mică plecare pentru așa ceva. ¹⁹¹ Matiaș, care primi pe la mijlocul lui iunie soli ai lui Ștefan, ce-i aduseră aminte de făgăduielile lui de mai dăunazi ¹⁹², avea mintea numai la nuntă, la asigurarea drumurilor pentru mireasă, căreia turcii de la Marea Adriatică ar fi voit să-i taie calea ; el se mai gîndea doar la granița sîrbească, spre care porniseră jefuitorii sultanului și unde se încleștă peste cîtva timp o luptă îndărătnică, la Semendria. Spre Ștefan el îndreptă numai pe ardeleni, asupra cărora era voievod acum învingătorul lui Laiotă, Ștefan Báthory : un om viteaz, dar care, ca toți ai lui, obișnuia să vie totdeauna la sfîrșit, cînd se culeg snoșii secerăți de altul sau se poate arunca asupra lui răspunderea pentru holdele pierdute. Și, chiar să fi fost el altfel, ce zor aveau ticiții sași, secuii, ce simțiseră cît de adînc taie sabia turcească, iobagii duși la măcel cu mintea întunecată, ce zor aveau toți acești ardeleni, ce n-aveau decît grija Ardealului, ca să stea în calea urdiilor furioase ?

Ștefan își făcu datoria, lăsînd celelalte în grija lui Dumnezeu, apărătorul. Satele din Țara-de-Jos porniră spre munte, pe cînd luptătorii se adunau cu cealaltă țără-

nime în tabăra domnului. Țirgurile se pustii ră, și făcliile de nimicire erau ținute gata, cînd dușmanul s-ar fi apropiat de dînsule. Cetățile dunărene, spre care privea cu lăcomie sultanul, fură întărite după puțină, și se pare că la Chilia, unde zidurile fuseseră date jos în 1475, se întru chipă în grabă un gard de țeruși legați cu răchită, pe cînd Cetatea-Albă înălța mîndră înaltele-i ziduri vechi.

Domnul se așeză la Birlad, cu 30.000 de țărani și vreo 10.000 de boieri, curteni, „viteji“ și hînsari, adică puterile ce le avuse și în anul trecut. De aici scria el la începutul lui iunie prietenilor din Brașov în aceste cuvinte, puține și hotărîtoare : „Sîntem în lagăr cu toată puterea noastră și mergem asupra turcilor“. ¹⁹³

Aceștia veneau din Dobrogea. Laiotă, care își întărise cetățile și scria la 15 april, la 9 mai și la 14 iunie din „Cetatea Nouă“, adică Gherghița ¹⁹⁴, merse înaintea stăpînului său cu 10.000 de oameni, cari nici aceia nu erau bucuroși de un astfel de război. ¹⁹⁵ Cinci poduri se întinseră peste Dunăre la vadul din Obluciță, vechea și vestita trecătoare.

E de crezut că Ștefan a făcut și el ceea ce făcuse în 1462 Vlad Țepeș, că a stat în dosul mlaștinilor malului jos, oprind cu săgețile trecerea turcilor, care se zăbovi mult timp. Cumnatul său Șendrea, de bună samă Șendrica, fiu al lui Șandru din Dorohoi, și vistierul Iuga îl ajutau să apere intrarea țării sale. ¹⁹⁶ Abia pe la 15 iulie putură trece toți ostașii, jefuitorii și salahorii sultanului, revărșindu-se asupra Moldovei. Sfatul cel bun al ticălosului Laiotă nu-i lăsă data aceasta să se încurce în bălți, ripe și păduri, de unde-i putea pîndi așa de sigur moartea. Multimile Greciei și Asiei trecură Siretul și prinseră a se sui pe drumul cel mare al malului drept, ca Radu cel Frumos, ca Matiaș Corvinul, ca Ștefan însuși cînd mergea spre Suceava ca să ia moștenirea părintelui său.

Cu câteva zile înainte, prietenii cei noi ai turcilor, tatarii, al căror han, Mengli-Ghirai, se închinase sultanului în timpul robiei sale, se aruncaseră asupra țării, mulți, iuți și cumpliți. Apucînd calea lor obișnuită de-a lungul Nistrului, ei trecură printr-un vad de sus al apei, fără a putea să fie opriți de slabele puteri ale pircălabului Gangur din Orhei. Peste Prut ei răzbătură pe la Ștefănești, în ținutul Botoșani, făcîndu-se a ținti asupra Sucevei, unde stătea adăpostită doamna Maria. Soția lui Ștefan fugi pe căi ascunse spre Hotin, unde se găsi în siguranță, iar horda se învîrteji asupra pămînturilor de la Siret ca o vijelie de pierzare, și plecă tot atît de repede cum venise, trăgînd după dînsa robi ce nu erau să-și mai vadă țara înapoi, miile de robi săraci ce nu se puteau răscumpăra.

Prin ștafete de spaimă vestea aceasta sosi la domn, care trecuse și el Siretul, nevăzut de nimeni, și aștepta clipa în care ar putea prinde la strîmtoare, între codrii prieteni, în preajma unei ape fără pod și fără vaduri, pe marele său dușman. Cînd vestea aceasta se lăți, un strigăt de durere și de milă străbătu rîndurile țărănimii : înaintea ochilor umezi se năzărira casele în flăcări, holdele călcate de tropotul cailor pustiului, bătrînii, nevestele, copiii mînați de ștreangul tatarilor în robia de unde nu se mai întoarce nimeni. Ei nu se răzvrătira, vitejii çari răpușese turcimea în pădurea de la Vaslui, cari îndurau de două luni de zile suferințele căldurii năprasnice, hranei puține și rele, mersurilor pripite : se rugau numai să li se dea voie a-și cerceta o clipă vetrele ; după care, orice ar găsi, ei se vor întoarce.

Ștefan li îngădui cererea, care era aproape o osîndă pentru dînsul. Vor putea sta două săptămîni, iar pe urmă-l vor căuta în codri — dacă va mai fi acolo sau undeva, pe pămînt. Strîngînd într-un mănunchi sfînt care se închinase

morții boierimea și curtea sa, el se înfundă tot mai adânc în văile înguste:

La 24 tabăra turcească ajunsese la Roman, un oraș mort și o cetate pustie. Laiotă mergea înainte, călăuză bună a duhului rău. Peste două zile, păgînii, duși de un creștin ca acesta, stăteau înaintea Cetății Neamțului, ce-și înălța zidurile pe un deal rotunzit, într-un ținut înalt, de o nespusă frumusețe, avînd în fund, ca razim, Carpații.

Ce era să mai aștepte Ștefan, care auzea din adăpostul său vuietul mulțimii, pocnetul sinetelor și zguduitorul cîntec de nimicire al tunurilor? Ceva mai sus era Baia, și, o dată ce trecea dușmanul de Baia, el ar fi avut pînă la Suceava drumul lesnicios făcut de cursul apelor limpezi.

Se așeză deci în marginea Pîriului Alb, într-o vale strîmtă bogată în păduri bătrîne. Și, cînd trecu în sfîrșit sultanul, lăsînd în urmă împresurătorii Cetății Neamțului, el se vădi prin salutul săgeților.

Acum era însă soarele de iulie care luminează toate ascunzătorile. Căldura curățise bălțile, uscaser rîurile, care pe aici nu-și sapă prăpăstii. Moldovenii erau puțini, și nu dintre aceia cari se lasă uciși pe locul unde i-a așezat domnul lor. Laiotă știa bine țara și oamenii. Și inima turcimii întregi dădea viață taberii dușmane: sultanul Mohammed, pentru cinstea bătrînețelor căruia se dădea lupta.

Boierii se închinară frumos înaintea morții și o primiră în față. Pieriră astfel — bunicii lîngă nepoți, înveșmîntați în același giulgiu de glorie — Stanciul și fiul său Mirzea, Bodea vornicul, Pașcu, Buhtea, Ivașcu al Hrincului, Șteful al lui Isac, Mihai spătarul, postelnicul Iuga, Dajbog, pîrcălabul Neamțului, stolnicul Barsu, Ilea Huru comisul și atîția alții vrednici de a fi pomeniți în veci pentru bucuria cu care și-au vărsat sîngele gîndindu-se la cei ce vor veni după ei. la noi și la cei ce vor trăi după moartea noastră.

far Ștefan însuși, pe care norocul îl păstră pentru neamul nostru, vorbește astfel despre această nenorocire, care se poate plinge fără a ne rușina vreodată de dinsa : „Eu și cu Curtea mea am făcut ce mi-a stat prin putință și s-a întimplat ceea ce știți. Pe care lucru îl socot că a fost voința lui Dumnezeu ca să mă pedepsească pentru păcatele mele și lăudat să fie numele lui !”

Ștefan nu trecu hotarul, căci nicăieri n-ar fi putut el să aștepte o primire potrivită cu numele său, de nicăieri nu s-ar fi întors cu o oaste nouă. Cei ce au spus că l-ar fi văzut într-o ospătărie la Sniatyn în Pocuția, cu alți pribegi, s-au înșelat : mai bucuros — dacă ar fi voit să părăsească pământul sfânt al țării sale — putea să se odihnească în cetatea-i ardelenească, în Ciceu, unde stăteau încă de la 1475 pircălabii lui.

Dar el nu se duse nici acolo ca să milogească în zădar de la aceea despre cari știa bine că „unii se bucură de paguba pe care i-au făcut-o lui și țării lui necredincioșii”.¹⁹⁷ El știa că zarea, acoperită acum de aburii calzi ai celui mai scump sînge al Moldovei, de fumul care se ridica deasupra tuturor țărgurilor moldovenești pînă la Suceava și pînă la Hotin, se va lumina peste puțin pentru dînsul. Pe două mari nădejdi i se răzima sufletul, pe care jalea nu-l frînsese și nu trebuia să-l frîngă, căci prin acest suflet numai putea trăi Moldova acum și pururea. Întii, făgăduiala cinstită a țăranilor : boierimea înroșise cu sîngele ei Valea Albă a pîriului limpede din codrii Neamțului, umbrele nemîngiate ale Sfatului domnesc plîngeau, în lunca plină de trupuri, pentru biruința, pe care n-o putuseră cîștiga, pentru pieirea desăvîrșită a țării. Dar trăiau sutele de mii de țărani pe umerii suferitori ai cărora se răzimau, atunci ca și acum, toate. După trecerea celor două săptămîni, în care se sărutase fruntea celor vii, se pomeniseră morții și se căutaseră în zădar robii, pîlcuri-

pîlcuri sătenii se șuiau pe poteci știute numai de dînșii către vodă, care era în munte și știa să cheme pe ai săi la dînsul. Pe cînd se înfiripa astfel oastea cea nouă, turcii, pe care-i lega în jurul sultanului numai frica unui dușman ce n-ar fi fost încă învins, se risipiseră pretutindeni și, asupra cetelor răzlețe, pe care din cînd în cînd se găsea cine să le împutîneze, ca și asupra ienicerimii supuse și strălucitorilor spahii ai padișahului, zburau iazmele răzbunătoare ale ciumei și foametei. Hrănită de căldurile strașnice ale lui iulie și august, boala înghițea pe bolnavi în ceasul în care pusesese mîna pe dînșii, și pînea se făcuse așa de rară, încît un dărăb se plătea cinci aspri.¹⁰⁸ Oastea biruitoare se topea ca de un blestem.

Din toate părțile veneau pe urmă vești rele. Toate cetățile moldovenești se țineau bine, și, fără cucerirea lor, fără așezarea turcilor în ele, la ce folosise baia de sînge din Valca Albă, la ce folosea prada din fiecare zi, rătăcirea oarbă, așa de obosită de la o bucată de vreme, pe toate cărările Moldovei, supuse numai pe cîteva săp-tămîni? La Suceava se putu arde numai tîrgul, pe care nici nu-l apăra nimeni; ghiulelele de piatră loviră în zadar, la apus, în zidurile Neamțului, la răsărit, în acele ale Hotinului, amîndouă înălțate în vechi timpuri din stînca muntelui. Cinci sute de ieniceri fură prinși lîngă Chilia și periră. Păzitorii Cetății-Albe se răpeziră asupra unui buluc tătăresc ce se întorcea spre casă, ducînd mii de robi, îl sfărîmară și dădură drumul bieților oameni, cari se socoteau întorși de pe cealaltă lume, așa de mare li era bucuria că se vor întoarce în sfîrșit acasă, unde căsuța arsă se putea ridica din nou la venirea gospodărului din tabără.¹⁰⁹

Pe marea albastră așteptau corăbiile cu pînze, luntrile ca să treacă înapoi pe împăratul neînvins, sau cercetau porturile muntene și crimlene pentru ca să aducă de acolo hrană la zecile de mii de ostași. Dar o strașnică

vijelie de august le zgudui ca un cutremur și deschise adâncurile tulburate pentru veșnica odihnă a corăbierilor sultanului. Tot mai mult erau răzbunați morții viteji din Valea Albă.

În sfârșit, ungurii veneau. De la Neamț, încheind, credea el, cu Ștefan, Mohammed trimisese pe Laiotă ca să prade în Ardeal. Acesta apucă prin pasul Oituzului, dar se dădu răpede înapoi, căci ca un trăsnet îi venise vestea de spaimă că se apropie, cu 30.000 de oameni, Ștefan Báthory, marele judecător al Ungariei, căpitan al oștilor crăiești împotriva turcilor, și cu dînsul acel care știa să spulbere domnia șubrede, ca să cadă din văzduh asupra turcilor. să înalțe în mărirea țepilor pe oamenii ușurătoci cari doreau ce nu erau în stare să apere : Vlad-vodă însuși, Dracu, Țepeș. Laiotă dădu repede de știre stăpînului său, iar el se ascunse în marginea munților, la reședința sa din Gherghița, unde era la întâi august, atunei cînd dușmanii săi — căci chemarea oștii se făcuse numai pe ziua de 24 iulie, la Turda²⁰⁰ — se clintiseră abia din Mediaș, departe, în apusul Ardealului.²⁰¹

Ungurii veniră întâi la Oituz, ca să împiedice năvălirea turcilor în Ardeal. Aici se găsea Báthory, în satul Brețc, la 16 august, pe cînd Ștefan, al cărui cuib de pîndă îl găsisese în sfârșit, pîndea din inima muntelui.²⁰² Sultanul, care se oprise la Neamț, pe cînd călăreții săi atinseseră Succava și Hotinul, părăsise împresurarea cetății, silit de nevoi și de veștile rele, și pornise spre vaduri. Pînă la sfîrșitul lui august, valurile tulburi ale turcimii întregi se strecurară spre Dunăre și mare, păstrînd ca răsplată pentru atîtea osteneli, ca despăgubire pentru atîtea pierderi numai prada sărăciei noastre, care nu putea uimi pe nimeni. În urma sultanului, plecat fără ispravă, ducînd cu sine, așa cum îl adusese pe Alexandru-vodă fiul lui Petru Aron, din care voise a face un Laiotă pentru Moldova²⁰³, se înălțau mîndre întăriturile Chilieii și zidurile

vechi ale Cetății-Albe. Stăpînul adevărat al Moldovei se cobora din munte ca un nou descălecător de țară.

Solul venețian, Gerardo, care se oprise la Brașov, pînă se va potoli furtuna, putea scrie, în cele din urmă zile ale lui august, aceste cuvinte care judecă războiul lui Mohammed al II-lea în Moldova : „Sultanul a ieșit din țară cu cetele sale fără a fi luat o singură cetate și fără altă pagubă pentru Moldova decît prada ce a dus cu sine ; iar Ștefan-vodă a ieșit din munți și călărește viteaz prin toată Domnia lui“ .²⁰⁴

Pe același timp se aduceau la Buda turcii prinși în Serbia, cu steagurile, trîmbișile, tobele lor, și ei mergeau legați cot la cot în vederea trimeșilor creștinătății. Era sigur că pînă în primăvară sultanul nu va putea găti nici o oaste și că fiara turcească-și va linge numai rănile primite. Ștefan dorea din toată inima să aibă de vecin în Țara Românească pe Vlad Țepeș, care se mișca neconținut, stăruind, aproape și departe, la unguri și la moldoveni — pentru aducerea sa în Scaun, care ar fi pus iarăși întreaga Dunăre în mîna creștinilor și li-ar fi dat măcar tăria ce o aveau la 1462.

Deci la 6 septembrie Matiaș porunci ca sașii, ce se întorseseră acasă de la oaste, socotind că rostul ei e numai să mărturisească despre plecarea turcilor din Moldova, să se întoarcă înapoi în tabără pentru a pătrunde apoi prin pasuri la munteni, împotriva nenorocitului de Laiotă.²⁰⁵ La 2 octombrie, căpitanul războiului din aceste părți, Báthory, era în Brașov și cerea locuitorilor să-i încredințeze, cum voiește Craiul, cîteva tunuri și cincizeci de călăreți.²⁰⁶ Ajutorul ce dădea Laiotă turcilor de la Semendria se aflase și ațîțase și mai mult furtuna asupra lui.²⁰⁷

Îndată oastea se cobora pe plaiuri, pe cînd Ștefan veni spre Milcov cu cîte puteri apucase a strînge. Pînă a nu ajunge el poate, Basarab pierdu o luptă la poalele muni-

ților și se făcu nevăzut, cu boierii și cu turcii lui, apucînd în largul șesului, încă sigur pentru dînsul, spre Giurgiu. Tîrgoviștea fu cucerită, și Vlad făcu să se întărească această veche capitală a lui, unde va fi văzut cu părere de rău că lipsește livada lui iubită, a țepelor. Bucureștii, la care se ajunsese după trei zile, la 11 noiembrie, nu vor fi zăbovit multă vreme pe năvălitori, o dată ce stăpînul scăpase.²⁰⁸ Boierimea întrecăgă, afară de doi fruntași, se închina lui Vlad, care secerase atîta în rîndurile ei. Ștefan și Vlad făcură jurămînt, într-o serbare înălțătoare, că-și vor fi buni și adevărați prieteni pe viață.²⁰⁹

Era un bun sfîrșit pentru anul cel strașnic. Dar binele nu ținu mult, ci trecu o dată cu bucuria sărbătorilor de iarnă. Vlad nu se încredea în acei boieri cărora li făcuse atîta rău, ce nu se putea uita de azi pînă mîine : el ceruse și căpătase de la Ștefan o strajă de 200 de oameni.²¹⁰ Dar mai erau turcii de la Dunăre, de cari nu putea să-l apere o mînă de oameni viteji, nici agerimea și bărbăția lui însuși. Greșeala cea mare fu a ungurilor, cari se întoarseră prea răpede, cu toate că nu-i chemau în Ardeal griji așa de mari ca acelea care făcură pe Ștefan să se întoarcă îndată în Moldova. Încă de la 5 ianuarie 1477, noutăți rele pătrunsese pînă la Hirălău, unde petrecea domnul, îngrijindu-se zilnic de îndreptarea țării pustiite și prădate. El întrebă la Brașov, de unde-i venise o ștafetă, ce se mai aude despre „pricina cu fratele nostru măria-sa Vlad din Țara Românească“. „Pricina“ era foarte rea. Laiotă se întorsese cu turci mulți, pe cînd Vlad nu era pregătit de luptă. El ieși însă înaintea dușmanului său în preajma Bucureștilor : moldovenii se luptară ca niște vrednici ostași ai lui Ștefan și-și vărsară sîngele cu aceeași credință ca și boierii de la Valea Albă. Din două sute rămaseră, scrie cu mîndrie, domnul lor, numai zece. Iar Vlad pieri cu dînșii, ca un voinic.

ÎMPREJURĂRILE MUNTENE PÎNĂ LA AȘEZAREA ÎN SCAUN A LUI VLAD CALUGĂRUL

Dacă această nenorocire n-ar fi luat creștinătății și neamului nostru pe strașnicul domn al vitejiei sîngeroase, Ștefan s-ar fi simțit altfel față de turci. Împotriva lor el n-ar fi început fără îndoială războaie zadarnice, căci era prea cumpănit și prevăzător, prea încredințat că viitorul unei țări întregi, unui întreg popor atîrnă de faptele sale. Dar încercările turcilor împotriva lui n-ar fi izbutit, și niciodată cetățile de la Dunărea-de-Jos n-ar fi ajuns în mîna sultanului, cum s-a întîmplat în cea mai neagră zi din domnia lui Ștefan, fără să fi trecut măcar zece ani de la biruința cea mare din 1475.

Cu Laiotă, iarăși domn muntean, nu putea să fie înțelegeră și nici măcar o adevărată pace. El era spionul și unealta turcilor și trebuia să fie gonit. Acel ce pornise trei războaie împotriva lui Radu nu era să ierte așa de ușor pe omul subț călăuzirea căruia, peste toate legăturile de neam, de lege, de recunoștință, turcii prădaseră Moldova și-i nimiciseră boierimea, aruncîndu-l pe el însuși aproape în gura morții.

Deci la 13 mart 1477 Ștefan era în tabără, la Vaslui, și Basarab cel Tînăr, oaspetele lui, scrie brașovenilor, cari nici ei nu iubeau pe Laiotă și adăposteau la dînșii trei pribegi ceruți cu nerăbdare de acesta în 1476, Oprea logofătul, Voicu Tatul și Horga ²¹², că are „mare nădejde în Dumnezeu de a căpăta, cu ajutorul lui, țara sa părintească”. ²¹³ Moldovenii ar fi năvălit desigur peste Milcov dacă ar fi fost siguri de un sprijin din partea ardelenilor.

Aceștia se vor fi bucurat însă de pieirea aceluia care risipise odinioară bogăția lor și li vărsase sîngele.; precum la primirea lui Vlad în 1462 ei se grăbiseră a se învoi cu Radu cel Frumos, domnul turcilor, așa și în rîndul acesta, cînd un domn de la turci înlocuia pe Tepeș, ei recunoscură din nou pe Laiotă : la Buda se afla pe la 13 februar că este pace cu Țara Românească.

Dar pacea aceasta nu putea să ție mult nici din această parte. Din Florești, în județul Ilfov, Laiotă, care părăsise cu totul pe acest timp reședințele cele vechi ale domnilor, se plînge către brașoveni, la 9 august, că un dușman al său se află în Făgăraș și că pribegii se adună la Cohalm. ²¹⁴

Și Ștefan se gătea să-l lovească. El își înnoise puterile după marca încercare din 1476 și alesese sfetnici noi în locul celor căzuți : în 1477 el avea lîngă dînsul pe Hrană vornicul, pe Șendrea, căruia-i dăduse dregătoria, întemeiată după asaltul turcilor asupra Sucevei, de portar al acestei capitale, pe Costea spătarul, pe Gherman, pe Ion Ceășnicul, pe stolnicul Petru, pe comisul Groza, iar dintre vechii boieri, pe cei patru pîrcălabi de la Dunăre, pe unchiul Vlaicul, care apăruse Hotinul de turci, pe Zbiarea, pe Neagu, fost pîrcălab la Chilia, pe dregătorii din Neamț și Orhei, pe Dragoș, ce trecuse pîrcălab la Roman, pe Fete, fostul pîrcălab, pe Iațco Hudici. ²¹⁵ Cu aceștia era să pornească la vînătoarea vulpii din vecinătate.

Pe la începutul lui novembre, printr-un scurt război, a cărui amintire n-a pătruns pînă la noi prin spusa celor de țară, și abia prin cîteva cuvinte încurcate din partea unui străin, Laiotă fu gonit, și Basarab cel Tinăr așezat în locul lui, ca să fie domn creștin și vecin bun, tovarăș de luptă împotriva păgînilor. ²¹⁶ Ardelenii nu luaseră parte la sfărîmarea stăpînirii lui Laiotă, pe care-l primiră la dînșii pentru ca să aibă, în vederea viitorului, un pribeg domnesc mai mult. Udriște, sprijinitorul de căpetenie al lui Laiotă, căpătă și el o ascunzătoare săsească în Ar-

deal.²¹⁷ La 28 ianuarie 1478, voievodul Ardealului, Petru Greb, dădea voie brașovenilor să primească, să ție la dînșii sau să trimeată îndărăt pe muntenii ce ar fi siliți a veni în cetatea lor.²¹⁸

Basarab cel Tânăr petrecu în liniște cele dintii luni ale stăpînirii sale. Ca să împace pe unguri, cari nu-l puseseră la cale și deocamdată nu-l voiau, el trimese, înainte de sfîrșitul anului, pe Neagu, mare boier, vornic încă de pe vremea lui Rađu cel Frumos²¹⁹, și pe Stanciul, care ținea pe Anca, sora domnului.²²⁰ Firește că solii fură primiți cu o deosebită plăcere.

Prietenia ținu și în 1479, pînă în toamnă, între noul stăpînitor al Țării Românești și Moldova, de o parte, Ardealul de alta. Vecinii îi ziceau numai Basarab-vodă, și nu luau în samă tînguirile lui Laiotă împotriva răului de „Țepeluș“, cum îl cinstea el. Ștefan putu să se odihnească în sfîrșit : el n-avu alt năcaz decît cel de acasă : moartea, la 19 decembre 1477, a doamnei Maria.

Temerile sale de a nu vedea întorcîndu-se turcii la Chilia și Cetatea-Albă, cele două cetăți despre care el zicea pe atunci că „sînt toată Moldova,“ nu se dovediră întemeiate, căci Mohammed avea de luptă în Albania și în Bosnia ; de la venețieni, la care trimisese ca sol pe o rudă a sa, un „unchi,“ Ioan Țamblac, poate o rudă a mitropolitului Grigore Țamblac²²², Ștefan nu căpătase, de altminteri, decît obișnuitele laude zădarnice. Cu gîndul la aceeași primejdie, el se grăbise a făgădui, din Roman, la 22 ianuar 1479, regelui Cazimir, care trimisese un sol la dînsul, că va veni după chemarea craiului la Colomeia ca să facă jurămîntul de credință.²²³ Folosul și de aici fu, bineînțeles, același — nici unul.

În toamna anului 1479, cei doi Mihalogli trecură însă Dunărea. Un timp, ei stătură nehotărîți asupra drumului pe care-l vor lua : un pas ducea la Sibiu, altul la Brașov ; de-a lungul șesului se ajungea în Moldova, care nu făcuse

Încă pace cu turcii și nu li plătea bir. Încă de la 3 iulie se zvonea că turcii se găesc în Țara Românească și că muntenii ar vrea să năvălească la Făgăraș, care se dăduse pentru trai lui Laiotă ; se luau măsuri neobișnuite pentru pază la Bran, cetatea de hotar care stăpânește pasul ce duce la Rucăr și Cimpulung. ²²⁴ Ștefan nu fu mai puțin prevăzător decât voievodul Ardealului : în iunie se începu clădirea din piatră a cetății de la Chilia, care se mintui în ceva mai puțin decât o lună, la 16 iulie, pe malul Dunării, unde fusese împrejmuit de țăruiși din 1476, în fața ostrovului cu dărîmăturile vechii Chilii a genovezilor și muntenilor. ²²⁵

Corăbii se iviseră în adevăr în Marea Neagră, o dată cu trecerea begilor dunăreni în Țara Românească ; dar ele se îndreptară spre castelul Matrega, pe care-l stăpîneau, mult mai departe, spre răsărit, genovezi din familia Ghizulfii. ²²⁶ Oastea de uscat, în care se găseau cinci pași și cineva care pînă acum se arătase bun creștin, dar plecase fruntea înaintea nevoii, ca atîția înainte și după dînsul, Basarab cel Tînăr însuși, credinciosul craiului unguresc, trecu pe la Turnu-Roș asupra Sibiului, un drum care cruță de pradă cea mai mare parte din țara domnului muntean. Înaintea lor ieșiră, pentru ca să mîntuie bogatul și frumosul oraș, Báthory, acum voievod al Ardealului, Pavel Chinezul, păzitor al graniții dunărene în Banat, și sîrbul Iaxici. Români Basarabului se lăsară zdrobiți fără a se clinti, în lupta de la 13 octombrie, în Cîmpul-Pîinii ; dar turcii fugiră. ²²⁷

S-a spus mai tîrziu că ardelenii ar fi urmărit pe fugari și ar fi pătruns pînă la Gherghița. ²²⁸ De fapt, întorsul jalnic se făcu prin aceleași locuri care văzuseră intrarea bucuroasă a turcilor, de-a lungul Oltului, pe unde se mergea la Nicopol și Vidin, cheile lanțului dunărean din această parte. La Gherghița, care era pe această vreme un fel de capitală a țării, va fi venit, după ce se mîntui cu năvălirea, altcineva. Laiotă fusese în Sibiu,

de unde oamenii săi prădară în Țara Românească ; apoi el fu pus, pe la jumătatea lui decembrie, să păzească la Brașov granița, fără să aibă voie a o trece însă pentru a-și mai cerca norocul. Basarab cel credincios răpeză însă de aici o coată de boicri îndrăzneți, cari, ajutați de oamenii din Zernești și Tohani, prinseră pe Maria, bunica lui Țepeluș, pe doamna acestuia, Maria, pe o rudă, și ceva mai scump — căci Țepeluș strigă mai tirziu că nu dă nici doi bani „roșii“ ca să-și scoată nevasta din robie, — vistieria.²²⁰

Pe acest timp Țepeluș nu era în scaun. El trimesese, încă din lagărul turcesc, la Ștefan Báthory soli ca să-l mintă asupra părții ce luase el la război²³⁰, arătând că, el îndreptase la Poartă, pentru împăcare, oameni pe cari îi oprise Ali-beg la Dunăre. În locul său rămăseseră ca ispravnici de Scaun Neagu vornicul, vornicul Vlad și vistierul Cazan, care slujise lui Țepeș. Pe vremea cîrmuirii acestora se făcu năvălirea lui Laiotă, și bieții oameni nu știau cum să se roage ca să se dea înapoi, înainte de sosirea domnului, persoanele și lucrurile răpitate. Pe lângă aceasta, solii plecați în Ardeal pentru a lămuri amestecul muntean în năvălirea turcească fusese oprîți de a se întoarce — o măsură foarte firească după cele întîmplate și față de hotărîrea trădătorului de a se închina turcilor.

La 25 februar 1480, cînd voievodul Ardealului dădu în paza brașovenilor pe doamna lui Țepeluș, acesta se întorsese de la turci.²³¹ La sosirea lui, el nici nu voi să audă de un preț de răscumpărare pe care să-l dea „bătrînului“, și, puind mîna pe o fată a lui Laiotă, se laudă că o ține în lanțuri și-o supune la chinuri dacă nu i se va trimete înapoi nevasta. Vestea că roabele au fost luate de la dușman de voievodul ardelean, care și le-ar fi făcut „fete de suflet“, îl mîngiie întrucîtva.²³² Dar cea mai mare mîngiere fu moartea lui Laiotă, care se stînsese în Ardeal, fără să putem ști în ce împrejurări.

În decembrie, cînd craiul cerea brașovenilor un ajutor împotriva turcilor, cari năvăliseră în Serbia și în Bosnia, spre marea bucurie a lui Basarab cel Tânăr²³³, ostașii și boierii lui Laiotă se aflau la Brașov, dar acesta murise de puțină vreme; ei n-aveau astfel nici un rost, și Báthory scria orășenilor să tocmească 110 călări dintre ei, cu cîte doi florini, pentru slujba regală împotriva turcilor.²³⁴

Basarab cel Tânăr scăpase deci de grija „dușmanului” său celui mare, dar el rămăsese pentru unguri, cum i se zice în vară, „necredinciosul craiului și al creștinătății întregi”²³⁵, deci un om care trebuia gonit oricînd și prin orice mijloace. Aceasta era cu atît mai îngrijorător pentru dînsul, cu cît, de o parte, regele Matiaș răzbătu, în novembre, în Bosnia, și Pavel Chinezul, de alta, se aruncă asupra Serbiei, cu sîrbii pribegi în Ungaria și cu bănățenii săi, învinse în unsprezece lupte și se întoarse cu o biruință desăvîrșită.²³⁶ Pe de altă parte, Ștefan-vodă nu înțelegea de loc să fi schimbat un om turcesc cu altul, și era cu atît mai sigur că, la cea dintîi împrejurare, moldovenii vor trece încă o dată granița împotriva unui „creștin rău”, cu cît Ștefan nu voise să dea turcilor, în 1480, drumul de pradă spre Cameniță, pe care ei îl ceruseră.²³⁷ La dînsul se adăpostea un doritor de stăpînire muntean, care își zicea fiul lui Vlad-vodă și era fiul lui Dracul cu o jupîneasă din Brăila, anume Călțuna.²³⁸

Ca să se apere de îndoita primejdie, Basarab luă, în cursul iernii, încă, mai multe măsuri. Întîi el se duse la Poartă, după cum fusese poftit, și căpătă de acolo o întărire care trebuia să-l înalțe în ochii supușilor săi: el nu se întoarse de la împăratul decît la 14 februar 1481.²³⁹ Încă pe cînd el lipsea și trebile erau purtate de vornicul Cazan, începu să se ridice iarăși la hotarul Moldovei Cetatea Crăciuna, care stătea dărîmată încă din 1474; vedem odată pe Cazan, care cheamă pe mai mulți boieri

la Crăciuna.²⁴⁰ Vestea se răspîndi în Ardeal pe la 9 februar, pe cînd Ștefan nu știa sau nu voia să vorbească despre această clădire amenințătoare în coastele sale, și se întări în mart.²⁴¹ Ca să nu tulbure pe vecinii săi ceilalți, sașii, cari se arătau buni cu dînsul și stăruiau pentru împăcaciune pe lîngă voievodul Ardealului, Basarab li trimise din Argeș, unde se va fi găsit pe la jumătatea lui februar, pînă a nu trece însuși la Crăciuna, pe omul său, boierul Tudor, rugîndu-se a-i da de tovarăș doi jurați de-ai lor și a-l face să ajungă la craiul Matiaș însuși pentru a-i înfățișa supunerea sa. Báthory însă n-avea nici cea mai mică încredere în luptătorul din Cîmpul-Pîinii : din Cluj unde el pregătea apărarea țării, chemînd săsimea și chiar românii, de pe pămînturile cetăților acestora, la lupta pentru mîntuirea Ardealului, el învătă pe brașoveni să nu dea nici un jurat și să spuie că pacea o poate încheia numai voievodul, iar sibienii să primească pe Tudor la dînșii, dar să nu-l lase a se întoarce înapoi și să nu dea drumul nici negustorilor români, căci Ali-beg vine în Țara Românească împotriva Ardealului.²⁴²

Să fi chemat Țepeluș pe ocrotitorul său din ultimele timpuri ? Desigur că unui om ca dînsul nu-i era să facă război împotriva nimănui, și el, care scosese pe turci, în 1479, prin pasul cel mai apropiat, nu era bucuros ca ei să-i prade acum țara, să i-o stoarcă de hrană. Dar Ali-beg voia răzbunare pentru oamenii ce pierduse, pentru prada ce i se smulsese de anul trecut. În februar se credea că frații Mihalogli vor ținti iarăși Sibiul, care li scăpase din mîna, sau Brașovul. În april, o ceată lovea cetatea Orșovei, lîngă granița munteană, dar fără s-o poată lua, și se porunceă pază bună la Hațeg, pe cînd voievodul Ardealului se cobora, cu puterile ce putuse aduna, spre tabăra de la Cohalm.²⁴³ Se credea că, măcar

În vară, o mare năvălire va cădea asupra părților ungurești, vecine cu turcii. ²⁴⁴

Țepeluș era însă mulțămît de brașoveni, cari dădeau drumul la dinșii oamenilor săi — dintre cari unul voise să ucidă prin april pe Vlad Călugărul, fiu al lui Dracul și vînător de domnie ²⁴⁵, și-i dădeau și arme. Pe ardeleni nu voia să-i ridice asupra lui, după ce văzuse cît ține ura lui Báthory, care și acum îl cinstea cu numele de „dușman al nostru și al creștinătății întregi”. Turcilor li trebuia însă o pradă, și Ștefan al Moldovei ținea la dînsul pe *domnișorul* Mircea, pentru care el scria muntênilor, din Roman, unde avea tabăra încă de la începutul lui februar, împotriva lui Basarab Țepeluș, îndemnîndu-i să asculte de acest fecior de domn orfan, Mircea, căruia el îi va fi tată și pe care cu orice preț îl va așeza în scaunul strămoșesc. ²⁴⁶

Deci domnul Țării Românești îndreptă, — cum s-a și lăudat mai tîrziu — pe Ali-beg și Schendêrbeg, prin mai, asupra Moldovei. Ei trecură pe la Crăciuna, dar, în loc să apuce spre Chilia, cum se zvonise în iarnă, ei luară Siretul în sus și ajunseră pînă la Lunca-cea-Mare, în ținutul Bacăului, arzînd ce mai puteau găsi în țara pe care desigur că Ștefan însuși o pustiise iarăși în drumul lor. Țepeluș era și el printre jefuitori, făcînd și el acum, al doilea nerecunoscător, ceea ce făcuse Lajotă în 1476. ²⁴⁷

Ștefan, care oprise în părțile acestea, la Soci, pe Radu cel Frumos, în 1471, nu lăsă nici pe Țepeluș să treacă mai departe. Ceea ce a făcut pe turci să se învîrtejească îndată înapoi nu fu însă numai așteptarea domnului, cu care ei nici nu dădură atunci o luptă. O ștafetă strașnică sosise în lagărul lor: bătrînul sultan Mohamed murise în ziua de 3 mai, și cei doi fii ai săi, Baiazid și Gem, se luptau pentru moștenire.

Lupta de la Ienișer, care hotări în folosul fratelui celui mare și făcu iarăși liniște în împărăție, se dădu abia la 20 iunie. Cine era cuminte și ager trebuia să se grăbească a întrebuița scurtul ceas de noroc pe care-l dădea desfășurarea vremilor. Ștefan fu printre acei cari vămuiră norocul.

El porni răpede pe urmele lui Basarab, de la care se vor fi rupt mulți dintre turci, îndreptându-se spre locurile unde-i chemaseră poruncile sultanului celui nou. Ca în 1473, i se puse întâia piedică la Rîmnicul-Sărat, unde domnul muntean își desfășura în marginea dealurilor o oștire ce s-ar fi ridicat la 20.000 de oameni. Asupra ei se aruncă Ștefan de pe înălțimi, fără nici un ajutor ardelean, după cât se pare.²⁴⁸ Lupta fu înversunată, și doi mari boieri căzură în acea zi de duminică, 8 iulie 1481 : Șendrea, cumnatul domnului, și Costea.²⁴⁹

Dar biruința fu deplină. Basarab fugi, ca ațiția înaintea sa, pe aceleași locuri, înaintea miniei aceluiași om. Moldovenii urmăriră pe turci pînă la valurile Dunării, într-o strălucită goană ; mai mult încă, ei împresurară Cetatea-Turnului, în față cu reședința lui Ali-beg, care pe atunci va fi fost încă în Asia pentru războiul frățesc al celor doi sultani ; ei arseră, ca pe vremea lui Tepeș, malul bulgăresc al Dunării, care de multă vreme nu mai văzuse nici un dușman. Cetățile muntene se închină lui Mircea-vodă, care scria cu bucurie că și-a luat țara²⁵⁰ ; boierii se plecară înaintea acestei umbre trecătoare a puterli lui Ștefan. Treizeci de steaguri fură trimise craiului Matiaș ca dovadă a mării izbînde, care se cîștigase în numele lui Ștefan și a fiului său iubit Alexandru, care se lupta acum, flăcău de șaptesprezece ani, lingă părintele său.

Țepeluș știa că n-are ce să aștepte deocamdată de la turci. Scăpînd din lupta pierdută, el se ascunse în măguri, și prin ele se îndreptă spre Olt, unde-și avea cele mai multe moșii și cei mai mulți prieteni sfetnicul

său de căpetenie, pe a cărei fată, Neaga, o luase în căsătorie poate : Neagu Vornicul ; acesta, celălalt vornic, Vlad, un om din singe domnesc și el, logofătul Vintilă și câțiva boieri încă stăteau în jurul fugarului, pe care-l vor fi iubit, de vreme ce-i împărtășeau primejdia. Când se află la Buda vestea cea bună, învinsul se oploșea la Pitești, unde-l găsim la 6 august. ²⁵¹

Înlocuitorul său, Mircea, va fi pierit însă în război. Dar ceea ce se pare mai sigur e că Ștefan Báthory trimisese lui Ștefan pe omul său, asupra căruia Țepeluș întese ucigașul la Brașov, pe Vlad Călugărul. Timp de douăzeci de ani acesta stătuse adăpostit la Sibiu, iar dincoace, la Brașov, de la moartea lui Laiotă numai. Vlad-vodă, fiul Dracului, fratele lui Țepeș și purtătorul aceuiași nume, dar și el un biet om molii, cu sufletul veșted al unui bătrîn călugăr răspopit, luă astfel puterea.

El se așază în Țirgoviște, și de aici el scria brașovenilor cu bucurie, că s-a început războiul în Asia între cei doi fii ai lui Mohammed și nu-l va tulbura nimeni ; despre Țepeluș, pe care-l urmăreau moldovenii în părțile Severinului, el auzise chiar că a trecut Dunărea. ²⁵² Întoarcerea lui Ali-beg, cu turcii lui „istoviți de drum“, nu-l sperie : boierii trecuseră în cea mai mare parte la dînsul, și Ali se arăta gata să-l sprijine dacă-i va plăti stăruințele la Poartă. La 20 novembre era liniște desăvirșită în țară, și domnul cel nou stătea în Țirgoviște. ²⁵³

Dar iarna aduse o întoarcere a lui Țepeluș, ce părea înviat din morți prin mîna făcătoare de minuni a turcilor de la Dunăre, cari-și călcaseră cuvîntul. Avînd lîngă el ajutoarele lor și pe Barbu și Pîrvu, cumnații lui, el trecu Oltul înapoi, și tot pe drumul muncelilor ajunse la Crăciuna.

Ștefan nu zăbovi cu răspunsul. Fiul său Alexandru era la Bacău în ziua de 16 ianuar 1482, ducînd spre Țara Românească fruntea oștilor părintelui său. La zece mart cetatea cădea, și intrau în ea pîrcălabi moldoveni

— pentru mai multă siguranță — Vilcea și Ivanco.²⁵⁴ Atunci învinsul trecu în cetatea lui Laiotă, Gherghița, cu boierii săi tineri și cu însuși mitropolitul Macarie : aici se găsea el la 23 mart, puțin timp după căderea cetății Crăciuna.²⁵⁵ Gonit și de aici, el fugi iarăși la olteni, însă boierii din Mehedinți îl uciseră la Glogova.²⁵⁶ ;

Vlad Călugărul ajunse răpede domnul tuturor boierilor țării sale, cari i se închinară pe rînd : lîngă el stau încă din 1482 Udriște bătrînul, care primise de la sași Făgărașul, ce-i rămase pînă la moarte ; Neagoe al lui Borcea, care slujise pe Radu cel Frumos, Cazan, fostul credincios al înaintașului său, Vintilă din Florești, și el un om al lui Țepeluș, Drăghici, care trecuse prin divanul lui Radu cel Frumos, ca și prin al întîiului Basarab, vistierul aceluiași Laiotă : Manea Negrul ; Staico, căruia îi dădu domnul pe fiică-sa Caplea, făcîndu-și-l logofăt. În 1483 se adaugă la acest sfat bătrînul Dragomir, feciorul lui Manea, Crîstian, care fusese pîrcălabul la Tîrgoviște al lui Țepeș în 1476, Nan, vornicul cel mic al lui Vlad, ca și fratele acestuia, Radu ; Vladislav spătarul. În sfîrșit, la 1487 nemeresc drumul la curtea lui pînă și Barbu și Pîrvu, fiii lui Neagoe, Craioveștii, în vitejia și puterea cărora se sprijiniseră cele din urmă zile de domnie ale lui Țepeluș ; Neagu, fiul Neagăi, se vede și el în divan ca stratornic, sau căpitan de oaste, încă de la 1490, — acel Neagu care era să fie apoi domn și el. Cu aceștia cîrmui Vlad țara pînă la sfîrșit, mai mult de zece ani.²⁵⁷

Ștefan trăia în pace cu acest pașnic domn, căruia el îi dăduse puterea. Sabia lui se odihni cîtăva vreme, și țara se bucură de pacea care-i lipsise multă vreme. Meșterii domnești lucrau în toate părțile la bisericile și mănăstirile ridicate întru amintirea zilelor cînd ajutorul lui Dumnezeu fusese cerut pentru a hotărî după dreptate soarta războiului. Dintre ai săi se duseseră pe rînd, după

doamna Maria din Mangop, Bogdan-vodă, fiul cel de al doilea al voievodului, la 26 iulie 1479, puțin timp înaintea năvălirii turcilor în Ardeal²⁵⁸, apoi, la 8 august următor, mătușa domnului, fata lui Alexandru cel Bun și a Marinei, și, după trei zile, marele vornic Stanciul, care întărise în 1475 legătura cu Matiaș craiul.²⁵⁹ La 21 noiembrie ale anului următor, se stinse și tânărul voievod Petru, așa încît din tot neamul lui Ștefan rămăseră numai Alexandru și Elena, cei mai mari dintre fii, de o parte, iar de alta, unchiul și vărul, Vlaicu și Duma.²⁶⁰

Dar la 1 februar 1481 încă Ștefan putea să însemne numele unui nou fiu, născut dintr-o legătură întărită de Biserică. La întoarcerea din Țara Românească, în iarna anului 1473, el adusese cu dînsul pe doamna învinsului Radu-vodă și pe cele două fete, care vor fi fost atunci într-o vîrstă cu totul fragedă. Vlăstarele lui Radu cel Frumos se vor fi împărtășit de însușirea, de singura însușire a acestuia. După moartea Mariei din Mangop, Ștefan-vodă nu mai avea nevoie să caute în străinătate o mireasă pentru vîrsta sa, cam înaintată acum. Maria, fata Radului-vodă, era frumoasă și dintr-un sînge tot așa de scump ca și al său. Letopisețul, care înșiră faptele de căpetenie din stăpînirea marelui domn, a uitat să spuie cînd s-a încheiat această căsătorie. Dar, cînd Ștefan înfrunta pe Țepeluș în lupta de la Rîmnice, soția sa era coborîtoarea dreaptă a vechilor domni munteni, și, pe cînd Alexandru, fiul cel mare, învîrtea lîngă dînsul paloșul sîngeros, la Succava plîngea în leagăn un prunc domnesc, și el român după tată, ca și după mamă, dar coborîndu-se deopotrivă în cele două neamuri stăpînitoare ale poporului nostru. I se dăduse la botez numele de Bogdan, în amintirea bunicului ucis la Reuseni și a fratelui ce fusese abia înmormîntat, și de Vlad, după bunicul mamei sale, Vlad Dracul.²⁶¹

CĂDEREA CHILIEI ȘI CETĂȚII-ALBE

Îndată însă trebuiau să vie zile rele, cele mai rele din toată domnia aceasta binecuvîntată.

În toamna anului 1483, banul unguresc al Croației pătrunse în Bosnia, unde prădă cumplit, aducînd mari pagube turcilor.²⁶² Îndată după aceasta, însă, o pace pe einci ani fu iscălită cu sultanul, care o ceruse el. Iarăși gîndul lui Matiaș zbură spre cuceriri în Apus.

Ștefan putea să se creadă asigurat : împotriva domnului muntean n-avea nimic, și Cetatea Crăciuna se găsea în minile sale. Cu ungurii din Ardeal trăia frățeste. Cu polonii înnoise nu demult legăturile sale. Tatarii nu se mai apropiaseră încă din 1476 de pămîntul Moldovei. Turcilor nu li plătea poate birul, ce e dreptul, dar el se știa cuprins în pacea lor cu craiul Matiaș și mai știa și aceea că Baiazid al II-lea n-a dovedit încă prin nimic că va călca pe urmele marelui său părinte ; deocamdată ochii sultanului celui nou pîneau în Apus mișcările fratelui său Gem, care mersese la creștini pentru ca să li ceară a-l face împărat păgîn în Constantinopol. În sfîrșit, Ștefan își întărise cetățile, și în 1483 făcu el să se lucreze ziduri de piatră la Roman.²⁶³ Despre tatarii putea crede că s-a asigurat și prin căsătoria care se serbă la Moscova, în ziua de 6 ianuarie 1483 între domnița Elena, fiică a domnului moldovean și a unei principese de Chiev, și între Ioan, fiul țarului muscălesc Ioan și al unei principese de Tver.²⁶⁴ Încă de la 1480 domnul Moldovei schimbase solii cu muscalu, care voise întii să-și însoare moștenitorul cu fata lui Isaac de Man-

gup²⁶⁵, cumnatul lui Ștefan. În 1484 Elena născu un fiu, Dimitrie, căruia îi părea sortită stăpînirea asupra întregii Rusii muscălești.²⁶⁶

În asemenea împrejurări prielnice căzu nenorocirea asupra Moldovei.

Încă de la începutul anului 1484 umbla prin toate părțile zvonul că sultanul Baiazid strînge mari puteri pentru o lovitură neprevăzută, de care se temeau toți vecinii, de la Veneția pînă la Chios, pînă la Rodos, lîngă coasta Asiei. Se putea aștepta Ștefan ca lovitură să-l atingă tocmai pe dînsul ?

Pe la jumătatea lui mai chiar, el stătea liniștit în Suceava, îngrijind de trebile țării în toată siguranța. Țăranii își căutau de munca verii, boierii erau risipiți prin pircălăbiile lor sau se găseau, cei mai mărunți dintre dînșii, la satele ce stăpîneau. Nici un ajutor nu se ceruse de nicăiri.

Se întîmplă însă că ienicerii, cari de la moartea lui Mohammed al II-lea nu fuseseră scoși nicăiri la căutarea de pradă, la prinderca de robi, la cucrirea faimei, începură a se neliniști, strigînd împotriva sultanului trîndav, care nu vînează fapte vitejești, ci-și pierde tinerețele între femei. Unii dintre dînșii spuneau că Baiazid ar vrea să-i măcelărească, pentru ca în singele lor să încecă războaiele viitorului. Sultanul era stăpînul acestor ostași de oțel, dar și robul lor ; ei îi dădeau biruința, dar puteau tot ei să-i ia domnia și viața. Baiazid făgădui răsculaților că va merge însuși în fruntea lor pentru a li dezmoști brațele și a li umplea gurile. Ei nu voră să-l creadă deocamdată și cerură ca pașii a căror bărbăție li era cunoscută să fie chizeșii împăratului. Baiazid nu-i pusă în primejdie : pe la începutul lui iunie, el pornea spre Dunăre, cu o uimitoare repeziciune, ca un rîu mînios ce și-a frînt zăgazurile. Ștefan auzi abia despre

pornirea turcilor, cînd ei treceau acum pe luntri prin vadul de la Isaccea.

Trebuie să spunem să sultanul cel tînăr nu mai avea, ca odinioară Mohammed, o oaste fără de număr, prelungită prin jefuitori și prin țărani bulgari de la Dunăre, cari cer multă hrană, aduc multă zăbavă și aprind, prin îngrămădirea lor, prin foametea, ce-i bîntuie neapărat, biciul dumnezeiesc al ciumei, care topește oștirile vestite. Ienicerii și cîteva mii de spahii dunăreni poate ajungeau; corăbii, puține la număr și ele, aduceau tunuri grele pentru împresurarea cetăților moldovenești, care, în hărnicia meșteșugului, negoțului, pescăriei lor, nu se gîndeau la soarta ce le aștepta.

Acel care călăuzea prin aceste meleaguri pe tînărul sultan era, desigur, un om cuminte. Toate se petrecură în cea mai fulgerătoare grabă și cu cea mai desăvîrșită rînduială. La Isaccea se înfățișară în clipă, urmînd porunci, de la care nu se puteau îndepărta decît cel puternic sau cel ce ar fi ascultat de o chemare neînvinsă, și Vlad Călugărul, cu o mîină dintre ai-săi, cîți putuse strînge așa de iute și hanul, cu horda care stătea totdeauna gata de pradă și care fusese și mai deunăzi prin părțile Chievului. La 6 iulie ghiulele izbeau neprecurmat în porțile Chilieii, care nu era pregătită de o lungă apărare și în care se adăpostise, crescînd lipsa, zăpăceala și spaima, sătenii de prin prejur. Pircălabii Ivașco și Maxim, care fusese pus în locul lui Neagu la 1480, se împotriviră opt zile întregi, dar tunurile împărătești îi biruiră, sfărîmîndu-li zidurile. Numele lor nu se mai aud niciodată; ei vor fi murit luptînd pe acest prag al Moldovei, unde era datoria lor să moară.

Turci, tătari și munteni porniră apoi de-a lungul Dunării, de-a lungul mării, cu aceeași siguranță răpede. Peste șase zile de la căderea Chilieii, la 20 iulie, sultanul vedea piatra veche a Cetății-Albe de la Nistru oglin-

dindu-se în adincul liman albastru, care aducea corăbiile pînă la poarta oraşului. Aici pîrcălabii Oană şi Gherman se apărară zece zile, improşcînd din înălţime pe turcii cari făcuseră pe salahorii lor de puţin preţ să umple şanţurile cu ţărîna malului şi cu trupurile lor sfărîmate. Nimeni n-a mai văzut de-atunci-nainte nici pe cei din urmă pîrcălabi ai Cetăţii-Albe. Locuitorii fură luaţi robi, cu toate că se închinaseră, aruncaţi în luntri şi duşi la Constantinopol. Cîţiva pescari rămaseră numai dintre moldoveni, ale căror locuri fură luate de ieniceri şi tatarî, totdeauna sub arme. ²⁶⁷

Şi astfel, pe cînd în depărtata Suceavă Ştefan, învins fără să se lupte, rănit de moarte prin această lovitură dată în inima ţării sale, îşi frîngea minile de durere pentru pierderea cetăţilor ce hrăneau şi apărau Moldova, sultanul biruitor lua, cu aceeaşi iuţală cu care venise şi cucerise, drumul întorsului, oprindu-se numai o clipă la Chilia pentru a porunci să se dreagă în Ostrov cetatea veche. La 1 septembrie oastea se va fi întors la Adrianopol, încărcată de prada pe care n-o plătise prea scump. Ştefan n-avuse măcar mîngîierea de a şti că s-a împotrivit.

Îi rămînea însă aceea de a se putea răzbuna asupra răpitorilor. La Vlad Călugărul nu se gîndea : bietul om făcuse singurul lucru pe care-l putea face pentru a scuti de pieire ţara sa, pentru a scăpa de nimicire scaunul său domnesc. Nimeni nu-l ţinea de rău pentru aceasta, şi nici Ştefan, care se deprinsese cu nerecunoştinţa celor slabi. Oamenii pustiului, tatarîi, nu puteau fi găsiţi decît cînd îi împovăra prea mult rodul jafului la un întors spre casă. Cu turcii trebuia început un război crîncen, îndărătnic, care să răsplătească măcar, dacă nu să dobîndească îndărăt cele pierdute.

Cine era să-l ajute în această grea luptă cu un dușman care se afla acum, ca dincolo, în Țara Românească, așezat pe pământul chiar al țării, știind tot ce se petrece și gata să se răpeadă oricînd ?

Ungurii, nu. Craiul Matiaș scrisese în adevăr în Ardeal, la vestea despre venirea sultanului, pentru ca să se dea ajutor lui Ștefan, însă, desigur, numai atunci cînd domnul ar fi fost învins ca în iulie 1476 și turcii s-ar fi apropiat de pasuri. El trimese și un număr de ostași cari să poată apăra Ardealul dacă armele turcești ar suna și în văile lui ; dar întoarcerea lui Baiazid opri la Oradea-Mare pe acești luptători pentru creștinătate. Regele însuși s-a lăudat că era gata să alerge, dar îl ținea în loc o luptă cu împăratul creștin, care era să se mîntuie numai cu moartea lui. El scrisese sultanului cu muștrări că a călcat pacea, însă, cînd acesta răspunse că, din greșeală poate, dar cetățile nu erau cuprinse în ea, Matiaș tăcu, fiindcă era adevărat întii și fiindcă nu-i dădea mîna să lămurească pe turc că, afară de slova unui tratat, este și înțelesul lui, care, acesta, fusese desigur călcat.²⁶⁸ De altmintrelea, în vara anului 1485 un sol turcesc veni la Buda cu alai de călăreți, și cu dînsul se învoi regele, în iulie, la o prelungire a păcii.²⁶⁹ Iar în luna următoare chiar — se vede că iarăși ungurii uitaseră a pomeni țara lui Ștefan în hîrtia de învoială ! — turcii se aruncau asupra Moldovei.

Polonii făcură ceva, după ce Ștefan trebui să se coboare la o umilință pe care pînă acum o tot zăbovisese, cu scopul de a nu o îndeplini niciodată : închinarea de față înaintea regelui de peste Nistru. Ei se luptară cu turcii, măcar o dată, se plînseră cu adevărată amărăciune sultanului, iarăși o singură dată. Nu pentru că se socoteau îndatoriți față de creștinătate sau față de acest domn al Moldovei, care, oricum, fusese un bun vecin și

un apărător sigur al Poloniei, primind în pieptul său lovituri care, altfel, ar fi atins-o. Ceea ce-i durea pînă într-atîta încît îi făcu să se trezască din amorțeala cu care se deprinseseră era închiderea drumurilor de negoț prin care se îmbogățeau orașele lor, prin care se hrăneau vămile și vistieria regelui.

În adevăr, odată fusese două drumuri mari care le-gau Răsăritul cu Apusul prin schimbul mărfurilor. Unul străbătea pustiul primejdios al tatarilor de ajungea la Caffa, pe atunci în mîna genovezilor. Cellalt, plecînd tot din Cracovia și Lemberg, în Galiția, se cobora la Suceava, iar de acolo țintea, prin Iași, prin Vaslui, prin Birlad și prin Basarabia-de-Jos, la Cetatea-Albă.

De cînd Caffa căzuse — o mare nenorocire pentru negustorii poloni — rămăsese numai calea aceasta moldovenească, prin care, spre folosul mijlocitorilor poloni, postavurile, uneltele din Apus treceau spre țările turcești, și mărfurile Răsăritului se suiau spre Polonia. Izbînda din 1484 a lui Baiazid dădea și acest drum în mîna unei puteri care nu ținea seamă de nici o învoială și care făcuse încă de pe atunci din hrăpire, din stoarceri hrana obișnuită a dregătorilor ei, pînă și a celor mai înalți. De aici dragostea polonilor pentru Ștefan-vodă, silințele lor de a căpăta de la păgîni acele porți de intrare în Răsărit, care fuseseră Chilia și mai ales Cetatea-Albă.

Încă din mart 1485 se vorbise deci la dieta din Thorn că ar fi bine să se sprijine domnul Moldovei, și se cerură pentru aceasta luptători de la cavalerii din Prusia, teutonii, și de la țarul din Moscova, care, cu toată înrudirea, răspuse că „lui i-i departe, și de aceea nu poate să dea ajutor“.²⁷⁰

La 4 septembrie regele Poloniei dădea lui Ștefan, pe care-l numește „prieten“ al său, dar și „slugă“ — ceea

ce nu se mai făcuse pînă atunci —, o carte de asigurare, dacă va veni cu boierii și ostașii săi la Colomeia, precum făgăduise, ca să se închine; după închinare se va sta de vorbă apoi în privința măsurilor ce trebuie luate „împotriva dușmanilor păgîni”.²⁷¹ La 16, domnul făcea jurămîntul, cu toată strălucirea, care pe dînsul îl va fi durut amar: steagul de mătăasă roșie, ca sîngele curat ce se vărsase pentru cîntea lui, se plecă înaintea unui bătrîn încoronat, care nu știa să se lupte nici cît cel din urmă dintre boierii ce încunjurau pe Ștefan. Din partea lui, Cazimir se îndatorea, între altele, să primească oricînd pe Ștefan în țara sa, să-l ajute a-și lua iarăși domnia, să-l sprijine în căutarea „vechilor hotare” și să nu facă nici o înțelegere cu turcii în această privință pînă nu-l va înștiința și pe dînsul.²⁷²

Patru zile după aceasta, Suceava ardea în flacări, rămîind numai cetatea, pe care nu mai era acum Șendrea să o apere. O mulțime de turci, pornind din Chilia și Cetatea-Albă, sub călăuzirea beglerbegului Greciei, Ali Hadîmbul, se aruncase fără de veste, după obiceiul cel nou al războaielor iuți ca trăsnetul, asupra Moldovei, din care plecase domnul, stăpînul și străjerul. Ei aduseseră și un domn nou, căruia i se spunea Hromot, cu un nume care se mai întîlnește în vremile vechi: poate pe același fiu al lui Petru Aron pe care-l luase sultanul cel bătrîn sub ocrotirea sa la 1476. Dar, după ce îndepliniră sarcinilor de a nimici țara îndărătnicului domn, care nu voia să îngenunche înaintea împăratului păgîn, beglerbegul, cu bietul doritor de domnie în cîrcă, se făcură nevăzuți, pe drumurile arse pe care toamna începea să le acopere de neguri.

Ștefan se întoarse cu o mică oștire polonă, vreo 2.000 de călări în zale, suiți pe cai mari, cari puteau fi, în ciocnirile cu turcii, un zid puternic, dacă l-ar fi ținut în loc vitejia: la aceștia adause el apoi pe țărani săi.

În Țara-de-Jos se aflau încă, veniți din nou sau rămași din mersul prădalnic al beglerbegului, sangeacii cei mari ai Dunării, paznicii lui Vlad Călugărul : Ischender-beg Mihaloglu și Balibeg, feciorul lui Malcoci, sau, pe turcește, Malcocioglu. Asupra lor se îndreptă Ștefan în grabă, și, prinzind câteva mii dintre dînșii lângă lacul Cătlăbugei, în apropiere de Dunăre, se încăieră cu ei în ziua de 16 noiembrie. După o crîncenă frămîntare, el învinse, aproape în preajma Chilei pierdute. ²⁷³

Dar acum li era ușor turcilor să se tot întoarcă asupra țării din care nici o putere omenească nu-i mai putea scoate cu totul. Primăvara aduse pe Hromot, și ca o săgeată păgînii ce-l încunjurau lovire drept la Șcheia, lângă Roman. Dușmanul se apropiase de capitala Moldovei, care acum se ridica abia din cenușa celei din urmă prădăciuni. Dar în mijlocul nenorocirii, pe care n-o putuseră înlătura micile biruinți ca acea din toamna trecută, un ceas de noroc sosi pentru Ștefan. În lupta de la Șcheia, dată la 6 mart 1486, Hromot fu prins : el avu soarta lui Petru Aron, tăierea gîtului prin călău, de care se făcuse vrednic prin atîta suferință adusă de dînsul asupra țării sale, peste care voia să domnească

Acum se părea că lucrurile se limpezesc iarăși. De la moartea rușinoasă a lui Hromot, begii dunăreni nu mai aveau de ce să tot ia drumul Sucevei. Pe cînd Ștefan se gătea de răsplătire, ostașii poloni porniră din nou spre dînsul, mulți și buni, avînd în capul lor pe fiul cel mai mare al bătrînului rege, Ioan Albert. Trufașul tînăr veni în iunie încă la Lemberg, de unde se coborî pe încetul, dar nu spre Moldova, ci spre Nistru, departe, în răsărit. Înainte de jumătatea lui septembrie, Ioan Albert întîlni îndată mulțimi tătărești care roiau în părțile acestea. Raita încrezută se mîntuî prin două ciocniri fără însemnătate : la 3 septembrie și cîteva zile după aceasta.

Apoi fiul de crai se întoarce acasă ca să-și bucure părințele prin povestirea isprăvilor ce făcuse. ²⁷⁵

De fapt, polonii erau tot așa de bucurători de pace ca și ungurii ; un timp, ei nădăjduiră s-o capete împreună cu cele două cetăți. Încă din iulie 1486, ei stăruise pentru mijlocire la venețieni, cari pe atunci stăteau bine cu turcii, și în septembrie solul lor era încă la Veneția. În 1487, trecură prin Lemberg și doi soli la Poartă, în urma cărora Ioan Albert își învîrți calul prin părțile tătărești. În mai 1488, un om al sultanului veni la rege, și acesta trimese pe Nicolae Firley de Dambrowycza pentru a cere o ultimă dată Chilia și Cetatea-Albă. I se răspunse firește că nu se poate da înapoi pămîntul călcat de oști turcești învingătoare, pămîntul în care se odihnesc musulmani, mucenici pentru credință. Atunci solul scăzu cererile și vorbi mai smerit, pînă ce la urmă, în mart 1489, el iscăli o pace care asigura numai negoț slobod pentru negustorii amînduror părților. ²⁷⁶

Ștefan era jertfit de toți prietenii săi. Singur el făcuse cît n-ar fi crezut nimeni, și puterile țării sale, de atîtea ori prădate și arse, erau stoarse deocamdată. El se supuse soartei pe care nădăjduise s-o învingă : plăti bir și dădu turcilor ca ostatec pe fiul său Alexandru.

CARTEA V

CEI DIN URMĂ ANI
DIN VIAȚA LUI
ȘTEFAN CEL MARE

LUPTELE CELE DINTĂ CU POLONII

Viața lui Ștefan căpătă acum o întorsătură hotărâtoare. O dată cu sosirea bătrânelor, toate se schimbau pentru dînsul. Prieteni vechi ca ungurii uitau cu totul de ființa lui, și desigur că regele Cazimir se supăra fără cuvînt pe sfîntul părinte din Roma, care, la cererile de ajutor ale domnului, socoti, neputînd face nimic din partea lui, să-l îndrepte către Corvinul din Ungaria, cunoscut ca un vechi luptător împotriva turcilor. Matiaș nu mai era acela ce fusese în tineretele sale; prins cu totul de războiul apusean, cu împăratul german, el nu se uita decît în treacăt la împrejurările Răsăritului, pe care le potolise pentru dînsul pacea din 1483, și, cînd i se vorbi, în 1489, un an înaintea morții lui, de un nou șir de lupte pentru cruce, el arătă, zîmbind în necaz, că atunci cînd polonii ridică împotriva lui pe tătari, el nu poate decît să se bucure de prietenia sigură a turcilor.²⁷⁷

O dată numai, în 1488, el dădu voie ardelenilor, în mijlocul cărora stătea încă Ștefan Báthory, acum un om cu totul pașnic, să dea lui Ștefan armele ce-i pot fi de nevoie pentru lupta cu păgîni.²⁷⁸

Dușmănia cu sultanul o încheiase el de bunăvoie, precum, cu de-a sila, fusese silit să o încheie și domnul

Moldovei. Dar soarta, ce are uneori un zîmbet de mustrire și de batjocură, voi ca în ziua de înaintea morții craiului, căruia podagra îi pecetluise încheieturile, să se primească vestea că asupra Ardealului se pornește cu siguranță o mare oștire turcească, avînd cu dînsa pe moldoveni și pe munteni. Poate cea din urmă măsură a lui Matiaș, care muri la 6 aprilie 1490, fu, astfel, aceea de a trimete de la Curte în grabă pe Báthory ca să apere granița. ²⁷⁹

Polonii se bucuraseră atîta vreme de prietenia lui Ștefan, care li asigura granița și li făcea atîta cinste. Ei înțeleseseră totdeauna să răspundă la îndatoriri prin vorbe goale și făgăduieli al căror soroc era veșnicia. După ce Ștefan plecase fruntea lui de om mare înaintea nimicniciei trufașe a lui Cazimir și îndoise piciorul său rănit în cortul de deșertăciune de la Colomeia, care se și ridică deodată pentru ca toată lumea să vadă, ce puternici sînt acei ce se închină regelui polon, el se alesese numai cu cele 3.000 de călări din 1485, care nu vor fi petrecut nici toată iarna la dînsul. Pe Hromot îl bătuse el singur; feciorul de crai îl ispitise numai venind pînă la Camenița, ca să se piardă apoi în pustiul tatarilor; anul următor aduse tîrguielile cu turcii, iar anul 1489, pacea desăvîrșită deci pentru dînsul, plata pe fiecare an a birului lui Petru Aron și înstrăinarea fiului, care se și stîNSE între păgîni, la 26 iulie 1496, lăsînd în locul său ca ostatec pe feciorașul său, numit Ștefan, după marele bunic. ²⁸⁰

Nu se răzbună numai faptele rele, ci și nepăsarea. Și nepăsarea polonilor față de cele mai strașnice nevoi, față de cele mai mari interese, față de cele mai sfînte dureri ale Moldovei, care li dăduse tot ce putea să li dea, întrecuse de mult măsura. Ștefan era un om sărac, și mai sărac de la luarea cetăților decît înainte: din

sărăcia lui el trebuia să trimeată acum împăratului păgîn, ca o chezăsie veşnică a păcii, miile de galbeni de aur. El îşi aduse aminte atunci de vechea datorie pe care o avea Polonia aceasta trîndavă faţă de strămoşii lui, datorie pentru care se amanetase Pocuţia ca să fie luată apoi îndărăt la cea dintîi împrejurare priincioasă. Va smulge el ţării sale prădate banii cu cari să-şi plătească birul ? Va lăsa urmaşilor Moldova fără Pocuţia, așa cum o primise și el de la înaintași nevrednici ? Ștefan se hotărî astfel, necruțindu-și trupul obosit, să culeagă birul la leși, cari-l siliseră să-l dea, și să întregească țara la miază-noapte prin cucerirea ținutului amanetat.

El începu astfel, după războaiele de apărare, cu turcii, războaiele de răzbunare, cu polonii.

Lupta se dovedi ușoară. Încă din vara anului 1490 Ștefan era în Pocuția fără să fi întilnit un dușman în cale, căci polonii, cari se temuseră pînă atunci de ungurii regelui Matiaș, aveau acum grija moștenirii acestuia. Tatarii arseseră Chievlul în 1489 și pricinuiseră pierderi principelui Albert, trimes împotriva lor ; apoi ei veniseră în iarna din urmă pînă pe la Lublin, „și — scrie un povestitor din acel timp — nimeni nu plecă asupra lor, în toată Polonia“. ²⁸¹ Ștefan veni pe urma tatarilor, nu ca să prade, ca dînșii, ci ca să cucerească.

El începu printr-o solie care merse la Cazimir spre a cere ca oamenii domnești să poată trece prin Litvania spre Moscova, al cărei țar, cuscrul lui Ștefan, se înțelesese cu Maximilian, regele românilor, ales și în Ungaria, ca să năvălească în Polonia dacă regele de acolo ar încerca să împiedice cu puterea așezarea lui Maximilian în scaunul unguresc. Boierii moldoveni, cari mai aduceau și unele plîngerii, sosiră numai după ce veștile că Ștefan se află în Pocuția ajunseseră la urechile lui Cazimir. Acesta răpezi îndată la credinciosul său din

Suceava, a cărui faptă nu voia să o creadă — „cu toate că măria-ta ar fi spuind pe față că a dat astfel de porunci dregătorilor săi“ — pe arhiepiscopul de Lemberg și căpitanul de Haliciu, ca să ceară lămuriri și darea înapoi a cetăților luate cu hapca și fără nici un cuvînt. ²⁸²

La 15 mart 1490 Ștefan era acasă încă, în Suceava, unde pregătea lovitura, pe care o vestise poate prin prădăciuni ușoare. ²⁸³ El își făcuse încă de la 1487 o nouă curte pentru luptele cele nouă : Micotă și Reațeș erau acum pîrcălabi de Neamț, Groza, fiul celui dintîi, avea grija Orheiului, cu toate că tatarii erau acum prieteni, dacă nu ajutători — ceea ce n-au fost niciodată — Ion Săcară păzește la Roman, Ion și Șteful, fost pitar, stau în Hotin, doi pîrcălabi pentru o cetate amenințată ; spătarul e Clănău ; Boldur, fost vistier, înlocuitor al greculul Chiracola, ia vornicia și stă, împreună cu vechiul sfetnic care era logofătul Tăutul, în fruntea boierimii moldovenesti : Andreico, apoi Matei, ceașnicii sau paharnicii, Ieremia postelnicul, Șandru comisul, Petru stolnicul, Andreico Czartoryski Litvanul (Ciortorovschî) desăvîrșesc sfatul, împreună cu cîțiva boieri veniți mai tîrziu : Isac, Movilă, Frunteș și Dinga. ²⁸⁴

Ștefan luă îndată — de-a dreptul sau prin căpitanii săi — Colomeia și Haliciul, și în august el stătea înaintea cetății Sniatynului. Pe atunci Polonia era cu desăvîrșire lăsată în voia moldovenilor, a tatarilor, a țărănilor ruși, răsculați sub o căpetenie cu numele de Mucha. ²⁸⁵ Bătrînul Cazimir nu se mișca nici ca în timpul de pînă acum, cînd bătrînețele nu-l amortiseră cu totul. Luptătorul regal din anii trecuți, Ioan Albert, om pornit, neprevăzător, dar plin de neastîmpăr și viteaz, trecuse granița pentru a smulge coroana ungurească fratelui său Vladislav, craiul din Boemia : căci amîndoi fuseseră aleși de unii magnați unguri, și Albert avea mulți sprijinitori,

mai ales în Ardeal, pe care cel puțin îl voia ca despăgubire. În zădar se chemă o oaste care să răspingă pe moldoveni și să li ia Pocuția : în ziua de 14 septembrie, sorocul de adunare al apărătorilor Poloniei, puțini se vor fi adunat în tabăra de la Bobrka, lângă Lemberg. Ioan Albert stătea la Cașovia, în Ungaria-de-Sus, Cazimir nu îndrăznea să hotărască între cei doi fii, cărora li dorea deopotrivă tot binele, și, în sfârșit, se răspîndise pretutindeni vestea, în stare să îngrozească și pe cei mai îndrăzneți, că sultanul însuși sosește ca ocrotitor și tovarăș de arme al „moldoveanului”.²⁸⁶ Acesta-și puse deci ostașii în cetăți și se întoarse fără nici o pagubă, ca stăpîn al Pocuției, în care pînă atunci nu-i mai fusese dat să calce.²⁸⁷

Nimeni nu căută să-l despoaie de cucerirea sa, pentru care el jertfise sînge scump și strămoșii săi plătiseră bani buni. Și în 1491, cei doi feciori de crai, dintre cari și unul și altul nu se mulțamea cu o singură coroană, se luptară împreună în Ungaria, care se dovedea tot mai mult că vrea pe moliul, pașnicul, plîngătorul Vladislav, și nu sufletul de foc și de vrajbă al fratelui celui mic, iubitul mamei sale, Albert. Cu acest cîntec sălbatec în urechi, muri părintele a unsprezece copii, regele Cazimir, la 7 iunie 1492. Pînă atunci din Polonia nimeni nu căutase a ridica arma împotriva lui Ștefan. Chiar la începutul anului, regatul, fără călăuză, orbecăind în nenorocirea jafurilor și pierderilor de ținuturi, amenințat de toți vecinii săi fără deosebire, suferise o nouă dijmuire din partea tatarilor, cari topiră zăpezile prin focul ce ardea satele pustiite de locuitori.²⁸⁸ Nici îngroparea regelui nu fu scutită de această întovărășire de pradă, robie și omor, — căci tatarii se întoarseră la jaf în vară.²⁸⁹

Regele Cazimir lăsase cinci fii, dintre care unul părăsise lumea, un al doilea era arhiepiscop de Gnesen, cel dintii dintre episcopii țării lui, iar ceilalți trei voiau deo-

potrivă stăpînirea — adică Vladislav din Ungaria, Ioan Albert, vestit pentru loviturile sale de sabie, cînd folosite, cînd zadarnice, date mulțimilor tătărăști prădalnice, și un mai mic frate, Sigismund, care avea veniturile Lembergului și Zipsului.²⁹⁰ Sprijinul bătrînei crăiese Elisabeta făcu să se aleagă Ioan Albert, la 27 august. Dar, potrivit cu orînduiala regelui mort, Litvania, pe care el o moștenise de la tatăl său, ducele Iagello, trecu asupra altui fiu, Alexandru, și astfel se despărțiră, și în ceea ce privește stăpînitorii, cele două țări, ce fuseseră pînă atunci în aceeași mină, căreia, ce e drept, nu i se supuneau deopotrivă. Aceasta era o împrejurare de cea mai mare însemnătate pentru Ștefan, care avea ceva de păstrat împotriva voinței crailor leșești.

El căută să ajungă la o înțelegere asigurătoare cu Alexandru Litvanul, prin țara căruia mergeau din cînd în cînd soli la Moscova ca să afle cum mai petrec acolo fiica Elena și micul nepot Ivan, pe cari nu era să-i vadă niciodată aieva. Alexandru se arată prietenos față de domnul moldovenesc, îmbătrînit în gînduri cumiți și fapte viteze, strașnic dușman, dar prieten credincios și de mare folos. Ca răspuns la trimiterea unui sol cu vestea suirii în Scaun a tînărului vecin, Ștefan porunci, în ianuar 1493, vornicului său Jurj și lui Iura, fiul Șerbului, să arate lui Alexandru cît i-a părut de rău — noi avem voie însă să nu credem — pentru moartea „prietenului său Cazimir, Dumnezeu să-l ierte!” și ce frumos ar fi dacă prin îndemnul cneazului litvan s-ar ridica atîtea rude, atîția prieteni ce are el asupra turcilor. În novembre, Woytech Cuciucovici și Fedko Gavrilovici pleacă la Ștefan ca să-i spuie că Alexandru vrea pace și-o bună învoială, păstrîndu-se hotarele cele vechi între Moldova și Litvania. Apoi sosesc la curtea vecină Jurj iarăși și Mihai Pitarul, tot pentru înțelegerea de care era vorba încă de la început. În sfîrșit, prin Woytech și Fedko, prin Jurj și pisarul Matiaș, prin Fedko și Petru Olechnowicz, prin

Ioan Pitarul, fiul lui Isaia, și diacul Toma se trimet vechile acte de îndatorire, întărite prin jurământ. Ștefan ceru să se aducă unele schimbări, dar la urmă tot se făcu din amîndouă părțile jurământul cel nou, poate în 1496. Ștefan făgăduise și amestecul său la turci pentru a cîștiga de la aceștia cruțarea granițelor litvane. Prietenia dintre el și tînărul Alexandru se răsima și pe legături de familie, căci soția cneazului Litvaniei era, de la 1495, fata lui Ivan din Moscova, care ajunsese astfel socrul unuia, cuscrul celuilalt.²⁹¹

• Astfel stăteau însă lucrurile cu Polonia. Ștefan își ținea căpitanii în Pocuția, pe care el era hotărît s-o apere pînă la sfîrșit și pe care polonii nu înțelegeau cîtuși de puțin să i-o lase, așteptînd numai clipa potrivită pentru a smulge din mîinile moldoveanului, despoietorul țării lor, „bucata de pămînt ce se întinde de la pădurea de fagi a Haliciului în jos pînă în Nistru și pînă în munți“. Starostele moldovenesc care stătea în Cernăuți, astăzi capitala Bucovinei austriace, Ion Grumază²⁹², era pentru acești vecini un spin în ochi, care durea amar și umi-lea adînc.

Din partea aceasta nu veniră deci nici vești de suire în Scaun, nici amintirea legăturilor strînse ce fusese odinioară între Moldova și Polonia, nici îndemnul spre înnoirea lor pentru binele creștinătății. Pentru Ioan Albert, Ștefan era una cu tatarii, cu turcii, cu păgînii aceia cari erau înfățișați ca prieteni statornici și tovarăși de jaf ai „moldoveanului“. În 1493, în anul după începerea domniei nouă și în Polonia, se strîngeau bani de la locuitorii regatului pentru apărarea hotarelor, așa de mult călcate în timpul din urmă, „de turci, de tatarii și alți vecini“, dintre aceia ce nu se numesc, dar se urăsc cu atîta mai mult. Ioan Albert nu sămăna, de altminteri, cu

tatăl său, „prietenul“ domnului Moldovei. Cu gândul să lovească el pe alții, tânărul crai nu se lăsa lovit. În același an 1493 el se lăuda că-și păzește așa de bine țara, „încît nu mai pot fi năvăliri atît de lesnicioase cum se făcuse obiceiul“.²⁹³ Ștefan nici nu plănua, din partea lui, asemenea încălcări ale pămîntului leșesc : el luase ce credea că este al său și ce era al său după dreptate — căci banii dați de strămoșii săi nu se plătiseră și zălogul intrase firește în stăpînirea împrumutătorului — și el nu mai avea arme decît împotriva acelor ce ar fi căutat să-l trimeală în granițele cele vechi.

Siguranța păcii se întări peste puțin, cînd craiul cel cu scopurile mari, pedepsitorul tatarilor, dușmanul neîmpăcat al păgînilor, poftitorul coroanei ungurești, făcu pace cu sultanul. Solul său era la Poartă pe vremea cînd turcii cercau Severinul și Belgradul, cînd sultanul înainta pînă la Sofia, asupra Ungariei, a cărei pace se mîntuise.²⁹⁴ Ali-beg din Semendria — fratele său murise — și Malcoci, adică Bali-beg, fiul lui Malcoci, așezat în Vidin acuma, pustietorii Moldovei în 1485, trecură prin Oltenia în Ardeal și fură striviți și săgetați în munți de românii olteni și ardeleni de lingă pasul Turnului-Roș.²⁹⁵ În april 1494 se jura la Constantinopol asupra unei păci pe care Ioan Albert, cu toate că-l prădase abia dăunăzi tatarii, o întări prin jurămînt în iunie.²⁹⁶

Ea trebuia să ție trei ani turcești, deci numai pînă în 1496. În acest an, prevăzîndu-se jafuri pentru sfîrșitul sorocului făgăduit, Ioan Albert strîngea iarăși bani ca să-și plătească ostașii. Tatarii, după deprinderea lor, apucaseră înainte, și nu numai că dijmuiseră unele părți ale Poloniei, dar arătau chiar că voiesc să rămîie acolo. Pentru a întîmpina mai bine un viitor, care putea să fie greu, Polonia și Litvania se legau a sta totdeauna alături, cum fuseseră atunci cînd același om le cîrmuia pe amîndouă.²⁹⁷

În loc să aștepte pe păgini, Ioan Albert, sfătuit de trufia, de neastîmpărul, de lăcomia lui, pe de o parte, iar pe de alta, de un foarte învățat italian pripășit la curtea lui, Ioan Buonaccorsi, ce-și zicea Callimachus — un mare făuritor de planuri zadarnice și costisitoare — se hotărî să se arunce el pe neprevestite asupra dușmanului veșnic al țării sale.²⁹⁸ Alexandru Litvanul îi arată, mai târziu, în 1496, ce bine ar fi dacă s-ar căpăta îndărăt de la păgini Chilia și Cetatea-Albă, gurile în mare ale negoțului Poloniei și Litvaniei, dacă astfel s-ar pune din nou înaintea tatarilor vechea graniță a Nistrului cu vadrurile bine apărate.²⁹⁹ De pretutindeni veneau știri strașnice despre un nou avînt al turcilor ce se pregătește pentru a sfărma cine știe ce puteri creștine. În Croația pieriseră peste 5.000 de unguri, cărora li se tăiasă nasurile pentru a sluji drept dovadă a sălbăticiei isprăvi păgîne; o sumedenie de oameni din această țară căzuseră în robie. La granița sîrbească se țeseau într-una viclesuguri, și Pavel Chinezul putea s-o apere numai înfrîngînd sălbăticia prin altă sălbăticie. În munții Albaniei umbra lui Scanderbeg îndemna iarăși la luptă pe falnicii săi arnăuți, cari se scuturau din robie.³⁰⁰ Venețienii, cari simțeau că ochii sultanului apasă lacomi asupra orașelor lor din Moreea, arătaseră, printr-o solie de cinste, încă de la suirea în scaun al lui Ioan Albert, ce sarcină ar fi mai potrivită pentru dînsul, și ei aveau galbeni buni și mulți, cari ispiteau.³⁰¹ Din Roma venea, în sfîrșit, glasul de îmbărbătare, cuvintele de binecuvîntare ale sfîntului părinte.

Vladislav al Ungariei era învinuit de supușii săi că e prea slab, prea suferitor față de orice jignire. El plecase în 1494 la Leutschau ca să se întâlnească cu frații săi, să-și ierte unul altuia toate greșelile, să-și împartă tot ce mai aveau de împărțit, să-și unescă, pentru pace, ca și pentru război, regatele și stăpînirile și să fie buni frați în fruntea unor țări surori, pentru binele creștinătății răsăritene : ³⁰² cardinalul Frederic serbă liturghia de împăcare și iubire înaintea vlăstarelor lui Cazimir, al cărui suflet se însenină în sfîrșit. La întoarcerea de la această întîlnire, în care crescuse inima tuturor Iagellonilor, domnii Răsăritului, de la Adriatică la Marea Neagră, Vladislav merse în Ardeal, unde strînse birurile și lăsă toată grija unui singur om, Bartolomei Drágffy, din sîngele lui Dragoș Moldoveanul, un aspru român din Maramureș, care știa să facă pace, trăgînd în țapă pe turburătorii ei ; apoi el se întilni în Banat cu celălalt român de strajă la hotare, cu viteazul și cumplitul Pavel Chinezul, și el un Țepeș binefăcător. Îndată Bartolomei și Pavel trecură Dunărea, arzînd Semendria : ei culeseră o pradă cum nu se mai pomenise de mult și băgară groaza pînă și în Constantinopol. Pavel muri în toamnă, după întoarcere, cu aceeași mulțămire cu care murise Iancu-vodă — cel dintîi dintre românii cei mari ai veacului ce sta să se încheie acum — cînd despresurase Belgradul. Pacea se învoi turcilor în 1495 numai pe trei ani, deci pînă în 1497, cînd se mîntuia și pacea lui Albert. ³⁰³

În sfîrșit, prădăciunea la care fusese supusă Țara Românească în 1493, amenințările vidinenilor lui Malcoci în 1494, trezirea spre lupte a celor doi prooroci ai pieirii, Malcoci tînărul și bătrînul Ali, care-și smulgea barba de mînie cînd nu-i ajungea sîngele vărsat, puseseră pe gînduri și pe bietul Vlad Călugărul, care rîvnea iarăși către o călugărie liniștită, și pe Ștefan, care tresări simțînd cum se apropie furtuna. Trimețînd la turci în 1496, el cercetă cu solie în același timp pe munteni, de cari nu voise să

știe atîta vreme, pentru că domnul lor îl trădase și-l păgubise. Se zice că între cei doi domni se făcu o înțelegere și că ei ar fi făgăduit ungurilor 20.000 de oameni pentru războiul creștin.³⁰⁴ Și care putea să fie în adevăr cea mai sfîntă nădejde a bătrînului din Suceava, decît să vadă iarăși fluturînd steagurile sale cu chipuri de sfinți creștini pe zidurile vechi ale Cetății-Albe, în cuprinsul Chilieii înălțate de dînsul, să întinerească o clipă luptînd cu vrăjmașii din tinerețele sale și apoi, văzîndu-și cu ochii mîntuirea, domn creștin între domnii creștini, biruitor între biruitori, să plece liniștit pe lumea pe care se duseseră strămoșii săi ?

Ștefan va fi fost încunoștiințat din vreme de hotărîrea lui Ioan Albert, care voia să dea înapoi Moldovei, Poloniei, creștinătății, Chilia și Cetatea-Albă. Pe cînd se îndreptau spre tabăra din Lemberg magnații Poloniei Apusene și ai celei Răsăritene, mazovienii, silezienii, cavalerii Ordinului Teutonic, călugării înarmați din Prusia, cu cari se ciocniseră în alte timpuri moldovenii lui Alexandru cel Bun, domnul se coborî spre Dunăre, și-l găsim în curțile din Vaslui — lîngă locul celei mai vestite biruinți ce cîștigase asupra dușmanilor ce erau să simtă din nou puterea brațului său — în zilee de 13 și 19 mart 1497.³⁰⁵

Craiul zăbovi însă. În loc să înceapă fulgerător un război de primăvară, el se puse în mișcare abia în mai, după ce trimesese un sol la Poartă ca să înșele pe turci. La 19 ale lunii el își făcu intrarea în Lemberg, unde se făceau pregătiri mari pentru acest drum de cucerire, ce putea să crească iarăși bogăția orășenilor de aici, vechi negustori prin Moldova. Abia la 1 iunie se ridică de departe Hans von Tiefen, marele-maestru al teutonilor, cu șirurile grele ale cavalerilor săi purtători de cruce. Numai în cea de-a doua jumătate a lunii oștile se îndreptară spre Nistru.³⁰⁶

Ștefan trimise înaintea oaspetului său dorit pe vistierul cel nou Isac, un boier mai tânăr, care avea această dregătorie numai din anul 1491 : acesta se întoarse cu o solie regală de lămuriri. Se spuse prin cei doi trimiși, Creslau Kuroswanski și Nicolae Podlodowski, pe cari Ștefan nu-i mai văzuse pînă atunci, că mîntuitorii Moldovei, se apropiuau. El mulțami craiului că s-a gîndit la nevoile lui și-l sfătui să se grăbească a străbate prin valea Nistrului, din partea tatarilor sau din partea lui spre Dunărea-de-Jos ; cînd polonii vor fi acolo, se va înfățișa și el în lagărul lor și vor lupta frățește luptă creștinească.³⁰⁷ Cu acest răspuns plecă Isac, a doua oară, și vechiul credincios al domnului, logofătul Tăutul, care se întorsese abia de la Constantinopol, unde va fi fost pentru același scop ca și solul leșesc. Trimeșii regelui veneau plini de daruri, și oamenii domnești aduceau și ei daruri viitorului dezrobitor al cetăților de la Dunăre.³⁰⁸

Cei din urmă ajunseră în tabără pe la sfîrșitul lui iulie, cînd se vedeau acum rîpele înalte ale Nistrului, la gura căruia, hăt în jos, ienicerii păzeau în Cetatea-Albă. Craiul se arată foarte binevoitor pentru cei doi boieri fruntași ai Moldovei, dintre cari unul păstra pecetea și cellalt vistieria țării. Dar, întîrziind răspunsul — într-o cale ca aceasta sînt doar atîtea griji ! — el îi luă cu sine mai departe.

Nistrul trebuia trecut la Camenița, dacă era să se aleagă drumul prin Moldova, unde Ștefan făgăduise că va da hrană destulă prietenilor săi. Isac și Tăutul văzură cu mirare că oastea se oprește la satul Mihalcea, mult mai sus, și trece prin vadul de acolo, de unde se putea coborî drept la Sniatynul Pocuției, atingînd pe această cale, scurtă și sigură, Prutul.³⁰⁹

Dar Pocuția era tocmai vechea pricină de vrajbă între Polonia și Moldova, care se chema că se luptă acum umăr lîngă umăr împotriva păgînilor. Din vederea locurilor de

ai cetăților ce-și schimbaseră stăpînul, satelor înfloritoare care secerau pentru alții grîiele de aur, nu puteau să răsară decît păreri de rău, porniri răzbunătoare, amintiri de mînie. Și, iarăși, dacă era un drum pe care Ștefan n-ar fi voit să-i treacă prietenul cu cele 50—80.000 de oameni, cu carele fără de număr, care se socoteau cu miile, cu tunurile zguduitoare, ale căror guri largi fîgăduiau sfărîmarea zidurilor vrășmașe, apoi acel drum era drumul Pocuției. Ce căuta prin Pocuția omul acesta pe care Ștefan îl cunoscuse în 1487 ca ușuratec și trufaș, gata să urmărească oricînd ceea ce nu putea să ajungă? Era poate un dușman, ale cărui asigurări, a cărui frăție războinică, a cărui iubire pentru creștinătatea ce suferă nu erau decît minciuni, viclesuguri ticăloase, momeli de trădător care vrea să răpească o țară, vrednică de cinste și recunoștință, fără a cheltui sînge și a înfrunta primejdii? Era tînărul leu leșesc, numai o sălbatecă vulpe litvană, ca strămoșii săi păgîni? Dacă era așa, Moldova știa lațurile prin care se prind astfel de vietați făcătoare de rău!

Răspunsul îl dădu măria-sa craiul, apărător și răzbu-nător al Crucii. Cînd ajunse la Coțmani, de unde începea ținutul Sepenicului, alipit de mai multă vreme la Moldova, el puse în lanțuri pe soli și-i trimise înapoi la Lemberg. Aceasta însemna războiul.

Ștefan îi află rostul de la prietenul său din Ardeal, voievodul Bartolomei, sau Birtoc, ruda sa, precum și de la oameni cu priință din Polonia însăși, din Litvania, unde Alexandru era prea încurcat cu tatarii și se temea prea mult de muscal, ca să-și poată trimite la timp ostașii în tabăra regală. Taina era aceasta: Sigismund din Zips vedea pe un frate al său rege de două ori, în Boemia și în Ungaria, pe un al doilea, rege polon, pe un al treilea, cneaz litvan, pe un al patrulea, căpetenie a Bisericii din Polonia, și i se părea că lui i se face o nedreptate. Dacă ar fi fost el la Dunărea-de-Jos, ce strălucite slujbe n-ar

fi putut aduce tuturor vecinilor săi și ce frumoasă n-ar fi fost această mare împărăție iagellonică, legată prin jurăminte, care s-ar fi întins fără nici o întrerupere de la hotarul Veneției pînă la granițele Moscovei, zid de fier înaintea turcilor, tătarilor, muscalilor, înaintea tuturor păgînilor și necredincioșilor? Deci, înainte, pentru întemeierea Scaunului lui „Sigismund-voievod, prin mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei“ — domn străin pentru scopuri străine!

Domnul cel adevărat și legiuit, domnul românesc al Moldovei, era în Suceava cînd îi sosi vestea. Deci nu era de ajuns că leșii aceștia-i smulsese un jurămint după altul, că-i plecase genunchii spre închinare în cortul de la Colomeia, că-l lăsase singur în mijlocul turcilor, că-l uitase, că se gilceveau cu dînsul pentru o țară a cărei răscumpărare din datorie n-o puteau plăti, că-l pîrau pretutindeni ca prieten al păgînilor, că-i aruncau în sarcină orice jaf, orice pagubă făcută în țara lor, acum voiau să-i răstoarne Scaunul domniei, să-i ia în stăpînire țara, să-i dezrădăcineze legea, să sfarme viitorul neamului său și să-i arunce bătrînețele pe drumurile mari ale pribegiei? Se hotărî deci la o luptă fără cruțare, care să rămîie ca o pildă veșnică pentru oricine s-ar încumeta să atingă neatîrnarea, să batjocorească mîndria Moldovei, să caute stîngerea neamului românesc.

La vadul Prutului, lîngă Cernăuți, de unde plecase starostele, polonii primiră de la o strajă, trimeasă anume pentru aceasta, o salutare de săgeți. Dar, cînd se trecu apa, nici un dușman nu stătea în față, ca să taie drumul. Ștefan primi încă în Suceava, la 27 august, pe cei dintîi prinși căzuți în mîna străjerilor de la Prut; erau șase: trei plecară la Constantinopol, de unde se putea cere cu toată dreptatea un ajutor, acum cînd creștinii veneau cu astfel de gînduri în Moldova, căci, mai presus de orice este și va fi totdeauna neamul! Ceilalți trei se suiră în

spînzurători, cărora de acum înainte, zi de zi, li aduseră hrană pîndarii din codrul, vîntorii oaspeților celor rîi. Apoi, în aceeași zi, lăsînd grija Sucevei lui Luca Arbore, Ștefan călări în grabă spre Roman. Aici era mai aproape de munți, prin pasurile cărora aștepta să-i vie secuii, de cari nu se despărțise niciodată, și voievodul Birtoc însuși cu toate puterile lui. Aici își chemă în tabără țaranii. Aici fură poftiți să alerge turcii din cetățile dunărene, despre mîntuirea cărora prin poloni fusese vorba pînă mai ieri. ¹⁰

Într-o duminică, la 24 septembrie, leșii ajunseră la Suceava. Ce drum frumos în răcoarea munților, în blîndeța zîmbitoare a celor dintii zile de toamnă, în marginea satelor albe, care se înroșeau de flacări și a bisericilor sfinte, din care se dădeau jos icoanele și se prădau odoarele; sub dealurile încă verzi, pe potecile codrilor plini de susur, de zuzăt, de șoapte! Sigismund voievod venea cu noroc în țara roditoare, pașnică și proastă a Moldovei.

După două zile, cînd se orînduiră cele patru tabere și se așezară carele în jurul corturilor, tunurile începură să bată în cetate, tunuri cum nu se mai văzuse prin aceste părți, căci unul cerea patruzeci, iar altul cincizeci de cai ca să fie mișcate din loc. Cîteva ghiulele de-ale acestora să lovească în porțile de stejar, și ele se vor deschide pentru intrarea mîndră a noului stăpînitor de neam bun și de vestită viță! Dar zidurile se arătară mai tari decît cum se credea, și ele ținură bine la probă: „valahii“ cari săgetau din dosul lor sau trăgeau cu sinețele, ba chiar împrășeau și ei din tunuri, mai mici, dar bine întrebuintate, erau oameni neînfrinți și foarte ageri, cu adevărat neadormiți, căci ei dregeau în ceasurile jertfite ale nopților pagubele pe care dușmanul le putea face ziua. În zădar deschideau polonii poartă de intrare pentru Sigismund; moldovenii o zideau înapoi pînă în revărsatul zorilor, grămădind pietre, cărămizi și lemne.

Așa trecură două săptămîni, și în tabăra așa de bucuroasă la început, așa de îmbătătită de jafuri, foame-tea începu să-și arate chipul supt și sarbăd. În sus și în jos, dincoace și dincolo de Siret, țara era pustie; grînele secerate stăteau la loc bun, iar oamenii, afară de nevolnici, se aflau la Roman, între două ape, a Moldovei și a Siretului, în apropierea muntelui, în jurul lui vodă. Suceava nu se putea lua fără să se înfrunte zilele reci care se grăbeau; drumul înainte era închis și de primejdia moldovenilor, și a turcilor. Înapoi însă, cu toată rușinea, putea să se întoarcă cineva, bătut, fără să se lupte. Da, însă numai cu voia lui Ștefan.

Această voie o ceru Birtoc ardeleanul, care sosise cu cîteva mii de oameni, ca să împiedice o luare a Moldovei de către poloni, pe care avea cine s-o oprească. Poate că el nici nu ceruse voia craiului său, care totuși se luptase și el odată cu acest frate fără astîmpăr, fără măsură și statornicie care era Ioan Albert. Dar voievodul Ardealului nu dorea să verse sînge creștinesc, căci între Ungaria și Polonia se făcuse în 1492 o legătură mai ales împotriva turcilor,³⁴¹ ci sosise ca să împiedece și pe alții de a-l vărsa.

El se înțelese de-a dreptul cu regele polon: acesta trebuia să se ridice dinaintea Sucevei fără nici o întîrziere și să se întoarcă înapoi pe unde venise. Cererea se primi cu bucurie, și se spune că Ștefan, căruia-i plăcea batjocura care umilește pe cei încrezuți, ar fi dat dușmanului său sfatul cel bun de a merge tot pe drumul mare și de a nu se încurca prin pădurile, vestit de rele, ale Moldovei, unde i s-ar putea întîmpla ceva neplăcut din partea atîtor oameni fără căpătîi ce locuiesc mai bine decît acasă în desişul fagilor Bucovinei.

Ioan Albert nu fusese învățat îndestul prin isprava sa de pînă acum. Era zorit să ajungă în sfîrșit în țara sa primitoare, unde sînt petreceri potrivite pentru un om de vîrsta sa, unde e hrană și băutură din belșug și

cîntecele plutesc prin aerul greu de miresme al odăilor de ospăț. Apucă de-a dreptul prin codri, ale căror poteci se suiau pe înălțimi, care se rupeau apoi în coaste prăpăstuite. Se înainta încet, cu atîta mulțime obosită și sigură de pace. Pînă în codrul Cozminului, dincoace de Cernăuți, lîngă rîpa Derehluului, se cheltui o săptămînă în capăt.³¹²

Miercuri sara, oastea ajunsese, cu craiul bolnav, zguduit de frigurile muștrării de cuget și ale mîndriei rănită, în marginea dumbrăvii pe care el venea s-o boțeze cu sîngele ostașilor săi : Dumbrava-Roșie. Copacii fremătau în noapte ca o amenințare și trunchiurile prin care trecuse limba fierăstraielor se clătinau ca, odată, la Crasna sau la Sepenic, în zile de mare nenorocire pe care le uitaseră bătrînii și nu le pomeniseră tinerii. Cărările erau înguste și gloata multă: pînă la căderea nopții se putură strecura numai călării din ținuturile Poloniei apusene, cari fură lăsați a străbate cele două leghi de pădure și a-și face iarăși tabăra de cealaltă parte, la Cozmin, în vale. Regele, cu cei mai mulți dintre ai săi, petrecu noaptea — ultima noapte pentru multe mii de oameni și pentru atîția fruntași cari aveau acasă curți domnești, supuși și bogății de tot felul — în tabăra cea veche.

A doua zi, cînd Moldova serba pe Sfîntul Dumitru, trîmbițele dădură semnalul de plecare. Pe rînd intrară în codrul cuprins de neguri și înfiorat de un vînt rece ca fiorii morții tunurile greoaie, carele, straja, craiul bolnav, dus într-un *leagăn*, călăreții Poloniei răsăritene, cari știau mai bine ce sînt moldovenii, oastea cu plată și gloata.

Ioan Albert ajunsese acum la mijlocul drumului, cînd chiotul obișnuit al moldovenilor se înălță pe neprevestite, încremenind rîndurile polone. Un vînt de primejdie zgudui codrul, și în urma regelui zidul de arbori căzu la pămînt, tăind poteca. În zborul nebun al săgeților, țărănimea,

curtenii, boierii, în frunte cu domnul însuși, se aruncară asupra drumeților din coadă. Ei nu încercară măcar să se lupte, ci se închiseră în lagăr, ca într-un staul, pe care-l împresură lupii. Măcelul se săvârși, aici, fără înverșunare, cu rînduiala unei pedepse ce se îndeplinește.

Regele smulse atunci cea mai frumoasă parte din călărimca sa ca să scape pe cei cari mureau. Înaintea călăreților greoi, în legăturile de oțel ale căroră se rupeau, scînteietoare, razele soarelui de amiază, moldovenii se dădură în lături, umplînd văzduhul limpede cu nenumărate săgeți. Nenorociții închiși în tabără se răpeziră atunci în pădure, unde găsiră alți nimicitori de vieți. Împlinindu-și sarcina lor mîntuitoare, călăreții intrară înapoi în codru, care era singura cale spre tabăra cea nouă, spre șes, spre lumină și siguranță. Din toate părțile însă pîndea primejdia: mulțimile înnebunite părăsiră tunurile, carele, armele mai grele, cei din urmă călcau în picioare pe cei dinții, pe cînd sprintenii luptători români, strecurîndu-se printre trunchiuri, aruncau lațurile și învîrteau securile și topoarele fără cruțare. Codrul își pierduse drumul, înăbușit de morți, de uriașe sfărîmături stropite cu sînge, și soarele, apuînd asupra acestei grozăvii, părea că aprinde un rug din vechile vremuri sălbatice.

Regele se odihni — de o jalnică odihnă — la Cozmin, satul de lîngă pădure, și mai trecură cîteva zile pînă putu să ajungă iarăși la vadul Prutului de la Cernăuți. Pe unde venise așa de fălos cu cîteva săptămîni în urmă. Polonii nu mai știau de unde să se păzească, atîtea brațe avea moartea pentru a-i ajunge. Ziua și noaptea, cete de călăreți se aruncau, chiuînd de bucurie, ca vînătorul cînd descoperă fiara, asupra bieților fugari, cari se dădeau în dosul carelor ce mai păstrasera. Întunerecul nopții era spintecat de miile de limbi de flacără ale buroanelor și miriștilor aprinse pe care vîntul le zorea din urmă, făcîndu-le să alerge spre dușmanul țării — al pămîntului și al oamenilor — ca niște uriași șerpi roșii.

Trecerea Prutului se făcu la 30 ale lui octombrie cu multă greutate, căci moldovenii nu părăsiseră o clipă pe învinși, și riul își primi și el partea lui de morți. Cu o zi înainte, pe celălalt mal, puțin mai sus, vornicul Boldur nimicise la Lențești pe toți mazoviții, ce veneau să primească pe regele lor învins, și muriră pînă la unul, fără să-l vadă în toată strălucirea rușinii sale. Străbătînd Pocuția ca un fulger, Ioan Albert ajunse la 12 novembre în Lemberg.³¹³

Așa ieșiră polonii din Moldova, și o astfel de ieșire ticăloasă să o aibă în vecii vecilor toți oamenii nedrepti și lacomi cari vor călca pămîntul muncit al țării noastre ca să ni stîngă neamul! Adîncurile codrilor și ripelor să nu ajungă pentru a li secuprinde trupurile sfărîmate, și buruienile pustiului să se ridice pe mormintele lor! Căci pămîntul e al celui care l-a lucrat din neam în neam, și a se atinge de dînsul e cea mai neiertată faptă de hoție ce se poate săvîrși într-un ceas blestemat.

Polonia trăise un timp în liniște, nu numai fiindcă-și avea pacea cu turcii, ci fiindcă moldovenii îi erau prieteni. Dușmănia cu moldovenii era un foc nestins pentru Rusia și Podolia, ținuturile mărginașe, și ea deschidea turcilor și tatarilor trecătoarea pînă în adîncul regatului.

Așa se întîmpla după lupta din 1497, după încercarea nesocotită de a ucide pe bunul străjer de la hotare.

Malcoci-beg sosi în mai 1498, ca un strajnic oaspete, și în ziua de 13 mai orășenii din Lemberg, ale căror nopți erau luminate de focul ce înghițea satele și tîrgurile neîntărite, văzură cu ochi îngroziți raitele sălbatice ale celor 40.000 de turci cari înconjurau cu poftele lor bogata cetate. Ca unii ce erau grăbiți să prade aiurea, ei se făcură nevăzuți chiar a două zi.³¹⁴

Ștefan veni la sfîrșitul lui iunie, pe o cale unde turcii nu făcuseră încă pustiul. Liovenii îl văzură și pe dînsul sosind dinspre Podhaecz și Buczacz. Și amenințările lui se ridicară către dînșii. Apoi el se îndreptă spre Nistru, îl trecu iute, cu boierii și ceilalți călăreți ai săi, străbătu

prădind ținutul Haliciului, se înfățișă iarăși ca stăpîn în Pocuția, unde în zădar venise craiul în anul trecut, și se întoarse acasă fără nici o pierdere. Oameni de-ai săi ajunseseră și la marginea Litvaniei, unde arseră cetatea Braclaw.³¹⁵

Polonia era așa de jos căzută cum nu se mai pomenise poate de două veacuri, din vremurile de mai înaintea lui Cazimir cel dintii. Regele stătea în Cracovia și se încunjura de ziduri nouă, pe cînd de jur împrejur îi ardea țara și robii mergeau în șiruri nenorocite după caii jefuitoarelor. În Litvania, care nu îndrăznise să se lupte în 1497, o parte din magnați se ridicase asupra cneazului Alexandru, și întreaga țară era în fierbere și risipă.³¹⁶

Atunci iată că la sfîrșitul lui iulie veniră tatarii în Podolia, ca un puhoi de foc. Ioan Albert ieși împotriva lor la 7 august abia, dar înaintă așa de încet, cu ostași cari sfărîmau ce mai rămăsese, încît năvălitorii se întoarseră cu prada întreagă.³¹⁷

Iulie fusese al tatarilor, novembre aduse pe turci, ai căror număr fu crescut de nemărginita groază pînă la 70.000. Ei apucară drumul Haliciului și cuprinseseră toate părțile vecine într-o lungă îmbrățișare de moarte. Cerul singur putu să-i gonească și să-i pedepsească pentru fărâdelegile lor — un ger grozav, care el însuși era pentru țară o mare nenorocire.³¹⁸

Ioan Albert trebui să se coboare la pace.

Ștefan i-o dădu bucuros. În sufletul său el rămăsese tot omul de la 1475, prietenul și apărătorul creștinătății, mai presus de folosul căreia el punea numai nevoile de viață ale neamului său. În 1492 el nu voise să lase pe tatarii a-i străbate țara pentru a merge asupra ungarilor și, după sfaturile sau de frica lui, Vlad Călugărul, nu se înduplecă să plece, spunînd că se teme de dușmanii de peste munți.³¹⁹ Cu inima frîntă numai, chemase el, în

1497, 2.000 de turci, cari-i întrebuiță foarte puțin și-i trimise cît mai răpede îndărăt. În mai 1498 nu fusese el acela care trimescuse pe Malcoci, ci acesta venise singur din cuibul Cetății-Albe, bucuros că dușmănia dintre moldoveni și poloni îi deschide drumul spre îmbogățirea prin jaf. Dacă Ștefan însuși înaintase în Polonia, el înțelegea să-și răstoarcă astfel numai paguba ce i se făcuse în 1497, și trebuie să se știe seamă că el nu s-a mai întors înapoi să prade; el voia apoi să se arate ca stăpin în Pocuția, pe care regele căutase a i-o smulge în anul trecut. De prădăciuni-tătărăști prea aproape de dinsul, firește că nu era bucuros de loc. Iar cu ce ochi privise desprinderea ce părea că-și făcuse turcii de la Dunăre de a lovi într-una Polonia dovedește cursa pe care o întinse celor din noiembrie, cari, străbătînd Moldova în mijlocul iernii albe, fură ajunși din urmă de leși neobișnuiți, care aveau iuțeala tatarilor și o vitejie ageră ce nu se întilnea pe această vreme la supușii lui Ioan Albert. Urmăritorii nu cruțară pe păgîni. Ei erau moldovenii lui Ștefan cari, puind pe dînșii haine străine, păstrasera toată hărnicia lor războinică.³²⁰

Trei soli unguri, trimeși ai craiului Vladislav, sosiră în Polonia chiar în vara anului 1498, cînd Ștefan se afla încă pe pămîntul prădat al dușmanului, pentru ca să aducă o pace de obște, prin care s-ar fi putut pregăti viitoarele lupte împotriva păgînilor, de care în Apus se vorbea tot mai mult, cu cît corăbiile turcilor turburau mai tare mările și amenințau porturile. Ungurii se speriaseră și ei de înviersunarea loviturilor pe care turcii și tatarii le îndreptau asupra Poloniei și, fără a se mai gîndi la înăsprirea legăturilor cu această țară în 1497, și ei cerură ajutor germanilor, la dieta de la Friburg, pentru toată creștinătatea răsăriteană amenințată de o cumplită și grabnică pieire.³²¹

Încă de la 20 iulie se încheiau înțelegeri între Polonia și Moldova, pe care rămînea acum ca Ștefan să le întărească, apoi altele între Polonia și Ungaria, și tot așa între Litvania și Ungaria, care ținteau deopotrivă la

o luptă puternică și unită împotriva turcilor, dușmanii tuturoră.³²²

În primăvara următoare veni pentru iscălirea învoielii hotărîtoare o altă solie ungurească, în fruntea căreia stătea Dominic, episcop de Oradea-Mare, poate acel care venise la Ștefan în 1475, atunci cînd era numai prepozit de Alba, și căpitanul Bosniei, Ștefan însuși, care nu răspinsese împăcarea ce nu fusese cerută de dînsul, alesese pentru a merge la crai și la cneaz pe bătrînul pîrcălab Hărman și pe Ivanco Pisariul.³²³

Pacea se făcu la 19 aprilie 1499, cu Ioan Albert, ca și cu Alexandru Litvanul și cu Sigismund care se visase domn în Moldova; ea trebuia să se întindă și asupra urmașilor tuturor părților. De o atîrnare a Moldovei față de Polonia, ca pe vremea lui Cazimir, nu se vorbește nimic, și niciodată Ștefan n-a făcut o altă învoială de acest fel cu Ungaria. El era acum — afară de birul ce dădea turcilor — un stăpînitor cu totul neatîrnat.³²⁴

Pagubele se vor uita și de unii și de alții, spunea mai departe învoiala aceasta hotărîtoare. Prietenii și dușmăniile se vor împărtăși. Unul va apăra pe celălalt. Fugarii și *domnișorii* moldoveni nu se vor oploși în Polonia, dar domnul poate intra oricînd în această țară, cu voia de a se întoarce cînd va crede de cuviință. Negoțul va fi slobod — cum îngăduise, de altminteri, regele încă de la 4 ianuar, cînd pacea era pregătită îndestul.³²⁵ Afacerile de hotare se vor judeca de căpitaniii din Camenița, Hotin și Cernăuți. Polonii vor ajuta încă de pe acum pe Ștefan, dacă turcii se vor ridica asupra lui. Iar, cînd va da Dumnezeu și vor porni creștinii asupra lor — regele Ungariei pe Dunăre, cu muntenii, regele Poloniei pe la Oblucița, el, Ștefan, sau, fiind dînsul bolnav, fiul Bogdan ori vreun boier de frunte își vor scoate oștile pentru același scop mare și sfînt. Peste cîteva săptămîni, la 12 iulie, Ștefan întărea această pace din Hirilău, unde serbase în 1497 biruința lui asupra lui Ioan Albert.³²⁶

LUPTA DIN URMĂ PENTRU POCUȚIA

După pacea cu Moldova și unirea cu Vladislav, urmă, în mai 1499, întărirea legăturii cu Litvania. În Ungaria se aștepta să sosască soli ai Veneției, ai papei, ai regelui Franciei pentru a face un singur mănunchi al tuturor creștinilor împotriva păgînătății. Ioan al Moscovei vorbi și el, tot în 1499, de o astfel de luptă pentru Cruce. Anul 1500, care prevestea un veac nou, părea menit să înceapă cu un mare război de izgonire a turcilor.³²⁷

În pacea sa de la 1499 Ștefan nu lua îndatoriri zădarnice, ca să înșele pe creștini, cum, bunăoară, cu doi ani în urmă, aceștia îl înșelase pe dînsul. Goana din anul 1498 îi făcuse iarăși poftă a lupta cu păgînii, și înaintea ochilor săi se ivi din nou strălucitoarea ispită pe care i-o vrăjise și Ioan Albert prin făgăduielile sale, a Chilieii și Cetății-Albe, curate, tari, bogate, sub umbra ocrotitoare a steagurilor moldovenești. Scrisorile pe care i le trimise papa, și lui și vecinului Radu, îndemnurile venețienilor, siguranța că nu-l va împiedeca nimeni dintre vecinii de aceeași lege, că Pocuția, pe care o cere el la sfîrșitul anului de la Ioan Albert, nu va fi lovită în lipsa lui, că Litvania, pe care umbla să o împace cu muscalii, îi va fi cu prietenie în războiul cel nou, toate acestea întăreau avîntul sufletului său, cel din urmă avînt de lupte pentru creștinătate.

Turcii nu socoteau totdeauna bine cînd era vorba ca ei să ia bani. Un trimis împărătesc veni la Ștefan ca să-i ceară birul cu două luni și jumătate înainte; în

loc de a i se da sacii de aspi, cari să facă „rămășița de 500 de galbeni“, i se tăie nasul și i se scoaseră ochii — un mijloc cumplit, dar nu tocmai rar, de a răspinge o cerere nedreaptă. Pe aceeași vreme, o ccață de moldoveni, călăuzită de viteazul cel mare din acele zile, de învingătorul de la Lențești, vornicul Boldur, se ivi sub zidurile cetăților de la Dunărea-de-Jos, aruncînd săgeți aprinse. Focul nu se lipi de piatra întăriturilor, dar moldovenii se întoarseră cu o pradă bogată din încercarea lor îndrăzneată.

Îndată Ștefan trimese doi frinci de la Curtea sa ca soli la venețieni și la papa. Alți doi oameni domnești, boieri de frunte, avînd un frumos alai de șaptezeci de călăreși, împreună cu un însoțitor din partea voievodului ardelean, veniră la craiul unguresc în ianuar 1500; ei stătură la el pînă în luna următoare, cerînd ajutor pentru primăvară.³²⁸ Un nou sol moldovean sosi în Veneția în mart 1502,³²⁹ dar încă din septembrie 1501 Ștefan, lăsat numai cu puterile sale, făcuse pace cu sultanul,³³⁰ și cînd, în decembrie 1503, soli turcești veneau în Polonia pentru întărirea unei păci, care, precum ei singuri spuneau, se încheiase mai mult de frica moldovenilor, ei apucară drumul prin Succava. Cei patruzeci de oameni în haine de postav aurit, urmați de slujitori îmbrăcați în mătasă, se înfățișară, avînd în fruntea lor pe un Sinan-bei, văr cu pașa Herțegovinei, a doua zi după Sfîntul Ștefan, înaintea Ștefanului moldovean.

Prin astfel de priveriști de cinste rămînea ca acesta să se mîngîie pentru cetățile ce nu mai erau să se întoarcă la dînsul, nici la urmașii din sîngele său.³³¹ Birul, urcat la 4.000 de galbeni — al Țării Românești era de 8.000, și fiul de călugăr de acolo, evlaviosul întemeietor de biserici, Radu,³³² trebuia să meargă la Constantinopol la fiecare trei ani ca să sărute mîna împăratului păgîn³³³ — nu mai suferi nici o întrerupere. Ba încă,

Ștefan stătu la mijloc, împreună cu munteanul acesta Radu, ca să se facă pacea din 1503 între creștinii din Răsărit și sultan. ³³⁴

Din altă parte, pe cînd corăbiile sultanului luau Veneției Coronul și Modonul și Apusul se pierdea în lupte lăuntrice, Ioan Albert trimetea un sol la turci și alt sol venea de la Baiazid : el stătu în Cracovia din februar pînă în april 1500. ³³⁵ Apoi, în iunie și în august, două iurușuri tătărești, mai nimicitoare decît cele ce fusese săvîrșite pînă atunci, luară bietului rege orice gust de a-și cerca norocul împotriva craiului nou al lui Mohammed. ³³⁶ Bătut, umilit, ținut de rău de toată lumea, el plăti, mai scump decît orice vinovat, greșala sa din 1497. Omul puternic de odinioară, uriașul războinic, se coborî fără de vreme în mormînt, omorît de o rușine pe care n-o putea suferi. El muri în Prusia, unde plecase pentru a sili pe noul mare-maestru, ales, în locul celui ce murise la Lemberg în 1497, să i se închine, la 17 iunie 1501. Cu cîteva săptămîni înainte, Ștefan, care nu dăduse Pocuția îndărăt și nu înțelegea să o deie, rămînînd să se judece pentru dînsa, izbutise a face să se taie la Czichow, înaintea oamenilor săi, capul lui Ilie, fiul lui Petru Aron. ³³⁷ Această faptă, fără pereche pînă atunci era o nouă și strălucită dovadă despre puterea domnului Moldovei, despre frica pe care o coborîse el în inimile unor vecini cari nu se coborau ușor la măsuri ca acestea.

Urmașul lui Ioan Albert fu cneazul Alexandru. Acestuia îi era, ca rege polon, tot așa de dragă Pocuția, „bucata de pămînt“ de care vorbește cu atîta dragoste Ștefan, ca și fratelui său. Cu tot amestecul de mijlocire al ungurilor, cari trimisese pentru aceasta, în 1500, pe Emeric Csobor, el ar fi pus pe Ștefan înaintea unui răz-

boi, dacă războiul cu Moscova nu l-ar fi oprit în loc cât mai trăi moldoveanul.

Precum făcuse și la alegerea sa în Litvania, noul crai leșesc trimese la Ștefan un sol de cinste ca să-i vestească suirea sa în Scaunul părintesc. Ștefan făcu daruri omului regal și-l întovărăși la întoarcere cu un boier al său, care cerea și voia de trecere pentru diacul Șandru, ce mergea la muscali, la cuscru Ivan.

Regele nu îngădui pe Șandru să se ducă la Moscova. Prin alți trimeși ai săi, Nicolae de Camenița, castelanul de Sandomir și căpitanul Cracoviei, el făcu aspre muștrări unui om care nu era deprins să le asculte și obișnuia a răspunde altfel decât prin solii la dînsele. După cuvintele regelui, Ștefan ar fi întrebuințat timpul de nesiguranță ce se strecurase între moartea lui Ioan Albert (17 iunie) și alegerea, sosirea și încoronarea, abia tirziu, la 12 decembrie 1501, a lui Alexandru, pentru a face la hōtare prădăciuni vrednice de un dușman și de un păgîn. I se mai spuse că el, domnul, ține drept în minile sale Pocuția, atunci cînd pămîntul adevărat al Moldovei se oprește la Colacin ; că el nu-și îndeplinește îndatoririle luate, atunci cînd de hatîrul lui s-a tăiat fără vinovăție capul lui Ilie-vodă, că el ar cere în zădar să i se dea pribegii Ivașco și Ioan, cari nu fac rău nimă-nui și sînt pașnici locuitori ai regatului. Mai departe, se făcu plîngerea că el smomește la dînsul oameni de pe pămînturile craiului, că nu cere de la negustori numai vămile cuvenite, și mai ales că nu se gîndește la bătrînețea lui înaintată și la folosul ce ar avea fiul său, Bogdan, începîndu-și, mîine-poimîine, domnia ca un prieten al polonilor, cari au fost totdeauna ocrotitorii siguri și de folos ai Moldovei. ³³⁹

Nu știm ce va fi răspuns Ștefan la aceste tînguiri aprige. În unele lucruri el va fi fost gata să îndrepte, dar de Pocuția nici nu voi să audă. El se arată însă gata să se judece, așa cum se judecau în Moldova oamenii

pentru cîte o moşie : să-şi „puie zi“ amîndouă părţile înaintea cuiva pe care Ştefan îl privea ca mai mare decît dînsul şi decît Alexandru, înaintea craiului unguresc Vladislav ; atunci să-şi arate fiecare „cărţile“, documentele ce are, şi oamenii lui Vladislav, în numele stăpînului lor, vor face judecata dreaptă şi vor întări pentru totdeauna „bucata de pămînt“ aceluia cu care se va găsi dreptatea. El alege şorocul de 29 septembrie, ziua Sfîntului Mihai la catolici. Apoi trimise ştire la Buda despre cele întîmplate, cerînd ca mijlocitorii să vie la timp, de la craiul care rîvnise şi el moştenirea lui Ioan Albert şi cu care Moldova urma să fie în legăturile cele mai strînse.

Una din părţi lipsi la judecată, aceea care se aştepta să piardă. Ştefan privi pe leşi, după datina pîrilor pentru pămînt în Moldova, ca „rămaşi de judecată“. Va să zică, Pocuţia îi era întărită lui. El se hotărî să o ia cu adevărat în stăpînire, să-şi aşeze căpitanii în cetăţi, să puie pietre cu bourul moldovenesc, „hotare neclătite“, de-a lungul hotarelor şi să strîngă veniturile. Căci pînă atunci el lucrase cu sfială în această ţară nouă a sa, făcîndu-se că „o lasă pustie“, pînă ce se va hotărî într-un chip statornic asupra drepturilor fiecăruia.³³⁹

Împrejurările erau din cele mai potrivite pentru această măsură de asigurare. De mult încă ţarul Ivan pîndea ţinuturile mărginaşe ale Litvaniei, pe care ar fi voit să le adauge la stăpînirile sale. El era un domn drept-credincios, ortodox, şi mulţi dintre puternicii Litvaniei, cei mai mulţi dintre locuitorii acestei ţări, erau şi ei de această lege, şi simţeau aceasta cu atît mai tare cu cît Alexandru prinsese a prigoni pentru ortodoxie, căutînd să cîştige ţara sa pentru Scaunul din Roma. Nici soţia lui, Elena, fata lui Ivan, nu scăpă de îndemnurile, uneori ameninţătoare, ale regelui, care, între atîtea greutăţi de pe lumea aceasta, mai găsea vreme pentru a urmări mîntuirea sufletului supuşilor şi familiei sale pe lumea

cealaltă. Ivan se umplu de minie când auzi ce-i suferă fata la Curtea ginerelui catolic. Ciocniri începură să se întimple la hotare, vestind un război crâncen.

Ștefan ținea întâi cu Ivan, care era de legea sa și care ridicase încă din 1498 pe Dimitrie, fiul fiului său și al Elenci din Moldova, la rangul de moștenitor al său. Soliile curgeau și acum neconținut de la Suceava la Moscova și de la Moscova la Suceava. În 1498—9, țarul mijlocise, prin oamenii săi Bersen și Balița, ca să se încheie pacea, care ținea de atunci între cuscrul și ginerele său. Când dușmănia între ruși și litvani începu să se cunoască, și Ivan și Alexandru, unul în puterea înrudirii, celălalt în puterea legăturii din 1499, cerură ajutorul puternic al moldoveanului, Ștefan încercă, la rîndul său, să împacă pe cei doi prieteni cari nu se înțelegeau; diacul Șandru merse în 1502, împreună cu boierul Toader, feciorul Isaii, la Moscova. I se răspunse aici că Alexandru e vinovatul, fiindcă nu lasă pe soția lui, Elena, și pe atîția alții să creadă și să se închine așa cum au apucat. Încercarea de împăciuire nu izbutise.³⁴⁰

Mulți vor fi crezut că Ștefan se va da de partea lui Ivan, care începu peste puțin războiul, încă pe timpul verii. Cumintelui domn i se va fi părut însă că toate aceste lucruri se petrec prea departe și că nu-l privesc de-a dreptul pe dînsul. Pe urmă, dacă interesul său cerea să se unească mai bine cu muscalii, se întîmplă la Curtea lui Ioan un om pornit și sălbatic, ceva care împiedică pentru totdeauna orice prietenie din inimă. Țarul avea o soție tînără, Sofia, din neamul împărătesc al Paleologilor din Constantinopol, și din această a doua căsătorie i se născuse un fiu, Vasile, pe care firește că mamă-sa dorea să-l vadă țar în locul lui Dimitrie, fiul fiului vitreg și al moldovencii. Încă din 1499, Sofia izbutise a face pe soțul ei să-i ierte greșala de răzvrătire și planuri viclene de care

se făcuse vinovată. Peste trei ani, tocmai în 1502, în luna lui april, mînia lui Ivan căzu deodată asupra nurorei și nepotului, cari pierdură în acea zi nenorocită, și pentru totdeauna, și iubirea țarului, și libertatea, și viitorul de stăpînire pe care-l visaseră pînă atunci. Ei fură zdrobiți de această cădere neașteptată, și muriră înainte de vreme : mama în 1505, iar fiul în 1509, cîțiva ani abia după moartea părintelui și bunicului din Suceava, a cărui inimă sîngerase de durerea copiilor pe cari nu-i putuse apăra, nici ajuta.³⁴¹

Într-o nouă solie, de prin mai-iunie 1502, a diacului Bohusz, Alexandru arăta lui Ștefan, ca să-l întoarcă spre dînsul, ce cîinste se face la Moscova Elenei și lui Dimitrie, și-i ceru cu stăruință ajutorul împotriva muscalilor, fără să mai pomenească acum de acea Pocuție, începătoare de vrajbă.³⁴² Dar Ștefan nu era omul care să-și incurce țara în lungi și grele războaie ca să răzbune jignirile ce i s-ar fi adus lui ca om. Pe de o parte, el îndemnă încă o dată la pacc pe Alexandru, iar pe de alta, prin același diac Constantin, el aminti țarului datoria cea mare către creștinătate, care e mai sfîntă decît aceea către legea pravoslavnică.

Pe atunci, după luarea de către turci a celăților venețiene din Moreea, Apusul se îndemna iarăși pentru lupta de răscumpărare, și în Răsărit se primeau scrisori lungi, cu făgăduieli din toată frumusețea, de la venețieni, de la papa și de la împăratul din Germania. Ungurii bătuseră pe turci în Bosnia, și în același an, la 12 mai 1501, se vestește în adunarea din Pesta începerea războiului sfînt cu învinșii. În primăvara lui 1502, noii apărători ai graniței de miazăzi, Ioan Corvinul, fiul craiului Matiaș, căpitanul din Banat, Ioja de Som, care înlocuia pe Pavel Chinezul, și urmașul lui Birtoc Drágffy în voievodatul Ardealului, Petru de Pösing, luau Vidinul — o mare biruință, care avu un răsunset pretutindeni — apoi Cladova, în fața Severinului, care și acesta se afla pe atunci în mîna ungarilor, și flacă-

rile aprinse de călăreții lor se prelinseră pe zidurile Nicolopolei : vechile cuiburi de pradă turcești plătiră astfel paguba pe care o făcuseră ; atunci cînd din ele stăpîneau, amenințau și prădau frații Mihalogli și Bali-beg, fiul lui Malcoci, duși aiurea sau trecuți din această lume. ³⁴³

Ștefan scrisese astfel lui Ivan, care-și strîngea toate puterile asupra Litvaniei, că „toți craii, și toți domnii creștini, și toate țările frîncești ale Apusului se unesc și se gătesc a sta împotriva păgînului, și ar fi bine ca și tu, în loc să te cerți cu creștinii, să te ridici cu dînșii asupra păgînimii“. ³⁴⁴

Cuvintele acestea nu fură ascultate. În cursul verii, muscalii loviră Smolenscul. Toate puterile Poloniei erau strînse la această graniță, și regele însuși plecase în Litvania, din mai încă lăsînd regatul în seama fratelui său, cardinalul Frederic, un om slab de suflet și bolnav, care avea numai cîteva luni de trăit. Abia se încleștase războiul cu Ivan, și vechiul prieten al acestuia, hanul din Crîm, Mengli-Ghirai, care nimicise cu totul puterile hanului de la Volga, prietenul lui Alexandru, Seid-Ahmed silindu-l a căuta un adăpost în Cetatea-Albă, apoi în Chiev, se aruncă asupra Poloniei. Într-un singur avînt, Mengli-Ghirai pătrunse în septembrie pînă la Sandomir, fără să întîmpine un singur dușman; și se întoarse înapoi tîrînd după dînsul la 40.000 de robi.

În Polonia era o nespusă groază. De jur împrejur stăteau numai dușmani, și mijloacele pentru a-i răspinge, pentru a-i împiedica de a năvăli și păgubi lipseau cu totul. Frica de Ștefan nu era cea mai slabă în sufletul acestor bieți oameni îngroziți. După muscal, după tatar, ei așteptau acum pe strașnicul moldovean, ca să desăvîrșească pieirea țării lor. Încercarea cu Ivan în Litvania îi îndreptînșase că rutenii, de limbă rusească și de lege ortodoxă, nu sînt bucuroși și de stăpînirea polonă și catolică. Ei vedeau numai trădători între aceștia, și bănuieli de același fel

cădeau și asupra unor dregători de margene, despre cari se zvoneau lucruri rele. Se credea astfel, în septembrie 1502, că Ștefan are înțelegeri la Camenița și pînă la Lemberg, care și-ar deschide bucuros porțile înaintea lui, și se luau ce măsuri se puteau lua, împiedicîndu-se, între altele, negustorii moldoveni de a veni în număr prea mare.

În sfîrșit, lucrul de care se temuseră se întîmplă. În octombrie moldovenii se revărsară asupra Pocuției. Dintru întii se auzi că Ștefan a întezit numai niște „dușmani“ — erau acum așa de mulți, încît nu li se mai dădea de capăt și de nume! — asupra regatului. Se vesti pe urmă că Ștefan însuși, cu turci și ruși, adecă ruteni, vrea să puie mîna pe Haliciu, pe Buczacz, prădat de dînsul în 1498, pe Czerwona, pe Iaszlowiec și pe o cetate care i-ar fi fost în adevăr de mare folos, Camenița cea puternică. Regele era chemat să vie răpede înapoi, lăsînd grija muscalilor din Litvania, căci altfel el va pierde Podolia toată, malul celalalt al Nistrului, care se va preface și el în pămînt moldovenesc.

Dar aceste știri nu erau adevărate. Ștefan nu era, nici în tinerețea sa, dintre acei cari fac cuceriri ca să le dea apoi îndărăt. Era să pornească oare acum, în zilele sale albe, zboruri nebune asupra pămînturilor străine? Nu, el venise numai să-și ia toată țara sa, a Pocuției: el așeză aici ca staroste pe clucerul Hrincovici și ca vameș pe Chiracola, poate, vistierul de odinioară. Granița o însemnă, cum știa el că-i scrie în zapise, mai jos de Haliciu, la o milă și jumătate depărtare. Vămile i se plătiră lui de-acum înainte. Țăranii de aici, români și ruși, fură poftiți, după obiceiul din Moldova, să-i vie în tabără la Colomeia, unde stătea orînduind, fiecare cu calul și armele sale; și îndată el avu numai din această cucerire a sa 3.000 de ostași. La 2 novembre 1502 sosi la Lemberg trimisul domnesc Ilie Steclea, ca să poftească pe negustori a-i veni iarăși în țară, în cea nouă, ca și în cea veche, fără nici o teamă și fără nici o grijă, căci „el nu vrea să aibă război cu craiul, ci

și-a luat numai țara bunicului său, care i se smulsesese mai demult cu puterea".³⁴⁶

Însă, iarăși, el era gata să se judece, dacă, precum se zicea în Moldova, Alexandru n-ar fi fost mulțumit cu „legea“ dintii, ci ar fi cerut „lege peste lege“, care trebuia să se deie oricînd, după datină. Iarăși el trimese un sol la regele Vladislav, ca să-i arate că „și-a pus oamenii în acea țară“, în „bucata de pămînt“ de subt Haliciu. De la unguri, cari nu ținură de rău pe prietenul lor, mai bun și mai folositor decît polonii, sosi iarăși un judecător, anume Marcu Firtat. Sorocul asupra căruia se învoi Ștefan cu dînsul fu acela de 2 novembre 1503, cînd trebuiau să vie din Polonia, de la cardinal, care se plînsese amar lui Ștefan pentru călcarea păcii, Iacob de Buczacz, iar, de la Vladislav, Ștefan Telegdy, Francisc Balassa și Emeric Czobor. Însă iarăși trimesul polon nu sosi la vreme.³⁴⁷

IV

MOARTEA LUI ȘTEFAN CEL MARE

Ștefan era bolnav pe această vreme de boala pe care i-o dăduseră ostenele sale războinice, nopțile de iarnă nedormite, în lagăr, petrecerea îndelungată în umbra umedă a codrilor prieteni, goana peste cîmpii în bătaia furtunilor și subt căderea ploilor de primăvară și de toamnă și a zăpezilor moi. Încă din februar 1501, veniseră la Veneția doi oameni de-ai lui, frîncl, ca să cumpere niște stofă scumpă de aur și să tocmească un medic, căci medicii ve-

nețienii erau pe atunci vestiți în lumea întreagă. În august 1502 abia, ajunsese la dinsul Matei din Murano, medicul dorit, care-l găsi chinuit de podagră, dar, altfel, „voinic pentru vrîsta sa“ și în stare să mai călăuzească ostași, cum făcu peste cîteva luni. Matei, care se îmbolnăvisese pe drum, bolii într-una și muri în Moldova, iar cînd Ștefan trimise după alt medic, în octombrie 1503, minile și picioarele-i erau înțepenite; solul său, întrebând asupra boalei, arăta că „numai minile și picioarele nu poate să le miște, dar, altfel, n-are nimic“. Ieronim de Cesena plecă spre Moldova, unde mai venise pe rînd, pentru ca să încerce mîntuirea bolnavului, un medic din depărtatul oraș german Nürenberg, Ioan Klingensporn, un evreu de la hanul tatarilor și un bărbier unguresc din Buda.³⁴⁸

În 1503 murise, de o boală urîtă, care nu era a unui viteaz, nici a unui preot, cardinalul Frederic. În toamnă, regele Alexandru, care oprise războiul cu Moscova printr-o pace foarte puțin aducătoare de cinste, se întoarse în Polonia și, în loc să stea de vorbă cu Ștefan, precum făgăduise la 17 octombrie, el chemă o dietă la Lublin, în cele din urmă zile ale lunii. Aceasta luă măsuri pentru ca să smulgă îndărăt Pocuția, tocmind luptători pentru primăvara următoare.³⁴⁹

Dar, cu toate laudele polonilor, nu se făcu nici o ispravă decît poate aceea, foarte ieftină, a prădăciunilor de hotare, care nu speriau pe nimeni. Un război cu Ștefan sub steagurile crăiești, un război mărturisit, nu se putea face acum și pentru aceea că amîndoi Iagellonii, și cel din Ungaria și cel din Polonia, care trimise la turci pe vechiul cunoscător al lor, Nicolae Firley, făcuseră pace cu sultanul, întărind-o în vara anului 1503. Și apoi ar fi îndrăznit slăbănogul Alexandru să încerce o luptă care ieșise așa de nenorocit unui viteaz ca Ioan Albert? Doar nu trecuse nici zece ani de la măcelul din Codrii Cozminului, și oasele morților înălbeau încă poienile Dumbrăvii-Roșii. La sfîrșitul lui noiembrie 1503, soli ai lui Ștefan veneau la craiul

polon; în decembrie oameni de-ai lui Alexandru se duceau la Vladislav în afacerea Pocuției. Se spune lămurit că pe atunci se așteptau și boieri din partea domnului Moldovei. În februar 1504, un trimes unguresc venea spre Suceava, unde se zvonise de oarecare mișcări tătărești.³⁵⁰ Cît de puțin se gîndea craiul la o luptă cu Ștefan dovedește și plecarea lui în 1504 ca să ia jurămîntul în Prusia. Cît trăi Ștefan, Pocuția, bucata de pămînt, rămase țară moldo-venească.

Mărețul patriarh își petrecu deci în liniște cele din urmă zile ale vieții sale, pregătindu-se prin odihna de aici pentru odihna cea mare. Cineva care l-a văzut pe acest timp ni-l înfățișează ca „un om foarte cuminte, pe care nu-l poți lăuda îndeajuns, foarte iubit de supușii săi, fiindcă e plin de îndurare și judecător drept; e foarte ager și darnic și, dacă n-ar fi boala lui, pentru vîrsta ce are, e încă puternic“. Lingă dinsul stătea în Suceava, gîndindu-se cum să asigure moștenirea fiului ei, doamna Maria, a cărei mamă se stînsese de curînd, în 1500.³⁵¹ Bogdan, fiul ei, trecuse de douăzeci de ani: el era „orb“, fiindcă pierduse un ochi luptîndu-se; „era sfios ca o fată mare și om viteaz, cu purtări bune și avînd în jurul lui tot oamenii ca dinsul“.

În boierime se schimbase puțin: la Hotin, după Mușat,³⁵² erau Toader și Negrilă, Ieremia și Dragoș păzeau la Neamț, Ivenco și Alexa la Orhei, Costea în cetatea cea nouă de la Soroca, altă piedică pentru tătari, Ion Grumază la Cernăuți, și la Roman era Șandru. Tăutul trăia, și poate tot așa bătrînul Hrăman, bătrînul Șteful, foști pîrcălabi amîndoi, bătrînii Duma, fiul lui Vlaicu și văr al domnului, și Duma, zis Brudur. Dar Jurj era voinic în locul lui Boldur, care trecuse în rîndul tovarășilor pe cari Ștefan îi mai vedea numai în amintirile sale. Cozma Șerpe se adăugise la sfetnicii din anul Cozminului. Grijă Sucevei o avea tot Luca Arbure.³⁵³ Toți, spune un străin, un venețian, bun judecător de oameni, care i-a văzut, „viteji și harnici, nu să

stea pe saltea, ci să lupte în tabără“. Mitropolitul era Gheorghe, Vasile păstora la Roman, iar în Rădăuți ținea cirja tot Ioanichie, cel dintii episcop al acestui scaun, întemeiat de Ștefan.³⁵⁴

Țara se întremase cu totul: an de an se înălțau falnicele lanuri, și mii de mii de oi și vite străbăteau pășunile grase ale Moldovei. Orașele fusese împodobite pe rînd cu frumoasele biserici de piatră săpată, înflorite cu fluturi de smalt verde și galben, de maiștrii lui Ștefan, cari, totdeauna aveau de lucru undeva. În ele se întâlneau nemții, armenii din Lemberg, sașii din Ardeal, grecii și turcii cari veneau de la miazăzi, lăsînd bogăție în urma lor.

Noul domn muntean — care înlocuise în 1497 pe Vlad Călugărul, mort — Radu, privea pe Ștefan ca pe un părinte. În Ardeal pircălabii moldovenești stăteau în Ciceu și în Cetatea-de-Baltă, pe care domnul o căpătase pe la 1478.³⁵⁵ Nimic nu tulbura de la moartea lui Matiaș legăturile bune cu ungurii. Turcii din cetățile de la Dunărea-de-Jos se stîmpărase; Mengli-Ghirai, hanul Crîmului, socrul lui Selim, fiul cel mai mare al sultanului, care stătea la Caffa, uitase drumul Moldovei. Numele „moldoveanului“ era cunoscut cu cinste în lumea întreagă, și polonii înșiși, dușmanii bătrînetelor sale, recunoșteau fățiș ce putere cuminte pleacă din sufletul acestui om, cum nu se găsește ușor un altul.³⁵⁶

Căldurile verii deschiseră rana de la Chilia, și fierul ars al medicilor nu folosi la nimic. Ștefan simți că moare, dar gîndul său nu se întunecă și voința lui de fier nu suferi nici o slăbire. Ca și înainte, toți stăteau încă sub farmecul lui.

Auzise că boierii nu se înțeleg asupra urmașului său; că unii voiesc pe Bogdan, iar alții socot că ar fi mai drept să domnească Ștefan, fiul lui Alexandru, nepotul domnesc din Constantinopol, ca unul ce venea în locul fiului celui mai mare; înteițitori ar fi sămănat vrajbă între cei dintii

și cești din urmă. Lui Ștefan i se va fi părut că vede luptele nemernice de după Alexandru cel Bun, frământarea sălbatecă și nelegiuită pe mormîntul părintelui, bunicului adormit. El nu voia însă ca mormîntul să-i fie stropit cu sîngele său și-al neamului său, ca țara pe care o ridicase așa de sus să se prăvale iarăși în prăpastia păcatelor.³⁵⁷

Boierii se zbăteau în lupta alegerii noului domn, cînd domnul cel vechi se ivi înaintea lor pe cîmpul de adunare. De pe patul de moarte, el stăpîni ca de pe Scaunul său de poruncă. Întețitorii își pierdură capetele în clipă. Împăcați prin frică și prin înduioșare, ceilalți aleseră pe Bogdan-voievod, și el fu înălțat în Scaun subț ochii umezi ai părintelui său, care asigurase astfel și viitorul țării.

Peste două zile, la 2 iulie 1504,³⁵⁸ Ștefan murea, după ce domnise „47 de ani, două luni și trei săptămîni“, domn adevărat, viteaz, cuminte și iubitor de țară și de neam din clipa întîia pînă în cea din urmă. El fu îngropat la Putna, subț piatra de marmură ce-și pregătise și care se vede pînă astăzi.

Intr-însul găsisese poporul românesc cea mai deplină și mai curată icoană a sufletului său: cinstit și harnic, răbdător fără să uite și viteaz fără cruzime, strașnic în mînie și senin în iertare, răspicat și cu măsură în grai, gospodar și iubitor al lucrurilor frumoase, fără nici o trufie în faptele sale, care i se par că vin printr-însul de aiurea și de mai sus. Și cu cît se vede această icoană mai limpede, cu cît se înțelege mai desăvîrșit și se iubește mai mult, cu atîta și viitorul se vestește mai bun, căci atunci neamul merge pe drumul strămoșului cuminte.

CARTEA VI

MOȘTENIREA LUI ȘTEFAN CEL MARE

Moștenitorii lui Ștefan risipiră una câte una scumpele pietre din coroana pe care-o adunase vrednicia vitează și înțeleaptă a părintelui, bunicului și străbunului lor, și prin vina lor Moldova se prăbuși răpede de pe sigura culme de glorie unde-o înălțase acest domn al vremurilor sale. Nedestoinici din fire unii dintre dînșii, aceiași sau alții roși de păcate, ei uitară trecutul și primejduiră viitorul. Dintre dînșii toți, nici unul nu s-a arătat vrednic de a fi pus alături în recunoștința noastră cu vechiul biruitor cuminte, cuceritor și întemeietor, meșter de biruințe, de așezăminte și de biserici. Cei mici se zgribuliră în cite un colț din purpura uriașului voievod, ai căruia strănepoți fură pînă la o vreme sau cutezară a se zice pînă ceva mai tîrziu, cînd se îngropă pe ascuns, ca un trup sîngerat de mîinile tîlharilor, amintirea drepturilor din timpurile bune.

Sfiosul tînăr Bogdan, cu fața de voinic scrijelat de războaie, și cu sufletul „de copilă“, părăsi Pocuția, momit de gîndul trufaș de a se încuscri cu craiul, de a așeza lîngă dînsul în scaunul țării pe însăși sora regelui Poloniei, care era și sora lui Ioan Albert, învinsul din Codrii Cozminului, și nu se putea gîndi cu dragoste nici la Moldova ucigătoare pentru neamul ei, nici la legea „gre-

cească“, oropsită, din aceste meleaguri, nici la uritul soț care voia să-i cumpere frumusețea prin înstrăinarea unei părți din stăpînirea părintească. Răspins, într-un chip care-l acoperea de batjocură și rușine, ca domn și ca om, el aprinse, pețind tot înainte, o strașnică făclie de nuntă în năvăliri de pradă și nimicire care aminteau anul de după lupta lui Ștefan cu polonii. Nici cu acestea el nu folosi nimic, și Bogdan-vodă trebui să se mîngîie cu o căsătorie în țară, fără nici o altă strălucire decît a farmecului miresei, și cu o Moldovă din care el însuși desfăcuse Pocuția, întinsă principesei polone Elisabeta ca un dar de logodnă.

Odată el își duse oștile la munteni, pe drumul Rîmnicului, ca și tatăl său, care știa totdeauna de ce pornește cu steagurile, dar se întoarse pocăit după cuvintele de înfruntare ale călugărului sîrbesc, de foarte mare neam, care ajunsese mitropolit al Țării Românești, sub bisericosul Radu-vodă. Acesta putu să-și încheie zilele în liniște, și sîngele frățesc, cheltuit sub Ștefan numai pentru înalte scopuri românești și creștine, nu se vărsă în deșert cu acest prilej de ceartă trecătoare.

Cu turcii, Bogdan înnoi vechile legături, asigurat ca și tatăl său că, pe credința lor, cinstit ținută, se poate răzima viitorul nostru, atît cît ni-l îngăduiau împrejurările măcar.

Bogdan muri încă tînăr, lăsînd ca urmaș al scaunului care fusese prea larg pentru dînsul, și de unde el zburase fără țintă către două hotare, pe un copil, căruia înțelesese să-i prezică viața dîndu-i numele de Ștefan. Uneori, dacă fiul e mai puțin vrednic, nepotul calcă pe urmele bunicului. Așa va fi fost, se putea crede, cu fiul lui Ștefan cel Mare și tatăl lui Ștefan cel Tînăr.

Acesta trăi întii subț aripile părintești ale unui bătrîn boier ce purta numele de Arbure, și pe care el îl răs-

plăti apoi tăindu-l și stingându-i și neamul prin uciderea, în același ceas, a celor doi copii ce avea. Țara întreagă se mișcă de durere și de minie la această veste, și pentru cea dintâia oară după anul de întemeiere din 1457 un domn al Moldovei avu în față un steag al țării îndreptat împotriva lui.

El învinse, și atîția sfetnici ai părintelui său, ai bunicii lui chiar, își pierdură capetele, ca și Arbure, pe care vroiseră să-l răzbune într-o zi fără noroc, sau se împraștiară prin străinătatea care nu mai primise de mult pribegi nemulțumiți din Moldova. Ștefan domni singur de-acum înainte, fără să-și poată găsi o țintă pentru netăgăduita vitejie și hărnicie ce moștenise, fără să poată descoperi un drum pentru avîntul pornit al tineretelor sale. Lovi odată pe niște turci cari se întorceau din Polonia, dar lăsă ca Ungaria să se prăbușească, acoperind și vecinătatea sub dărimăturile ei, în marea luptă de la Mohács, în care Soliman cel Mare, sultanul Răsăritului păgîn și creștin, înecă în baltă, cu tînărul Ludovic al II-lea, tronul de mărire al lui Matiaș Corvinul. Ca și tatăl său, el făcu războaie pentru nuntă, și ca și dînsul el trecu hotarul Milcovului pentru o biată gilceavă fără însemnătate, încercînd să zguduie puterea nouă a viteazului Radu-vodă de la Afumați, fiu al Radului din 1507, numai pentru a-i putea lua nevasta, pe care o voia mai bucuros decît pe nevasta sa, sora aceleia. Doamna și-ar fi răzbunat otrăvindu-l, și astfel pieri, fără să fi ajuns la vîrsta bărbăției, Ștefăniță copilul, cel dintîi domn al Moldovei care după 1504 purtase numele glorios de Ștefan-vodă.

Boierii înțeleși cu otrăvitoarea chemară un stăpînitor dintre pribegi, căci fratele mai mic al lui Ștefăniță, Petru, murise cu cîteva luni înainte de acesta. Și pe pribeg al chema tot Petru; mamă-sa era o tîrgoveață din Hirlău,

În casa căreia poposise uneori ca oaspete iubit Ștefan cel Mare, care însemnase pe copil cu semne de recunoaștere ce-l îndreptăteau să rîvnească domnia. Pînă atunci i se zisese Rareș, după numele soțului mamei sale, dar erau destui cari să știe ce scump e singele său pentru ca el să vadă nevoia de a-și cruța viața fugind în Polonia, de unde se întoarse abia acum, ca să sica unde stătuse părintele său.

Petru-vodă Rareș sămăna cu Ștefan la gînd și faptă : gîndul îi eră înalt și cuprinzător, iar fapta fulgerătoare. Mari însușiri, pe lingă care nu se întilnea însă și aceea, și mai neobișnuită, care dă, mai ales, între oameni izbînda neconținută și roditoare, bătrînețile senine și recunoștința urmașilor : anume măsura, judecata dreaptă și cumpănită. De aceea, viața lui Petru, domnia lui de vreo douăzeci de ani — timp în care pot încăpea multe fapte mari ! — n-au fost o tragedie zguduitoare și măreață care se încheie prin împăcarea sufletelor, ci un zbucium de fiecare zi, plin de groază și duiosie, și mîntuit prin umilința unor lanțuri care împiedecă mîinile și strivesc inima.

El s-a amestecat întii în Ardeal, unde se luptau doi puternici pentru coroana Ungariei, culeasă pătată din mocirla roșie a înfrîngerii de la Mohács. Ar fi putut să lege de dînsul, ca Ștefan cel Mare, pe secuii deprinși să asculte de porunci venite din Moldova, ar fi putut să cîștige pe românii din Ardeal, coboriți de stăpînitorii străini ai țării în rîndul dobitoacelor de muncă, povară și petrecere, pe acei români ardeleni pentru cări Ștefan întemeiasc Episcopia Vadului în unghiul despre Baia al ținutului. Lui i se păru că e mai folositor să puie mina pe bogata și tarca celate de hoțar a Bistriței, care se înfiora de mîndrie săsească sub stăpînirea moldovenilor, și scăpă la cel dintii prilej, blăstămînd zilele nenorocite ale robiei. În zădar zdrobi vrednicul fiu al marelui tată pe sașii regelui Ferdinand în lupta de lingă

Feldioara, ale cărei ziduri amintesc și astăzi această ispravă străbună, în zădar împresură Brașovul, în zădar străbătu el, prădînd și amenințînd, Ardealul. Lipsea din aceste fapte îndrăznețe, zgomotoase și scînteietoare socoteala cea bună, rostul cuminte, „minteia moldoveanului cea de pe urmă“. Stăpînirea lui în colțul ardelean vecin cu pasurile prin care trecuseră întemeietorii țării sale se risipi în fum peste cîtăva vreme, și însuși trăi îndeajuns pentru ca să-i vadă sfărîmarea.

De la poloni Rareș avea să ceară Pocuția. El urmă față de dînșii purtarea lui Ștefan. Ceru dreptate, judecată și, în așteptarea ei, luă în stăpînire cu arma ținutul pentru care era cearta. Și el prin hotărîrea lui răpede aruncă pe vecinii de la răsărit și miazănoapte în nedumerire și încurcătură, față de mijloacele ce trebuiau întrebuintate. Petru-vodă făcu însă marea greșală de a înainta prea mult pe pămînt străin, de a merge pe drumuri deschise, de a primi o luptă *învățată*, în cîmpia netedă, cu pedestri împotriva pedestrilor, cu călărime împotriva călărilor, cu tunuri împotriva tunurilor. El fu bătut astfel în 1531 la Obertyn, pierdu Pocuția, pierdu cinstea și încrederea boierilor, dar nu lăsă nici după aceasta, îndărătnic cum n-a mai fost altul, nădejdea stăpînirii în Pocuția.

Pentru ca să se încerce și mai departe, i-ar fi trebuit o deplină siguranță despre turci. Aceștia însă erau obosiți de plingerile ce veneau neconținut la Poartă pentru purtările moldoveanului, și, văzîndu-l așa de neasfîmpărat, așa de harnic în căutarea dușmanilor, ei se temeau să nu se întoarcă într-o bună zi și asupra lor, urmînd și întru aceasta faptele părintelui său. Marele sultan Soliman, cuceritorul Ungariei, veni în 1538 ca să cucerească și Moldova.

I-ar fi stat bine fiului lui Ștefan cel Mare să lase neamului românesc măcar amintirea unui al doilea Războieni, pentru ca să se mîndrească pe urmă. Ca să se

poată bucura însă de cinstea învinsului fără fugă și închinare, i-ar fi trebuit lui Petru iubirea boierilor, cari să moară în numele său, precum părinții lor muriseră în numele iubit al lui Ștefan cel Mare. Dar el n-avea această iubire, și boierimea îl părăsi, primind la Suceava cu pace și cu umilință pe împăratul din Țarigrad, care li dădu ca oblăduitor pe un Ștefan-vodă de batjocură.

Lumea-l știa că e fiul rămas la Constantinopol și crescut în obiceiurile de acolo, pînă într-atîta încît era bănuît că-și schimbase și legea, al lui Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare. El însă, un slăbănog și un nerușinat, socoti că-și înalță nemernicia numindu-se în hrisoavele sale *fiu* al marelui domn. Aceiași boieri cari-și plecașeră frunțile de trădători înaintea lui Soliman cerură lui „Ștefan-vodă, fiul lui Ștefan“, să dea înapoi Moldovei pămînturile hrăpîte de turci la suirea lui în scaun : toată țara dintre Prut și Nistru, în apropierea Dunării-de-Jos, și, în sus, pînă la Tighina, din care turcii făcură marea lor cetate a Benderului. Bietul om nu putu săvîrși această minune, pentru care ar fi trebuit altfel de Ștefan-vodă, și el fu măcelărit în odăile sale domnești. Deci, după Ștefan cel Mare, mort la Suceava în glorie, în ascultare și iubire, veniseră pe rînd Ștefan cel Tînăr, care pierise de otravă, și Ștefan Lăcustă (numit așa după încă un bici dumnezeiesc din zilele sale), care pierise de sabie. Cel dintîi fusese dus din Hotin la Putna, unde mormîntul său se ridică lîngă al bunicului ; acestălalt Ștefan, nepot de fiu și el al aceluiași bunic, fu îngropat în pripă într-un loc ascuns, a cărui amintire se pierdu. Abia trecuse 30 de ani de la moartea apărătorului Moldovei.

Ucigașii bietului Lăcustă făcură domn pentru toate placurile și poftele lor pe boierinașul Cornea, care-și aduse aminte deodată că e fiul lui Bogdan Orbul, și se numi în hrisoave și legături cu străinătatea cu numele lui Alexandru cel Bun.

Peste cîteva luni însă, capul său uşuratic, care se incununase pentru o moarte înainte de vreme, cădea din perunca lui Rareş, care plecase din ascunzătoarea sa ardeleană şi căpătase din nou, ca o despreţuită pomană turcească, cerşită de dînsul în genunchi, cu cenuşa pocăitului pe creştet, domnia moldovenească, pe care o dobîndise întîii din partea ţării, în numele sfînt al părintelui său, Ştefan cel Mare.

Era cel dintîi domn al Moldovei venit de la turci, cu oaste turcească, împotriva boierilor şi fără ştirea ţăranilor. Desigur cea mai mare înjosire petrecută după moartea învingătorului păgînilor. Domnia lui de a doua ţinu numai opt ani. Petru nu mai era el însuşi, vînătorul neobosit de cuceriri la toate hotarele, ci o unealtă supusă a sultanului. Sufletul său mîndru pierise în ziua cînd el trebuise să ia drumul Ardealului, ca fugar, rătăcind zile de spaimă şi nopţi nedormite prin pădurile muntelui. Sabia sa nu se mai înalţă niciodată pentru el şi pentru ţara şi neamul său.

Avuse mai mulţi fii, dintre care doi ajunseră să domnească. Cel mare se chema Ilie, ea şi orbul fiu al lui Alexandru cel Bun. El crescuse mai mult la Constantinopol, unde tatăl său fusese silit a-l trimite ca zălog. Se întoarşe mai turc decît Ştefan Lăcustă, şi peste cîteva ani el se coborî din Scaunul Moldovei pentru a pune pe capul său nebun — ruşinea ruşinilor pentru el şi seminţia sa! — cealmaua lepădaţilor de lege. Cu mai puţin de 50 de ani în urmă, Moldova o stăpînea Ştefan cel Mare, apărătorul credinţei.

Pe fratele mai mic şi urmaşul lui Ilie îl chema Ştefan, după numele străbunului. Acest nou Ştefan-vodă era un stricat, care-şi făcea ris de casele boierilor săi : ei îl uciseră, prăbuşind asupra-i cortul în care se găsea la Țutora, în cîmp, din jos de Iași, într-o zi caldă de

septembre. După Ștefan otrăvitul, după Ștefan înjunghiatul venea acest al treilea Ștefan, strivitul. Și de departe lumina asupra acestor priveliști de ticăloșie și nelegiuire, cu raze ca niște lacrimi, chipul de sfânt al lui Ștefan cel Mare.

Elena, fată de despot sîmbesc, văduva lui Petru Răreș, își logodi în grabă fata cea mai mică, Ruxandra, după boiernașul Joldea, care va fi simțit și el că singele lui e acum al lui Ștefan cel Mare, și nu al unui părinte de rind. Peste cîteva zile îl gonea într-o mănăstire, însemnindu-l la nas — pe acest Ioan-vodă — un fiu din flori al lui Bogdan Orbul, născut cu o femeie din Lăpușna, peste Prut.

Lăpușceanul își zise Alexandru-vodă, după Alexandru cel Bun, iar pe fiul său cu Ruxanda, smulsă de la bărbatul ei călugărit, îl numi Bogdan, după bunicul acestuia. Alexandru se luptă cu un vîntură-țară grec, Vasilic Heraclide, care izbuti, bătîndu-și joc de toate drepturile și de toate datinile, pe care nu le putea înțelege, să ia Moldova, unde fu al doilea Ioan-vodă. Picirea străinului de neamul domnesc, de neamul românesc și de lege veni de la boieri, cari se deprinsese a ucide domnii, pe cei legiuți, ca și pe ceilalți. Tomșa hatmanul se făcu el stăpînitor în locul grecului de lege protestantă, nemțască, și i se păru că numele lui Ștefan-Vodă s-ar potrivi pentru dînsul. Dar turcii ce veneau cu Alexandru îl goniră în Polonia, unde totuși el prădase. Aici i se tăie capul în închisoare. Al patrulea Ștefan-vodă, cel descăpăținat.

Alexandru-vodă se scaldă în sînge, orbi ca o pedeapsă a lui Dumnezeu și peri în durerea lui și în blestemele altora : se zice că doamna lui l-ar fi otrăvit, precum otrăvisc pe bărbatul ei doamna lui Ștefăniță.

Bogdan-vodă, urmaşul, se dădu petrecerilor, peşi în Polonia cu zgomot şi ceartă, fu rănit şi oprit în prinsoare acolo.

Atunci turcii dădură Moldova, fără să întrebe pe nimeni, cuiva care nici nu domnise niciodată, lui Ioan, giuvaergiul din Constantinopol, fecior de armeană din ţară. El îşi zise fiu al lui Ştefăniţă, şi a lăsat amintirea unor lupte cu aceiaşi turci, aşa cum nu se mai pomenise de mult în istoria ţării. Ajutat de cazaci, el prădă Buceagul şi Ţara Românească. Muri ca un viteaz, vînzîndu-şi scump viaţa. Oasele sale, sfărîmate de goana cămîlelor, de care-i fusese legate mîinile şi picioarele, rămaseră pe cîmpul măcelului celei din urmă din oştirile sale, iar capul său crunt se bătu pe poarta curţii domneşti a Bucureştilor. Dar ca să se ajungă acest scop, nu venise în ţara de unde un sultan ca Mohammed al II-lea nu putuse dezrădăcina pe Ştefan cel Mare, nici măcar beglerbegului Rumeliei. Şi, fiindcă războaiele se judecă după scopul căruia i s-a închinat jertfa de vieţi, nu trebuie să se uite că turcii nu avuse înaintea lor pe un apărător al ţării, neamului şi legii, de care Ioan era pe jumătate străin, ci pe un domn dorit de stăpînire îndelungată, care-şi apăra cuca împotriva acclor ce i-o dăduseră şi voiau acum să i-o smulgă.

Ioan, zis cel Cumplit, fiindcă se înfruptase prea mult din sîngele boierilor, fusese mazilit, bătut şi spîrcuit pentru a se face un loc de domnie lui Petru-vodă, fost domn al Ţării Româneşti. Şi acesta era un trimes de-a dreptul din Ţarigradul împăratului. Dar ceea ce era şi mai înjositor, ceea ce însemna încă o treaptă de umilinţă pe care o cobora ţara, era faptul că Petru nu se putca numi fiul unui domn moldovenesc, cum fusese sau stăruise că sînt cîţi veniseră înainte de dînsul în vechea Succavă sau în capitala cea nouă a Iaşilor. Nu-

mai mamă-sa, Chiajna, soția lui Mircea-vodă Ciobanul, domn muntean, fusese din neamul lui Ștefan cel Mare și Petru, căruia i s-a zis Șchiopul, om beteag și bun, purta numele lui Petru Rareș, tatăl Chiajnei. Dar, după judecata acelor vremuri, țara primea pe acest nou Petru-vodă ca pe un străin, pus cu de-a sila de alți străini într-un loc ce nu i se cuvenea după dreptul cel vechi. Și de aceea, în domnia lui dintii veniră necurmat de la cazacii Niprului, amestec de luptători strînși din lumea largă, tot flăcăi frumoși cari ziceau că sînt Ioan-vodă, dreptul moștenitor, care n-ar fi pierit pe sîngerosul cîmp al ultimei sale înfrîngeri ; ba odată veni și un „Alexandru-vodă“, fratele lui Ioan, pe cînd se mai ațineau de peste hotar fii de-ai lui Lăcustă și de-ai lui Alexandru Lăpușneanu, alți „drepti moștenitori“.

După cîțiva ani, iarăși turcii singuri, și fără să intrebe țara, trimeseră un domn nou al Moldovei, pe un fiu al lui Rareș cu o săsoaică din Brașov, care cîștigase pe vremea împresurării acestei cetăți de către moldoveni inima, lacomă și de altfel de cuceriri a lui Petru-vodă. El se numi și ca domn cu numele său din copilărie de Iancu : un ciudat Iancu-vodă, cum încă n-a mai fost vreodată în Moldova. La rîndul lui, el fu schimbat în folosul lui Petru, căruia i se ceru îndată un bir mai mare și decît acela ce crescuse nespus de mult în veacul de la moartea lui Ștefan cel Mare ; sârmanul creștin era milos pentru suferințele săracilor, așa încît fugi la nemți, sătul de atîta cinste, și muri la dînșii, de dorul țării.

Avuse un fiu Vlad, numit ca la munteni, dar pe al doilea copil al său, un copil de dragoste tîrzie și neiertată, cu o roabă, îl numi Ștefan, binecuvîntîndu-l astfel pentru un mare viitor domnesc. Copilul întovărăși pe tatăl său în pribegie : o minune de băiețaș, cu ochii mari albaștri, gura mică și lungile plete de aur. El muri la 18 ani, într-o rece zi de primăvară din Alpi, de oftică

și de podagră, într-o țară și într-o lege care nu erau ale lui. După Ștefanii pieriți de morți strașnice, un Ștefan de suferințe blinde, cosit de o moarte zămbitoare înainte de vîrsta bărbăției. Era al cincilea după Ștefan cel Mare și domnise și el cîțiva ani, întărit de turci pe lingă tatăl său bătrînul.

Noul domn, la sfîrșitul veacului, fu Aron, copil nerecunoscut al lui Alexandru Lăpușneanu, căruia îi se mîna, fiind rău și lacom. Acest Aron-vodă, se făcu, de groaza cererilor turcești, tovarășul de luptă al lui Mihai Viteazul, mîntuitorul prin sabie, răsărit în Țara Românească. Dar nici așa, ca luptător pentru cruce, el nu plăcu boierilor, și aceștia ajutară pe hatmanul Răzvan, un om de ispravă în războaie, să se facă domn. Răzvan se gîndi că e cu adevărat fiul lui Petru Șchiopul, care și-ar fi încălzit inima de slăbănog la ochii de foc ai țigancei ce născu în Răzvan un prunc domnesc. El își zise, ca unul ce ridicase arma pentru neatîrnarea de păgin și ajutorul creștinătății, Ștefan-vodă. Peste cîteva luni polonii îl goniră, puind — pentru întîiași dată, ceta ce însemna o nouă înjosire — un domn al lor, care nu era, nici după tată, nici după mamă, coborîtor al vreunui voievod din Moldova sau din cealaltă țară cu stăpînire românească, pe boierul Movilă: Ieremia-vodă. Răzvan cercă să-și capete înapoi scaunul, dar fu învins și căzu în mîinile unui dușman care nu era plecat să-l ierte. Al șaselea Ștefan-vodă pieri zvîrcolindu-se în vîrfurile țepii.

Neamul Movileștilor, închinat și turcilor și polonilor, plătind bir și plocoane în două părți, închinîndu-se umil la doi dumnezei, neam turcit și leșit, dădu pe Ieremia-vodă, pe Simion, pe Constantin, pe Mihăilaș și Alexandru, pe Moise și pe Miron Barnovschi Movilă. Odată turcii aduseră pe un nou stăpînitor, care se făcea fiu al unui Ștefan-vodă Tomșa și-și zicea și el Ștefan. Acest

al șaptelea Ștefan-vodă era un bătrîn vitez, crud și temut. El domni de două ori, fu mazilit pentru totdeauna și muri la Constantinopol.

Pe rînd se strecurară în Moldova Radu Mihnea, fiul nepotului de văr al lui Petru Șchiopul, Alexandru, fiul lui Iliăș și nepotul de fiu al lui Lăpușneanu Bătrînul, și, pe lîngă acești „moștenitori legiuîți“, un croat catolic, care slujise pe turci la pacea cu germanii : Gașpar-vodă Gratiani. Pentru întîia oară după Despot, întărit de turci după ce se așezase prin arme însă, Moldova primea de domn pe cineva care n-avea nici legea, nici neamul locuitorilor ei. Ca și Ioan-vodă, el se ridică asupra turcilor, sprijinit de poloni, fu învins și doi boieri îl uciseră în fugă.

Un străin, un grec, cel dintîi grec în scaunul țării, grec după tată și după mamă, deși botezat cu un nume românesc, fu Lupul, care-și zise ca domn Vasile-vodă. El domni mult și cu strălucire, purtînd și războaie, pentru lăcomia sa — căci voia încă un scaun domnesc — cu mîntenii. În trufia lui, el visă că și urmașii săi din neam în neam stăpînesc în Suceava și Iași. Astfel, el boteză pe fiul său din căsătoria a doua cu o foarte frumoasă cercheză, ruda hanului, Ștefan. Ștefăniță și ajunsese domn. Boala lîngorii, de care murise Ștefan al lui Petru-vodă, stînsese și pe Ștefan, fiul lui Vasile Lupu, pe acest tinerel Ștefan-vodă al optulea.

După el și înainte de dînsul veniră boieri de țară, ca Istrati-vodă Dabija, un bun bătrîn bețiv, ca vodă Petricicu, care se chema Ștefan poate după numele lui Ștefan Lupu, un om vioi, războinic, iubitor de creștini — al noulea Ștefan-vodă, care pieri în pribegie fără nădejde, la poloni. Apoi Cantemir-vodă bătrînul, un ostaș cumpănit în hotărîrile sale, și fiii lui, Antioh și Dumitru, care chemă pe ruși în 1711 împotriva turcilor și fugi o dată cu dînșii, fără să mai vadă Moldova, căreia îi făcu

cea mai mare cinste cu scrierile sale ; Mihai Raeoviță, care dădu celui de al doilea fiu al său numele mare de Ștefan : Ștefan Racoviță nu ajunsese a domni în Moldova și muri, încă tânăr, de beție, în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, ca domn muntean.

Între ei se vede o clipă Iliș, fiul lui Alexandru Iliș și ultimul coborîtor al lui Ștefan cel Mare. Trăit între greci, dintre cari a fost desigur și mama și bunica sa, el știa abia românește și a murit bătrîn, sărac, uitat, între grecii din Constantinopol.

Grecii aceștia, oameni siguri pentru turci, ajung a stăpîni moștenirea lui Ștefan cel Mare. Mavrocordăteștii, cari se coborau dintr-o fată a lui Alexandru Iliș, Casandra, mama Sultanei, soția lui Alexandru Mavrocordat, tîlmaciul Porții ; Ghiculeștii, al căror bunic, Grigorașcu, ținuse pe Maria Sturdza. Și unul și altul din aceste neamuri aveau o obîrșie românească în parte. Callimachii, cari începură a domni pe la 1750, erau coborîtorii orheianului Calmășul și ai unei cîmpulungence.

Numai pe urmă, după 1774, veniră greci cûrați, printre vlăstarele nouă din cele trei neamuri înrudite cu poporul românesc sau pornind de-a dreptul din el. E vremea cînd se înalță asupra noastră familiile Ipsilanti, Moruzi, Șuțu, Caragea, Hangerli. Vremi grele, în care toată povara împărăției turcești slăbite, scăzute, putrezite, dar din ce în ce mai lacome, apasă pe umerii țaranului român. Țara fu ruptă în bucăți, ca trupul lui Ion-vodă [...]

De la 1822 avurăm iarăși domni de țară, cari se păstrară pînă la Unirea Principatelor în 1859, cînd din Moldova și Țara Românească, două țări din româtime, se făcu România.

La 1877, patru sute de ani după luptele de la Podul Înalt și Războieni, românii, sub principele Carol, smulseră neatîrnarea lor, într-o nouă luptă biruitoare cu turcii. În 1875, se pomenea un veac de la înstrăinarea

Bucovinei, și românimea venită din toate unghiurile locuite de dînsa ingenunchease în 1871, cu toată cuviința tristă a celui ce se închină strămoșilor pe pămînt străin, înaintea mormîntului lui Ștefan cel Mare, la împlinirea de patru sute de ani de la clădirea Putnei.

În 1881 se proclamă regatul românesc. O conștiință nouă străbătea întreg poporul nostru, și de atunci ea se întărește necontenit. Și această conștiință, uimită de focul orbitor al lui Mihai Viteazul, cere sfaturi de întemeiere înțeleaptă de la celălalt străbun, de la Ștefan cel Mare.

CARTEA VII

AMINTIREA LUI ȘTEFAN CEL MARE

ȘTEFAN CEL MARE LA CRONICARI

Cărturarii n-au știut să vorbească după cuviință despre faptele lui Ștefan, căruia-i datorau însă puțința de a scrie în țara lor și pe limba lor. În puținul pe care l-au scris ei, cronicari ce înseamnă anii domnilor, scriitori bisericești, și, tîrziu de tot, cîntăreți, se află foarte puțin despre marele voievod. Sufletele rătăceau aproape de pămînt în vremuri de întuneric și de neîncredere, în vremuri nerecunoscătoare și oboșite, și scrisul nostru nu se putea ridica pînă la înălțimea lui.

Cînd, pe vremea lui Vasile Lupu, vornicul Grigore Urche prefăcu în românește spusa săracă a vechilor letopisete slavonești, el se pricepu numai să înnădească pe lîngă dînsa unele din veștile ce se cuprindeau în povestirile bogate și amănunțite ale trecutului altor neamuri. Despre locurile unde s-au fost dat luptele, despre cetățile de Scaun, despre bisericile înălțate din porunca lui Ștefan aproape în ficcare oraș al Moldovci, el nu poate să spuie nimic. Ce punc el în scris nu-l încălzește decît foarte rar și foarte slab, și cugetările lui sînt mai mult gînduri de morală bisericească. Abia la sfîrșit dă el drumul condeiului său greoi și stîngaci ca să spuie că Ștefan — al cărui chip adevărat îl putem desluși numai foarte neguros din zugrăveli de cărți sfinte, care dau totdeauna oameni frumoși cu ochii mari și plete lungi bălane —, că Ștefan era „om nu

mare de stat", că era „minios și degeaba vărsa sînge nevinovat", trimițînd din căldura ospețelor de-a dreptul la moarte fără nici o judecață, el, bunul judecător. Încolo, Ureche nu mai mărturisește despre eroul de la moartea căruia trecuseră ceva mai mult de o sută de ani decît că avea acea vitejie măiestrită și îndărătnică pe care o vedem de altminterea și din desfășurarea războaielor lui.

Cîți'au mai scris povestea trecutului moldovenesc s-au mulțămît să întregească după scriitorii străini, leși și unguri, izvorul bătrîn al lui Ureche. Numai Ioan Neculce, înjghebînd după alți cincizeci și mai bine de ani o istorie bătrînească a Moldovei, mergînd pînă în zilele sale, culege cîte ceva din gura poporului despre cel mai mare dintre vechii domni neatîrnați și mai lămurește cîte ceva și din partea lui : precum despre dărea Bugeacului de către Ștefan în mîna turcilor (ceea ce s-a întîmplat numai în 1538), despre păharul de iasp și arcul cu vîrtej ce le-a dat Mănăstirii Putna, unde au stat, în turnul de deasupra porții, pînă la cazacii prădalnici de sub domnia lui Constantin Cantemir și pînă la egumenul doritor de petreceri, care, la o benchetuială cu oamenii domnești, a stricat la beție minunea de păhar, „ce era în chipul marmurei albe și a farfuriei". Tot el se face a ști că regele Cazimir ar fi dat lui Tăutu cîndva ținutul pentru care Ștefan se lupta cu polonii.

Dimitrie Cantemir, marele învățat de pe acest timp, nu înțelege și nu iubește pe acela către care trebuiau să se îndrepte cu deosebire ochii unui domn moldovean ca dînsul, care dorea să înnoiască pentru țara sa trecutul de liniște și de mîndrie. Istoricii din Ardeal, cari se iviră în a doua jumătate a veacului, nu coborîră nici unul din ei asupra lui, mai ales dragostea ce o aveau pentru neamul românesc întreg, pe care voiau să-l înalțe strălucitor, curățit de rugina trecătoare a clevetitorilor, în lumina prețuirii tuturor. Poeții de pe atunci erau deprinși a scrie, după modeluri franțuzești, mai ales, mici flecării

sunătoare și bine gătite, asupra iubirilor ușoare și legăturilor puțin trainice și adevărate dintre oameni Trecutul nostru a fost mai totdeauna închis acestor cavaleri de ietac, mai lungi în bărbi decât în gânduri, și unul dintre dinșii, Matei Milo, a cutezat — în nepriceperea și ușurința lui — să apropie pe Alexandru-vodă Moruzi, un fanariot cu anul al turcilor, de măreța umbră argintie a lui Ștefan străbunul.

II

PANEGIRICUL LUI ȘTEFAN CEL MARE

Dar în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea duhul sfânt al iubirii pentru trecutul mare se coborî asupra unui călugăr care a fost cel dintîi cîntăreț al lui Ștefan cel Mare.

El trăia în Putna chiar, în ctitoria lui Ștefan, care-și dormea somnul cel veșnic între zidurile ei. Aceste ziduri suferiseră multe, din ani îndepărtați cînd le înălțase spre nestinsă pomenire voința cucernică a biruitorului. Pe vremea lui chiar, frumoasa clădire arșese odată pînă la pămînt, în 1484, în primăvara anului cînd sultanul răpi Moldovei — Ștefan va fi văzut în acest pojar nimicitor, care alesese mănăstirea lui printre toate celelalte, o prevestire — Chilia și Cetatea-Albă.³⁵⁹ Ea se înălță însă peste cîtăva vreme tot așa de falnică, și daniile o îmbogățiră și o îmbogățiră pînă la moartea întemeietorului, care se odihni în cuprinsul ei. Peste ceva mai mult de un veac, cînd Moldova era supusă turcilor și rău apărată de domni cari se strecurau ca niște umbre trecătoare, hoți

din Bîrgău, în Ardeal, [...] se năpustiră asupra Putnei, din care luară tot ce se putea lua și încărca pe caii ce aduseseră cu dînșii : „argintul și sculele mănăstirii toate, carile au fost făcute de cei domni bătrîni“, scrie cu tînguire domnul de atunci, tot un Ștefan, Tomșa al doilea.³⁶⁰ Venind cu cazacii săi sălbateci în ajutorul lui Vasile Lupu, aruncat din Scaun de logofătul său, fiorosul tînăr Timuș Hmilnițchi, ginerele domnului Moldovei, se întări în Suceava, și ostașii săi neșățioși se răpeziră pînă la Putna, pe care o stricară cu totul, după ce o despoiaseră : logofătul învingător, Gheorghe-vodă Ștefan, începu din nou lucrul bisericii, pe care n-avu însă mulțămirea de a o vedea isprăvită, căci ea se sfinți abia sub Istrati Dabija, în 1661.³⁶¹ Cînd, la sfîrșitul acestui veac, se începu pentru zeci de ani lupta cea mare dintre turci și leși, aceștia din urmă se așezară în mănăstiri, în care ei vedeau numai cetați de apărare și stăpînire : un român trecut, de dörul domniei, la poloni, Davidel, porunci din Mănăstirea Putnei, care avu să sufere nespuse de mult pe urma unor astfel de oaspeți necredincioși și lacomi, pentru cari și crucea răsăriteană, și mormîntul lui Ștefan cel Mare erau deopotrivă un lucru de batjocură.³⁶² Poate atunci se scormoni mormîntul lui Ștefan, care fu găsit mai tîrziu fără nici o podoabă pe fărîmăturile oaselor sale : români și creștini de legea răsăriteană n-ar fi cutezat desigur să tulbure, fie și pentru a căuta podoabe nouă icoanelor, pacea unui mormînt ca acesta.

Egumeni prea bucuroși de mesc mari, ca Misail Chisăliță, cel ce strică la petreceri păharul lăsat de Ștefan cel Mare, scăpîndu-l din degetele sale slăbite de băutură, grăbiră pustiirea minunatului lăcaș de odinioară.³⁶³ Pe la 1750, turnul de la poartă se pleca spre pămînt, străbătut de crăpături adînci, zidul de prin prejur nu mai îndepărta pe nimeni, peste trapezăriile dărîmate și pivnițele umplute cu țărîna părăsirii creșteau copaci vînjoși ; biserica n-avea acoperămînt, și răni de moarte îi creștau

păreții ; călugării se risipiseră mai toți, căutînd adaposturi mai sigure.

Atunci norocul aduse pe scaunul de mitropolit al Moldovei pe călugărul Iacov din Putna, un om sfînt. El cheltui pentru înnoirea desăvîrșită a Putnei toată agonișita vieții sale, și se făcu astfel al treilea ctitor al ei. Cînd un domn care voia să aibă lingă sine pe fratele său ca mitropolit îl sili să plece, Iacov se întoarse la Putna, de unde pornise, și fu îngropat, peste mulți ani de zile, aice.

Ajutorul de căpetenie al lui Iacov era un învățat călugăr, cunoscător și de slavonește, Vartolomei Măzărăanu. Îi plăceau deopotrivă cărțile bisericești și povestirea întimplărilor viforoase ale domnilor de demult. Mai ales de cînd Iacov îl trimesese în Rusia ca să aducă de acolo tipărituri pentru mănăstirea amîndurora, Vartolomei își cheltuia vremea cu tălmăcirea unor tipărituri ca acestea, cu prescrierea de letopisește și alcătuirea de condiții ale hrisoavelor de danie și întărire păstrate prin deosebitele mănăstiri. Astfel ajunse el să stăpînească pe deplin limba înflorită a laudei sfinților și cunoștința unui timp pe care toate îl aminteau în Putna, cu toate dărămăturile și înnoirile.

Pe la 1762, arhimandritul Vartolomei ajunse și egumen al Putnei, în locul lui Pahomie.³⁶¹ În Rusia el auzise preoți și călugări meșteri în cuvîntare lăudînd înaintea mulțimilor smerite, în ziua hramului, viața ctitorilor vrednici de pomenire. Astfel lăudă și el într-o zi de 2 iulie, între 1762 și începerea războiului apropiat dintre ruși, spre cari mergea inima lui de călugăr, și turci, în cari vedea niște păgîni făcători de rău, pe Ștefan cel Mare.

Cuvîntul de o mare frumusețe, e foarte întins, și se împarte în trei părți, care laudă pe rînd vitejia, dreptătea și iubirea de Dumnezeu a lui Ștefan în vorbe ce se înșiră ca o cunună de mărgăritare pentru fruntea stră-

banului. El zugrăvește pe sfântul Moldovei așa cum a fost în adevăr, ca pe un viteaz fără trufie „, cu picioarele de-a pururi pe piatra ajutorului de sus“, ca pe un înțemeietor, căci „, însuși și pînă astăzi țara aceasta cu dreptele lui așezări se ține“, ca pe un cinstitor al clerului, care „,pleca armele petrahilului“. Înfierînd mîndria zadarnică a neamurilor mari, suciturile de șarpe ale lingușitorilor oploșiți pe lîngă domniile nouă, și alte păcate ale timpului, Vartolomei ajunge să se întrebe, cum se vor fi întrebat atîția cari auzeau povestirile poporului despre Ștefan sau rămîneau gînditori asupra slovei letopisetelor : „,Oare ne vom mai învrednici și noi a vă ave“, voi, vremi ca acelea ? ³⁰⁵

Lauda lui Ștefan cel Mare nu se potrivea cu simțirea sfioasă, și cugetarea umilă a unor timpuri ingenuncheate, care cutezau să nădăjduiască mult mai puțin decît atîta. Ca tot ce nu era de nevoie în biserică sau pe lîngă biserică, ea nu s-a tipărit, și ea se află numai în două manuscrise — dacă ele nu sînt chiar unul și același — așa încît n-a avut nici o răspîndire. ³⁰⁶

III

ȘTEFAN CEL MARE ȘI ȘCOALA LITERARĂ NOUĂ

A trecut apoi mai bine de jumătate de veac, și numele lui Ștefan-vodă nu s-a mai pomenit în scrise românești. Bucovina intrase în stăpînirea Austriei, și măsurile de orînduire a mănăstirilor luate de împăratul Iosif hotări-

seră că în Mănăstirea Putnei vor locui numai douăzeci și cinci de călugări, români și, de-acuma înainte, firește și ruteni. ³⁶⁷

La 1812 se întorcea însă în Moldova Gheorghe, fiul protopopului Lazăr Asachi, după ce învățase în Roma multe lucruri și se încălzise de un foc patriotic pe care nu-l aveau mulți pe această vreme. Gheorghe Asachi era și un poet, un puternic și mîndru poet, care vorbi în versuri de lucruri pe care cititorii le găsiseră pînă atunci numai în cărțile de istorie și de limbă ale ardelenilor, din care se trăgea neamul mamei lui.

Dar din avîntul tinerețelor lui Asachi nu rămase decît hărnicia. El tipări un chip al lui Ștefan cel Mare după acela de la Putna, făcut din nou în zile tîrzii ; el înfățișă într-un tablou pe Ștefan dînd în clipa morții sfaturi înțelepte fiului său ; el cîntă și în românește și în franțuzește — și foarte slab în amîndouă limbile — întîlnirea viteazului învins cu mamă-sa, neînvinsă, la Cetatea Neamțului, și atinse în nuvelele sale istorice anumite împrejurări din viața voievodului. Dar nu-l înțelese și nu-l înfățișă niciodată după cuviință. ³⁶⁸

Tablourile lui Asachi sînt din 1833, poezia despre tăria de suflet a „doamnei Elena“ a fost tipărită în 1841 în revista lui Asachi, *Spicuiorul*, care ieșea în românește și în franțuzește pentru ca să răspîndească și în străinătate numele întemeietorului ei. La 1837, Mihai Kogălniceanu, un om de o înaltă și largă înțelegere, tipărea la Berlin o parte din *Istoria românilor* în franțuzește, care a fost însă citită și de ai noștri. Peste trei ani, întors în țară, el începea să scoată la lumină izvoarele trecutului moldovenesc, în a sa *Archivă românească*. După alți trei ani, Kogălniceanu se dovedea un mare cuvîntător, vestind de pe catedra sa de la Academia Mihăileană — de unde fu aruncat jos îndată de o cîrmuire care nu putea face altfel — evanghelia cea nouă de credință în neam. „Inima mi se bate cînd aud rostindu-se numele lui Alexandru

cel Bun, lui Ștefan cel Mare, lui Mihai Viteazul... Pentru mine bătălia de la Războieni are mai mare interes decât lupta de la Termopile, și izbînzile de la Racova și de la Călugăreni îmi par mai strălucite decât acele de la Maraton și Salamina, pentru că sînt cîștigate de către români... Baia, un sat ca toate satele pentru străini, pentru români are mai mult preț decât Corintul, pentru că în Baia avanul rigă al Ungariei, Matei Corvinul, viteazul vitejilor, Craiul Crailor, cum zicea Sixt al IV-lea [papa], rănit de sabia moldoveană, fu pus în fugă și uită drumul patriei noastre !“ 369

În asemenea cuvinte nu se mai vorbise de zilele vechi ale românilor, și, ținîndu-se samă de deosebirea timpurilor, ele pot fi puse alături, întru mărirea lui Ștefan, cu laudele bisericesti ale călugărului Vartolomei din Putna. La 1845 începeau să se împartă cele dintii coli din marea și, pentru acea epocă, marea culegere a *Letopisetelor*, din care se alcătuiă, de la un bătrîn povestitor la altul, povestea Moldovei luptătoare, chinuite și umilite : Ștefan părea că iese din mormînt, buciumîndu-și isprăvile pentru a-și îndemna urmașii, din rîndurile cumpănite ale vornicului Ureche, înainte mergătorul marturilor trecutului.

Atunci Moldova văzu ce a fost și fu cuprinsă de rușine și de jale. Pe cît îngăduia cenzura într-o țară stăpînită de domn și de consulul rusesc, mai mare decât dînsul, toți cei ce-și simțeau chemarea de a împărtăși prin scris frumos gînduri sănătoase și folositoare se închinară înaintea strălucirii moarte a veacurilor voinice : și Alecu Russo, care nu uită pe „voinicii ce dorm la Valea Albă“ și nu dorea ca Ștefan să se întoarcă pe pămînt, căci s-ar da înapoi de mînie înaintea celor ce nu mai aveau sufletul lui și nu-i mai vorbeau limba lucie ca un ascuțit de sabie încercată ; și Costachi Negruț (Negruzzi),

și poetul tinereții vioaie, încrezătoare și setoase de luptă, Vasile Alecsandri.³⁷⁰

Într-un calendar din 1845 — după ce ieșise în parte *Letopisețile* — Kogălniceanu sau Russo³⁷¹ scrie, zugrăvind lupta lui Ștefan la Baia : „Românul îi atribuie tot ce-i pare curios, mare, vitejesc și chiar neînțeles. Orice cetate, orice zid, orice val, orice șanț, întreabă-l cine l-a făcut : el îți va răspunde : Ștefan cel Mare. Orice pod, orice biserică, orice fântină, orice curte sau palat vechi, el le va raporta eroului său. Orice bunătate, orice așezământ ale căruia rămășițe mai trăgănează pînă astăzi, orice legiuire omenească, orice puneri la cale înțelepte Ștefan-vodă le-a urzit. În sfîrșit, acest domn pentru moldoveni rezumă toate isprăvile și instituțiunile făcute în cinci veacuri, de atîția stăpînitori.“

IV

ȘTEFAN CEL MARE ÎN LITERĂTURA POPORULUI. POMENIREA LUI ÎN TIMPURILE DIN URMA

Poporul era întrebăat deci și el despre Ștefan-vodă, după ce vorbiseră despre dînsul însemnările cărturarilor mai apropiați de dînsul. Țăranul din munți și văi, din păduri și de pe malul apelor nu știa nici ziua luptelor, nici anii și nici veacul, căci mai-marii lui cuprind mai multe veacuri, nesfîrșit de multe, cu trupul lor de uriaș ; el nu știa nici numele boierilor, sfetnicilor, doamnelor și iubitelor care nu luaseră loc lingă dînsul înaintea lumii ;

el nu putea să deosebească o luptă de alta, ba nici un dușman de cellalt ; el nu văzuse nici un hrisov de la marele judecător, nu ajungea să-și însemne nici una din datinile la începutul cărora stătuse voința lui ; nu citise măcar una din pisanile ce stăteau în fruntea bisericilor durate în cei patruzeci și șapte de ani de domnie.

El știa atît, în marea lui nenorocire și în adîncul lui întuneric, pînă la care ajungea însă, cu mîngiere și făgăduieli, o rază bună din acel veac mare, că neamul său a dat cîndva — dăunăzi, peste trei sute de ani sau cu o mie alții în urmă — un om minunat, un sfînt cum nu mai poate răsări altul : el era izvorul a toată vitejia, el era fîntîna tuturor dreptăților, el era marea bunătăților. Pămîntul Moldovei nu fusese al lui numai atunci cînd oamenii de demult îl putuse vedea ; el rămăsese al lui în vecii vecilor, cu toți oamenii ce se îngropau pe rînd, și, în clipe grele, suspinul și rugăciunea se suiau la dînsul ca la Dumnezeu : „Săracul Ștefan-vodă, unde-i să vadă ? !“ ³⁷²

Poporul, înaintea căruia stătuseră largi deschise ușile lui, îl chemase la dînsul prin povestea lui iubitoare, care născocea înlocuind adevărul de care n-avea nici o știință : Ștefan nu fusese fecior de domn, ci copilărise între băiețașii și băietanii satelor, și se arătau la Borzești, în ținutul Bacăului, unde i se înălța frumoasa biserică, locurile care-i văzuseră jocul de vitejie. Învîrtise în mîini ca ale Făt-Frumosului care glumește cu armele grele ale zmeilor un buzdugan ieften, tăiat din trunchiurile străvechi ale codrului. El străbătuse în peșteri ca să ucidă urșii, așa precum alții la vîrsta lui prindeau fluturii strălucitori deasupra florilor pajiștei. Meșteșugul luptelor cu oamenii răi îl învățase de la arhangheli trimiși de Dumnezeu ce plînge de suferințele săracilor, și, ca să nu sperie pe copil cu penele lor de aur orbitor, ei se făcuseră a fi doi moșnegi, adică doi moșnegi de la țară, cu căciulile nalte și drepte, cu pletele și barba căzînd în valuri de argint, cu ochii care văd adînc în amintirile zilelor moarte,

cu vorba cuminte și înceată, venind totdeauna de foarte departe, — așa niște moșnegi zum va fi fost sus pe scaunul de aur în hainele-i de mătase încheiate cu pietre scumpe vodă Alexandru cel Bun.

Cînd s-a făcut mare și a început luptele lui drepte și bune, nici un colț de țară n-a rămas nesfințit de biruințele lui sau de suferințele cu care le plătea. În scorburile acelea mari de lîngă Baia s-a adăpostit el, singur-singurel în codru, pîndind pe unguni meniți pieirii. Scările acelea tăiate în stîncă au fost făcute pentru dînsul, care căuta vîrfurile muntelui. Colo, la Voronețul din Bucovina, la Dobrovățul din Vaslui, a stat el la ușa sihastrului ce se ruga pentru toți oamenii și de la care voia sfatul cel mai bun ca să mîntuie țara, ai cărei apărători pieriseră: sihastrul l-a primit în chilie, i-a dat învățătura dorită și i-a arătat prin luminile minunate ce se iveau în paltinii pădurii în ce loc trebuie să se ridice mănăstirea de mulțămînt. La Podul-Înalt se arată cetatea lui, fundătura unde s-au grămădit turcii bătûți, beciul lui săpat în pămînt; podul de colo se zice al Harapulului pentru că un pașă din Arabia depărtată a căzut în acel loc, mușcînd de durere pămîntul străin. Lîngă Bozienii-Neamțului, pădurea ce a dăinuit pînă dăunăzi a fost aceea în care s-a odihnit Ștefan după nenorocirea fără umilință de la Războieni. La Cozmin se știe unde s-a risipit codrul asupra dușmanilor, care nu mai sînt leșii, ci turci adevărați, aceia de care Ștefan a scăpat țara. Dincoace au fost vrăjiți tatarii cu fuioare fermecate și nori de fum, și tăiați pînă la unul. Cazacii au fost nimiciți la Gîrla Cazacului. La Ciortărei, de unde era poate boierul său Andreico Ciortorovschi sau Ciortoreanul, a dat Dumnezeu o piclă de a putut să răpuie Ștefan pe păgîni. Cei șapte munți din Vrancea au fost dăruiți de Ștefan la șapte voinici, pe care mama lor bătrînă îi dăduse pentru luptele cele nouă, și numele lor era scris în slovele de pe masa de piatră „a lui Bucur“. Cutare cruce de la fîntîna din același ținut al Putnei mărturisește că acolo și-a

dat sufletul, la picioarele stăpînului său, ciobanul care colindase țara întregă culegînd ostași pentru vodă, rămas fără tovarăși. Dincoace Ștefan a învins pe strașnicii căp-răuni, cu care se putea pune numai unul ca dînsul. Aceas-ta-i, lingă Cotnari, sau în Bucovina, Dumbrava-Roșie, unde leșii au asudat sudoare de singe sub bice și strămurări arînd pentru codrul de stejari cu frunza roșic și răsunetele de geamăt. Oasele acelea înfipte în măruntaiele rîpei pe care o spală apele minioase ale Siretului de primăvară sînt oase de dușmani, pe care i-a răpus brațul lui Ștefan. Valea Groa-zei a văzut spaima turcilor strînși de arma lui răzbună-toare. La Poiana Dealului Mare se văd cetatea și șanțurile prin care au crezut în zădar tatarii că se pot apăra de același ascuțiș de sabie. La Singeri el a vărsat, pe dreptate, acel singe mult ce se pomenește în numele locului. Din *cerdacul* de lingă Huși el a pîndit în zare, peste Prut, mersul tătării pustiului. În stîncile de la Ștefănești, care ar fi întemeiat fără îndoială de dînsul, Ștefan și-a ascuns mama, care se pomenește la Cetatea Neamțului, și domnița, în cămări închise cu uși de fier. În Cotnari, ca și în Dobrogea, se povestesc luptele lui cu doamna Cata-lina, care a pus să se facă fîntîni pentru drumeți în mar-ginea drumului mare. Movila aceea din Vaslui, care se zice a lui Burcel, a fost dată de prietenul săracilor unui biet om nevoiaș care chiuia în auzul lui arînd duminica, pe vremea slujbei, cu doi boi de împrumut. Toate satele vreau să se tragă din strămoși dăruiți de Ștefan pentru vitejie: Unde n-a măritat el fete fără avere, unde n-a făcut el biserici și cetăți și fîntîni răcoritoare? În care ținuturi nu se cîntă vreo iubire a frumosului vodă Ștefă-niță, care coboară pe neștiute inelul său de aur în cofița fetelor ce dau să beie străinului frumos?

Tot ce a fost pe acest pămînt se topește în lumina lui.

Se știe că el a murit și că pe mormîntul lui a ars trei zile și trei nopți o lumină pe care n-o aprinsese nimeni. Dar moartea nu i-a luat simțirea, și, cînd neamul lui su-

fere, strămoșul plînge în mormîntul său. Plînge, căci nu se poate mișca, dînd la o parte povara grea a marmurii albe. Dar odată și odată el va învinge prin puterea strașnică a durerii sale nemărginite. Întîi sabia-i va răsări din groapă, floare de oțel, vestind „războiul cel mare“, care va da dreptate neamului românesc. Apoi însuși va ieși în vederea dușmanilor îngroziți, călare, înarmat, săgetînd ucigător din ochii săi strașnici, limpeziți de ceața morții îndelungate. Oastea lui va fi el. Și sîngele se va sui pînă la coamele cailor, și poporul lui Ștefan cel Mare va avea atunci pretutindeni pace și fericire. Iar el se va culca iarăși în mormîntul lui de la Putna, dormind acum cu dreptii.

Cărturarii aveau de unde culege fapte și povești pentru a slăvi numele lui Ștefan : *Letopisețele* li stăteau înaintea, și de pe la 1850 se tipăreau tot mai multe cîntece ale poporului, se cercetau tot mai mult spusesele lui despre timpurile bătrîne.

Dar ei n-aveau nici puterea de simțire, nici bogăția de închipuire, nici învățătura și nici adevărata dragoste de țară care ar fi trebuit pentru ca un vrednic prinos să vie și din partea lor. Aceasta trebuie s-o spunem.

Se vede și din următoarea împrejurare :

În 1856, arhimandritul de la Putna, care și el va fi citit *Letopisețele*, căpătă de la cîrmuirea austriacă voia a deschide mormintele din Putna pentru a da în sfîrșit lui Ștefan cinstea ce i se cuvenea, pentru a ridica din adîncurile mucedale ale pămîntului scormonit de tîlhari din alte neamuri rămășițele lui sfinte.

Ceremonia se începu în ziua de 12 novembre din acel an.

După ce se descoperiră pe rînd oasele Mariei, fata a doua a lui Ștefan, ale Mariei, soția lui Petru Rareș, ale lui Bogdan Orbul, ale lui Ștefan cel Tînăr și ale unui mort domnesc necunoscut, se ajunsese peste patru zile la mor-

mintul ctitorului, așezat în mijlocul bisericii, la dreapta, în locul de cinste.

O lepede groasă, lucrată cu dalta, fu găsită întâi de săpătorii care se lăsau și ei stăpîniți de evlavia ce cuprindea pe toți cei de față, chiar și pe străini. Mormîntul se boltea dedesubt. Opt țărani ridicară lepedea, pe cînd soborul își înălța cîntările, rugîndu-se pentru strălucitul mort.

Se găsi ce lasă în urmă o strecurare de patru sute de ani aproape : capul păstrat în cea mai mare parte și fărîmături de oase între surcelele sicriului și petecile mantiei ; odoarele : cununa, nasturii, inelele, sabia le luaseră hoții. Atîta se păstrează astăzi în mauzoleul ce s-a ridicat pe urmă lui Ștefan. ³⁷³

Răsunetul fu foarte slab în Bucovina, în Moldova și nu răzbătu în alte părți ale românimii. Se vorbi totuși încă în octombrie de ridicarea unei statui în Iași, dar îndemnătorul, caimacamul de atunci al Moldovei, Toderiță Balș, era un dușman al Unirii, și el vorbea de Ștefan cel Mare pentru a întezi patriotismul *moldovenesc* al moldovenilor, în paguba patriotismului românesc. Se găsiră mai tîrziu ziare mai deslușite, care lăudară între toate faptele lui Ștefan luptele lui cu Radu cel Frumos și cei doi Basarabi, din care făcură războaie cu muntenii, ceea ce n-au fost. ³⁷⁴

Iar literatura tăcu.

Numai cînd studenții din Viena, membrii „Junimii“ de acolo, îndemnară, cu Eminescu și Slavici în frunte, la o sărbătorire a lui Ștefan la Putna, cu prilejul hramului al patru sutele de la întemeierea mănăstirii, numai atunci amintirea eroului stoarse lui Alecsandri două poezii slabe, cu desăvîrșire reci, care fură cîntate înaintea mormîntului acoperit cu panglici tricolore și cu flori din partea românilor din toate părțile. Cu un an înainte, Alecsandri povestise într-un poem lupta de la Dumbrava-Roșie, o lu-

crare din cele mai bune ale sale, plină de versuri răsunătoare, pe care din nenorocire le tot întrerup altele, mai puțin îngrijite. În ea se vorbește, fără cunoștința adevărului faptelor, de luptele ce s-au putut încleșta între boierii noștri și fruntașii polonilor. Țăranii sînt uitați cu totul, fiii codrilor care cîștigară marea biruință din codru. Poemul s-a vîndut pentru ajutorarea răniților din Franța, unde învățase și trăise mulți ani din viața sa cîntărețul lui Ștefan cel Mare.³⁷⁵

De baladele, mai vechi, ale lui Bolintineanu aproape nu mai e nevoie să se vorbească : nimeni n-a iubit mai mult pe Ștefan prin ele.³⁷⁶

Ce-a fost mai bun în serbarea de la Putna rămîne discursul, de o mare înălțare de cuget, bogat în icoane nouă și în gînduri adînci și cumiști, al studentului A.D. Xenopol. Istoricul de mai tîrziu al românilor a scos din viața lui Ștefan învățături folositoare, ca acelea de a face „unirea prin gînd și inimă” înainte de a urmări visuri mari, de a întemeia o cultură adevărat românească și cît se poate de neatîrnată, în care să se înfrățească, toți românii, de a nu pripri lucruri mari cari vin de la sine altfel și care, dacă li se face silă, pier ca iubitul Psichei, picurat de untdelemnul candelii ce se apropiase fără îngăduire de fața lui cînd dormea ; de a „nu ne înșela asupra stării în care ne aflăm, de a nu ne orbi noi înșine prin lingușiri și înălțări peste aceea ce sîntem în adevăr”.³⁷⁷ Sfaturi a căror nevoie se simte din nenorocire și astăzi, după aproape patruzeci de ani !

O statuie a lui Ștefan cel Mare s-a înălțat la Iași abia în 1883. O făcuse un meșter străin, și a făcut-o rău, cum nici nu se putea altfel, căci numai cine face parte dintr-un popor îi poate înțelege în adevăr eroii, îi poate iubi și li poate da viața bronzului, a marmurii, a picturii sau a cîntecului. Între cuvîntările rostite atunci au fost și de acele care n-au ținut seamă de sfaturile înțelepte pe care

le dăduse studentul Alexandru Xenopol celor mai bătrâni decât dînsul la 1871.

Iar în literatura românească a fost o tăcere...

Afară de marele poet Eminescu : cunoscător desăvîrșit al poporului, al trecutului, minte adîncă și bogată, inimă cuprinzătoare, de la care pornise și gîndul serbării din 1871. Dar în Iașii înstrăinați, în mijlocul mării serbări oficiale, el s-a lăsat furat de gînduri triste, și, unde era să se înalțe imnul mîndru către ceruri, de pe buzele-i îngălbenite zbură duioșia deznădăjduită a unei doine de plîngere și răzbunare. ³⁷⁸

Vor ști poeții, scriitorii de astăzi să dea glas iubirii nemărginite cu care, de patru veacuri, miile de mii ale poporului au înconjurat, și mai departe decît hotarele Moldovei, chipul de viteaz bun, cuminte și sfînt al celui mai mare om ce s-a ridicat dintre români ? Se vor înfrăți ei înaintea acestui altar, măcar pentru clipa în care se înalță liturghia recunoștinței de marile mulțimi care nu pot nici să vorbească, nici să cînte ?

Nu prin silinți răzlețe, ci prin buna înțelegere la lucrul harnic se întemeiază învățătura, cultura unui popor, care e vitejia de astăzi, și la această muncă locul cărturarilor e în frunte, ca să îndemne și să îndrepte.

NOTE

- 1 V. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 168.
- 2 Pentru care, Cneajna, Cheajna, v. *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, VII, p. 377—379.
- 3 Pentru căsătoriile și copiii lui Alexandru, v. *Studii și doc.*, VI, p. 625—626.
- 4 V. actul din *Rev. p. arch. și fil.*, VII, p. 370—2, care nu poate fi însă din 1432 (6940), ci din 1433 (6941). Cf. *Studii și doc.*, p. 651—3.
- 5 V. *Studii și doc.*, III, p. XIV ; Bogdan, *Documente și regeste*, p. 25 și urm.
- 6 Pentru moșia Tulova, v. *Studii și doc.*, VII, p. 181.
- 7 V. numele lor în actul din 16 septembrie 6944.
- 8 1442—3. *Archiva istorică*, I¹, 123 ; Ulianicki, *Materiale*, p. 61. Actul din 29 noiembrie 6951, Suceava, al lui Ștefan, e din 1443, nu din 1442 (Ulianicki, p. 60, nr. 53 b).
- 9 Cîteva luni după orbirea lui Ilie, Ștefan, care se afla în Roman la acea dată de 25 august 1443, împreună cu fratele său Petru, poate aduce înaintea numai mărturia boierilor Neagoe, Hudici, Duma vornicului, Negrilă, Coste vistiernicul, Sima logofătul (Bibl. Acad. Rom., 1/LI). În asigurările date de Ștefan brașovenilor la 1 mart 1444 (copie în Bibl. Acad. Rom.), el spune că aceștia „*usque modo audacter non estis ausi cum bonis vestris Moldaviam subintrare*“.

- 10 Ulianicki, p. 70, nr. 64.
- 11 Între documentele latine de la Braşov e şi unul din 28 mai, Vaslui, fără an, prin care „Ştefan-vodă“ asigură pe braşoveni că vor putea merge de acum în pace prin Moldova, căci el a încheiat lupta cu „fratele său Petru-voievod“, care se aruncase asupra lui.
- 12 *Arch. ist.*, I¹, p. 123.
- 13 *Arch. ist.*, I¹, p. 113, 153 (april 1448, Pobrata : începutul domniei lui) ; Ulianicki, p. 70 şi urm. ; Bogdan, *Doc. slavorom.*, p. 51—2. Din compararea acestor acte se vede că acel din octombrie 6956 are mai puţini boieri decît cel din aprilie 6956, așa că-i pare anterior : deci ar trebui scăzut din prima dată 5509, nu 5508. Numele vornicului Duma, care nu apare în april 1448 şi se află în august, hotărăşte însă (Giurescu, în *Conv. lit.* pe 1900, p. 744).
- 14 Iorga, *Notes et extraits*, II, p. 599.
- 15 Fessler, *Gesch. v. Ungarn*, II, p. 515 ; Iorga, *Chilia şi Cetea-Albă* (la care trebuie să se adreseze cititorul totdeauna cînd nu i se dau aici alte izvoare). Documentul Pec. 7 al Acad. Rom., datat Suceava, 23 iulie 6956 (1448), dă boierii ce se află şi în actul de închinare, cu Neagoe logofătul în frunte, şi, pe lângă ei, pe Nicoman, Cristea spătarul, Sirbul postelnicul, Danciul Vistierul (e o întărire pentru Ioan Porca).
- 16 *V. Studii şi doc.*, VII, p. 141, nr. 7. Oltea-i zice Pomelnicul de la Bistriţa (Melchisedek, în *Analele Academiei Române*, VII, p. 184). Un document necatalogat de la Acad. Rom. (înfărire pentru uricariul Eremia Băseanul, vel-vătav de Vaslui) pomeneste de „părintele său [mamă, cred] Oltea“, ce trăise sub „Pătru-vodă bătrînul“ (Rareş). Numele de Maria, în *Arch. ist.*, I¹, p. 115. Vlaicu e pomenit ca „unchi“ al domnului într-un document din 467 (*Studii şi doc.*, VI, p. 173, no. 1). Ca pircălab în cele două celăţi pînă la 1480, *Uricariul*, XVIII, p. 1479—80. În 1480, fiul ; *ibid.*

- 17 *Uricariul*, l. c., p. 465—6, 481.
- 18 Neculce, *O samă de cuvinte*, p. 180.
- 19 Klaic, *Gesch. Bosniens*, p. 379.
- 20 Ulianicki, p. 76—7. Cf. documentul inedit din 26 mai, în *Bibl. Acad. Rom.*, 118/LXVII. El dă ca marturi pe Duma Braievici, Stanciul, Manoil; Mircea, Dulcescul, Coste vornicul și fratele său Petru, pîrcălași de Cetatea-Albă, Costea Andronic, Ivan Bălcian, Sandrica aprod, Petru vistier. Scrie Vulpaș. Logofătul e Mihail (Mihul).
- 21 Cf. *Cron. de la Bistrița*, în Bogdan, *Cron. inedite*, și Ulianicki, p. 69, 72.
- 22 Lewicki, *Codex epistolaris saeculi*, XV, II, p. 40—1, no. 34.
- 23 E deosebit de Costea Danovici. Pe Costea îl găsim „pîrcălab“ prin excelență între 6956 și 6961 (*Uricariul*, XVIII, p. 478). Avea un frate. Petru. În 1449 el se judecă cu Gheorghe Heregariul (Bănarul) (Ulianicki, p. 75—6).
- 24 Cf. Dlugosz, ed. în 8°. XIV, cu Lewicki, II, p. 51—3; Rykaczewski, *Inventarium, cracoviense*, p. 258. Cf. de același *Index actorum* no. 2.687: la 6 iulie 1450 se scria despre pregătiri războinice în Polonia. Bogdan se coborîse încă de pe la 24 martie la Iași („Forum Silistrorum“ = „Filistinorum“), de unde stăruise pe lângă brașoveni pentru doi locuitori din Ardeal. El pomenește pe tatăl său Alexandru: „Alexander Wayvoda, pater noster“; Szabó *Székely Oklevéltár*, III, p. 62—3, no. 454. Jurămîntul lui către Iancu-vodă s-a tipărit de d. I. Bogdan, în *An. Acad. Rom.*, XI, p. 53—4. V. și anexa 1.
- 25 Dlugosz, l. c., singur izvor. Pentru omorul lui Bogdan-vodă, v. același cronicar și cronicile moldovenesti, în Bogdan, *Vechile cronice și Cron. inedite*.
- 26 Ulianicki, p. 78—9, no. 71. Cf. p. 77—8, no. 70. Documentul cel dintîi, datat de la Facerea Lumii 6960, nu poate fi din 1451, pentru că Dlugosz spune lămurit că, după săvîrșirea crimei, Petru goni pe Alexandru, care nu căpătă pînă la sfîrșitul anului Suceava.

- 27 Dlugosz, ed. in 3^a, XIV, p. 112—3.
- 28 *Ibid.*, p. 117—8.
- 29 Cf. *An. Acad. Rom.*, VIII, p. 239 și urm. Originalul în Bibl. Acad. Rom., Pec. 8. Pe dos stă scris : „Alexandri Waydenorum 1479 (*sic*) fuit act... norum. Petri Wayde, continens quod in nullo loco partis Moldavie tributum Czuczchavie exigatur nisi in loco Czuchavie, el non exigatur de tributo plus quam secundum consuetudinem observatam tempore Allexandri Wayde“. Apoi slavonește : „Brașoveani“.
- 30 Bogdan, *Cinci documente*, p. 58—60 ; Hurmuzaki, II¹ no. 1.
- 31 Dlugosz, XIV, p. 133—4.
- 32 Hurmuzaki, II², p. 656—7, no. DVII. Că septembrie 6961 înseamnă aici 1453 se vede dintr-un act latin dat de aceeași trimiși, în aceeași zi, cu data de la Hristos (Ulianicki, p. 79—80, p. 82, no. 74).
- 33 Cronica de la Bistrița îi zice însă Aron, nu Petru.
- 34 Orest Popescu, *Citera documente moldovene*, I, Cernăuți, 1895, p. 8—9 ; Ulianicki, la același an.
- 35 Tratatul din Bănila, „6963...“, se află în Hurmuzaki, II², p. 659—60, no. DIX. Alexandru făgăduia ajutor contra tătarilor și se îndatora ca la întimplare să nu fugă aiurea decât în Polonia. Fiecare cu nevoile lui !
- 36 V. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 535.
- 37 Cel din Suceava, 18 februar 6964 (1456). (Bibl. Acad. Rom., Pec. 179), pentru protopopol Ioil și un grămătic, înșiră pe Bratul, Manoil, Hotco vornicul, Stancial, Mihail logofătul, Oană al lui Julea, Ioan Baiceanul, Petru pircălabul (fratele lui Costea), Cozman al lui Săndru, Danciul, Sin de Hotin, Dragoslav, Duma Micaci, Radul spătarul, Micul postelnicul, Ili vistierul, Dragoș ceașnicul, Mihul stolnicul, Petru comisul. Tot așa cele din 23 și 29 august 6963 (1455), ultimul pentru Duma Micaci, cel dintâi pentru Todor Limbă-dulce (*ibid.*, doc. 123/LXXVI ; Pec. 156), ambele din Suceava. La 5 februar 1445 (lipsește locul), Alexandru enumeră pe Duma

Bracvici, Manoil de Hotin, Stanciul, Petru pîrcălabul, Oană al lui Julea, Danciul pîrcălabul, Cozma al lui Șandru, Fedor vornicul, Albu spătarul, Petrica postelhicul (*ibid.*, doc. 87/XXX).

- 38 „Quendam Lithuanum“ ; Dlugosz, XIV, p. 216.
39 *Ibid.*, p. 234—5.
40 Hurmuzaki, II°, p. 667—8, no. DXII.
41 *Ibid.*, p. 672—3, no. DXV.
42 *Ibid.*, p. 64—7.
43 *Ibid.*, p. 670 și urm. ; Ulianicki, p. 88.
44 Bogdan, *Vlad Țepeș*, București, 1896 ; Iorga, *Lucruri nouă despre Vlad Țepeș*, în *Convorbiri literare* pe 1901 ; Bogdan, *Documente și regeste*, p. 62 și urm.
45 Hurmuzaki, II°, p. 675—7, no. DXVI (1 aprilie 1457).
46 Știrile despre acest război le dau numai Cronicile slavone ale țării, publicate de d. I. Bogdan, în *Vechile cronice și Cronice inedite*.
47 Ureche, p. 152.
48 Raport venețian din 1502, în Hurmuzaki, VIII, p. 36.
49 V. documentul din 12 april 6968 (1458) tipărit în *Cronica Romanului*, I, p. 118—9, și documentul inedit din 13—6966 (? 6967), în *Bibl. Acad. Rom.*, Pec. 172. Boierii nu sînt aceiași în amîndouă actele. Un act din 31 april 1458, fără boieri, în Ulianicki, p. 95, no. 84. Un document din Suceava, 11 noiembrie 6966 (1458), în *Bibl. Acad. Rom.*, 237/XLVII.
50 Lewicki, II, p. 98, no. 79 (1458).
51 Hurmuzaki, II°, p. 111—2.
52 *Ibid.*, p. 126—7, no. CVI (4 april 1459).
53 *Uricariul*, XVIII, tabla.
54 *Arch. ist.*, I^o, p. 7.
55 *Uricariul*, XVIII, p. 465.
56 Ulianicki, p. 99.
57 Hurmuzaki, II°, p. 635—6, n-rele DXVIII, DXIX. Ultimul nr. e, desigur, nu din „iunie“ 6968, ci din ianuar-april, căci

- lipsească boierii raliati. Cf. Ulianicki, p. 92, 95 (no. 84), 95—6 (no. 85), 96—9.
- 58 V. scrisorile lui Dan, în Bogdan, *Documente și regeste*, no. 1.
- 59 Teleky, X, p. 582—3.
- 60 V. Iorga, *Lucrări nouă despre Vlad Țepeș*, în *Convorbiri literare* pe 1901.
- 61 Chalkokondylas și povestirea venetiană din Iorga. *Acte și fragm.*, III¹, p. 13.
- 62 *Acte și frag.*, III¹, p. 12.
- 63 *Studii și doc.*, III¹ p. XXV.
- 64 Ele fură găsite la cucerirea din 1596 a Ismailului vecin de către creștini. V. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 210.
- 65 *Studii și doc.*, III¹, p. XXX.
- 66 Scrisoarea și lista lui Vlad, în Bogdan, *Vlad Țepeș*, p. 78 și urm.
- 67 *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 377.
- 68 Dlugosz, XIV, la anul 1460.
- 69 Bianu, în *Col. I. Traian*, 1883, p. 34—5.
- 70 Hurmuzaki, II², p. 135—6, n-rele CXV—VI.
- 71 *Ibid.*, p. 695 și urm.
- 72 Anonimul ragusan de subț Baiazid al II-lea; manuscris în Biblioteca imperială din Viena, lat. 3522, fol. 144—54.
- 73 Dlugosz, XIV, p. 495.
- 74 *Studii și doc.*, III, p. XIII, nota 2.
- 75 *Uricariul*, X, p. 146—7.
- 76 Anonimul ragusan.
- 76^a (p. 97). Pentru rănirea lui Ștefan, v. cronicile moldovenești.
- 77 Cf. *Studii și doc.*, III, p. XXX—II. V. *Monumenta Hungariae historica, Acta extera*, IV, p. 171—3. Pentru întreaga luptă, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 121 și urm. Documentele care stabilesc itinerariul în Ardeal al regelui, în Hurmuzaki, II².
- 78 V. povestirile germane și rusești tipărite de I. Bogdan în lucrarea sa *Vlad Țepeș* și de Gr. C. Conduratu, în *Michael*

Beheims Gedicht über den Woiwoden Wlad II Drakul,
București, 1903.

- 79 Că Alexandru e fiul Maruștei (Măruștei) și că aceasta nu e o doamnă se vede din pomelnicul de la Bistrița (Melchisedek, în *Analele Academiei Române*, VII, p. 187, nota 3). El apare însă întâia oară în septembrie 6972 (1464) : V. *Studii și doc.*, V, p. 385—6, no. 1. Pentru căsătoria lui Ștefan, v. cronicile moldovene.
- 80 Dlugosz, XIV, p. 547.
- 81 Pentru acest negoț, v. Hurmuzaki, II², p. 699—700, no. DXXIV. E tocmai o întărire de privilegii pentru unii dintre acești negustori : cei din Lemberg.
- 82 Numele lor într-un act din 12 septembrie 1463 ; *Studii și doc.*, V, p. 385—6, no. 1.
- 83 Melchisedek, în *An. Acad. Rom.*, VII, p. 185.
- 84 Wickenhauser, *Putna*, p. 161 ; *Arch. ist.*, I, p. 124.
- 85 Elena apare, lângă Alexandru, în 1466 (*Arch. ist.*, I¹, p. 114).
- 86 Hurmuzaki, II², p. 701—2, no. DXXV.
- 87 Melchisedek, *Cron. Hușilor*, Apendice, p. 10.
- 88 *Acta extera*, IV, p. 307.
- 89 *Acte și fragm.*, III¹, p. 43.
- 90 Hurmuzaki, II², p. 137, no. CXVII.
- 91 *Acta extera*, V, p. 69, no. 41.
- 92 Desigur nu pe Berendei Litvanul (v. p. 60), cum crede Dlugosz.
- 93 V. *Acta extera*, V, p. 341—2.
- 94 Un act din Troțuși, 29 novembre, al regelui, în Hurmuzaki, II², p. 177, no. CLVI.
- 95 S-a răspândit chiar zgomotul că regele ar fi fost omorât. Pomenindu-l regele Boemiei feličić pe Matiaș că a primit rana sa în față (*sic*). V. Teleky, XI, p. 306. În Teleky se poate urmări itinerariul lui.
- 96 Bonfiniu, ed. din 1690, p. 396—7.

- 97 Hurmuzaki, II², p. 703—6. Cf. Dlugosz, XIV, p. 516—1.
- 98 Cronica moldovenească și Dlugosz, XIV, p. 525.
- 90^a Cneajna face o danie Neamțului, pomenind pe Alexandru și pe Marina, mama ei, la 1470 (*Rev. p. ist., arch. și fil.*, VII, p. 378—9).
- 99 *Studii și doc.*, III, p. XXXIV. Voievodul Ardealului scrie la 10 mart că „Voivodas partium Moldaviae et Transalpinarum se approntuare“. La 4 februar Radu era însă în București. La 8 novembre vornicul Neagu scrie brașovenilor pentru un Gașpar Italianul, fără a pomeni războiul. E neînțeleasă scrisoarea din „oppido nostro Repez“ (Cohalm) a lui Radu: „ego Radul genitor -Vaivoda domini nostri partium Transalpinarum ac alii iudices de praedicta Repez, vestri amici et fratres toti“ (20 iulie 1468). Afară numai dacă e vorba de tatăl, adăpostit și el în Ardeal, al unui pretendent. Cf. și A. Lăpedatu, în *Transilvania* pe 1902.
- 100 Ulianicki, p. 50.
- 101 Lupta e povestită în Dlugosz, XIV, p. 530—2, la anul 1469, în vară. Din versiunile Cronicii moldovenești, numai Cronica putneană o pomeneste pe scurt, dând ziua de 20 august 6978, ceea ce ar corespunde ca an lui 1470. E de fapt o încercătură. Îndată după această însemnare, vine a sfințirii Putnei, aceea în adevăr din 6978, septembrie, adecă, după socotcala care începe anul la 1 septembrie: 1469. Să se mai ție samă că a treia mențiune privește luarea Brăilei, iarăși în adevăr din 6978 (februarie). Această potrivire a știrilor a făcut să se scrie anul 6978 și înaintea zilei de 20 august, cind s-a dat lupta de la Lipnic. Mai adaug că pîrcălabul cetății Orhei, înălțate în urma acestei năvăliri a tatarilor, apare încă din octombrie 1469 (*Uricariul*, XVIII, p. 33). Solia către brașoveni trimisă de boieri la 27 iulie nu poate privi decît asigurarea lor printr-un tratat de negoț (ci ajutase mult pe Matiaș, care-i răsplăti cu tot felul de drepturi ;

- v. Teleky *l. c.*, p. 291 și urm.), iar nu o încercare de împăciune cu regele chiar. V. *Studii și doc.*, III, p. XXXIV.
- 102 Pentru închisoarea lui Eminec, v. ale mele *Acte și fragmente*, III¹, p. 50—1. Dacă, precum bănuiesc, Eminec, fratele hanului (un han de răscoală) e „fiul” de care vorbește Dlugosz, atunci trebuie înlăturată spusa acestuia că principele tatar a fost omorît cu o moarte grozavă. Și după lupta de la Podul-Înalt Ștefan n-a voit să răscumpere robii și a ucis pe cei cari-i cereau în numele sultanului.
- 103 *Acte și fragmente*, III¹, p. 46. Cf. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 131 și urm.
- 104 *Uricariul*, XVIII, p. 32—4.
- 105 *Ibid.*, p. 58 și urm.
- 106 Melchisedek, *Notițe istorice și archeologice*, București, 1885 p. 150—1.
- 107 Neculce, *O samă de curinte*, p. 179.
- 108 Mențiunea în Cronică putneană. Dacă Ștefan a făcut sfințirea Putnei îndată după lupta de la Lipnic, ea trebuie așezată în 1469, nu în 1470. Dovadă despre aceasta avem și faptul că încă din mai 1470 egumen la Neamț e Silvan, înlocuitorul lui Ioasaf, trecut aici, la Putna (Wickenhauser, *Putna*, p. 156—8).
- 109 Data în Cron. bistrițeană. Pentru scrișoarea din Buzău a lui Radu către brașoveni, cu muștrări pentru ajutorul dat lui Ștefan, v. *Studii și doc.*, III, p. XXXIV.
- 110 Numele de Iușco din Dlugosz, XIV, p. 542, trebuie îndreptat sau înțeles așa. V. *Uricariul*, XVIII, p. 508, V. *Rev. p. ist., arch. și fil.*, II, p. 701.
- 111 V. Cronică bistrițeană și cea moldo-polonă (sau Ureche).
- 112 Pentru Smeredova. v. Bogdan, p. 262—4.
- 113 V. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 275—6. Cf. Ulianicki, p. 108, unde s-ar vedea, altfel, cu socoteala anului de la 1 septembrie, Divanul din august și cel din septembrie ale aceluiași an.

- 114 V. și noul Divan în documentul din 13 august 6979 din Suceava ; Bibl. Acad. Rom., Pec. 136. Cf. Ulianicki, p. 108, n-rele 97, 97^a, și, Wickenhauser, *Putna*, p. 158—9. Și aici e evident că anul începe cu ianuar și că Divanul din septembrie 6979 e pentru anul 1471.
- 115 Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 70—1, no. LXXIII. Pentru luptă, toate versiunile cronicii moldovenesti.
- 116 Copii de documente ardelene la Bibl. Acad. Rom.
- 117 Pentru ruinele ei, v. Lăpedatu, *Vlad Călugărul*, București, 1903, p. 33, nota 1. Pentru înălțarea cetății, Jablonowski, *Sprawy woloskie za Jagellonow*, în *Zródła dziejowe*, X (Varsovia, 1878), p. 28—9.
- 118 Dlugosz, XIV, p. 557.
- 119 Jablonowski, p. 28—30.
- 120 Teleky, XI, p. 408—9, no. DVIII ; p. 444.
- 121 Scrisoarea lui Radu, din „1472“, către brașoveni (copie la Bibl. Acad. Rom.) : „frater noster Pongracz vaivoda transilvanus“. Cf. Teleky, XI, p. 458.
- 122 *Acta extera*, V, p. 93.
- 123 Cf. Dlugosz, XIV, p. 569 și *Acta extera*, V, p. 212, no. 149 ; p. 214, 217. V. și *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 132—4.
- 124 *Acta extera*, V, p. 240—4. Cf. Enrico Cornet, *Le guerre dei Veneti nell' Asia*, Viena, 1856. in 8°.
- 125 *Studii și doc.*, III¹, p. XXIX.
- 126 La Acad. Rom. se află în copie o scrisoare a amîndurora, „senior et iunior“, către brașoveni (fără dată), din satul de lângă Sighișoara, la „21 ianuar“, fără an. Că ea a fost scrisă pe vremea prădăciunilor lui Vlad în ținutul Birsei (v. mai sus, p. 79—80) dovedește pomenirea celor suferite de brașoveni, cari n-au mai fost jefuiți în toată această epocă : „pradati (sic) et percruciati“ ; se vorbește și de „vestri malefactores et interdictus (sic) vestri“. Ura ce a izbucnit mai pe urmă între ei (Orășanu, în *Convorbirile literare* pe 1903)

și faptul că Basarab cel Tânăr pomenește în 1478 pe „cel întru sfință odihnă răposat părintele domniii-mele“, atunci când Laiot trăia încă (Lăpedatu, *Vlad Călugărul*, p. 15, nota 5) au fost aduse înainte pentru a înlătura legătura de tată la fiu a celor doi Basarabi. Însă sentimentele de familie ale domnilor noștri de atunci erau uneori foarte slabe; apoi documentul din 1478 e păstrat numai în traducere. Trebuie să ținem desigur în samă viața împreună la Sighișoara a celor doi Basarabi, identitatea numelui lor, foarte rar, siguranța că al patrulea Basarab (Neagoe) se dădea drept fiul lui Basarab cel Tânăr. Dar acestea nu sînt încă motive îndestulătoare pentru a păstra părerea veche, pe care o împărtășesc și eu. Însă Basarab Tânărul își zice în documente „fiul preabunului Basarab“, la 1478, „fiul lui Basarab-voievod“, la 1474 (cf. Venelin, *Vlaho-bolgarscaia gramata*; p. 111; Bogdan, *Doc. și reg.*, p. 86), fără a spune vreodată, după obicei, că acest Basarab e mort. „Bun“ se întrebuița la pomenirea unui domn în sensul de „gratiosus“, iar cînd domnul nu mai era în viață, se adăuga „și răposatul“, și chiar în actul din Pitești, 1841, al lui Basarab cel Tânăr (Bibl. Acad. Rom.) nu se adaugă acest calificativ, ci se păstrează vechea deprindere de cancelarie, pe un timp cînd Laiotă era acum mort. Mai face următoarea observație: e neîndoielnic că Basarab cel Bătrîn (Laiotă) era fiul lui Dan al II-lea, și iată că într-un act din 1480 Basarab cel Tânăr pomenește pe moșul său (*dead*) Dan-vodă (Venelin, p. 121—3; Ștefulescu, *Minăstirea Tismana*, ed. a II-a, p. 170). Privilegiul, citat de Basarab, al lui Dan-vodă pentru Tismana e însă cel din 1424, tipărit în *Arch. ist.*, I¹, p. 19—20. Laiotă (Basarab-vodă) e desigur același cu Basaraba pomenit ca fost domn într-un act din 2 august 1453, fără a se zice că a murit („din zilele lui Basaraba“, „și dete lui Basaraba un cal“). V. Onciul, în *Conv. literare* pe 1903, p. 711. Basa-

rab cel Bătrîn se însură probabil în domnie cu fata lui Sinadinos („din Sinai“), fiu el însuși al unui „căpitan“ (de mare; *capetano, capudan*) al turcilor, de neam grecesc. V., pentru el, Bogdan, tabla și Lăpedatu, p. 19 și notele 5—6. Fata lui Laiotă, pe care o prinse Basarab cel Tânăr, era cu această femeie; bunica Tânărului, prinsă de Bătrîn, era mama soției dintii a acestuia din urmă.

127 Scrisoarea din 1460, citată în nota precedentă.

127 V. tot nota 126.

129 Scrisoarea „din tabără“, 1472. *Studii și doc.*, III, p. XXXV, nota 3.

130 Bogdan, *doc. și reg.*, p. 74.

131 Jablonowski, p. 31, no. 8. Aceasta face pe Dlugosz (XIV, p. 621) să scrie: „Siculi, quorum terram, ab Hungariae regno abstractam, in suam ditionem redegerat“. Dar, cum vom vedea, această stare de lucruri nu dăinuia și în 1475, când o pomenește cronicarul polon.

132 Scrisoarea citată a lui Radu către brașoveni.

133 *Studii și doc.*, III¹, p. 47.

134 Pentru Mangup, v. tabla cărților mele *Chilia și Cetatea-Albă* și *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV-e siècle*. Se spune desupra Maria că era sora lui Alexandru, și știm că acesta era frate cu Isac. Cu toții par fiii lui Olobei.

135 Wickenhauser, *Putna*, p. 162.

136 *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 146, nota 1.

137 Melchisedek, în *Rev. pentru istorie, archeologie și filologie*, I, p. 257, 259—60 și planșele; cf. *Cronica țării; Kozak, Inschriften aus der Bukowina*, I, Viena, 1903, p. 80—2 (cf. a mea *ist. lit. rom.*, II, p. 567).

138 Dlugosz, XIV, p. 533.

139 *Ibid.*, p. 587.

140 *Ibid.*, p. 590.

- 141 Hurmuzaki, II², p. 124—5, no. c III Scrisoarea, pomenind înfrîngerea din iulie 1473 ca întîmplată „anul trecut“ (anul *musulman* însă), e din 1473—4. Cf. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 133, nota 1. Una tocmai ca aceasta, către regele Ungariei, în *Acta extera*, VII, p. 293—5.
- 142 Dlugosz, XIV, p. 589—90.
- 143 *Acta extera*, V, p. 222, 247 și urm. Cf. cu povestirea din Hammer, *Gesch. des osmanischen Reiches*. V. și Zinkeisen, *Gesch. des osm. Reiches*, II, mai ales p. 355, nota 1.
- 144 V. nota 141.
- 145 *Acta extera*, V, p. 250, no. 174.
- 146 „Potocu vodna“ din Cronicile originale, tradus de Ureche cu „Cursul Apei“, nu poate avea alt înțeles decît *vad*.
- 147 *Cronica țării* și Dlugosz, XIV, p. 600—1.
- 148 Gelcich, *Diplomatarium ragusanum*, p. 630—1.
- 149 Bogdan, *Doc și regeste*, p. 76, no. LXXVII : „Ștefan-voievod vine cu toate oștile sale în ajutorul nostru“.
- 150 Dlugosz, XIV, p. 601—2. În februar 1474 se afla Ștefan la Vaslui și după documentele slavone din Brașov (comunicație a d-lui I. Bogdan).
- 151 *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 132, nota 3.
- 152 *Bogdan, Doc și regeste*, p. 78, no. LXXX.
- 153 Dlugosz, XIV, p. 608—10.
- 154 Numai așa se pot lămuri știrile, singure pentru aceste fapte, ale Cronicii moldovenești. Cf. *Studii și doc.*, III, p. XXXVII. Dlugosz spune că Ștefan ar fi bătut el pe Vlasie Magyar, venit cu 6.000 de oameni în Moldova (XIV, p. 623). Împrejurările timpului, închinarea lui Laiotă către turci, prezența lui Tepeluș în tabăra lui Ștefan în 1475, ajutorul de secui în lupta de la Podul-Înalt, nebunia ce ar fi fost o luptă între ardeleni și moldoveni cînd turcii îi amenințau deopotrivă fac să nu se poată primi explicația lui Dlugosz.
- 155 Hurmuzaki, II², p. 224—5, no. CCIII. Și la 26 august Ștefan era la Vaslui (Ulianicki, p. 109, no. 97c).

- 156 De „arcus eorum manuales, quos pro defensione ipsorum in latas eorum deferunt“, se vorbește într-o scrisoare cu privire la munteni (copie la Acad. Rom.).
- 157 Podul a fost refăcut din piatră de Gavril hatmanul, fratele lui Vasile-vodă Lupu, care Gavril avea moșii în ținutul Vasluiului. V. Burada, în *Rev. p. ist., arch. și fil.*, II, p. 429. Cf. și Xenopol, *Istoria românilor*, II, p. 323—4.
- 158 V. scrisoarea din Turda, 24 ianuar, în *Columna lui Traian*, VII, p. 423—4, și *Acta extera*, VII, p. 299—30. Țepeluș se află lângă Ștefan în mart 1475 (Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 86—7).
- 159 Cronica lui Unrest spune că Laiotă („Wasser-Weyda“ = Basarab-vodă) ar fi fost cu Ștefan (*Acte și fragm.*, III¹, p. 96—7). Scrisoarea din Turda pretinde că „Basarab cel Bătrîn“ a ieșit dintr-o cetate unde era impresurat de turci și s-ar fi luptat contra lor. Tot Unrest spune că Laiotă a trimis trofee în Ungaria, după o luptă de la 20 ianuar.
- 160 Scrisoarea s-a tipărit în nemțește, în *Acte și fragm.*, III, p. 91—2, în italianește (două versiuni), în *Col. lui Traian*, VII, p. 420—2, și *Acta extera*, V, p. 301—2. Izvoarele povestirii noastre sînt însemnate toate în capitolul corespunzător din *Chilia și Cetatea-Albă*.
- 161 *Columna lui Traian* pe 1883, p. 43.
- 162 *Acte și fragm.*, III¹, p. 84.
- 163 Dlugosz, XIV, p. 621—2.
- 164 *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 141—2.
- 165 Dlugosz, XIV, p. 628—9.
- 166 Hurmuzaki, II¹, p. 2, no. II.
- 167 *Ibid.*, p. 11. Sau Hurmuzaki, II², la data de 1474.
- 168 Scrisoarea lui Ștefan către solii săi în Ungaria, Iași, 20 iunie 1475 ; în *Acta extera*, VII, p. 308—9, no. 13. Cf. Vigna, *Codice diplomatico delle colonie taurologuri*, III, Genova, 1879, p. 195—6, 203, 211.

- 169 Astăzi mi se pare că la alita se pot reduce știrile despre luptele din mai la Chilia (izvoarele, în *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 143).
- 170 *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 291, no. XXIII.
- 171 Aceasta o spune cronica venețiană a lui Magno; în *Acte și fragm.*, III¹, p. 89.
- 172 Alb. Berger, în *Programm des evangelischen Obergymnasiums A.B. zu Histritz, Bistrița*, 1893, p. 45, no. 257.
- 173 Lewicki, II, p. 219—20, no. 199. Cf. și Dlugosz, XIV, p. 632.
- 174 Bogdan, *Vlad Tepeș*, p. 32—3.
- 175 Hurmuzaki, II¹, p. 12—3, no. XV. Pentru numirea lui Vlad, *Acta extera*, VII, p. 307. Cf. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 270—2.
- 176 Dlugosz, XVI, p. 630.
- 177 *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 144.
- 178 Dlugosz, I.c., p. 632.
- 179 *Ibid.*, p. 637.
- 180 Iorga, *Lucruri nouă despre Vlad Tepeș*, în *Conv. lit.* pe 1901. Cf. *Acte și fragm.*, III¹, p. 101—2.
- 181 *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 146—7.
- 182 Hurmuzaki, VIII, p. 10, no. XVII.
- 183 *Uricariul*, XIV, p. 72.
- 184 *Acte și fragm.*, III¹, p. 55.
- 185 *Acta extera*, V, p. 308.
- 186 *Ibid.*, p. 316—8.
- 187 Dlugosz, XIV, p. 643; Lewicki, II, p. 243—4, no. 222.
- 188 Hurmuzaki, VIII, p. 26.
- 189 *Ibid.*, p. 26, no. XX.
- 190 *Ibid.*, p. 15, no. XIX.
- 191 Dlugosz, XIV, p. 646—7.
- 192 *Acta extera*, V, p. 316.
- 193 Copii de documente ardelene, la Bibl. Acad. Rom. Data e „*Quatermber*“, ceea ce, cu privire la starea de lucrări arătată în scrisoare, pare a însemna 5—8 iunie.

- 194 „Castrum novum“ nu înseamnă cetate reînnoită, ci, ca Gherla, în Ardéal (Ujvár), ca Smeredova, în Moldova (Novograd), o cetate făcută din nou. Dar în 1476 pentru întâiaş dată găsim un domn, pe Laiotă, stînd obișnuit în Gherghița, sat din care Radu cel Frumos dase și el un document, la 1472 (*Studii și doc.*, VII, cap. III, I, no. I) : trei scrisori ale lui (15 april, 9 mai, 14 iunie) sînt din „Castrum Novum“, „Novum Castrum“ ; una, din „die dominica in Carnis previa“ (3 mart), poartă ca loc Gherghița, și tot din Gherghița e o ultimă scrisoare din acest an, de la 1 august.
- 195 Mărturisirea omului lui Țepeș, în *Acta extera*, V, p. 319.
- 196 Relația genovezilor prinși în Suceava ; *Col. lui Traian*, 1876, p. 378 și urm. Pentru Șendrea, v. *Uricariul*, XVI, p. 264.
- 196^a Pentru spusele lui Ștefan, v. Hurmuzaki, VIII, p. 24.
- 196^b Afirmația fugii la Sniatyn a lui Ștefan vine de la cineva care l-ar fi văzut și raportează aceasta lui Baltazar de Piscia, trimesul papei la Buda (*Col. lui Traian*, 1876, p. 379). Piscia dă mai ales știri căpătate de la genovezii prinși în Suceava, care puteau cunoaște bine numai unele lucruri.
- 197 Pentru luptă, v. izvoarele arătate în *Chilia și Cetatea-Albă*. Cuvintele lui Ștefan, în expunerea din 1478 a solului său la Veneția ; Hurmuzaki, VIII, p. 24.
- 198 Relația lui Vlad, trimesul lui Țepeș. Asprii erau încă pe atunci bani curați de argint.
- 199 *Ibid.*
- 200 *Scrisoare de convocare* din 21 iulie ; în copie la Bibl. Acad. Rom.
- 201 Scrisoarea din 16 august a lui Ștefan Báthory către rege, în *Acta extera*, V, p. 321—3. V. și o scrisoare inedită a lui Laiotă, la Bibl. Acad. Rom.
- 202 Scrisoarea lui Báthory citată. Cf. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 150.

- 203 V. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 150.
- 204 Hurmuzaki, VIII, p. 15, no. XX.
- 205 Teleky, XI, p. 563.
- 206 *Ibid.*, p. 570—1, no. DXC. La 7 ale lunii, Vlad asigură pe aceiași orășeni că în domnia lui cea nouă nu vor plăti vămi mai mari decât în cea veche. Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 64—6.
- 207 Scrisoare din „Iwwo“, joi, 1476 ; copie în Bibl. Acad. Rom.
- 208 Cristian pîrcălabul de Tîrgoviște al lui Vlad arată că Bucureștii s-au luat într-o simbătă : simbăta următoare după 11 novembre e 16 ale lunii. Scrisoarea lui Cristian, în copie la Bibl. Acad. Rom.
- 209 Teleky, XI, p. 570—3 ; Bogdan, *l.c.*, 66—7 ; Hurmuzaki, VIII, p. 22—3, no. XXVI = *Acta extera*, V, p. 335—6, no. 231.
- 210 Hurmuzaki, VIII, p. 24.
- 211 *Studii și doc.*, III, p. XXXVII ; Hurmuzaki, VIII, p. 24 ; Dlugosz, XIV, p. 651 ; *Acta extera*, V, p. 340, no. 234. Cf. Bogdan, *Vlad Țepeș*, p. 35—6. La plecarea lui Gerardo, în ziua de 10 ianuar, Ștefan avea siguranța morții lui Vlad (Hurmuzaki, VIII, p. 24). El scrie din nou brașovenilor la 26, tot din Hîrlău (copie la Bibl. Acad. Rom.).
- 212 Scrisorile lui Laiotă din aprilie și mai. Pentru Horga („Choriya“), v. Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 243, no. II. Cf. Lăpedatu, *l.c.*, p. 15, nota 3.
- 213 Bogdan, *l.c.*, p. 87. În 1475 Ștefan nu avea de ce să fie la Vaslui pe acest timp, și Laiotă căuta să se împace cu dinsul. În 1476, domnul fiind în mai la Iași, e puțin probabil că fusese cu câteva săptămîni în urmă în Țara-de-Jos.
- 214 Copii de documente ardelenene în Bibl. Acad. Rom. Tot din Florești scrie Laiotă la 15 iulie.
- 215 Document din 20 septembrie 1479, în Wickenhäuser, *Putna*, p. 162—4.
- 216 Dlugosz menționează la novembre 1477 acest război, cu o mulțime de amănunte greșite și puind în locul numelui lui

Laiotă pe acela al lui Radu. Nu putem strămuta mențiunea la 1473, cînd a fost bătut ultima oară Radu, pentru că Dlugosz nu poate face o așa de mare încurcătură de cronologie în partea scrierii sale, care e contemporană cu faptele, pentru că el povestise odată campania de înlăturare a lui Radu, pentru că știrile din mențiunea pe care o discutăm nu se pot aplica la luptele din 1473, pentru că, în sfîrșit, Basarab cel Tînăr era domn încă din primăvara lui 1478, și Laiotă găsise adăpost în Ardeal, așa încît nu se poate să-l fi scos decît Ștefan.

- 217 Pentru acestea se plîngea noul domn brașovenilor încă din 1478 (Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 94—5, no. XCVI).
- 218 Copii de documente ardelenе, în Bibl. Acad. Rom.
- 219 *Studii și doc.*, VII, p. 21—2, no. 1. Cf. Lăpedatu, *l. c.*, p. 17 și urm.
- 220 Lăpedatu, p. 17, nota 4. Pentru solie, Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 95—6, no. XCVII.
- 221 Cronicile Moldovei. V. și mai sus p. 140.
- 222 Hurmuzaki, VIII, p. 23—5. I se zice Caloiani și „Io Zuam Zamblacho“. În ce fel putea să fie „unchiul“ (italienește : „barba“) al lui Ștefan nu putem ști. Pentru solia lui, v. și *Arch. societății științifice și literare din Iași*, IV, p. 203—4.
- 223 Hurmuzaki, II², p. 709—10, no. DXXIX.
- 224 *Copii de documente ardelenе*, la Bibl. Acad. Rom.
- 225 Cronica bistrițeană, în Bogdan, *Cronice inedite*, p. 58. Cf. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 152.
- 226 *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 153.
- 227 *Ibid.*
- 228 Strykowski, în *Arch. istorică*, II, p. II.
- 229 Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 100 și urm. Cf. Lăpedatu, p. 16—18. De aici ura lui Basarab cel Tînăr asupra oamenilor din cele două sate (Bogdan, *l. c.*, p. 247, no. XVD).

- 230 *Ibid.*, p. 208 și urm. În lagăr era el la 17 novembre, cînd dă o întărire fără a pomeni locul unde se află (Ștefulescu, *Tismana*, p. 169).
- 231 Copil de documente ardelen. la Bibl. Acad. Rom. (24 februar). V. Lăpedatu, p. 17.
- 232 Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 97—9, 101—2. În legătură cu a doua din aceste scrisori e n¹ CCVIII, p. 216 (scrisoare către doamna Maria a logofătului Vintilă, după întoarcerea omului domnesc trimis la Brașov). N¹ CCV, p. 214, e expediat o dată cu acest om, Petru.
- 233 Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 100—1, no. CII. Scrisoarea e din novembre, și la această dată se vede că Laiotă, „dușmanul” prin excelență al lui Tepeș, singurul „dușman” care se știe că era la Brașov, se afla încă în viață.
- 234 Scrisoare din 22 decembrie, în copiile de documente ardelen. la Bibl. Acad. Rom.
- 235 Scrisoare din 21 iulie, *ibid.* Se vorbește și de pribeगी ce sînt la Brașov.
- 236 Scrisorile regelui, în *Acta extera*, VII, p. 337—43.
- 237 Lewicki, II, p. 316, no. 289.
- 238 Mircea pomenește pe tatăl său Vlad și pe fratele său Radu (cel Frumos). Precum Vlad Dracul avu pe fiul legiuit Vlad Tepeș și pe fiul din flori Vlad Călugărul, așa i se născu din căsătorie Mircea cel ucis o dată cu el și dintr-o legătură neîntărită de Biserică acest Mircea.
- 239 Scrisoare cu această dată a lui Báthory, copie în Bibl. Acad. Rom.
- 240 Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 215—6, no. 207. Cf. și scrisoarea precedentă, tot de la Cazan.
- 241 Scrisori ale lui Báthory, 9 februar și 11 mart 1481; copie la Bibl. Acad. Rom. Cf. Lăpedatu, p. 23, nota 3.
- 242 Scrisoarea lui Basarab, Argeș. „Duminecă”, și scrisorile lui Báthory, 1475, februar; copii de documente ardelen. la

- Bibl. Acad. Rom. Cf. întrebarea şireată a lui Ţepeluş, dacă să oprească pe turci sau ba ; Bogdan, *l.c.*, p. 245—6, no. VIII. Scrisoarea lui din 14 april, Bucureşti (*ibid.*, p. 249, no. XX), trebuie pusă în 1481.
- 243 Teleky, XII, p. 165—6, 173—4.
- 244 *Acta extera*, VII, p. 352—3, no. 37.
- 245 Scrisoarea lui Báthory, din 27 april, în copiile de documente ardelenene, la Bibl. Acad. Rom.
- 246 Bogdan, *Doc. şi regeste*, p. 107 şi urm. O scrisoare a lui Ştefan, în care vorbeşte, la 2—9 februar („inter octavas Purificationis Beatae Virginis gloriosae“), braşovenilor de „Borzorab vester Cypelus“, între copiile de documente ardelenene la Acad. Rom. La 1 februar el era în Succava (*Arch. ist.* I¹, p. 75).
- 247 Bogdan, *Doc. şi regeste*, p. 105, no. CVII ; *Arch. ist.*, I¹, p. 116. Documentul e din octombrie 1481 şi nu 1480 (se scade 5508, nu 5509, ca de regulă în epoca lui Ştefan cel Mare). Reclamaţia lui Ştefan către bistriţeni, pentru un argintar ce fugise când cu prada turcească (Moisil, *Douăsprezece scrisori domneşti*, p. 7—8), fiind din mart încă, nu poate privi aceste întâmplări.
- 248 Scrisorile reginei Beatricea pomenească în rîndul întii pe „căpitanii“ ardeleni ai soţului ei (*Acta extera*, V, p. 430 şi urm). Matiaş însuşi zice numai că au fost şi ardeleni (*ibid.*, VII, p. 360—3, no. 41). Ştefan, în iscripţia sa (*Arch. soc. ş. şi lit.*, VI, p. 476 ; cf. Kozak, *Inscripţen*, p. 45—6), nu spune nimic despre un ajutor străin. Matiaş pomeneşte la sfîrşitul scrisorii lui pe cei trei capi ai Ardealului, Báthory, Chinezul şi Vuc, pe cari i-ar fi trimis în Bosnia, după vestea biruinţei, la care nu arală ca ei să se fi împărtaşit.
- 249 Cronica ţării (Cf. Ureche, care dă şi numele lui Costea, într-o legătură falsă).
- 250 Bogdan, *l. c.*
- 251 *Sbornicul* din Sofia, IX, p. 340 (greşit : 16 august). Scrisoarea lui Basarab, prin care recomandă braşovenilor, din

- București, 16 novembre 1481 (copie la Bibl. Acad. Rom.), pe trimesul său „Schoder“ (Hadîr ; Lăpedatu, p. 29) nu poate fi din acest an, ci din 1480, crescut, ca dată de la Facerea Lumii, cu o unitate la 1 septembrie. În ziua de 20 novembre (Bogdan), *l. c.*, p. 112, no. CXI), Vlad era liniștit în Tirgoviște, ceea ce nu s-ar fi întâmplat dacă la București i-ar fi stat dușmanul.
- 252 Bogdan, *l. c.* p. 113, no. CXII.
- 253 *Ibid.*, p. 111—2, no. CX—XI.
- 253^a El își zice : „Allexander filius domini Stephani, Dei gracia Wayvode regni Moldavie“. Szabó, *Szekély Oklevéltár*, III, p. 103—4, no. 489.
- 254 Cronica Moldovei.
- 255 Pentru actul din Gherghița, v. Lăpedatu, *l. c.*, p. 21, nota 1 ; p. 30—1. Mitropolitul Macarie scrie și el la începutul anului 1480 către Ștefan Báthory, cerindu-i libertatea doamnei (Bogdan, *l. c.*, p. 235).
- 256 Bogdan, *l. c.*, p. 113, no. CXIII.
- 257 Cf. Lăpedatu, *o. c.*, *passim* ; mai ales regestele de la sfârșit și copiile de documente ardelenne la Acad. Rom. pe anul 1483.
- 258 Data morții, în epitaful de la Putna (Kozak, *o. c.*, p. 83). Cronica putneană dă : 16 iunie, Cronica bistrițeană : 25 iulie. Un document din 20 septembrie 1487 nu poartă numele lui Bogdan (deci și de aici se vede că anul începea la 1 ianuar) ; Wickenhauser, *Putna*, p. 163.
- 259 Cron. bistrițeană. Pentru mătușa aceasta a lui Ștefan, v. mai sus, p. 60. Pentru Stanciul, nota d-lui Bogdan din *Cronice inedite*, p. 74—5.
- 260 Data morții lui Petru-vodă e aceeași în epitaf și în Cronica putneană (în cea bistrițeană lipsește). La 27 mai 1480 îl mai găsim ca martur într-un document (*Uricariul*, XIV, p. 71—2). El lipsește însă în actul din 1 februar 1481 (*Arch. ist.*, I¹, p. 75—6).

- 261 Întîia oară găsim pe Bogdan-Vlad ca martor în documente la 1 februar 6989=1481 (*Arch. ist.*, I¹, p. 75—6). Căci acel din 5 octombrie (*ibid.*, p. 116) trebuie de pus la anul 1481, nu la 1480.
- 262 *Acta extera*, VII, p. 363 și urm., no. 42.
- 263 Cron. bistrițeană, p. 58.
- 264 Papadopul-Calimah, în *An. Acad. Rom.*, XVII, p. 121—3.
- 265 Cf. și Ulianicki, p. 111—2.
- 266 *Ibid.*, p. 112.
- 266^a Pentru reședința lui Ștefan în mai 1484, v. *Uricariul*, XVIII, p. 39—41.
- 267 Izvoarele sînt arătate și criticate în *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 156 și urm.
- 268 *Ibid.*, p. 165—6.
- 269 *Acta extera*, VI, p. 123.
- 270 *Scriptores rerum prussicarum*, IV, p. 687 ; *Uricariul*, III, p. 37 și urm.
- 271 Hurmuzaki, II², p. 288—9, no. CCLIX ; Lewicki, II, p. 332 și urm. ; Cronicile polone contemporane.
- 272 *Ibid.*
- 273 Cronicile Moldovei și cele turcești traduse în latinește și tipărite de Leunclavius (*Historiae musulmannae Turcorum... libri XVIII* ; Frankfurt-pe-Main, 1591, în 4° ; *Annales Sultanorum otmanidarum*, *ibid.*, 1596 ; *Neuwe Chronica türckische Nation*, *ibid.*, 1595), traduse în ungurește de Thüry (Török történetirök, Budapesta, 1893, și urm., 2 vol. în 8°). Cronicile prusiene în *Scriptores rerum prussicarum*, IV, p. 687, 751, 756. Cf. povestirea lui Wapowski în *Scriptores rerum polonicarum*, II, Cracovia, 1874, p. 4—5.
- 274 Cronica țării. Că lupta nu s-a dat la Scheia de lângă Suceava, la Scheii Sucevei (v. Miron Costin, p. 250) dovedește lămurirea : „la Siretiu“.
- 275 Cronicarii prusieni știu de lupte în Moldova (v. nota penultimă), dar ei se înșeală. Scrisori din Polonia (Lewicki, II,

- p. 341—2; *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 280, no. III) spun limpede că în ziua aceea a fost luptă cu tătarii pește Nistru. Tot așa se povestește războiul și Wapowski, l. c., p. 6—7. Cf. Hurmuzaki, II², p. 316, no. CCLXXXI. Pentru sosirea lui Albert la Lemberg, v. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 284. În iarna acestui an, cu grijă despre tătari, Ștefan stătu la Huși, unde se afla la 17 decembre (copii de documente ardeleni, la Acad. Rom.). Cf. Fryd. Papée, *Polska i Litwa na przelomie wieków srednich*, I, Lemberg, 1903, p. 189 și urm.
- 276 *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 169—71, 296—7; Lewicki, II, p. 348—9, 368; Hurmuzaki, II², p. 315—7.
- 277 Hurmuzaki, II², p. 310, p. 316—7; no. CCLXXXI. Plingerile lui Cazimir fură trimise în iulie 1489, și el făcuse pacea cu turcii în mart!
- 278 Copii de documente ardeleni. la Acad. Rom.
- 279 *Acte și fragm.* III¹, p. 65, no. 2.
- 280 Data morții, în *Cronica bistrițeană*. Inșă în inscripția de la Războieni, pusă de Ștefan la 8 novembre 7004, e pomenit (Melchisedek, în *An. Acad. Rom.*, VII, p. 172) și Alexandru, ca fiind în viață. Pe de altă parte, în documentul din 10 mart 7005 (1497) (*Uricariul*, XVIII, p. 77). Alexandru lipsește, deci nu se poate îndrepta data morții în: 26 iulie 1497. Rămîne că în inscripție novembre 7004 înseamnă 1495. Se poate ca obiceiul de a se începe anul la septembrie să fi fost introdus (întii numai sporadic) cu începutul veacului și milenului nou. Cf. Hurmuzaki, XI, p. 37, nota. 1.
- 281 *Cronica lui Caspar Weinreich*, în *Scriptores rerum prussicarum*, IV, p. 776, 778—9.
- 282 Instrucțiunile solilor lui Ștefan (indicația e greșită), în Jablonski, l. c., p. 59—60. Instrucțiunile regelui către solii săi, *ibid.*, p. 32—3, no. 10. Răspunsul către boieri, p. 32, no. 9. Cele două din urmă și în Hurmuzaki, II². Data de 1491 e falsă.

- 283—4 Wickenhauser, *Putna*, p. 175, 178, 181; *Radautz*, p. 134.
Cf. *Uricariul*, XVIII, p. 466; *Rev. p. ist., arch. și filologie*, I, p. 369 și urm., 379—80.
- 285 Lewicki, II, p. 368—9.
- 286 *Ibid.*, p. 387—8, no. 368; *Scriptores rerum prussicarum*, IV, l.c.
- 287 *Ibid.*
- 288 Izvoare ^{de} citate.
- 289 Lewicki, II, p. 400—1, no. 385.
- 290 Caspar Weinreichs Danziger Chronik, in *Scriptores rerum prussicarum*, IV, p. 791.
- 291 Instrucțiunile de soli dintr-o parte și din alta s-au tipărit în Joblonowski, l.c., p. 60 și urm. (cu date conjecturale care nu sînt toate bune). Cf. Ulianicki, p. 121 și urm. Traduceri, în *Arch. ist.*, I¹ p. 82—3; *Uricariul*, III, p. 79 și urm. Năvălirea lui Ștefan la Braclaw trebuie de pus numai în 1498 (cum face, de altminteri, și Caramzin, *Istoria Rusiei*; trad. franceză, VI, 1820, p. 361—2).
- 292 El e numit în tratatul din 1499 cu Polonia (confirmarea lui Ștefan).
- 293 Lewicki, II, p. 409, no. 394; p. 413, no. 398.
- 294 Bonfinius, p. 512—3; Fessler, *Geschichte von Ungarn*, bearbeitet v. E. Klein; III, 1874, p. 248—9; Gelcich, p. 652—3, no. 403.
- 295 *Studii și doc.*, III, p. XL—I, LXXIV; Lăpedatu, p. 43—4, după Hurmuzaki, II², p. 332, no. CCXCVI; documente ardelenice, în copie la Acad. Rom.; Fessler, III, p. 252—3; Bonfinius, p. 514; *Quellen der Stadt Brassó*, IV, p. 4. Scrisoarea de biruință a lui Matiaș e cuprinsă în ziarul roman al lui Burcard (ed. Thuasne, Paris, 1883—5; 3 vol.).
- 296 Lewicki, II, p. 416—8, 421—2. Cf. Ulianicki, p. 124—5.
- 297 *Ibid.*, p. 433 și urm.
- 298 V. Chilia și Cetatea-Albă, p. 174; Zeissberg, *Die polnische Geschichtsschreibung des Mittelalters*, Leipzig, 1873, p. 373 și urm.

- 290 Lewicki, II, p. 436—7, no. 421.
- 300 Bonfinius, la acest an.
- 301 *Scriptores rerum prussicarum*, IV, p. 794 ; Micchowski, în *Scriptores rerum polonicarum*, II, Cracovia, 1874, p. 16—7.
- 302 La 17 mai 1494, ragusanii, cari primiseră o scrisoare a regelui din ultima zi a lui mart (după congres), îl laudă pentru „tractatus necessari et saluberrima consilia“, încheiate acolo (Geleich, p. 653—4, no. 404). La 9 iunie, după alte scrisori, ei se bucură de *aprindearea din nou a stelei creștine* (ibid., p. 654, no. 405).
- 303 Bonfinius, la acest an.
- 304 Același, p. 512—3. Vlad muri în vara anului 1497 (Lăpedatu. Vlad Călugăru, p. 50). Scrisoarea din Bogdan, *Doc. și regește*, p. 130, no. CXXXIII, privește anul 1496.
- 305 *Uricariul*, XIV, p. 72—4 ; XVIII, p. 77.
- 306 *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 285 ; Naker, în *Scriptores rerum prussicarum*, V, p. 290.
- 307 *Cronica de la Bistrița*, pentru solul moldovean ; Wapowski, în *Scriptores rerum polonicarum*, II, p. 22, pentru poloni.
- 308 Numele solilor moldoveni în *Cronica de la Bistrița*. Pentru sosirea lor la rege, Naker, l. c., p. 298. Pentru solul polon la Poartă, *Chilia și Cetatea-Albă*, l. c., Cf. lămuririle lui Ioan-Albert către fratele său Vladislav, în Lewicki, II, p. 444.
- 309 Pentru drumul pină la Suceava, izvorul e *Cronica de la Bistrița*. O hartă în E. Fischer, *Kozmin, Ein Beitrag zur Geschichte des polnisch-moldauischen, Konfliktes im Jahre 1497*, Cernăuți, 1903 (din „Jahrbuch des bukowiner Landesmuseums“ pe 1902). De curind, un ofițer român a dat o traducere românească a acestei cărți, făcută cu muncă și intenții bune, de un diletant.
- 310 *Cronica de la Bistrița*. Pentru secui, Wapowski. Ei nu luară parte la luptă, turcii însă (2.000), da. Ștefan trimise și la țarul Ivan, în august, pe Ioan Pitarul (Pisariul ?) (Ulianiki, p. 130).

- 311 Ulianicki, p. 121 (5 decembrie 1492). Ștefan nici nu fusese de la început prietenul lui Vladislav, ci ajutase o clipă pe Maximilian din Germania, care voia și el moștenirea lui Matiaș Corvin (*Archiv für österreichische Geschichte*, III, p. 410—1, 441, 458). Pentru trecerea oștilor ardeleni, Szabó, *Székely Oklevéltár*, III, p. 130—1, no. 506. Din Brașov, la 9 septembrie, voievodul Ardealului cere sibienilor tunuri și muniții, pentru că „en, iam magnificus d. Stephanus Vaivoda moldaviensis nos cum omnibus gentibus nobiscum existentibus ad ipsum moldaviense regnum advocat, et hodie homo suus, per quem vocari fecit, apud nos est“ (copie la Bibl. Acad. Rom.). Și alte două scrisori privitoare la ajutorul ardelen dat lui Ștefan se află în copie la Bibl. Acad. Rom.
- 312 Pentru localitate, v. E. Fischer, o.c. Toate știrile, în *Cronica de la Bistrița* (cf. notița din *Rev. p. ist., arch. și filologie*, III, p. 485—8), în Wapowski, Miechowski, în scrisoarea lui Ioan-Albert către Vladislav.
- 313 Data, în *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 286. Povestirea e mai mult după Wapowski. Cf. actele prusiene din *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 303 și urm.
- 314 Wapowski, p. 33 ; Miechowski, p. 262 ; *Cronica de la Bistrița ; Acte și fragmente*, III¹, p. 66 și urm. *Archiv für österreichische Geschichte*, XLIX, p. 297 și urm. ; *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 294, no. XLII.
- 315 Aceleași izvoare. Pentru Braclaw, v. Wapowski, p. 70 și instrucțiunile rusești din Ulianicki, p. 129.
- 316 *Acte și fragmente*, III¹, p. 71, no. 1.
- 317 Izvoarele din nota antepenultimă.
- 318 *Ibid.*
- 319 Hurmuzaki, VIII, p. 28, no. XXXII.
- 320 Wapowski, p. 36. Știrea e întărită prin raportul venețian din 26 mart 1499 (Hurmuzaki, VII, p. 30, no. XXXV). Cf. Sannudo. *Diarii*, II, p. 420.

- 321 Instrucțiunile solului polon la dietă, în *Acte și fragm.*, III¹, p. 66—8. Instrucțiunile aceluiași din partea lui Vladislav, în Lewicki, II, p. 449 și urm.
- 322 Ulianicki, p. 149 și urm. ; Hurmuzaki, II², p. 402 și urm.
- 323 Ivanco e întrebuințat ca sol în Polonia și de Bogdan, fiul lui Ștefan, la suirea lui în Scaun (Hurmuzaki, II², p. 724, no. DXXXIII).
- 324 Ulianicki, p. 157, și urm. ; Hurmuzaki, II², p. 421 și urm.
- 325 *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 294—5, no. XLIII.
- 326 Ulianicki, p. 170 și urm. ; Hurmuzaki, II², p. 714 și urm. La Hirlău e Ștefan și în novembre al aceluiași an (cf. Wickenhauser, *Moldawitza*, p. 72 și *Revista p. istorie, archeologie și filologie*, V, p. 393). La începutul anului următor, în mart, el stă în Iași (*Uricariul*, XVIII, p. 438).
- 327 Cf. Lewicki, II, p. 481, și urm. ; *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 174—6.
- 328 Pentru toate aceste lucruri, v. Sanudo, *Diarii*, III, p. 288, 567, 635, 684, 879, 1163 (scrisorile papei), 1178 (mediația la muscali), 1465, 1468 (solii la Veneția și Roma), 1453, 1478—9 (solii la Vladislav), 1550 (reclamarea Pocuției), 927 (zvon de cucerire a „trei cetăți“), 1627—8 (corespondența turcească cu privire la atacul Chilie și Cetății-Albe).
- 329 *Ibid.*, IV, p. 248.
- 330 *Ibid.*, p. 105.
- 331 *Ibid.*, p. 804—6.
- 332 Dar și de Ștefan se zicea că e ocrotitorul Sfintului Munte Atos (Sanudo, IV, p. 311).
- 333 *Ibid.*, V, p. 464.
334. *Ibid.*, V, p. 450. Cf. și *Chilia și Cetatea-Albă*.
- 335 Lewicki, II, p. 469—70 ; Miechowski, p. 263—4.
- 336 Miechowski, p. 264 ; Wapowski, p. 37—8.
- 337 Wapowski, p. 41 ; Miechowski, p. 265. Cf. Lewicki, II, p. 489—90, no. 465.

- 338 Ulianicki, p. 185 și urm. ; Hurmuzaki, II², p. 488 și urm.
- 339 Expunerea din 1503—4 a lui Ștefan, în Jablonowski, o.c., p. 79—83.
- 340 *Arch. istorică*, I¹, p. 82—3 ; *Uricariul*, III, p. 79 și urm. O solie a lui Sandu și Costea la Mengli-Ghirai pentru țarul Ivan (1493), Ulianicki, p. 123.
- 341 V. expunerea lui Caramzin sau a lui Al. Papadopol-Calimach, în *Analele Academiei Române*, XVII.
- 342 V. nota penultimă.
- 343 Fessler, III, p. 270—2. Cf. și Wapowski, p. 49—50.
- 344 V. nota penultimă.
- 345 Ambele cronici polone povestesc pe larg aceste împrejurări. Le amintește și medicul lui Ștefan, Matei de Murano (Hurmuzaki, VIII, p. 36).
- 346 Ulianicki și Hurmuzaki, II² (multe serisori cu date conjecturale greșite). Trebuie să se orînduiască după expunerea din 1503—4, citată și mai sus, a lui Ștefan (la 22 novembre 1503 vine un sol moldovenesc în Polonia ; *Kwartalnyk hystoryczny*, 1902. p. 448—51). Data năvălirii o dă și Matei de Murano, i.e. Numele lui Chiracola e dat așa : „Kyrlehaln Myewnik“ (Ulianicki, p. 225). Pentru misiunea lui Steclea, v. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 287, no. XI și nota 1.
- 347 Expunerea lui Ștefan, în 1503—4. Cărțile de liberă trecere pentru soli. în Jablonowski, p. 40—1 sau Hurmuzaki, II², p. 518—9. Sol moldovean în Polonia la începutul anului 1503 ; Sanudo, IV, p. 629. Cf. *ibid.*, p. 806. Sol unguresc la Ștefan prin februar, *ibid.*, p. 230. Soli ai lui Ștefan în Ungaria, octombrie ; *ibid.*, p. 241. La 24 iulie, domnul era în „Temes“ (*Nemes*, Neamț) ; *ibid.*, V, p. 150. La 30 octombrie, el scrie din Suceava ; *ibid.*, p. 579—81.
- 348 Cf. Hurmuzaki, VIII, an. 1503 ; Sanudo, *Diarul*, III, p. 1465 ; IV, p. 150, 577, 579—82, 616—7, 639. Cf. *Arch. societății științifice și literare din Iași*, IX, p. 66—9. Apoi *Acte și fragmente*, III¹, p. 73—4 (pentru medicul german). Bărbierul din Buda

- e cerut în decembrie 1503 (Sanudo, V, p. 473). Între anii 1500 și 1503 se întîmpină mai multe negocieri între unguri și moldoveni, din pricina prădăciunii făcute de cei din urmă celor dintîi la un bîlci din Cetatea-de-Baltă. Cum se vede dintr-o scrisoare din 15 septembrie 1504, sibienii țineau la dînșii pe un „*filius ipsius Vaivodae Moldaviae*“ (copie în Bibl. Acad. Rom.).
- 349 Wapowski, p. 52; Miechowski, p. 276.
- 350 V. nota 346 și Sanudo, V, p. 740—1, 953.
- 351 La 11 mai, după Cronica bistrițeahă.
- 352 O solie a lui la țar, în Ulianicki, p. 121.
- 353 Numele sînt luate după actele înșirate în listele din *Uricariul*, XVIII, și după întărirea tratatului din 1499.
- 354 Ei se află în întărirea tratatului citat.
- 355 V. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 272—3.
- 356 Unele din știri și citațiile sînt luate din raportul lui Matei de Murano.
- 357 Raport al lui Leonard de Massari, din Buda, în Hurmuzaki, VIII, p. 40—1.
- 358 Data morții, în Cronicile moldovenesti și în cele polone. V. Wapowski, p. 53; *Kwartalnyk historyczny*, 1902, p. 448—51.
- 359 Bogdan, *Cronicile moldovenesti*, p. 147.
- 360 Iorga, *Documentele Bistriței*, I, p. 40—1, no. 54. Cf. *ibid.*, p. 38—9, no. 129.
- 361 Kozak, *Inschriften aus der Bukowina*, I, cap. Putna p. 72—3.
- 362 *Doc. Bistriței*, II, p. 70, no. 291.
- 363 V. pentru el și *Doc. Callimachi*, tabla.
- 364 Cf. *Scrierile lui Iraclie Porumbescu*, adunate de Leonida Bodnărescu, I, Cernăuți, 1898, p. 54—5.
- 365 V. *Doc. Callimachi*, I, p. 454, n-rele 85 și 88; II, p. 184, no. 53.
- 366 V. *Istoria literaturii române*, I, p. 530 și urm. Cuvîntul, zis obișnuit Panegiricul lui Ștefan cel Mare, s-a tipărit de M. Kogălniceanu, în *Arch. românească*, I, p. 29 și urm. Titlul

- de „Cuvînt de îngropare“, ce se află înaintea acestei ediții, nu e potrivit; el va fi fost adaus de copist, care credea, în simplitatea lui, că aceste cuvinte s-au spus la coborîrea chiar în mormînt a lui Ștefan.
- 367 Iraclie Porumbescu, l.c., p. 85—6.
- 368 *Descriere a doi cadre din Istoria Moldovii*, Eși, 1833. Cf. *Spicuitorul moldo-român*, Iași, 1841, II, p. 74 : „tabloane istorice a Moldovei“.
- 369 Discursul lui Kogălniceanu, tipărit ca introducere a *Letopișiilor*. Cf. Iorga, în *Prinosul Sturdza*, p. 16 și urm.
- 370 *România literară* a lui Alecsandri (1855), p. 84. V. și nr. 20 al acestei reviste.
- 371 Articolul e atribuit de d. D. Olinescu (*Mormîntul lui Ștefan cel Mare*, Slatina, 1898) lui Vasile Alecsandri, dar el arată cunoștințe și o judecată istorică cum nu le-a avut poetul, și e scris într-o proză măsurată și armonioasă, pe care acesta n-a scris-o niciodată.
- 372 Locuția aceasta populară, în Russo, l. c. Pentru credințele și legendele poporului cu privire la Ștefan, v. *Ștefan-vodă cel Mare și Sfînt*, istorisiri și cîntece populare, strinse la un loc de S. Teodorescu-Kirileanu; Focșani, 1904. Adaugă și Elena Nicolîță Voronca, în *Sămănătorul*, anul III, no. 11.
373. V. descrierea scenei dezgropării, în Iraclie Porumbescu, p. 46 și urm. și Wickenhauser, *Putna*, Cernăuți, 1886, p. 80 și urm.
- 374 Xenopol, *Istoria românilor*, VI, p. 561, 594—5.
- 375 Vezi Slavici, *Serbarea de la Putna*, în *Conv. literare* pe 1903—904; Alecsandri, *Opere complete*, Ed. Socec, *Poczii*, II, p. 110—4.
- 376 V. Iorga, *Schițe din literatura română*, II : Bolintineanu.
- 377 *Cuvîntare festivă rostită la serbarea națională pe mormîntul lui Ștefan cel Mare în 15 (27) august 1871*, de A. D. Xenopol; Iași, 1871.

378 Poezia compusă cu acest prilej de Alecsandri, iarăși rece, deși cu câteva icoane frumoase, în vol. citat al *Opereleor complete*, p. 566—8.

Notă. Titlurile complete ale scrierilor citate se pot afla în bibliografia scrierii mele *Chilia și Cetatea-Albă*, București, 1899.

CÎTEVA DOCUMENTE PRIVITOARE LA ȘTEFAN CEL MARE

I

Anexă la scrisoarea lui „Kompthur zcu Thorn“ către Marele
Maestru teutonic (Lewen, 30 August 1451).

Czeithunge.

...Item, als Euwern Gnoden wir ouch vormols, durch denselbigen Kuntschefter, hatten geschriben daz der Konig myt allen seynen Landen eyne gemeyne Vorsampnuge uff Nativitatem Marie neest komende ken Parsczaw hatte vorromet, den Tag hoben sy uv vorlenget, und vorczogen bas uff Michaelis, umb deswille, wen dy Boten dy der Konig czcu dem Vorwesser der Walachen umb Werbunge Wille eyns Beifrides gesand hatte, dy hoth derselbige Vorweser obil ufgemen und ere Werbunge nicht wol entphanen. Also haben dy selbigen Boten sunder Seumen dem Konigen widder entpoten das her sich ee besser schicke in dy Podolie myt ganczer Macht ; — daz her auch gethan hot, und ist iczczund do, und seynn Manschaft, dy her bey em hoth, den volget er Harnischs und Gewer, uff daz her sich vor den Walachen moge beschuczzen, und man kan noch nicht gewissen ab sich der Konig myt den Walachen hoth geeyniget adder nicht ; daz ist noch gancz unkundig in der Crone zcu Polen ; sunder der Kuntschefter meynet wol daz her habe vornomen und ist underrichtet, beide durch geistliche und wertliche Heren, und czufurderste dy Besten, daz der Konig sich myt den Walachen werde freden...

Item hoth der Ysgra¹ Botschaft gesand zcu dem Konigen and hoth sich erboten dem Konige den Czipcz und alle Slosser dy her hoth in Ungern, ufczutragen, also ferre als em der König dy Podolie welle uftragen, und dy welle her vor den Tatérin und den Walachen myt des Konigen Hulfе wol beschirmen ; und das were auch gehandelt werden zcu Parsczaw, und der König were dem Ysgra do eyn Antwort geben...

(Königsberg, *Ordensarchiv*, Schublade LXXVII, 5.)

II

Anexă la scrisoarea lui Nicolae episcop de Brunsberg (Ermland) către Marele Maiestru (Heilsberg, Luni după Sf. Urban = 28 Ianuar sau 8 April 1476).

Apparatus terrestris Serenissimi domini regis Ungarie, Bohemie etc., contra Turcas.

...Item ex Transsilvania sunt Walachi duo milia, qui laudantur ultra omnes alios contra Turcas ; qui sunt de hereditate genitoris dommini regis, et qui semper pugnaverunt cum genitore domini regis, et etiam cum Maiestate Sua et suorum...

Item Woywoda Moldaviensis in hoc exercitu equites duodecim milia ea pedites viginti milla, et certas bombardas satis in bona copia.

Item Woywoda Minoris Walachie habet equites octo milia et pedites triginta milia, qui semper steterunt, et modo stant, in confinibus cum Turco, et iam sunt centum anni postquam Turci contra illam patriam semper pugnaverunt, et adhuc eis minime nocuerunt, et non aliud quam Danubius mediat eos...

Königsberg, *Ordensarchiv*, Schublade VII-a, no 47. Cf. *Lucruri nouă despre Vlad Țepeș*, in *Conv. lit.*, 1901 ; *Acte și frag.* III¹, p. 101—2)

[Raport din Creta către căpitanul galerelor venețiene.]

¹ Șef de bande din Ungaria. E cel ce a prins în 1462 pe Vlad Țepeș.

...Adi XVII del instante [... fino a marzo 1474] con la galia Cocha giunse el circonspecto... [Zuan] Dario, secretario vostro; per le lettere del qual non dubite [mo]... [sape]te plu, ne sirà particularmente advisata la Exc. V.; luj più... assazo, partì de Alexandria adì XV, a hore 2 de zorno, niente da... [mo]mento, salvo che el Signor turcho havea deliberato mandar [esercito contra'l] Caraman, etiam in la Valachia...

(Veneția, *Arch. di Stato, Arch. del duca di Candia, Missive e lettere recevute, 1472—4.*)

COMEMORAREA LUI ȘTEFAN CEL MARE

(Conferință)

Este foarte bine, în vremurile acestea de dinamism, când se crede că lucrul de căpetenie este izbînda în întrecerea mușchilor, ceea ce formează ocupația favorită a unei mari părți din tineret în divorț permanent cu studiile și cu citirea, că, în ce privește măcar premilitarii, care au ajuns la o formație intelectuală durabilă, conducătorii să-i trimită înapoi la amintirile trecutului nostru.

În momentul acesta de amenințări, asupra cărora nu este nici o nevoie să se vorbească, deoarece sînt prea bine cunoscute, și lor trebuie să li se împotrivescă nu argumente de care nu mai e nevoie și care n-ar putea convinge pe adversari, ci faptele ieșite din hotărîrea noastră vitează, aceste amintiri au fără îndoială un preț deosebit.

Ele arată două lucruri: un temperament pe care trebuie să ni-l însușim, după cel care era așa de larg răspîndit în societatea de odinioară, și, al doilea, metodele pe care le cred, și orice om cu judecată va fi de aceeași părere, mult preferabile metodelor înaintea cărora lumea speriată se extaziază și care fac să atîrne victoria de singura surprindere cu arme necunoscute sau cu îmbușzeala în care cineva este dispus să jertfească oricîți oameni pentru a ajunge la capăt cu cîți au mai rămas și cu energia care se mai poate păstra în sufletul unor oameni așa de obosiți.

Aceste două elemente se întilnesc, în forma cea mai originală și cea mai deplin cristalizată, în acea mare personalitate omenească răsărită în a doua jumătate a secolului al XV-lea, care este Ștefan cel Mare.

Pe vremea lui Ștefan cel Mare era o școală care a dispărut de când există prea multe alte școli: școala de familie, care era deopotrivă cu clasele primare și cu liceul și care se întregea cu o Universitate foarte aspră în acordarea diplomelor: Universitatea vieții.

Ștefan, fiul lui Bogdan-vodă și nepotul de fiu al lui Alexandru, zis cel Bun, trecuse cu succes amîndouă școlile acestea.

Școala cea dintii o făcuse singur și străin, rătăcind prin țara care pe atunci era deosebită de a lui, pribeag la munteni, unde a întilnit ocrotirea, care putea fi totdeauna folositoare, dar în unele împrejurări și primejdioasă, a lui Vlad, căruia i se zicea Țepeș.

Cînd ne gîndim la unele apucături ale marelui domn român, care, stăpînind Moldova, a avut hotărîre și în ce privește Muntenia, a stăpînit două cetăți în Ardeal și era nu numai stăpînitorul vlădicilor români de acolo, dar și apărătorul, prin voia însăși a regelui Mateiaș, a acestei frumoase țări, nu ținem samă de ceea ce a trebuit să aibă înaintea lui omul a cărui mamă, Oltea, intrase, după iubirea ei cu Bogdan-vodă, pe care n-o binecuvîntase biserica, într-o minăstire ca maica Maria și care va fi fost poate martoră, dacă nu la moartea silnică, în zorii unei petreceri a lui Bogdan, cel puțin a nenorocirilor care întovărășiră sfîrșitul acestui stăpînitor tînăr și viteaz.

Acolo, în Țara Românească, unde turcii erau pe marginea Dunării și se vedeau adeseori în București și în Tirgoviște, împănînd țara, el a avut o noțiune a turcului otoman, veșnic luptător și cuceritor de țări, aprig războinic și crunt pedepsitor, pe care în Moldova lui, ferită pînă atunci, n-ar fi putut s-o aibă. A învățat, prin urmare, pe turci la munteni și a stat, în împrejurări pe care nu le cunoaștem, în preajma unui domn care învățase de la dînșii felul cumplit cum se pedepsesc dușmanii și trădătorii

de țară. De aceea și Ștefan, cîndva, a crezut că poate să pedepsească pe turcii care-i intraseră în țară, prin acea cumplită metodă a tragerii în țeapă, de care așa de larg s-a folosit Vlad. Desigur că acesta nu era un om de cea mai sigură credință a vremii sale, și aceasta va fi făcut și pe Ștefan să întrebuințeze față de protectorul său de odinioară mijlocul, condamnabil din punct de vedere românesc, de care s-a folosit, pentru a-și asigura stăpînirea la Dunărea-de-jos, luînd fără război fâțiș cetatea Chiliei.

Tineretele lui au fost desigur tulburate de mai multe iubiri, și cel mai mare fiu al său nu venea din căsătorie : acel Alexandru, purtînd numele bunicului, voinic flăcău, pe care tatăl său l-a iubit îndeosebi și, așezîndu-l de strajă la Bacău, i-a dat în samă toată partea de jos, de către munteni, în dosul cărora știa că așteaptă totdeauna primejdia turcilor. Prin pomelnice, umblă numele lui Marușca, a cărei origine putea să fie și rusească, Ștefan cel Mare el însuși cunoscînd, nu numai din cine știe ce învățătură a diecilor-secretari, dar și prin legături cu o populație de această limbă, ruseasca documentelor. Pe urmă însă el și-a căutat soție, de două ori, între neamuri cu titluri împărătești, chiar dacă stăpînirea lor era îngustă și starea lor de avere foarte scăpătată, fiind, astfel, soțul Evdochiei de la Chiev, al cărei tată se intitula „țar“, și al Mariei din Mangup, cetatea celor doi Sfinți Teodori din Crimeia, cari erau legați de Comneni și de Paleologi. La urmă numai, bătrînețele lui au rîvnit la frumusețea fiicei lui Radu, el însuși cel Frumos, domnul muntean, care din roabă, împreună cu mama ei purtînd același nume, a ajuns a-i fi soție și o soție stăpînitoare pentru anii din urmă.

Așa s-a așezat el în domnie. Linia de căpetenie a acestei domnii n-a învățat-o însă de la munteni și de la nimeni din vecinii săi. În sufletul lui era *un instinct împărătesc* : al hotărîrii neînduplecate, al credinței față de învoielile cu străinătatea și al desăvîrșitei cumpăniri, al perfectului echilibru, de care a dat dovadă și în zilele bune și în multele zile rele, de la un capăt la altul al unei domnii așa de lungi.

Poate n-a fost atunci în Europa un stăpînitor așa de amenințat ca dînsul. De fapt, la toate granițele lui erau dușmani. Pe poloni nu se putea sprijini, dorința lor fiind să întindă monarhia iagellonică pînă la Dunărea-de-jos și Marea Neagră. În mintea lui Mateiaș Corvinul, cel măcar pe jumătate român, dar crescut în altă atmosferă, umblau gînduri mari, și acela, care este înfățișat cu coroană de lauri în jurul capului ca un împărat roman și care era menit să moară în împărăteasca Vienă cucerită și ocupată de dînsul, nu putea să vadă în aceste țări românești decît numai niște anexe firești ale crăii lui imperiale. La sud pîneau turcii, a căror întindere a fost oprită dincolo de Dunăre numai prin această energie a lui, întinsă și asupra domniei vecine, iar stăpînitorii acestei Țări Românești erau siliți să treacă, a doua zi după așezarea lor în Scaun, la acea legătură cu turcii otomani care-i putea garanta.

A trebuit mult sînge omenesc pentru ca el să știe în ce colț este primejdia mai mare, să găsească momentan mijloacele trebuitoare pentru a înlătura primejdia mai mică de la alte hotare.

Astăzi cînd, întărindu-ne înlăuntru, privim cu mai multă grijă decît îngrijorare și cu mai multă hotărîre statornică decît temere amenințarea hotarelor noastre, felul acesta de a fi al lui Ștefan cel Mare poate să însemne una din cele mai puternice învățături.

Dar, cu toată grija lui de pace, fiindcă el, care a fost un mare învingător, n-a fost un mare războinic, și biruința i s-a datorat socotelilor meșteșugite și nu unui avînt de vitejie neînfrîntă, de care nu s-a dovedit în stare în nici una din bătăliile sale, a trebuit să fie război, și războiul, odată început, l-a dus pînă la capătul dorit, care nu putea să fie altul decît o pace onorabilă și păstrarea țării în hotarele pe care el le moștenise și pe care n-a căutat să le întindă în paguba vecinilor mai slabi, ci a voit numai să aibă pe pămîntul lor puncte de siguranță pentru anumite schimbări, care, atunci, ca și acum, se pot întîmpla dintr-o clipă în cealaltă.

Era și supt Ștefan, cel Mare o vreme de alianțe.

Pentru a le avea cineva, se întrebunțau anumite idei curente, și, precum se vorbește astăzi de totalitarism și de democrație, așa era vorba în zilele acelea de ideea creștină pornită din Apus, de nuanță catolică, asupra căreia se întindea autoritatea unui suveran, care nu stăpânea și sufletul nostru, dar trezea poate un anumit instinct roman : papă.

Alianțele se încheiau pe atunci, nu prin tratate de comerț sau prin garanții de graniți, ci din partea, nu a celui mai slab, ci a celui mai nou în ce privește caracterul însuși al domniei lui, prin actul de închinare. Ștefan cel Mare l-a făcut față de regele Poloniei, care i l-a cerut cu stăruință, și nu putem crede că, după îndeplinirea unui act în formele obișnuite, care firește că n-au fost create pentru dînsul, el s-a ridicat cu un simț de mîndrie scăzută și că de acolo a pornit dorința de a-și răsplăti împotriva unui vecin trufaș umilința aceasta de un moment. Este vrednic de ținut în seamă că astfel de forme nefiind în obiceiul regelui Ungariei, Ștefan cel Mare n-a avut niciodată nevoie să recurgă la dînselle în legăturile, foarte schimbătoare, cu Mateiaș Corvinul, pe care l-a învins cînd i-a căzut în țară, fără a păstra și față de acesta, ca și față de ceilalți, nici unul din acele sentimente de dușmănie care îl puteau împiedica în legăturile viitoare.

El nu va fi crezut însă niciodată că astfel de legături îl pot asigura. Soarta i-a dovedit-o mai mult decît o dată: Mai totdeauna, afară de un ajutor de secui, cari, aceștia, așezați pe hotarele Moldovei, îi aparțineau mai mult lui decît regelui Ungariei, el nu s-a putut folosi de astfel de alianțe : nu i-au venit contingente însemnate, o artilerie puternică, un sfătuitor încercat în războaiele Apusului.

La Baia a fost singur și o spune în scrisoarea către regele Poloniei, fără a-l mustra pe acesta că nu i-a sărit în ajutor.

La Vaslui, afară de această infanterie secuiască, nu avea pe lîngă dînsul nici un străin.

Lipsit de orice concurs, a fost zdrobit în pădurile Neamțului, la Pîrîul Alb, pe malul căruia s-au îngropat toți boierii lui cei

vechi, pentru ca, de a doua zi, el să găsească, în tinerii crescuți pentru a-i înlocui, boierimea viitorului și conducătorii firești ai noilor sale armate.

Cînd, într-un moment de ușuratecă pornire cuceritoare, Ioan Albert, regele Poloniei, a venit în Moldova și i-a atacat Cetatea Sucevei, pentru ca pe urmă expediția aceasta să se isprăvească printr-o mare catastrofă, din Ungaria vecină, unde stăpînea fratele lui, Ioan Albert, nu i-a venit decît un mijlocitor, descendent al românilor din Maramureș, Bartolomei Dragffi, pentru ca să ajute la pacea cu regele polon.

Totdeauna singur și totdeauna așteptîndu-se să fie singur, luîndu-și deci toate măsurile pentru cazul cînd nimeni nu mai este lîngă dînsul.

Altă mare învățătură pentru zilele noastre.

Trăia încă pe vremea aceea în Apus amintirea marilor cavaleri din evul mediu, cari se aruncau orbește asupra dușmanilor, ca în vestita bătălie de la Nicopole, în 1396, cînd caii au intrat cu pieptul în sulitele ienicerilor și picioarele le-au fost cosite de săbiile spahiilor.

Aceia erau oameni cari credeau *într-înșii*. Ștefan credea în *puterea și în viitorul țării sale* și în ocrotirea lui Dumnezeu, căruia i-a ridicat patruzeci de lăcașuri de închinare. El aștepta, prin urmare, la locuri potrivite, pe cei cari, fără să-i cunoască țara, se răpezeau asupra ei. Toate surprinderile naturii sau ale gîndului au întîmpinat pe acești dușmani, și la Baia, în acele zile de Crăciun înghețate, cînd ungurii au fost prinși în mijlocul petrecerilor, și la Vaslui, unde o întreagă oaste stătea ascunsă în pădure, avînd în față mlaștinile în care trebuiau să se infunde năvălitorii ajunși într-o zi de dezgheț, prielnică pentru dînsul, și în deasa pădure din Neamț, unde, dacă a căzut acea boierime, el a putut să se strecoare prin desișuri pentru ca la munte să-și facă oastea înapoi, și, după năvălirea polonilor lui Ioan Albert, cînd tot o pădure, cu copacii răsturnați asupra năvălitorilor, a dat biruința oștii românești.

Nici sistem polon, nici sistem maghiar, nici sistem turcesc, nimic din ceea ce era la modă pe vremea aceea în Europa, ci numai ce stătea în tradiția țării și în mijloacele pe care țara însăși le ține la dispoziția oricui vrea să se apere.

Și tinerii și conducătorii lor și toți cei cari au astăzi România în sama lor n-ar strica dacă s-ar întoarce, cât mai des, să mediteze asupra învățăturilor acestui temperament și asupra exemplului acestor metode.

Mai 1940

CUPRINS

<i>Prefață</i>	V
<i>Tablel cronologic</i>	XXV

ISTORIA LUI ȘTEFAN CEL MARE

CARTEA I. ȚARA MOLDOVEI PÂNĂ LA ȘTEFAN CEL MARE

<i>I. Țara Românilor, Țara Românească</i>	9
---	---

Pământul locuit de români e numit de ei Țara Românească. Hotarele Țării Românești a tuturor românilor. Numele date de străini părților Țării Românești. Împărțirea de români a Țării Românești după văile râurilor. Cîrmuirea satelor din Țara Românească. Voievozii românilor în cele dinții timpuri. Întemeierea, din Maramureș, a Țării Moldovei, ca țară de rîu a Țării Românești. Starea pe atunci a principatului, mai vechi, al Țării Românești, muntene, a Basarabilor. Întemeierea orașelor și tîrgurilor din amîndouă principatele. Coloniștii germani și armeni din Moldova.

Bogdan-voievod, din Maramureș, face neatîrnată de unguri Țara Moldovei și întemeiază o dinastie. Întinderea principatului său la miazăzi și răsărit. Lațco-vodă, fiul lui Bogdan. Episcopatul catolic al Siretului, întemeiat de Lațco. Boierimea moldovenească împotriva propagandei catolice. Familia lui Lațco-vodă: Teodor, fratele, și fata, Anastasia. Aducerea lui Iurg Coriatovici ca domn al Moldovei. Ștefan-vodă cel dintii și luptele pentru tron a fiilor săi. Ștefan al II-lea și Petru. Mama acestor din urmă: Marghita sau Mușata. Înfîngerea polonilor aduși în ajutor de Ștefan al II-lea. Petru-vodă, învingătorul, se supune polonilor. El ia, pentru un împrumut făcut acestora, cu zălog ținutul Sepenicului. Roman-vodă, fratele lui Petru: cetatea Romanului, întinderea țării pînă la mare. Lipsa de norme pentru urmatea la tron. Ștefan-vodă urmează lui Roman, prins de poloni. Lupta de la Hirilău a lui Ștefan cu regele unguresc Sigismund. Lupta dintre Roman, Ivașcu, Iuga, Alexandru și Bogdan pentru tronul lui Ștefan-vodă al II-lea, mort.

III. Alexandru cel Bun 21

Caracteristica lui Alexandru. Închinarea către poloni: lupta cu teutonii, tratatul din Lublau pentru împărțirea Moldovei, zălogirea Pocuției către Alexandru, căsătoria cu principesa litvană Ryn-galla. Cucerirea granițelor de la miazăzi: Chilia, Cetatea-Albă; lupte cu Dan al II-lea, domnul Țării Românești, și cu turcii. Întemeierea de minăstiri, organizarea Mitropoliei Moldovei. Soțiile și copiii lui Alexandru cel Bun. Ilie-vodă, urmașul lui Alexandru Bogdan, fratele acestuia și tatăl lui Ștefan cel Mare.

I. Lupta pentru scaunul lui Alexandru cel Bun 29

Ilie-vodă și polonii ; doamna Marinka. Gonirea lui Ilie de către fratele său Ștefan (al III-lea). Împăcarea fraților. Boierii lor, arătați anume. Orbirea lui Ilie de către Ștefan. Uciderea lui Ștefan de către Roman, fiul lui Ilie, Român domn, în Moldova-de-Sus. Fugarii în Ardeal aduc domnia lui Petru-vodă, fiu al lui Alexandru și dușmanul lui Roman. Puterea și luptele lui Ioan Corvin din Unie-doara (Hunyady). Domnia lui Petru-Vodă, sprijinit de Corvin. Închinarea lui Petru către poloni.

II. Bogdan-vodă, tatăl lui Ștefan cel Mare 37

Bogdan-vodă pribeag în Țara Românească. Soția sa Oltea (Maria), fratele ei Vlaicul și fiul acestuia, Duma. Legenda despre mama lui Ștefan al Mare. Legăturile lui Bogdan cu Ioan Corvin. Năvălirea în Moldova a lui Alexandrel, fiul lui Ilie, cu polonii. Bogdan sosește împotriva lui Alexandrel cu unguri. Bogdan cată a se înțelege cu polonii. Învoiala lui cu Corvin. Oștirea polonă vine asupra lui Bogdan și e bătută la Crasna. Ștefan, fiul lui Bogdan-vodă. Legătura cea nouă a lui Bogdan-vodă cu Corvin. Prada tătarilor în Rusia. Dezbaterea păcii cu polonii. Aron ucide pe Bogdan și-și ia titlul de Petru-vodă (al III-lea ; Petru Aron).

III. Domnia lui Petru-vodă Aron, ucigașul lui Bogdan-vodă 45

Fuga lui Ștefan, fiul lui Bogdan-vodă, în Țara Românească. Petru Aron gonește pe Alexandrel.

Apoi el e scos din scaun. Alexandrel e domn ; legăturile lui cu polonii. Noua ivire a lui Petru Aron. Lupta de la Movile și moartea la Cetatea-Albă a lui Alexandrel. Petru-vodă Aron strânge țara în jurul său. Polonii se gândesc să aducă pe Berindei Litvanul. Împăcarea lor cu Petru Aron. Petru Aron închină țara turcilor.

IV. *Lupta dintre Ștefan și Petru Aron* 51

Corvin înlocuiește pe Vladislav Dan, domnul Țării Românești, cu Vlad Dracul, fiul lui Vlad Dracul, zis mai apoi Țepeș. Moartea lui Corvin. Vlad se închină din nou ungurilor. El se hotărăște a sprijini pe Ștefan în urmărirea domniei Moldovei. Înțelegerea lui Petru Aron cu polonii. Lupta dintre el și Ștefan-vodă : Dolijești, Orbic ; fuga lui Petru în Polonia. Ungerea lui Ștefan de către mitropolitul Teoctist. Drepturile lui la domnie și întiile lui măsuri.

CARTEA III. DOMNIA LUI ȘTEFAN CEL MARE
PÎNĂ LA LUPTELE CU TURCII (1457—75)

I. *Cele dintii legături cu polonii. Împăcarea boierilor* 57.

Părerea falsă a lui Ureche despre începutul domniei lui Ștefan. Adevăratul caracter al acestei epoci. Boierii ce înconjurau pe Ștefan în 1458. Boierii de pribegie ai lui Petru Aron în 1459. Sentimentele polonilor față de Ștefan. Tratatul dintre Ștefan și poloni, încheiat la Overchelăuți. Noi boieri cîștigați de Ștefan. Ștefan caută să se împace cu logofătul pribeg Mihul.

II. Luptele lui Vlad Țepeș cu turcii. Incercarea lui Ștefan de a-i lua Chilia

61

Caracterul sîngeros al lui Vlad al II-lea Dracul ; porecla de Țepeș, care i se dă pentru aceasta. Domnișori munteni adăpostiți în Ardeal : Dan cel Tînăr și Vlad Călugărul. Năvălirea și moartea lui Dan. Vlad Țepeș pradă ținuturile Brașovului și Sibiuului. Noua lui îndreptare împotriva turcilor și pricinile ei. Nemulțămirea lui Ștefan cu războiul deschis astfel. Incercarea turcilor de a prinde pe Vlad. Arderea Giurgiului. Prădăciunile lui Vlad în Bulgaria. El cere ajutor unгурilor. Pricinile de dușmănie dintre Vlad și Ștefan-vodă. Petru Aron trece în Ardeal. Ungurii iau măsuri pentru ajutarea lui Vlad. Invoiala lui Ștefan cu polonii. Lupta se deschide între Ștefan și Vlad. Alcătuirea oștirii turcești venite asupra lui Vlad. Plecarea flotei. Oastea lui Ștefan. El se coboară împotriva Țării Românești. Trecerea turcilor peste Dunăre. Vlad lovește noaptea lagărul sultanului. Turcii la Tîrgoviște, Ștefan lovește Chilia ; Vlad vine s-o apere. Ștefan, rănit, părăsește impresurarea. Lupta căpitanilor lui Vlad cu turcii. Plecarea sultanului. Radu, zis cel Frumos, fratele lui Vlad, lăsat în urmă de sultan, ciștigă pe boieri. Sosirea în Ardeal a regelui Ungariei, Matiaș Corvin. Planul acestuia de a pune în Țara Românească și Moldova pe Vlad și pe Petru Aron. Trădarea și prinderea lui Vlad. Radu domn.

III. Căsătoria lui Ștefan. Luarea Hotinului și a Chiliei, Luptele cu Matiaș Corvinul

81

Alexandru, fiul din flori al lui Ștefan. Căsătoria lui cu Evdochia de la Chiev. Alți copii din flori ai lui Ștefan. Elena, fata Evdochiei și a lui Ștefan.

283

Ștefan cîștigă Hotinul. El dezbate cu polonii stăpînirea asupra acestei cetăți. Luarea cetății Chilia de Ștefan. Răscoala Ardealului împotriva lui Matiaș Corvin. Matiaș potolește mișcarea. El pornește asupra lui Ștefan cel Mare. Regele la Baia. Lupta de la Baia. Noua legătură a lui Ștefan cu polonii, în anul 1468. Năvălirea lui Ștefan în secuime, prinderea prin vicleșug și uciderea lui Petru Aron. Vechea dinastie se întrunește în Ștefan, pe lângă care mai trăiește numai Cneajna, fata lui Alexandru cel Bun.

IV. Luptele lui Ștefan cu tatarii. Amenințările turcești. Clădirea Mănăstirii Putna. Luptele lui Ștefan cel Mare cu Radu cel Frumos și cu Basarab Laiotă. Căsătoria cu doamna Maria din Mangop . . .

92

Turcii capătă puțința de a răzbuna pe Radu cel Frumos, domnul muntean, împotriva lui Ștefan, care-i luase Chilia. Pregătirile de război între cei doi domni la 1469. Tatarii : firea lor. Tatarii Hordei de aur și ai hanatului Crimeii. Mamac, hanul tatarilor de peste riul Volga, și întreita sa lovitură la apus. Tatarii în Moldova și înfringerea lor în dumbrava de la Lipnic. Prinderea lui Eminec, fratele Hanului și poate a fiului lui Mamac : Ștefan răs-pinge cu cruzime cererile hanului de a da drumul acestor prinși. Corăbii turcești pe Dunăre pînă la Saline, lângă Chilia. Așezarea lui Gangur ca pircălab în cetatea nouă de la Orhei. Mănăstirile mai vechi ale Moldovei. Ștefan face o nouă mănăstire la Putna. Legenda întemeierii Putnei. Sfîntirea bisericii. Ștefan arde Brăila. Radu nu poate veni la timp ca s-o mîntuie. Boierii Stanciu și Iuga merg la regele Poloniei : înțelegere cu regele Cazimir în privința jurămîntului de credință, cerut de acesta

de la Ștefan . Radu năvălește în Moldova. Ștefan taie pe Isaia, Negrilă și Alexa stolnicul, boieri moldoveni înțeleși cu dușmanul. El schimbă Ștefan boieresc. El bate pe Radu la Soci. Ucide pe boierii munteni afară de Mircea comisul și Stan logofătul. Radu pătrunde în ținutul Putnei și înalță cetatea Crăciuna ; el durează o cetate la Teleajin și alta în București. Ștefan fură apa Siretului de la Crăciuna. Greutăți în Ungaria, care împiedică pe Radu : Vladislav, fiul lui Cazimir, e rege în Boemia ; tinărul Cazimir, fratele lui Vladislav, e proclamat în Ungaria ; se cere ajutor lui Ștefan pentru acesta. Răspunsul lui Ștefan. Altă solie a regelui Poloniei. Cazimir cel tinăr e gonit din Ungaria. Totuși, Matiaș Corvinul nu lasă să se ajute Radu. Voievozii ardeleni de pe acel timp. Turcii sînt ținuți în loc de lupta cu Uzun-Hasan, șahul turcoman al Persiei. Laiotă, fost și viitor Basarabvodă (al II-lea) și rivnitor al scaunului muntean. Fiul lui, Basarab cel Tinăr, zis mai tîrziu Tepe-luș. Ștefan sprijină pe Laiotă. Secuții se închină, prin Ștefan, lui Cazimir cel Tinăr ; ei dau dajde și ajutor de ostași voievodului Moldovei. Căsătoria lui Ștefan cu Maria din Mangup. Mangupul, cetate în Crimeia. Maria n-are copii ; copiii lui Ștefan în 1472. Soarta nenorocită și moartea Mariei din Mangup. În 1473 se cere de poloni ajutorul lui Ștefan împotriva lui Matiaș ; plan de împăcare între acesta și Cazimir pe socoteala Moldovei. Mari lupte în Asia între Mohamed al II-lea și Uzun-Hasan. Isac-beg, solul lui Uzun la principile Europei, vine pe la Ștefan. Lupta hotărîtoare a lui Ștefan cu Radu : înfrîngerea acestuia la vadul de la Rîmnicul-Sărat („Cursul Apei“), Ștefan și Laiotă înaintea Bucureștilor ; Radu fuge ; familia lui e prinsă ; cetatea de scaun cucerită. Steaguri mun-

tene se trimit regelui Cazimir. Scurta domnie a lui Basarab, gonit de turci ; porunca sultanului de a se pedepsi Ștefan. Turcii, cari au gonit pe Basarab, pradă în Moldova. Ștefan păzește la Vaslui. Moartea lui Radu cel Frumos. Împăcarea lui Laiotă cu turcii și așezarea lui trainică în Scaun. Prada tatarilor la Nistru. Cererile turcilor față de Ștefan. Răspingerea lor. Înțelegerea cu ardelenii împotriva lui Laiotă și aducerea lui Basarab cel Tânăr ca domn muntean. Planul sultanului împotriva Moldovei și celor două regate vecine. Pregătirile lui Ștefan : lagărul de la Vaslui ; ajutoare secuiești și ungurești.

CARTEA IV. LUPTELE CU TURCII

I. *Lupta de la Podul-Înalt* 119

Soliman, beglerbegul Rumeliei, vine asupra lui Ștefan. E ajutat de Laiotă. Trecerea Dunării, calea urmată. Ștefan în pădurile Vasluiului. Lupta de la Podul-Înalt. Fuga turcilor, schimbarea la față a lui Laiotă. Soarta prinșilor turci. Înștiințarea creștinătății despre biruința câștigată. Măsurile luate de sultan. Noile pregătiri turcești : plecarea flotei și a sultanului. Ștefan cere ajutor de la poloni. Zăbava regelui Cazimir. Ștefan trimete la Matiaș Corvinul pe boierii Stanciul, Duma și Mihai. Măsuri de apărare : cumnatul Alexandru e trimis la Mangup. Lupte cu turci prădालnici la Chilia și Cetatea-Albă ; luarea Caffei. Sultanul pă-răsește gândul de a lupta. Pregătiri la Chilia și Cetatea-Albă ; grăbirea solilor în Ungaria ; frica de un atac al turcilor asupra celor două cetăți. Învoiala din 1475 cu Matiaș. Vlad Țepeș e trimis de acesta în Ardeal. Matiaș întărește învoiala cu Ște-

fan. Cetățile atacate de flota turcească la întoarcere. Întărirea legăturilor cu Polonia. Matiaș Corvinul la Șabaș. Luptele în Bosnia ale lui Tepeș și ale Despotului Vuc.

II. *Lupta de la Războieni (Valea-Albă)* : : : : 131

Ștefan luptă cu singurele sale mijloace și afirmă că e neatârnat. Regii vecini au grijă de afaceri casnice. Ștefan se coboară la Iași în 1476. Nouă solie turcească cu cereri la Ștefan. Gătirea unei flote; sultanul însuși pleacă la oaste. O parte din turci spre apus. Mohamed primește la Varna un sol polon. Purtarea apusenilor (papa, Venetia) față de Ștefan. Cei doi regi vecini și primejdia Moldovei. Pregătiri la Chilia și Cetatea-Albă. Ștefan la Birlad. Sosirea turcilor, ajutați și de Laiotă, prin Dobrogea. Apărarea Dunării de Șendrea și Iuga. Turcii merg spre Suceava. Năvălirea tatarilor. Țăranii sînt lăsați a se întoarce acasă. Lupta de la Războieni. E fals că Ștefan a fugit în Polonia. Adunarea țăranilor în jurul lui. Ciurma între dușmani. Turcii nu pot lua nicăieri cetățile. Corăbiile lor se îneacă. Năvălirea lui Laiotă în Ardeal e oprită de ungurii ce vin. Înaintarea lui Ștefan Báthory, voievodul ardelean și întoarcerea sultanului. Ștefan iese din munte. Planuri de mare război creștin împotriva turcilor. Măsuri pentru aducerea îndărăt a lui Tepeș. A doua domnie a acestuia. Moartea lui în lupta cu turcii.

III. *Imprejurările muntene pînă la așezarea în scaun a lui Vlad Călugărul* 143

Gătirea lui Ștefan împotriva lui Laiotă. Lupta e oprită de nepăsarea lui Báthory. Boierii cei noi ai

lui Ștefan. Gonirea lui Laiotă în Ardeal. Noul domn, Basarab cel Tânăr, trimite soli la unguri. Moartea Mariei din Mangup. Soliile lui Ștefan în Apus. El făgăduiește închinare regelui Cazimir. Pregătiri turcești la Dunăre. Flota turcească ia Matrega. Oastea de uscat e învinsă în Ardeal la Cîmpul-Pinii. Urmărirea învinșilor. Laiotă prinde o parte din familia lui Basarab cel Tânăr. Acesta lipsea din scaun. Întoarcerea lui. Moartea lui Laiotă în Brașov. Biruinți ungurești în Bosnia și Serbia. Ștefan nu dă turcilor trecere în Polonia. El ține pe domnișorul muntean Mircea-vodă. Țepeluș merge la Poartă. Muntenii întăresc cetatea Crăciuna. Zvon că turcii vin asupra Ardealului. Ei lovesc Orșova ; ardelenii se strâng la Cohalm. Țepeluș, prieten al acestora. Mircea-vodă în tabăra lui Ștefan. Turcii vin în Moldova pînă la Lunca-Mare. Moartea lui Mohamed al II-lea. Lupta între fiii lui. A doua luptă de la Rîmnicul-Sărat (întîia la 1473). Cad boierii Șendrea și Costea. Fuga lui Basarab ; Mircea, domn ; steaguri la regelé Matiaș. Boierii ce ajută pe Basarab fugar. Vlad Călugărul, trimis din Ardeal, rămîne domn. Acesta se înțelege cu turcii dunăreni (Ali-beg). Basarab se întoarce în iarnă. Alexandru, fiul lui Ștefan, vine asupra lui și ia Crăciuna. Basarab în Gherghița ; e ucis la Glogova. Vlad adună în jurul său pe toți boierii munteni. Vlad trăiește în pace cu Ștefan. Moartea lui Bogdan, fiul lui Ștefan, al Cnejnei, fata lui Alexandru cel Bun și a Vornicului Stanciul. Moartea lui Petru, fiul lui Ștefan. Rudele lui Ștefan rămase în în viață la 1481. Căsătoria lui cu Maria, fata Radului-vodă și nașterea lui Bogdan Vlad, fiul lor.

Pacea dintre unguri și turci. Moldova are granițele pașnice. Se întăresc cetățile ei. Elena, fata lui Ștefan cel Mare, ia pe fiul țarului Ivan. Nașterea lui Dimitrie, fiul lor. Pregătiri de război ale sultanului Baiazid al II-lea. Ienicerii cer să se lupte. Oastea turcească. Vlad-vodă se unește și el cu ea. Luarea Chiliei și a Cetății-Albe. Întoarcerea sultanului. Purtarea ungarilor cu acest prilej. Polonii ajută pe Ștefan fiindcă și ei văd drumurile lor de negoț închise de turci. Dicta de la Thorn pentru ajutorul Moldovei. Țarul nu vrea să trimită oșteni lui Ștefan. Jurământul de credință făcut de Ștefan lui Cazimir, la Colomeia. Sosirea turcilor cu domnișorul Hromot și arderea Sucevei. Ștefan se întoarce cu călăreți poloni. Lupta lui cu turcii la Cătlăbuga. Întoarcerea lui Hromot cu turcii ; el e învins și ucis la Șcheia. Ioan-Albert, fiul regelui Cazimir, vine la Lemberg, dar se bate numai cu tatarii de peste Nistru. Polonii încheie la rîndul lor pace cu turcii. Ștefan însuși dă bir turcilor și ca zălog pe fiul său Alexandru.

CARTEA V. CEI DIN URMĂ ANI DIN VIAȚA LUI
ȘTEFAN CEL MARE

I. Luptele cele dintii cu polonii. : : : : . . . 167

Schimbarea îndreptării politice a lui Ștefan. Matiaș Corvin îl părăsește ; moartea lui Matiaș, cînd turcii amenințau Ardealul. Lipsa de tragere de inimă a polonilor pentru Ștefan. Hotărîrea acestuia de a-și aduna birul pentru turci prădînd Polonia. Prada din 1489 a tatarilor în Polonia. Ștefan pune

mîna pe Pocuția. Cazimir i-o cere îndărăt. Felul cum s-a făcut lovitura : boierii cei noi ai lui Ștefan. Cucerirea. Neputința polonilor de a goni pe moldoveni. Luptele pentru coroana Ungariei între Vladislav și Ioan-Albert. Moartea lui Cazimir. Noua pradă a tatarilor. Fiii lui Cazimir. Alegerea ca rege al lui Ioan-Albert. Negocierile lui Ștefan cu Alexandru, cneazul litvan, frate al lui Ioan-Albert. Păstrarea Pocuției de către Ștefan : Ioan Grumază, staroste românesc al Cernăuților. Măsurile ale lui Ioan-Albert contra lui Ștefan. Pacea încheiată de rege cu turcii. Prădăciuni turcești pe la Severin și în Ardeal. Noua pradă a tatarilor în Polonia.

II. *Lupta de la Dumbrava-Roșie*

175

Planurile de cucerire a Moldovei înfățișate lui Ioan-Albert de Callimachus și de cneazul Alexandru. Indemnuri către un război al polonilor cu turcii. Înțelegerea de la Leutschau între toți Iagellonizii pentru lupta împotriva păgînilor. Ultimele biruinți ale românului bănățean Pavel Chinezul. Vlad Călugărul se înțelege împotriva turcilor cu Ștefan. Gătirea unei mari oștiri polone pentru scoaterea turcilor din Chilia și Cetatea-Albă. Ștefan se invoiește cu Ioan-Albert. Înaintarea polonilor. Soli între Ioan-Albert și Ștefan. Regele pleacă dușmănește asupra Sucevei. Planul de a face domn în Moldova pe Sigismund, fratele lui. Cele dintîi ciocniri cu straja moldovenească. Ștefan se coboară la Roman. Leșii bat Suceava. Suceava se împotrivește cu izbîndă polonilor. Sosirea ca mijlocitor a lui Birtoc Drágffy, voievodul Ardealului. Plecarea îndărăt a regelui. Codrii Cozminului : trecerea unei părți din oștire prin ei. Lupta

în ziua următoare cu moldovenii. Vornicul Boldur bate pe mazăviți la Lențești. Prada lui Malcoci-beg în Polonia, la 1498. Sosirea prădalnică a lui Ștefan în aceeași țară. Anarhie în Polonia și Litvania. Pradă tătarască. Năvălirea de toamnă a turcilor. Ștefan e totuși bucuros de pace cu creștinii : dovezile iubirii sale pentru dînșii. El bate pe turcii ce se întorc din Polonia. Ungurii mijlocesc pacea în 1498. Întîia învoială, din acest an. A doua solie ungurească în Polonia ; Ștefan trimite acolo pe hatman și un pisariu. Pacea din 1499 cu Polonia.

III. *Lupta din urmă pentru Pocuția* . . . / . . . 189

Plan de război al tuturor creștinilor cu turcii. Îndemnuri din apus către Ștefan. Vornicul Boldur lovește în 1499 Chilia și Cetatea-Albă. Soli moldoveni în Apus și la regele Vladislav. Ștefan, nefiind ajutat, e silit a face pace cu turcii. Solia turcească, din 1503, la Suceava. Birul țărilor românești către Poartă. Ele aduc pacea din 1503 între regii vecini și sultan. Negocieri ale polonilor cu turcii și prăzi tătarăști în țara lor. Moartea lui Ioan-Albert. Ștefan face să se taie capul, în Polonia, lui Ilie, fiul lui Petru Aron. Cele dintîi solii între noul rege Alexandru și Ștefan Acesta se arată gata să se judece pentru Pocuția. Polonii nu trimit oamenii lor la sorocul hotărît. Cearta dintre țar și ginerele său, regele polon, care căuta să răspîndească legea catolică. Încercări de împăciuire între ei, din partea lui Ștefan. Țarul se minie împotriva Elenei, fata lui Ștefan și împotriva lui Dimitrie, fiul Elenei. Moartea, peste puțin timp, a acestora. Polonii caută să ațîțe pe Ștefan asupra țarului. Planuri de luptă creștină cu turcii. Luarea Vidinului și Cladovei de unguri. Ei lovesc Nicopolea. Ștefan

cheamă pe țar la luptă cu turcii. Războiul între Polonia și Moscova. Tatarii din Crimeea pradă în țările regelui. Groaza în Polonia. Frica de o răscoală a rutenilor, de trădarea dregătorilor de la hotare. Vești despre năvălirea lui Ștefan. Ștefan în Pocuția. El vorbește de pace negustorilor din Lemberg. El cere judecată : mijlocire a ungarilor.

IV. Moartea lui Ștefan cel Mare 198

Boala lui Ștefan : medicii chemați de dînsul. Moartea cardinalului Frederic, fratele regelui Poloniei. Regele Alexandru ia măsuri pentru a smulge Pocuția din mîinile lui Ștefan. Aceasta nu se face ; frica de turci, cu cari se făcuse pace. Nouă debateri sub mijlocirea ungarilor. Regele pleacă în Prusia. Descrierea lui Ștefan la bătrînețe. Doamna Maria ; fiul ei, Bogdan. Boierii de la sfîrșitul domniei lui Ștefan. Clerul moldovenesc pe acea vreme. Starea țării atunci. Legăturile cu străinătatea. Ceartă între boieri pentru urmașul ce trebuie să se dea lui Ștefan. Acesta împacă lucrurile. Moartea și îngroparea lui Ștefan. Caracterizarea lui.

CARTEA VI. MOȘTENIREA LUI ȘTEFAN CEL MARE

Nedestoinicia urmașilor lui Ștefan. Bogdan-vodă, fiul lui Ștefan. Ștefăniță, fiul lui Bogdan. Petru Rareș, fiul din flori al lui Ștefan cel Mare. Gornirea lui de către sultanul Soliman cel Mare. Ștefan, zis Lăcustă, fiu al lui Alexandru și nepot de fiu al lui Ștefan cel Mare. Alexandru-vodă Cornea, fiul lui Bogdan Orbul. A doua domnie a lui Petru Rareș. Ilie Rareș. Ștefan Rareș, fiul lui Petru-vodă. Alexandru Lăpușneanu, fiul lui Bogdan-vodă. Des-

pot-vodă. Tomşa hatmanul își zice Ștefan-vodă. A doua domnie a lui Alexandru Lăpușneanu și fiul acestuia, Bogdan. Turcii trimit domn pe Ioan, fiul lui Ștefăniță : el luptă însă cu dînșii. Numirea ca domn moldovean a lui Petru Șchiopul, fost domn muntean, nepot de fiică al lui Petru Rareș. Falsii Ioan-vodă. Iancu-vodă Sasul, fiul lui Petru Rareș. Ștefan-vodă, fiul lui Petru Șchiopul. Aron-vodă, fiul lui Alexandru Lăpușneanu. Hatmanul Răzvan își zice Ștefan-vodă. Polonii întemeiază dinastia de obîrșie boierească a Movileștilor. Al doilea Ștefan Tomşa. Radu Mihnea, nepotul de văr al lui Petru Șchiopul. Domnii străini. Vasile Lupu. Ștefăniță, fiul acestuia. Domni din boieri de țară. Ștefan Petriceicu. Ștefan Racoviță. Domni dintre greci înrudiți cu domni sau boieri români. Familia Callimachi (Calmășul). Domni curat greci. Noii domni de țară. Războiul din 1877 și pomenirea lui Ștefan cel Mare în 1871.

CARTEA VII. AMINTIREA LUI ȘTEFAN CEL MARE

- I. Ștefan cel Mare la cronicari 221**
- Ștefan în cronica lui Ureche. Legenda despre el în cronica lui Ureche. Ceilalți cărturari nu se încălzesc la aducerea-aminte despre dînsul.
- II. Panegiricul lui Ștefan cel Mare 223**
- Soarta Putnei în războaiele veacului al XVII-lea. Ruinarea ei. Mitropolitul Iacov I o înnoiește. Arhimandritul Vartolomei Măzăreanu. Cuvîntul său despre Ștefan (Panegiricul).

III. Ștefan cel Mare și școala literară nouă : : : 226

Putna e organizată prin legea austriacă asupra mănăstirilor. Tablourile și poeziile lui Gheorghe Asachi despre Ștefan. Pomenirea lui Ștefan în cuvântul de deschidere al cursului lui Mihai Kogălniceanu. Cunoașterea lui Ștefan prin tipărirea Letopisețelor Moldovei. Ștefan la Alecu Russo, Costachi Negruzzi și Vasile Alecsandri.

IV. Ștefan cel Mare în literatura poporului. Pomenirea lui în timpurile din urmă 229

Copilăria lui Ștefan. Legende locale despre dînsul. Legenda despre învierea lui Ștefan. Cărturarii nu pot scoate inspirație nici din cronici, nici din legende. Dezgroparea rămășițelor lui Ștefan. Slab răsunset al ceremoniei. Serbarea de la Pîtna, în 1871. Statuia lui Ștefan-vodă în Iași ; poeziile lui Eminescu și Alecsandri. Datoria scriitorilor de astăzi.

Note	237
Cîteva documente privitoare la Ștefan cel Mare .	269
Comemorarea lui Ștefan cel Mare	272

Lector : CARMEN DUMITRESCU
Tehnoredactor : ION GHICA

*Bun de tipar : 1.IV.1978. Tiraaj 125 130 ex. broșate
din care 40 130 ex. tranșa I și 85 000 tranșa II.
Coli ed. 15,74. Coli tipar 11.*

Comanda nr. 80 030
Combinatul Poligrafic „Casa Științei”
Plăța Științei nr. 1, București,
Republica Socialistă România

n. iorga

«În ziua de 2 iulie 1504 Ștefan-vodă cel Mare se stingea de o moarte blîndă la Suceava, în desăvîrșita pace măreață ce se boltea asupra întregii țări pe stîlpii puternici a biruinței sale...

Dar amintirea sa a luminat totdeauna... Uneori mai tare, alteori mai slab, dar nici un vînt năprasnic n-a putut-o stinge. Și astăzi ea se înalță puternică, în marea flacără de mîndrie și recunoștință ce pornește din toate inimile noastre la pomenirea celor patru sute de ani de la moartea puternicului împărat senin al românilor.

○ scînteie din această flacără e cartea de față.»

N. IORGA (1904)

editura Minerva

Lei 5